
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2020

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2020

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

SOKOLOVSKÝ, Leon: Pečate stolíc predialistov ostrihonského arcibiskupa	7
BEŇA, Samuel: <i>Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů</i> z pera českého rytiera Václava Vlčka z Čenova (cca 1440 – 1500) ako vzácny prameň pre skúmanie taktiky jazdeckých oddielov na sklonku stredoeurópskeho stredoveku	19
GRAUS, Igor: Gróf Tomáš Erdödy a mantovský Rad Spasiteľa	33
LIŠKA, Anton: Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny	48
PEJS, Oldřich: Zrod slovenskej armády a státní občanství	71
ANTAL, Eugen – GROŠEK, Otokar – ZAJAC, Pavol: Prehľad šifier používaných na Slovensku počas druhej svetovej vojny: 2. časť – diplomatické šifry	95

Dokumenty a materiály

ZAŤKOVÁ, Jana: Bojová činnosť československých légii na talianskom fronte	109
MASKALÍK, Alex: Úvahy o zavedení „národnostného kľúča“ pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády po skončení 2. svetovej vojny	115

Vojenské múzejníctvo

KONEČNÝ, Martin: Miesta pamäti prvej svetovej vojny na sočskom fronte	125
--	-----

Recenzie

KOVÁCS, Lajos (ed.): Iloncsi. Z vojnového denníka grófký Ilony Andrásyovej (M. Burda)	143
BREZINA, P. – SVÍBA, R. a kol. Prvá svetová vojna a Záhorie. Pamätníky obetiam v regióne. (R. Manik)	145

Bibliografia	148
---------------------------	-----

Anotácie, glosy	163
------------------------------	-----

Kronika	173
----------------------	-----

INHALT

Studien

SOKOLOVSKÝ, Leon: Siegeln der Komitate der Prädialisten im Egran	7
BEŇA, Samuel: „ <i>Belehrung über die Taktik der Reiterei, des Fussvolkes und der Wagenburg</i> “ aus der Feder von Feldherr Wenzel Wlček von Čenow als wertvolle Schriftquelle zur Erforschung der Taktik der Kavallerie in Ostmitteleuropa in der Spätphase des Mittelalters	19
GRAUS, Igor: Thomas Graf Erdödy und der Orden des Erlösers von Mantua	33
LIŠKA, Anton: Die Gründung und Errichtung von Soldatenfriedhöfen auf dem Gebiet der nordöstlichen Slowakei während des „Grossen“ Krieges	48
PEJS, Oldřich: Entstehung der Slowakischen Armee und die Staatsbürgerschaft.....	71
ANTAL, Eugen – GROŠEK, Otokar – ZAJAC, Pavol: Überblick über die in der Slowakischen Republik während des Zweiten Weltkriegs verwendeten Chiffren: Teil 2: Diplomatische Chiffren	95

Dokumente und Materialien

ZAŤKOVÁ, Jana: Kampffähigkeit der tschechoslowakischen Legion an der italienischen Front	109
MASKALÍK, Alex: Erwägungen zur Einführung des „Nationalitätenschlüssels“ beim Aufbau der Kommandokorps der tschechoslowakischen Armee nach dem Zweiten Weltkrieg	115

Militärische Museumskunde

KONEČNÝ, Martin: Erinnerungsorte des Ersten Weltkriegs an der Front von Soča	125
---	-----

Rezensionen	143
Bibliographie	148
Annotationen, Glossen	163
Chronik	173

CONTENTS

Studies

SOKOLOVSKÝ, Leon: Seals of the Predialist Seats of the Esztergom Archbishop	7
BEŇA, Samuel: <i>Learning about the Lining up of Cavalry, Infantry and Carriages</i> written by the Czech Knight, Václav Vlček from Čenov, as a rare source for exploring the tactics of the cavalry units in late medieval Central Europe	19
GRAUS, Igor: Count Thomas Erdödy and the Order of the Redeemer of Mantua	33
LIŠKA, Anton: Establishment and Building of War Cemeteries in the Territory of the North-East Slovakia during the Great War	48
PEJS, Oldřich: Birth of the Slovak Army and Citizenship	71
ANTAL, Eugen – GROŠEK, Otokar – ZAJAC, Pavol: Overview of ciphers used in Slovakia during the WW2: Part 2 – Diplomatic ciphers	95

Documents and Materials

ZAŤKOVÁ, Jana: Combat Activity of the Czechoslovak Legions on the Italian Front	109
MASKALÍK, Alex: The Considerations about Introducing the “Nationality Key” in Forming the Command Corps of the CS Army after the End of World War 2	115

Military Museology

KONEČNÝ, Places of Memory of the First World War on Isonzo Front	125
---	-----

Reviews	143
Bibliography.....	148
Annotations, Glossary.....	163
Chronicle.....	173

ŠTÚDIE

PEČATE STOLÍC PREDIALISTOV OSTRIHOMSKÉHO ARCIBISKUPA*

LEON SOKOLOVSKÝ

SOKOLOVSKÝ, L.: Seals of the Predialist Seats of the Esztergom Archbishop. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 7-18, Bratislava.

The study deals with the topic of origin and form of the seals used in the administrative practice of the Predialist Seats of the Esztergom Archbishop. Since the Middle Ages, Predialists were a special group of the military nobility in the service of important church institutions and high church dignitaries. Its members served their masters mainly as soldiers (*nobiles exercitantes*). As a reward for this service, they received various privileges, land in particular. Property granted this way was identified by the Latin word of *praedium*. Therefore, the noblemen living there were called the Predialists (*praedialistae*). The military administrative organisation of the Predialists was formed by the so called seats (*sedes*). Seals were used to verify the documents produced by their administration. Originally, four Predialist seats belonged to the archbishop of Esztergom. All of them were located in the territory of the today's Slovakia, in particular around Vrábce, Jur nad Hronom, Arcibiskupský Lél and Vojka nad Dunajom. Later on, the Seats of Vrábce and Jur nad Hronom were merged into a single unit.

Keywords: Predialists. Seals. Archdiocese of Esztergom. Slovakia.

Stolice predialistov

V západnej Európe sa už počas vlády franského kráľa a rímskeho cisára Karola Veľkého (vládol v rokoch 768 – 814) zúčastňovali na bojových akciách aj ozbrojenci v službách vysokých rímskokatolíckych hodnostárov a ďalších cirkevných štruktúr. Takíto ľudia sa vyskytovali tiež v Uhorsku, a to najneskôr od obdobia kraľovania Štefana I. (1000 – 1038).¹ V stredovekých písomných prameňoch sa spomínajú ako *milites*, *equites*, *ministri*, *jobagiones ecclesiae*, *nobiles exercitantes*, *jobagiones exercitantes*, *jobagiones bellatores*, *nobiles jobagiones ecclesiae* a podobne. V prvých dvoch storočiach existencie Uhorska tvorili, popri kráľovských vojakoch, druhú najvýznamnejšiu skupinu bojovníkov na jeho území.

Keď za vlády Karola Róberta (od prvej polovice 14. storočia) začali vznikať tzv. bandériá, teda osobitné vojenské oddiely vo vlastníctve a pod velením kráľa, kráľovských funkcionárov, svetských veľmožov, šľachtických stolíc a ďalších zoskupení, rovnako si ich zriaďovali aj poprední predstavitelia (arcibiskupi, biskupi) a významnejšie inštitúcie cirkvi (kláštory, kapituly). Príslušníci týchto bandérií sa regrutovali z dvoch sociálnych vrstiev vtedajšej spoločnosti. Jednak to boli drobní, spravidla relatívne chudobní či dokonca celkom nemajetní šľachtici alebo aj poddaní. Keď sa ľudia už predtým disponujúci šľachtickými výsadami chceli dostať do vojenskej služby pod cirkevnú autoritu, museli najskôr o povolenie pre tento krok požiadať kráľa.² Takýto prechod spomedzi kráľovskej šľachty do radov cirkevnej šľachty bol pre nich spravidla výhodný. Ešte prospešnejšia bola zmena služobného a tým aj

¹ ETHEY, Gyula. A Verebélyi érseki nemesi szék. Különlönyomat a „Magyar családtörténeti szemle“ 1941.

évfolyamának V – 1942. VIII. számaiból, s. 3.

² Csizmadia, Andor. Die Rechtsstellung der Predialen und Priedialanstühle in Ungarn. In *Festschrift Hans Lentze*. Hrsg. von N. Gras und W. Orgis. Uni Verlag Wagner. Innsbrück – München. 1969, s. 99.

spoločenského postavenia pre pôvodne cirkevných nevoľníkov. Jedni i druhí dostávali totiž od svojich pánov do čiastočne obmedzeného vlastníctva pôdu a ostatný s ňou spojený nehnuteľný majetok, pre ktorý sa zaužívalo označenie *praedium*.³ Týmto spôsobom vytvárali skupinu cirkevných šľachticov, alebo inak – predialistov (*praedialistae*).

V stredovekom Uhorskom kráľovstve mal svojich predialistov v podstate každý prelát a významnejšia cirkevná inštitúcia. V dôsledku straty či zničenia mnohých archívov sa ich počet ani nedá presne stanoviť, ale predpokladá sa, že rádomo ich bolo niekoľko desiatok.⁴ Na území dnešného Slovenska pôsobili predialisti v službách ostrihomského arcibiskupa, nitrianskeho biskupa, hrnskobeňadického opátstva, šahanského konventu a aj ďalších vlastníkov. Po vpáde Osmanov do Uhorska, nasledujúcich vojnách a plienení, ktoré ich sprevádzali, si predialistov udržal iba ostrihomský arcibiskup, rábsky biskup a kapitula, panohalmské arciepátstvo a záhrebské biskupstvo.⁵

Právne postavenie cirkevných šľachticov sa približovalo k postaveniu kráľovských šľachticov, ale existovali medzi nimi aj určité rozdiely. Cirkevní šľachtici nepodliehali kráľovi, ale výlučne príslušnej cirkevnej vrchnosti, prípadne pod vedúcich funkcionárov svojich spoločenstiev. Ich práva a povinnosti sa priamo viazali na daný prediálny majetok a s ním neoddeliteľne spojenú vojenskú službu. Tú vykonávali predovšetkým v sídlach a na ďalších majetkoch svojich pánov.⁶ Na ich rozkaz, a to buď pod ich priamym alebo sprostredkovaným velením, sa zúčastňovali aj na obrane územia kráľovstva či dokonca na útočných výpravách za jeho hranicami.

Ostrihomskí predialisti nastupovali do bojových akcií jednak pod zástavou (koruhou) arcibiskupa, ale každá stotina mala aj vlastnú zástavu.⁷ V odbornej literatúre sa napríklad bandérium (oddiel, koruhva) Vrábeľsko-hronskojurskej stolice predialistov k roku 1752 uvádza v zložení: 2 velitelia (arcibiskupský palatín a podžupan), 2 pomocníci veliteľov, 8 jazdcov (tzv. gavalierov), 3 kapitáni (všetci zároveň vo funkciách slúžnych), 2 nadporučíci, 2 zástavníci (práporčíci), 2 strážmajstri, 5 sprievodcovia (ochrancovia) zástav, 6 desiatnici (kapráli), 1 ubytovateľ, 47 vojakov, 1 bubeník, 2 trubači a 2 tárogatóisti.⁸

V mierových časoch, keď predialisti nemuseli, alebo ak z nejakej príčiny nemohli nastupovať do bojových akcií, platili namiesto toho tzv. vojenské peniaze (*pecunia exercitialis*).⁹ Po odchode Osmanov z Uhorska v 80. rokoch 17. storočia dostali už aj možnosť sa z vojenskej služby vykúpiť.¹⁰

Na rozdiel od ostatnej šľachty boli cirkevní šľachtici pôvodne povinní platiť cirkevný desiatok. V 15. storočí sa im však podarilo spod tejto záťaže oslobodiť.¹¹ V určitej miere odovzdávali aj ďalšie poplatky. Takým bol napríklad tzv. *census*, ktorý sa nevnímal ako bežný nájom za prepožičanú pôdu (*terragium*), ale ako prejav (!) podriadenosti predialistov ich pánovi. Na jeho požiadanie mu zabezpečovali tiež povoznícku službu. Od niektorých iných povinností, ako *descensus* (úloha hostiť vrchnosť a jej úradníkov), colné a mýtné poplatky a podobne, boli zasa ušetrení.¹²

Predialisti žili v dvoch typoch sídiel. Buď v dedinách kuriálneho charakteru, ktoré obývali len oni so svojimi rodinami, alebo v dedinách, kde sa nachádzali aj nevoľní poddaní.¹³

³ Pre toto latinské slovo budeme ďalej používať poslovenčený ortografický tvar *prédium*.

⁴ CSIZMADIA, A. *Die Rechtstellung*, c. d., s. 109 ich vymenoval 26.

⁵ https://hu.wikipedia.org/wiki/Egyházi_nemesek

⁶ CSIZMADIA, A. *Die Rechtstellung*, c. d., s. 101-105.

⁷ Tamže, c. d., s. 16.

⁸ Tamže, s. 17-18. Tárogató – hudobný nástroj podobný klarinetu.

⁹ ETHEY, G. A. *Verebélyi*, c. d., s. 14-15.

¹⁰ CSIZMADIA, A. *Die Rechtstellung*, c. d., s. 106.

¹¹ Tamže, s. 104.

¹² Tamže, s. 107-108; Internet: lexikon.katolikus.hu.

¹³ ETHEY, G. A. *Verebélyi*, c. d., s. 10.

Na čele dedín s výlučne šľachtickými obyvateľmi stáli poručíci a im podriadení desiatnici. Dediny so zmiešaným šľachtickým a poddanským obyvateľstvom viedli richtári s prisáznymi z radov civilov.¹⁴

Tak ako sa kráľovskí šľachtici v záujme ochrany svojich práv združovali do územno-samosprávnych oblastí v podobe stolíc (*comitatus*), vytvárali svoju vlastnú stoličnú organizáciu aj cirkevní šľachtici – predialisti. Stolice predialistov (*sedes*) mali síce do určitej miery podobné kompetencie a usporiadanie ako sústava stolíc „svetskej“ šľachty, ale existovali medzi nimi aj viaceré rozdiely. Tie vyplývali predovšetkým z právneho postavenia predialistov závislých od svojich cirkevných pánov. Bolo ich podstatne menej, pokrývali sa či (lepšie povedané) ležali v priestore niektorých „bežných“ šľachtických stolíc, netvorili územne jednotné celky. Mali však určené stále sídla, ku ktorým a pod ktoré organizačne patrili. V prípade ostrihomského arcibiskupa (arcibiskupstva) to boli pôvodne štyri stolice so správnymi strediskami v Arcibiskubskom Léli,¹⁵ Jure nad Hronom (pôvodne Svätý Jur),¹⁶ vo Vrábľoch,¹⁷ a Vojke nad Dunajom.¹⁸ Neskôr boli predialisti patriaci k Vrábľom a k Juru nad Hronom zlúčení do jednej spoločnej Vrábeľsko-hronskojurskej stolice so sídlom vo Vrábľoch. Takže potom už zostali len tri. V 70. rokoch 16. storočia parilo k Arcibiskupskému Lélu 16 lokalít, k Juru nad Hronom 3 lokality, k Vrábľom 7 lokalít a k Vojke 9 lokalít.¹⁹

Na čele stolíc predialistov stáli (hlavní) župani. Do tejto funkcie ich ako svojich zástupcov menovali príslušní cirkevní páni. Župani viedli rokovania stoličných zhromaždení a predsedali stoličným súdom. V prípade stolíc ostrihomského arcibiskupstva stál nad nimi namiesto župana arcibiskupov palatín, ktorý spravidla pôsobil ako predseda stoličného súdu.²⁰

Najvyššou samosprávnou inštitúciou každej stolice predialistov bolo zhromaždenie (kongregácia) jej príslušníkov. Konalo sa najmenej štyri razy do roka. Rokovalo a rozhodovalo sa na ňom o všetkých dôležitejších záležitostiach týkajúcich sa celej pospolitosti. Fungovalo aj ako volebné zhromaždenie, na ktorom sa volili vedúci funkcionári stolice, a to z kandidátov určených županom, respektíve palatínom. Najvyšším funkcionárom stoličnej samosprávy bol podžupan. V niektorých stoličiach mohli na tomto poste súčasne pôsobiť aj viaceré osoby.²¹ Podžupan bol tiež zástupcom župana na súde a tiež ochrancom stoličnej pečate (pečatidla). Ďalšími funkcionármi stolíc predialistov boli (hlavní) slúžni, ktorí spravovali nižšie územné celky – okresy. Mali k dispozícii radcov pre hospodárske záležitosti a prisázných pre samosprávu a súdnicstvo. Zároveň pôsobili aj ako sudcovia na súdoch v obciach predialistov. Administratívu stolice zabezpečoval županom menovaný (hlavný) notár, a jemu podriadení podnotári.²² V prvej tretine 19. storočia mali stolice ostrihomského arcibiskupa už aj účtovníkov, pokladníkov a archivárov. Zločincov stíhali hajdúsi, ktorým velili kasteláni.²³

S výnimkou osmanskotureckých výbojov a okupácie časti Uhorska, počas ktorej ubudol počet stolíc predialistov na jeho území, fungovala táto organizácia cirkevnej šľachty bez prerušenia až do vlády Jozefa II. (1780 – 1790). V rámci svojich územnosprávnych reforiem, ktoré uskutočňoval v rokoch 1785 až 1786, ju však cisár zrušil a predialistov pričlenil k šľachtickým stoliciam, na územiach ktorých žili. Napokon, podobne ako v iných prípadoch, tieto úpravy tesne pred svojou smrťou začiatkom roka 1790 zrušil a stolice pre-

¹⁴ ETHEY, G. A *Verebélyi*, c. d., s. 22, 29-31.

¹⁵ Teraz súčasť obce Veľké Kosihy. Územie historickej Komárňanskej stolice.

¹⁶ Územie historickej Tekovskej stolice.

¹⁷ Územie historickej Tekovskej stolice.

¹⁸ Územie historickej Bratislavskej stolice.

¹⁹ *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku*. I. Eds. MARSINA, R. – KUŠÍK, M. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 278-408, č. 11.

²⁰ https://sk.wikipedia.org/wiki/Stolica_arcibiskupských_predialistov_vo_Vrabľoch

²¹ Internet: lexikon.katolikus.hu

²² CSIZMADIA, A. *Die Rechtsstellung*, c. d., s. 112.

²³ ETHEY, G. A *Verebélyi*, c. d., s. 26-28.

dialistov obnovil.²⁴ Tie potom fungovali ešte ďalších 65 rokov. Ich existenciu po prvý raz formálne narušili zákony prijímané počas revolúcie v roku 1848.²⁵ Právne postavenie predialistov a zároveň ich korporácií, čiže stolíc, bolo definitívne zrušené cisárskym nariadením (patentom) v roku 1855.²⁶

O písomnej produkcii stolíc predialistov v stredoveku nemáme k dispozícii žiadne priame doklady. Dá sa však predpokladať, že bola do značnej miery podobná ako v stolicích kráľovskej šľachty.²⁷ To znamená, že dokumenty, ktoré vznikali z ich úradnej činnosti, vydávali pod menami a pečatami príslušných županov, podžupanov, slúžnych. Naznačujú to aj predchádzajúci autori, ktorí sa venovali tejto téme, a podľa ktorých slúžni stolíc predialistov mali na pečatiach svoje rodové erby, ak ich pôvodne dostali od kráľa. Tí, ktorí klasické erby nemali, používali na tento účel rozličné neheraldické znaky.²⁸

Pečate Vrábelskej stolice predialistov

Pečať Vrábelskej stolice predialistov na listine z roku 1612

Najstaršiu pečať Vrábelskej stolice predialistov ostrihomského arcibiskupa máme doloženú na listine z 24. októbra 1612.²⁹

Má dvojrohý tvar³⁰ s rozmermi šírky na výšku 26 x 34 mm. Pozdĺž pravej vnútornej linajky je síce viditeľná ale takmer nečitateľná dostredivá kapitálna legenda. Niektoré grafémy by bolo možné identifikovať ako SIG... DE Z toho by sa dalo (aspoň hypoteticky) predpokladať, že ide o text SIGIL/lum/ DE VEREBEL.³¹ V strede pečaťného poľa je zobrazená postava v kňazskom ornáte, s mitrou na hlave a v (heraldicky) ľavej ruke držiaca berlu. Berla je síce zatočená k stredu pečate, čo by naznačovalo, že symbolizuje opáta, ale keďže je známe že symbolom (patrónom) ostrihomskej arcidiecezy, ako aj arcibiskupských predialistov bol sv. Adalbert (alebo inak sv. Vojtech), treba túto postavu

celkom jednoznačne interpretovať ako tohto biskupa. Stojí za pozornosť, že pečať s rovnakým svätcom používali aj Vráble (Verebell, Werebel) ako mestečko (*oppidum*).³² Je však isté, že skúmaná pečať nepatrí tomuto mestečku. Naznačuje to niekoľko skutočností. V prvom

²⁴ Štátny archív Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišská župa, Kongregačné písomnosti (šk. 271), Intimát Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady č. 8044 z 5. 3. 1790.

²⁵ Internet: Internet: lexikon.katolikus.hu

²⁶ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Nariadenie č. 27 z 3. 2. 1855.

²⁷ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. Bratislava : FiF UK, 2010, s. 18 a n.

²⁸ ETHEY, G. A *Verebélyi*, c. d., s. 38.

²⁹ Štátny archív Nitra (ŠANR), Zbierka listín-Ethey, šk. 10, inv. č. 60. Jej kresbu publikoval ETHEY, G. A *Verebélyi*, c. d., s. 39.

³⁰ *Vocabularium internationale sigillographicum*. Eds. Müller, K. – Vrtel, L. Bratislava : Veda, 2016, s. 260, č. 179. Dvojrohá pečať / Mandorlovitá pečať (lat. *sigillum biscornutum*)

³¹ V preklade: PEČAŤ VRÁBELSKÁ

³² NOVÁK Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. II. zv. N – Ž. Bratislava : FiF UK, 2008, s. 476. Najstaršie známe pečatidlo Vrábľ pochádza zo 16. storočia.

rade intitulácia v citovanej (po maďarsky písanej) listine, podľa ktorej ju vydali šľachtici patriaci k Vrábelskej stolici.³³ A potom dvojrohá (mandorlovitá) forma samotnej pečate. Nie je totiž známe, že by takúto podobu mala pečať ktorejkoľvek sídlíštnej lokality (mesta, mes-tečka, dediny). Naopak. Ide o tvar charakteristický pre pečate cirkevných inštitúcií a hod-nostárov. A za také sa považovali aj stolice predialistov ostrihonského arcibiskupa.

Ako ešte poukážeme nižšie, všetky ďalšie (novšie) pečate Vrábelskej i ostatných stolíc predialistov už boli okrúhle. To vedie k domnienke, že pečať, presnejšie pečatidlo s matricou v dvojrohovej forme, ktorého pôvod siaha pred rok 1612, mohlo vzniknúť oveľa skôr – azda v prvej tretine 16. storočia, ba nevyhlúčili by sme ani druhú polovicu 15. storočia. Toto približné datovanie odvodzujeme od sfragistických zvyklostí, dodržiavanie ktorých bolo v období stredoveku podstatne prísnejšie než v nasledujúcich storočiach.

O starobylosti prvého známeho typára Vrábelskej stolice predialistov, ktorá bola začiatkom druhého decénia 17. storočia už evidentná, svedčí aj ním odtlačená pečať z roku 1612, vykazujúca značnú mieru jeho opotrebovania. Zároveň je zrejmé, že v tom čase svojou anachronickou podobou ani nezodpovedala dobovému vkusu v bežnej sfragistickej praxi.³⁴ Preto veľmi neprekvapuje, že v roku 1614 vtedajší ostrihonský arcibiskup František Forgáč (1607 – 1615) daroval tejto stolici novú pečať (pečatidlo).³⁵ Jej skutočnú podobu máme k dispozícii na patentnej listine z roku 1639.³⁶

Má okrúhly tvar o priemere 32 mm.³⁷ V medzikruží ohraničenom dvoma hladkými li-najkami sa nachádza dobre čitateľná dostredivá legenda tvorená humanistickou kapitálou:

+SIGIL:NOB:PRAED: – SEDIS:VEREBEL

Odtlačok pečatidla Vrábelskej stolice predialistov pochádzajúceho z roku 1614

po rozvedení skratiek: SIGILLVM NO-BILIVM PRAEDIALIVM – SEDIS VEREBEL, vo voľnom (interpretač-nom) preklade do slovenčiny: PEČAŤ ŠEACHTICOV PREDIALISTOV VRÁBELKEJ STOLICE.

V strede pečatného poľa je znázor-nená postava, stojaca v päte pečate s presahom cez vnútornú linajku do medzikružia, odetá v plášti, s mitrou na hlave, v pravej ruke s biskupskou ber-lou. Ľavou rukou drží za horný okraj štít siahajúci od jej chodidiel až po pás. Na ploche štítu sa nachádza ženská postava s korunou na hlave a rukami vbok. Uvedená obrazová konštelácia je nesporne zaujímavá a žiada si bližšie vysvetlenie.

³³ *My egesz varmegie Verebeli szekhez tartozzo nemessek ...*

³⁴ Túto zmenu mohlo ovplyvniť aj všeobecné zavádzanie nových oficiálnych pečatí šľachtických stolíc, ktoré v Uhorsku prebiehalo na základe zákonného článku 62 z roku 1550, počas druhej polovice 16. a v 17. storočí. Pozri SOKOLOVSKÝ, L., *Pečate*, c. d., s. 35.

³⁵ ETHEY, G. A *Verebélyi*, c. d., s. 38. Bližšiu citáciu u uložení danej listiny neuvádza, pripojil iba kresbu dotýčajnej pečate.

³⁶ ŠANR, Zbierka listín-Etthey, šk. 10, inv. č. 60.

³⁷ Okrúhle sú aj všetky pečate stolíc na území Slovenska uvádzané do administratívnej praxe po roku 1550. (Jedinú výnimku predstavuje v poradí druhá pečať Turčianskej stolice, ale tá vznikla až po roku 1709.) SOKOLOVSKÝ, L. *Pečate*, s. 24.

Biskupa ani v tomto prípade (vychádzajúc zo širších všeobecne známych okolností) nemožno chápať inak ako sv. Adalberta – patróna ostrihomskej arcidiecézy. Zaujímavé je azda len to, že ho nesprevádzajú žiadne pre neho charakteristické atribúty (napríklad kopija či oštep, veslo, ruža). Pozoruhodný je však štít so znakom pri jeho nohách. Ide celkom jednoznačne o erb Forgáčovcov, teda rodu, z ktorého pochádzal donátor tejto pečate arcibiskup František. Z heraldického hľadiska je táto figurálna zostava zvláštna najmä v tom, že sv. Vojtech, ktorý by v nej logicky mal predstavovať hlavný symbol, v skutočnosti vyznieva ako nosič štítu (!) – forgáčovského erbu.³⁸

Arcibiskup Forgáč sa snažil svoj rodový erb a cezeň seba samého exponovať aj pri iných príležitostiach. V tejto súvislosti je zaujímavý jeho vplyv na podobu pečate (a tým i znaku) Ostrihomskej stolice z roku 1612.³⁹ Stred jej pečatného poľa zaberá kartuša so znakom, v delnom oválnom štíte. V hornej polovici je zobrazený od pása nahor biskup s mitrou na hlave a s berlou opretou o pravé plece. Dolná polovica je štiepená, s tým, že jej pravá strana sa ešte delí. V hornej polovici je korunovaný orol (orlica), v dolnej drak. Ľavá strana obsahuje z otvorenej koruny vyrastajúcu „forgáčovskú“ ženu s korunou na hlave.⁴⁰

Dokedy Ostrihomska stolica používala pečať pochádzajúcu od Františka Forgáča presne určiť nevieme. Jedna (teoretická) možnosť by bola, že len do jeho skonu (+16. 10. 1615) a potom ho nahradila pečať ovplyvnená jeho nasledovníkom Petrom Pázmáňom (1616 – 1637) atď. No možno pretrvala v stoličnej administratíve až do nástupu Leopolda Koloniča (1695 – 1707). Doklad na ďalšiu pečať Ostrihomskej stolice máme totiž až z obdobia jeho pôsobenia na arcibiskupskom stolci, a to konkrétne z roku 1697. Aj táto je v štýle pečate Františka Forgáča, len s inými (nie celkom jasnými) symbolmi v dolnej polovici štítu.⁴¹

Pokým však ide o pečať Vrábelskej stolice predialistov, tá, ako dokladajú zachované listiny, zotrvala v používaní aj po smrti Františka Forgáča (1639, 1642).⁴²

Pečate Vrábelsko-hronskojurskej stolice predialistov

Podľa názoru znalca problematiky uhorských stolíc predialistov Gyulu Etheya mohlo dôjsť k spojeniu Vrábelskej a Hronskojurskej stolice predialistov do jedného organizačného celku niekedy v 16. storočí.⁴³ Ale potom vyvstáva otázka, prečo sa ešte aj na listine vydanej 20. marca 1719 uvedenej intitulácii *Nos universitas nobilium praedialium archiepiscopatus Strigoniensis sedium de Verebely et Szent György ...*, nachádza známa pečať Vrábelskej stolice pochádzajúca z roku 1612?⁴⁴ Môžeme sa opýtať aj inak: Prečo v roku 1612 vydal František Forgáč „svoju“ pečať len pre Vrábelskú a nie pre Vrábelsko-hronskojurskú stolicu? (Kedy už toto prepojenie malo existovať!) A ak by sme chceli byť veľmi detailní, musíme si všimnúť aj genitív plurálu slova *sedium* (stolíc) namiesto očakávaného tvaru v genitíve singuláru *sedis* (stolice). V použítom množnom čísle by sme (azda aj trošku špekulatívne!) mohli cítiť v roku 1719 rezonujúci odkaz na nie tak dávnu minulosť, keď boli obidve stolice ešte samostatné.⁴⁵

³⁸ Takúto funkciu má (v podobnej konštelácii) napríklad sv. Quirín na pečati Revúcej z roku 1596. SOKOLOVSKÝ, L. Pôvod a správna podoba erbu Revúcej. In *Obzor Gemera – Malohontu*, roč. 25, č. 3, 1997, s. 118.

³⁹ NOVÁK Jozef. *Rodové erby na Slovensku*. I. Martin : Osveta, 1980, Tab. II/6.; Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, Kubínyho zbierka pečatí, Tab. II, č. 6.

⁴⁰ SOKOLOVSKÝ, L. *Pečate*, c. d., s. 118. Orol a drak sú prevzaté zo znaku pápeža Pavla VI. (1605-1621). Porovnaj k tomu ČECH, Zdirad J. K. *Papežské znaky*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2009, Obr. LXVI.

⁴¹ „Arcibiskup F. Forgáč bol zrejme jediným uhorským kardinálom, ktorý vo svojom erbe zvečnil aj heraldiku vládnuceho pápeža.“ GLEJTEK, M. *Heraldika. Úvod do štúdiá erbov*. Čadca : Kysucké múzeum, 2013, s. 178.

⁴² SOKOLOVSKÝ, L. *Pečate*, c. d., s. 119.

⁴³ ŠANR, Zbierka listín-Etthey, šk. 10, inv. č. 60.

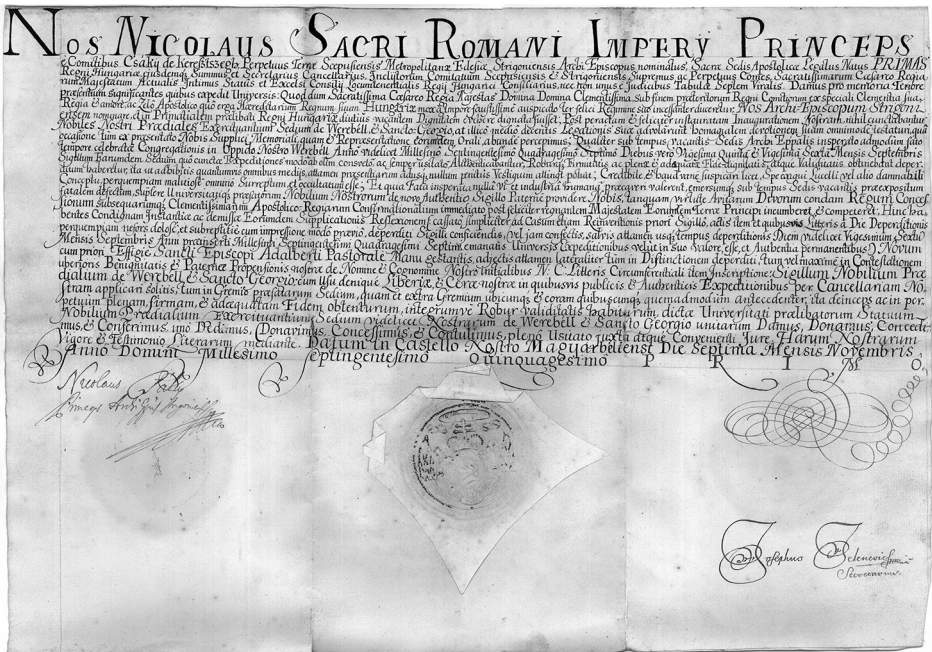
⁴⁴ ETHEY, G. *A Verebelyi*, c. d., s. 6.

⁴⁵ ŠANR, Zbierka listín-Etthey, šk. 10, inv. č. 60.

⁴⁶ Že by mohlo ísť o dlhodobú tradíciu, naznačuje rovnaký tvar (*sedium*), použitý ešte aj v listine z roku 1751. Prímási

Pri riešení danej otázky prichádzajú do úvahy aj iné možnosti. Napríklad, že pôvodná Hronskojurská stolica predialistov samostatnú pečať ani nemala. Takže po jej pričlenení k podstatne väčšej a významnejšej Vrábelskej stolici sa vyjadrenie tejto novej skutočnosti na pečati nepociťovalo ako nevyhnutné. A uvedený nekorektný stav pretrvával potom ešte ďalšie desaťročia. K jeho náprave sa pristúpilo až v polovici 18. storočia.

O tomto procese podrobne informuje listina, ktorú vydal Mikuláš Čáki (1751 – 1757) 7. novembra 1751.⁴⁶ V uvedený deň sa stal ostrihomským arcibiskupom a zrejme práve pri tej príležitosti ho oslovili predstavitelia predialistov Vrábelsko-hronskojurskej stolice so žiadosťou o donáciu novej pečate. Svoju požiadavku považovali podľa všetkého za naliehavú. Predostrelí a zdôvodnili ju tým, že starú pečať stratili už v roku 1747, presnejšie počas ich kongregácie 26. septembra, ale o jej náhradu sa nemohli uchádzať skôr, pretože v tom čase (1745 – 1751) bol arcibiskupský stolec neobsadený. M. Čáki „ústne vyslovenej“ prosbe vyhovel, prípadné použitie starej pečate odo dňa jej straty vyhlásil za neplatnú a novú pečať udelil. Zároveň určil jej podobu. Mala zobrazovať sv. Adalberta, po stranách s iniciálkami arcibiskupovho mena a priezviska N. C. (Nicolaus Csáky) a v kruhopic s textom *Sigillum Nobilium Praedialium de Verebèll et Sancto Geogio*.

Listina ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Čákiho zo 7. novembra 1651, ktorou dal Vrábelsko-hronskojurskej stolici predialistov novú pečať

Na základe privilegia arcibiskupa Mikuláša Čákiho na novú pečať Vrábelsko-hronskojurskej stolice bolo následne vyrobené a do jej administratívnej a súdnej činnosti zavedené pečatidlo. Konkrétnu predstavu o podobe pečatí pochádzajúcich z tohto typária môžeme demonštrovať odtlačkom zachovanom v červenom vosku na listine datovanej 26. marca.1832.⁴⁷

levéltár Esztergom (PLE), Acta radicalia, Classis R, No. 259. R.

⁴⁶ SANR, Zbierka novovekých listín, 11, inv. č. pôvodné 105, nové 107 (originál); PLE, Acta radicalia, Classis R, No. 259. R. (odpis).

⁴⁷ SANR, Tekovská župa, šk. 511, 1832/7/677

Pečať Vrábelsko-hronskojurskej stolice predialistov
odtlačaná typáriom z roku 1751

Pečať má okrúhly tvar priemeru 35 mm. Vonkajšia linajka má tzv. vencový charakter, vnútornú môžeme označiť ako perličkovú. V medzikruží je dostredivá legenda pozostávajúca z grafém humanistickej kapitály nasledujúceho znenia:

+ SIGIL : NOB : PRAED : DE : VEREBELL : ET : S : GEORGIO : ANO : 1751

Po rozvedení skratiek: +SIGILLUM NOBILIUM PRAEDIALIUM DE VEREBELL ET SANCTO GEORGIO ANNO 1751. Vo voľnom preklade do slovenčiny: +PEČAŤ VRÁBELSKÝCH A SVÄTOJURSKÝCH ŠEACHTICKÝCH PREDIALISTOV ROKU 1751.

Stred pečatného poľa vyplňa ornamentom bohato zdobená baroková kartuša, nad horným okrajom s malým anjelikom (hlava medzi krídlami). Vo vnútornej ploche oválnej kartuše ohraničenej súvislou linajkou je zobrazená postava biskupa s mitrou na hlave a berlou v pravej ruke. Po jeho stranách sú umiestnené sigly N a C.

Toto pečatidlo, respektíve ním odtlačené pečate sa vo Vrábelsko-hronskojurskej stolici používali od roku 1751 prakticky až do konca existencie uhorskej stoličnej organizácie predialistov v polovici 50. rokov 19. storočia.⁴⁸

Pečate Hronskojurskej⁴⁹ stolice predialistov

Pôvodne sa táto stolica označovala ako Svätojurská (*Comitatus Sancti Georgii archiepiscopatus Strigoniensis*).⁵⁰ Názov mala odvodený od jej sídla v Jure nad Hronom (*Sanctus Georgius, Garamszentgyörgy, Hronský Svätý Jur, Svätý Jur nad Hronom, Jur nad Hronom*). Tvorili ju predialisti, žijúci len v dvoch lokalitách – v samotnom Jure a v neďalekom Orosi, ktorý je dnes miestnou časťou obce Kukučínov.⁵¹ Z písomnej produkcie tejto prediálnej stolice nemáme k dispozícii žiaden sfragistický ani iný doklad. Hoci sa nedá potvrdiť, či táto stolica v minulosti svoje pečatidlo vôbec mala, nemožno jeho existenciu ani celkom jednoznačne vylúčiť. ňou vydávané dokumenty mohli napríklad overovať jej čelní funkcionári svojimi osobnými pečaťami, tak ako to až do roku 1550 bývalo všeobecným zvykom aj v rámci celej organizácie šľachtických stolíc. Túto hypotézu by mohol opodstatňovať už spomínaný fakt, že po vzniku spojenej Vrábelsko-hronskojurskej stolice predialistov (údajne) v 16. storočí, sa v jej administratíve až do roku 1751 používalo len typárium pôvodne samostatnej Vrábelskej stolice.

⁴⁸ Výnimkou boli len roky josefínskej stoličnej reformy 1786 – 1790 a možno ešte revolúcie 1848 – 1849.

⁴⁹ Podľa vzoru Žiar nad Hronom – hronskožiarsky. In *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava : Veda, 1991, s. 533.

⁵⁰ ETHEY, G. *A Verebélyi*, c. d., s. 24.

⁵¹ OSLANSKÝ František. Predialisti ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia. In *Historický časopis* 34/4, 1986, s. 492, pozn. 36.

Pečate Dunajskovočianskej⁵² stolice predialistov

Najstaršia v literatúre spomínaná zmienka o predialistoch ostrihomského arcibiskupa na „teritóriu“ Vojky nad Dunajom (*Vayka, Vajka*) sa viaže k roku 1186. Je zachytená v listine Bela III. Spomína to vo svojich Noticiách Matej Bel, ktorý sa zrejme vôbec ako prvý autor venoval stolici predialistov so sídlom v tejto lokalite, aj širším okolnostiam súvisiacim s fenoménom šľachty (bojujúcej, pôsobiacej) v službách cirkvi.⁵³

Čo sa týka pečatí uplatňovaných v administratívnej danej stolice, objavujú sa zaujímavé podobnosti so situáciou naznačenou v predchádzajúcej sfragistickej analýze Vrábeľsko-hronskojurskej stolice predialistov. Prvú, respektíve pôvodnú pečať či pečate Dunajskovočianskej stolice síce nepoznáme, ale máme odpis textu listiny, ktorý obsahuje donáciu na jej novú pečať. Originál privilegia vydal arcibiskup Mikuláš Čáki 8. apríla 1752 vo svojej bratislavskej kúrii.⁵⁴ Podľa tohto prameňa požiadali zástupcovia stolice predialistov z Vojky nad Dunajom M. Čákiho o udelenie novej pečate, pretože dovtedy dlho používaná stará pečať (teda pečatidlo) sa úplne opotrebovala. Dokazoval to odtlačok, ktorý mu na posúdenie predložil podžupan stolice Ladislav Balog z Galanty. Na tomto základe arcibiskup udelil Dunajskovočianskej stolici novú pečať.

V strede pečatného poľa mal byť zobrazený sv. Adalbert s biskupskou berlou v ruke a po stranách jeho postavy sigly N a C, symbolizujúce meno a priezvisko donátora Mikuláša Čákiho (*Nicolaus Csáky*). V kruhopise pečate mala byť umiestnená legenda *Sigillum Nobilium Praedialium de Vajka*. Ani túto pečať sa nám v reálnej hmotnej podobe nepodarilo nájsť. Napriek tomu nemožno pochybovať, že pečatidlo s opísaným obsahom bolo vyrobené a používalo sa v ďalšej administratívnej praxi tejto prediálnej stolice. Veríme, že ďalší bádatelia budú mať v tomto smere viacej šťastia a ním odtlačené pečate sa im podarí objaviť.

Pečate Arcibiskupskolélskej stolice predialistov

Pôvodne kuriálna dedina Arcibiskupský Lél (*Villa archiepiscopalis de Leel, Erseklely, Érseklél*) je dnes súčasťou obce Veľké Kosihy. Arcibiskupský Lél bol sídlom stolice predialistov ostrihomského arcibiskupa, do ktorej, okrem neho samotného v 15. storočí, patrili ešte štyri ďalšie lokality.⁵⁵ Či bol tento rozsah stolice stály, alebo v iných obdobiach väčší či menší, to nie je zatiaľ celkom jasné. Nemáme ani doklady o tom, kedy tamojší predialisti začali používať spoločnú pečať. Pri porovnaní s výskytom pečatí v ostatných prediálnych stoliciach ostrihomského arcibiskupstva sa nazdávame, že najneskôr od 16. storočia. Usudzujeme tak aj na základe nepriamych indícií, ktoré vyplývajú z písomností zachovaných v primaciálnom archíve v Ostrihome.

Prvou z nich je list (správa) arcibiskupovi primasovi od jeho sekretára z 18. júla 1808 o procese vyhotovenia a udelenia novej pečate Arcibiskupskolélskej stolice predialistov v rokoch 1782 – 1783.⁵⁶ Podnet naň vzišiel z rokovania generálnej kongregácie predialistov Arcibiskupskolélskej stolice, konanej 26. novembra 1782 v Komárne. Jej zástupcovia sa obrátili na arcibiskupa Jozefa Bažana (1776 – 1799) so žiadosťou o udelenie novej pečate. Odôvodnili ju tým, že ich stará pečať, v skutočnosti pečatidlo, je už v dôsledku dlhodobého po-

⁵² Prídavné meno odvodené od miestneho názvu Vojka nad Dunajom. In *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava : Věda, 1991, s. 529.

⁵³ BEL, Matthias. *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica ... II.*, Viennae, 1736, s. 284-290. Listinu najnovšie publikoval MARSINA, R. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 1. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 92-93, č. 98.

⁵⁴ PLE, Acta radicalia, Classis R, No. 259. R. Listina arcibiskupa Mikuláša Čákiho z 8.4.1752 (odpis).

⁵⁵ OSLANSKÝ, F. *Predialisti*, c. d., s. 492, pozn. 36.

⁵⁶ PLE, Acta radicalia, Classis R, No. 259. R. List (správa) arcibiskupovi primasovi od jeho sekretára z 18. júla 1808 o procese vyhotovenia a udelenia novej pečate Arcibiskupskolélskej stolice predialistov v roku 1783.

užívania ošúchané. Ako dôkaz predložili jeho odtlačok vo vosku. V následnej komunikácii medzi podžupanom stolice a arcibiskupovým sekretárom sa počas januára a februára 1783 riešili problémy s tým, ako má požadovaná nová pečať vyzerat', osobitne otázka podoby figúry sv. Adalberta a ďalšie detaily, s prihliadnutím na „čákiovské pravidlo“ (*ad normam Csakianam*). Konkrétne išlo o umiestnenie začiatočných písmen mena a priezviska Jozefa Baťaňa, na pečati Arcibiskupskolélskej stolice, podľa vzoru pečate, ktorú v roku 1751 udelil Mikuláš Čáki Vrábeľsko-hronskojurskej stolici. Samotné pečatidlo mal vyhotovit' židovský kovorytec. Ten si za svoju prácu vopred vypýtal tri zlaté.

Oficiálny akt udelenia novej pečate Arcibiskupskolélskej stolici predialistov sa uskutočnil v podobe listiny, ktorú ostrihomský arcibiskup Jozef Baťaň vydal vo svojom sídle v Bratislave 26. februára 1783.⁵⁷ Na tejto pečati mal byť zobrazený sv. Adalbert v pravej ruke s biskupskou palicou, v ľavej s kalichom. (Sú to niektoré z jeho atribútov.) Po stranách postavy biskupa mali byť umiestnené litery *J* a *B*. Text kruhopisu: *Sigillum Sedis Nobilium Praedialium de Ersek=Leél 1783*. Pokým zo zachovaného odpisu uvedenej listiny poznáme obsah udelenej pečate, jej konkrétnu obrazovú, respektíve výtvarnú podobu nemáme k dispozícii. Archívny výskum, ktorý sme viedli týmto smerom, bol zatiaľ neúspešný. Ako však svedčia informácie v citovanej správe arcibiskupovho sekretára z 18. júla 1808, príslušné typárium bolo vyrobené a 14. marca 1783 ho predstavitelia stolice prevzali do používania.⁵⁸

Napriek tomu, že zo štyroch, respektíve piatich organizačných foriem stolíc predialistov ostrihomského arcibiskupa sa nám podarilo vo vizuálnej podobe zdokumentovať iba tri pečate (dve vrábeľské, jednu vrábeľsko-hronskojurskú) a dve v opise (arcibiskupsko-lélsku a dunajskovoječiansku), môžeme zo získaných poznatkov vyvodit' nasledujúce závery. V prvom rade je pravdepodobné, že v stredoveku predstavitelia týchto stolíc overovali písomnosti z ich produkcie svojimi osobnými pečaťami. V prípade, že prediálne stolice mali vlastné úradné pečate už pred polovicou 16. storočia, tak také mali zrejme dvojrohovú formu (napríklad vrábeľská), ktorá bola typická pre cirkevné inštitúcie a ich funkcionárov. Pečate (presnejšie matrice pečatidiel), ktoré stolice predialistov dostávali namiesto predchádzajúcich od 17. storočia, boli už okrúhle.

Ďalším spoločným znakom pečatí stolíc predialistov ostrihomského arcibiskupa bola postava patróna tejto arcidiecezy sv. Adalberta (alias sv. Vojtecha). Vždy sa zobrazoval s mitrou na hlave a biskupskou palicou, niekedy aj s ďalšími atribútmi (napríklad kalich na arcibiskupko-lélskej pečati). V tejto súvislosti je zaujímavé, že tento svätec sa vyskytoval aj v symbolike ďalších ostrihomských orgánov a organizácií (napríklad Ostrihomská stolica). Určitou (neopakovateľnou) zvláštnosťou je osobný erb arcibiskupa Františka Forgáča pristažený k postave sv. Adalberta na pečati (typáriu) Vrábeľskej stolice z roku 1614.

V 18. storočí pribudli na novoudelených pečatiach všetkých troch v tom čase existujúcich stolíc predialistov ostrihomského arcibiskupa iniciály mien a priezvisk príslušných donátorov (Mikuláš Čáki, Jozef Baťaň). Veľmi podobné sú aj legendy umiestnené v kruhopisoch týchto pečatí (*Sigillum Nobilium Praedialium de ...; Sigillum Sedis Nobilium Praedialium de ...*) Napokon sa ukazuje, že pečate udelené stoliciam predialistov ostrihomskými arcibiskupmi v rokoch 1751, 1752 a 1783 pretrvali v oficiálnom používaní (s prestávkou stoličnej reformy Jozefa II. v rokoch 1786 – 1790) až do ich zrušenia v roku 1855. Ale to by už mohli overit' či presnit' ďalší pokračovatelia v skúmaní tejto problematiky.

⁵⁷ PLE, Acta radicalia, Classis R, No. 259. Odpis listiny z 26. februára 1783.

⁵⁸ PLE, Acta radicalia, Classis R, No. 259. R. List (správa) arcibiskupovi (primasovi) Karolovi Ambrózovi d' Este od jeho sekretára z 18. júla 1808 o procese vyhotovenia a udelenia novej pečate Arcibiskupskolélskej stolice predialistov v roku 1783.

*Tento príspevok mal byť pôvodne zaradený do zborníka štúdií vydaného pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša *Historia mea vita*. (Zostavil Purdek, I. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, 277 s.) Autor ho však z vážnych zdravotných dôvodov nestihol dokončiť a odovzdať do termínu redakčnej uzávierky. Takže aspoň takýmto skromným spôsobom sa pridáva ku gratulantom svojho spolužiaka, kolegu a kamaráta so želaním dobrého zdravia, šťastia a ďalších úspechov.

L. SOKOLOVSKÝ: SIEGELN DER KOMITATE DER PRÄDIALISTEN IM ERZBISTUM GRAN

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der Entstehung und Form der Siegel, die in der behördlichen Praxis der Komitate der sog. Prädialisten (erzbischöfliche Edelleute) des Erzbistums von Gran (ung. Esztergom, slow. Ostrihom). Die Prädialisten bildeten seit dem Mittelalter eine besondere Art des waffenführenden Adels in den Diensten von bedeutenden geistlicher Institutionen als auch von hohen kirchlichen Amtsträgern standen. Die Prädialisten leisteten ihren Dienst vor allem als Soldaten. Als Belohnung für die erwiesenen Dienste nahmen sie verschieden Privilegien, meistens Boden, entgegen. Das auf diese Weise erworbene Eigentum wurde mit dem lateinischen Wort *praedium*, dt. Grundbesitz oder Landgut, bezeichnet. Die Adeligen, die auf diesem Landgut lebten, wurden Prädialisten (*praedialistae*) benannt. Als die militärisch-administrative Organisationsform der Prädialisten galten die sog. Stühle (lat. sedes). Zur Beglaubigung der Schriftlichkeiten der Stuhlverwaltung wurden Siegel verwendet. Dem Erzbischof von Gran waren ursprünglich vier Stühle der Prädialisten. Alle hatten ihren Sitz auf dem Gebiet der heutigen Slowakischen Republik, und zwar in Vrábľa, Jur nad Hronom, Arcibiskupský Lél (ung. Érsek Lél) und Vojka nad Dunajom. Später haben sich Vrábľa und Jur nad Hronom vereint und haben einen Stuhl gebildet. Zwar ist es gelungen, von den vier, bzw. fünf Prädialisten Stühlen des Graner Erzbischofs nur drei Siegeln in der visuellen Form (zwei aus Vrábľa und eine aus dem vereinten Stuhl Vrábľa-Jur nad Hronom) und zwei Siegeln (Lél und Vojka) anhand einer schriftlichen Beschreibung zu dokumentieren, allerdings ermöglicht der aktuelle Kenntnisstand folgende Schlüsse zu ziehen. Als erstes ist anzunehmen, dass die Stuhlvertreter im Mittelalter die schriftlichen Urkunden mit persönlichen Siegeln beglaubigt haben. Angenommen, die Prädialistenstühle verfügten schon vor Mitte des 16. Jahrhunderts über eigenen Amtssiegeln, so hatten diese wahrscheinlich eine für kirchliche Institutionen und ihre Amtsträger typische zweieckige Form (z. B. der Siegel des Stuhls in Vrábľa). Die Siegeln (noch genauer: die Matrizen der Versiegelungen) aus dem 17. Jahrhundert, die die vorherigen Siegeln ersetzt haben, hatten eine ovale Form. Ein weiteres gemeinsames Merkmal der Siegel der Prädialistenstühle des Graner Erzbischofs war die Abbildung des Schutzherren der Erzdiözese, des Hl. Adalberts (slow. Vojtech). Die Gestalt des hl. Adalbert wurde immer mit der Bischofsmütze (Mitra) am Kopf und dem Bischofsstab, manchmal auch mit anderen Attributen (z. B. mit Kelch, so wie am Siegel aus Lél) dargestellt. An dieser Stelle sei bemerkt, dass der Hl. Adalbert auch in der Symbolik etwaiger anderer Ämter und Organisationen von Gran oft erscheint (z. B. der Graner Gespanschaft). Zu den Besonderheiten zählt das Siegel (Stampiglie) der Gespanschaft Vrábľa aus dem Jahre 1614, an der das persönliche Wappen des Erzbischofs Franz Forgach (Forgáč) zusammen mit der der Gestalt des Hl. Adalbert abgebildet ist. Im 18. Jahrhundert wurden die neuerteilten Siegeln aller drei damals noch bestehenden Stühle der Prädialisten des Graner Erzbischofs durch die Initialen der jeweiligen Stifter (Nicolaus Csáki, Josef Batthyány) ergänzt. Sehr ähnlich sind auch die Legenden

an den Rundschriften dieser Siegel (*Sigillum Nobilium Praedialium de ...; Sigillum Sedis Nobilium Praedialium de ...*). Die von Erzbischöfen von Gran an die Stühle der Prädialisten in den Jahren 1751, 1752 a 1783 erteilten Siegeln wurden bis zur Auflösung der Prädialisten im Jahre 1855 im amtlichen Gebrauch verwendet (mit der kurzen Ausnahme der Verwaltungsreform auf der Ebene der Gespanschaften von Joseph II. in den Jahren 1786 – 1790). Diese Problematik bedarf jedoch weiterer Forschungen.

Zoznam použitej literatúry:

ČECH, Zdirad J. K. *Papežské znaky*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství , 2009.

CSIZMADIA, Andor. Die Rechtstellung der Predialen und Ptedialansthühle in Ungarn. In *Festschrift Hans Lentze*. Hrsg. von N. Gras und W. Orgis. Uni Verlag Wagner. Innsbrück – München. 1969.

ETHEY, Gyula. *A Verebélyi érseki nemesi szék*. Különlenyomat a „Magyar családtörténeti szemle“ 1941. évfolyamának V – 1942. VIII. Számaiból.

MARSINA, R. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 1. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971

NOVÁK Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. II. zv. N – Ž. Bratislava : FiF UK, 2008.

NOVÁK Jozef. *Rodové erby na Slovensku*. I. Martin : Osveta, 1980, Tab. II/6.

OSLANSKÝ František. Predialisti ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia. In *Historický časopis* 34/4, 1986, s. 492

SOKOLOVSKÝ, Leon. *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. Bratislava : FiF UK, 2010.

SOKOLOVSKÝ, L. Pôvod a správna podoba erbu Revúcej. In *Obzor Gemera - Malohontu*. roč. 25, č. 3, 1997, s. 118.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. I. Eds. MARSINA, R. – KUŠÍK, M. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 278-408, č. 11.

NAUČENÍ O ŠIKOVÁNÍ JÍZDNÍCH, PĚŠÍCH I VOZŮ Z PERA ČESKÉHO RYTIERA VÁCLAVA VLČKA Z ČENOVA AKO VZÁCNÝ PRAMEŇ PRE SKÚMANIE TAKTIKY JAZDECKÝCH ODDIELOV NA SKLONKU STREDOEURÓPSKEHO STREDOVEKU

SAMUEL BEŇA

BEŇA, S.: „*Instructions on the battle order of cavalry, infantry and battle wagons*“ written by the Czech Knight, Václav Vlček from Čenov, as a rare source for exploring the tactics of the cavalry units in late medieval Central Europe. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 19-32, Bratislava.

The article describes the tactics and formations of the late medieval cavalry in the didactic letter titled *Instructions on the battle order of cavalry, infantry and battle wagons* by the Czech Knight and Mercenary Commander, Václav Vlček from Čenov (approx. 1425 – 1510). The instructions addressed to the Czech-Hungarian King Vladislaus II. Jagiellon help us to better understand the controversy regarding the so called wedge-columnar cavalry formations. The second part of the article deals with the role of cavalry in an open field battle. The work includes a scheme (or visual interpretation) of an ideal battle formation of the Jagiellonian's monarch troops. The work is aimed at pointing out the importance of the *Instructions* within East-Central European military history.

Key words: Václav Vlček from Čenov. Art of war in East-Central Europe. Late medieval warfare. Renaissance warfare. Cavalry tactics.

Vo vojensko-historickej literatúre sa problematika kolektívneho jazdeckého boja v neskom stredoveku zvykla marginalizovať. Niet sa čomu čudovať, keďže nedostatok detailných prameňov spolu s rozšírenou tézou o renesancii pechoty a úpadku dôležitosti rytierstva na bojiskách v tomto období veľmi neprispieva k novému pohľadu na problematiku. V českej a slovenskej literatúre sa husitské vojenstvo a využitie vozovej hradby tradične považuje za predzvesť úpadku „feudálno-rytierskeho“ spôsobu boja.¹ Napriek neodškriepiteľnému významu tohto progresívneho vojensko-technického prvku sa mu však v domácej literatúre, podľa nášho názoru, venovalo možno až priveľa priestoru, a to často na úkor ostatných druhov vojsk. Vklad jazdeckých oddielov bol pritom pre úspešný priebeh vojenských ťažení, či už v kontexte tzv. malej vojny, obliehania alebo otvorených bitiek v poli neraz kľúčový.²

Účelom tohto príspevku je načrtnúť doterajšie závery literatúry zaoberajúcej sa taktikou jazdeckých oddielov v stredovýchodnej Európe a ich porovnanie s dôležitým prameňom – *Naučením* Václava Vlčka z Čenova (cca 1425 – 1510).³ Tento jedinečný prameň – didakticky štylizovaný list pre kráľa Čiech a Uhorska Vladislava Jagelovského (1456 – 1516) o tom, ako usporiadať a veliť kráľovskému vojsku – bol v rámci formatívnej československej vojensko-historickej literatúry využitý najmä pri interpretáciách manévrov vozovej hradby, prípadne na poukázanie rozvoja pechoty v českom vojsku „polipanského“ obdobia. Viac než tretina

¹ Pozri KLUČINA, Petr – MARSINA, Richard – ROMAŇÁK, Andrej. *Vojenské dějiny Československa I. díl (do roku 1526)*. Praha : Naše vojsko, 1985, s. 287-290, 331-332.; SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004, s. 25-31.

² Historiografický prehľad na tému stredovekého jazdeckého vojska ponúka ROGERS, J. Clifford. Cavalry. In *Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Ed. ROGERS, J. Clifford. New York : Oxford University Press, 2010, pp. 354-356.

³ Bližšie údaje o Vlčkovom manuskripte pozri SVEJKOVSKÝ, František. *Staročeské vojenské řády*. Praha : Orbis, 1952, s. 65- 66. Najstarší rukopis je datovaný na prelom 15. a 16. storočia.

listu sa pritom venuje taktike jazdeckých oddielov.⁴ List šľachtica Václava Vlčka z Čenova teda predstavuje dosiaľ nevyužitý potenciál – obzvlášť z dôvodu, že Václav ako skúsený žoldniersky veliteľ slúžil nielen v oddieloch českého kráľa, ale aj pod cisárskou zástavou a ak máme veriť aj tvorcovi jeho epitafu, tak sa šľachtic z Čenova zúčastnil aj vojenských výprav do Poľského kráľovstva.⁵

Kto bol Václav Vlček z Čenova?

Vojenská kariéra Václava Vlčka z Čenova sa dá v prameňoch zreteľnejšie badať od 60. rokov 15. storočia. Ako veliteľ žoldnierskeho oddielu pôsobiaceho v Rakúsku slúžil cisárovi Fridrichovi III. vo vnútornom zápase v rámci habsburskej dynastie proti mladšiemu bratovi Albrechtovi VI. (1418 – 1463). Pod Vlčkovým velením slúžili nielen českí, ale aj nemeckí a uhorskí spolubojovníci. V roku 1465 však začal so svojimi oddielmi plieniť územie svojho bývalého „zamestnávateľa“ po tom, čo sa jemu a jeho mužom nedostalo žoldu. Vlčkove oddiely z krajiny odišli až po zdĺhavých mierových vyjednávaniach a následnej finančnej kompenzácii na rozhraní rokov 1465–66.⁶

V roku 1467 vyhlásil cisár Fridrich III. (1415 – 1493) vojnu českému kráľovi Jiřímu z Poděbrad (1420 – 1471). Vlček sa znova objavuje v prameňoch v roku 1468 a opäť v súvislosti s vpádom do Rakúska. Tentoraz sa žoldniersky veliteľ ocitol priamo po boku Jiřího syna, kniežaťa Viktorina (1443 – 1500), ktorý viedol odvetnú výpravu proti cisárovi. V apríli 1468 však už vojnu proti českému kráľovi vyhlasuje aj uhorský panovník Matej Korvín (1443 – 1490). Týmto sa začal zdĺhavý konflikt o jednotlivé územia českej koruny, ktorý skončil až olomouckým prímerím v roku 1478.⁷

Počas bojov proti vojsku Mateja Korvína sa Václav Vlček zúčastnil bitky v radoch elitných jazdeckých oddielov kniežaťa Viktorina pri Třebíči. Kvôli uhorskej presile bolo Viktorinovo vojsko donútené k ústupu do benediktínskeho kláštora. Kráľ Matej kláštor obliehal s cieľom kniežaťa zajať. Viktorinovi však prišiel na pomoc s vojskom brat Jindřich (1448 – 1498). Vlček sa so svojimi mužmi vyznamenal počas obliehania, keď ešte kláštor ďalej bránil po tom, čo sa Viktorinovi so svojou družinou podarilo preraziť von z obklúčenia, zdržujúc tak Matejových vojakov. Po tvrdom odpore padol do nepriateľského zajatia. V roku 1470 je však Vlček znova prítomný vo vojsku operujúcom na Morave. Pramene opäť pozitívne vyzdvihujú jeho velenie počas zrážky u Kralic. Pri pochode do Prostějova bola totiž česká pochodová kolóna prekvapená a napadnutá uhorskými oddielmi. Po ťažkých bojoch krycích oddielov sa kolóna podarilo ustúpiť späť do Tovačova.⁸

Smrť Jiřího z Poděbrad (1471) však nebola koncovkou Vlčkovho vojenčenia. V roku 1481 a 1484 velí pešiemu zboru idúcemu na pomoc už prestarnutému cisárovi Fridrichovi III. V českých prameňoch sa po roku 1501 už žiadne zmienky o Vlčkovi nevyskytujú. V roku 1504 Václava v liste spomína bavorské knieža Albrecht IV. (1447 – 1508) ako najlepšieho veliteľa v Českom kráľovstve, ktorý je však už taký starý, že ho museli ťahať len na vo-

⁴ K najdôležitejším prácam zaoberajúcim sa Vlčkovým listom v kontexte pohusitského českého vojenstva patria FRANKENBERGER, Otakar. *Husitské válečníctví po Lipanech*. Praha : Naše vojsko, 1960, s. 169-176, 181-194 a TRESP, Uwe. *Söldner aus Böhmen*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2004, S. 76-96. Frankenberger zaujal voči časti zaoberajúcej sa formovaniu a taktike jazdeckých jednotiek skôr vlažné stanovisko. Niektoré z údajov dokonca považoval za „málo významné hříčky“. Napriek skôr negatívne mu zhodnoteniu však vyzdvihol opis taktiky jazdeckých strelcov a veľkú úlohu jazdeckého predvoja, pozri FRANKENBERGER, O. *Husitské, c. d.*, s. 171-173. Porovnaj PICEK, Martin. *Príspevek k vojenské taktice na konci středověku*. B.m: b.v., 2006. Dostupné online <https://livinghistory.cz/node/368>

⁵ TRESP, U. *Söldner, c. d.*, s. 109.

⁶ Tamže, s. 64-67, 108-109. Pre biografický náčrt Vlčkovej kariéry pozri SEDLÁČEK, August. Vlček z Čenova. In *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, Praha : Vydavatelství J. Otta, 1907, sv. 26, s. 821-822.

⁷ Z vojensko-historického hľadiska konflikt najdetailnejšie opísal FRANKENBERGER, O. *Husitské, c. d.*, s. 67-128.

⁸ Tamže, s. 79- 85, 113-117.

ze.⁹ Zaujímavá zmienka sa však ešte nachádza aj u benátskeho kronikára Marina Sanuta ohľadom výpravy vojska česko-uhorského kráľa Ľudovíta II. proti Turkami obliehanému Belehradu v roku 1521. Po roztržke vo veliteľskom zbore medzi uhorským palatínom Bátorim a sedmohradským vojvodom Zápoľským sa spomína, že vrchným velením vojska nakoniec kráľ poveril vyše osemdesiatročného českého kapitána vláčeného na voze.¹⁰ Tento opis veľmi pripomína list Albrechta Bavorského o starom Václavovi. Vojenských operácií proti osmanským Turkom a porážky Ľudovíta Jagelovského v bitke pri Moháči (1526) sa však už starý „kriegsman“ nedožil. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, renesančný český básnik, ktorý zomrel v roku 1510, napísal Václavovi epitaf, v ktorom Vlčka spomína už ako starca, ktorého premohol zub času.¹¹

Diskurz o kolónovo-klínovej formácii ako hlavnom elemente taktiky stredoeurópskeho rytierstva

Na začiatku 20. storočia sa už aj autori prvých veľkých syntéz vojenských dejín venovali problematike jazdeckej taktiky v stredoveku. Práca Hansa Delbrücka¹² mala obzvlášť dôležiosiahy dopad na percepciu tohto fenoménu medzi odbornou, ako aj laickou verejnosťou. Téza Delbrücka bola postavená na nedostatku „umenia“ vo vojenstve počas európskeho stredoveku, ktorý predstavoval kontrast medzi špičkovými vojvodcami klasickej antiky a ich „spirituálnymi“ nástupcami počas renesancie a novoveku.¹³ Podľa Delbrücka boli stredoveké jazdecké oddiely len davom individuálne bojujúcich rytierov a ozbrojencov. Každý zo zúčastnených bojoval individuálne – bez zmyslu pre disciplínu a manévrovanie. Náznamy formovania taktických útvarov v prameňoch Delbrück interpretoval ako nástroje na zoskupovanie a vedenie jednotlivcov na bojisko (tzv. pochodové formácie). Pri prvom kontakte s nepriateľom sa teda bojový poriadok rozpadol, nehovoriac už o prítomnosti akýchkoľvek taktických nuáns.¹⁴

Komplexnú kritiku tohto negatívneho pohľadu na stredoveké vojenstvo prinieslo viacero mladších generácií medievalistov a vojenských historikov. Už v období po druhej svetovej vojne poukázal Jan Frans Verbruggen na to, že „rytierske“ vojská z obdobia raného a vrcholného stredoveku nielenže dbali na disciplínu a poznali výhody vytvárania taktických jednotiek, ba dokonca bazírovali na absolútnom poriadku v bojových formáciách a podobne ako staroveké a novoveké armády dokázali vytvoriť súhru medzi rôznymi druhmi bojovníkov¹⁵.

Napriek zaujatému pohľadu Hansa Delbrücka na stredovek však jeho práca poukázala na regionálne rozdiely medzi jednotlivými vojenskými kultúrami. Bojové formácie a výzbroj jazdeckých oddielov sa napríklad líšili pri porovnaní renesančných nemeckých a francúzskych prameňov.¹⁶ Hlavne historici zaoberajúci sa konfliktom medzi Rádóm nemeckých

⁹ TRESP, U. *Söldner*, c. d., s. 109.

¹⁰ PÁLÓSFALVI, Tamás. *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden : Brill, 2018, p. 394.

¹¹ TRESP, U. *Söldner*, c. d., s. 109.

¹² DELBRÜCK, Hans. *The Middle Ages. History of the Art of War Within the Framework of Political History, Volume III*. Prel. Walter J. Renfroe. London : Greenwood Press, 1982. Pôvodný nemecký originál bol napísaný v Berlíne v roku 1923, tamže, s. 9. Elementy Delbrückovej metódy *Sachkritik* sú doteraz jedným z hlavných pilierov kritickej analýzy prameňov. Pozri CRAIG, A., Gordon. Delbrück: the military historian. In *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Eds. PARET, Peter – CRAIG, A., Gordon – GILBERT, Felix. New Jersey : Princeton University Press, 1986, pp. 326-353.

¹³ Tamže, s. 338-339.

¹⁴ DELBRÜCK, H. *The Middle Ages*, c. d., s. 263-291.

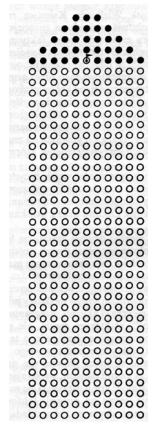
¹⁵ Resp. taktika kombinovaných druhov vojsk nebola stredovekým veliteľom neznáma. Pozri VERBRUGGEN, F. Jan. *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages. From the Eighth Century to 1340*. Prekl. WILLARD, Sumner. Woodbridge : The Boydell Press, 1997. Holandský originál vyšiel v roku 1954 pod menom *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen*. Kritiku Delbrückovho prístupu k stredovekému vojenstvu pozri tamže, s. 1-18.

¹⁶ DELBRÜCK, Hans. *The Dawn of Modern Warfare. History of the Art of War Within the Framework of Political History, Volume IV*. Prel. Walter J. Renfroe. Greenwood Press : London, 1985, pp. 117-136.

rytierov a Poľsko-litovskou koalíciou (1409 – 1411) už dlhší čas poukazovali na fenomén diverzity vojenstva počas európskeho stredoveku, ako aj na spoločné prvky vo vojenstve v regióne stredovýchodnej Európy. Andrzej Nadolski tak v dôležitej práci z roku 1990 o bitke pri Grünwalde (1410) upozornil na list franského šľachtica Philippa von Seldenecka (1440 – 1534), v ktorom sa spomína, že bojový poriadok a taktika väčších vojsk boli za jeho mladších čias identické v Čechách, Poľsku, Pruskom a Rakúskom kniežatstve.¹⁷

Pri opise taktiky súvekých jazdeckých oddielov regiónu stredovýchodnej Európy Nadolski zvýraznil často sa vyskytujúci prvok – tzv. kolónovo-klinovovú formáciu. Hlavný prameň, z ktorého autor čerpal, bol didaktický list brandenburského markgrófa Albrechta Achilla (datovaného na rok 1477), v ktorom sa nachádza – podobne ako v dielach Václava Vlčka a Filipa Seldenecka – detailný opis vedenia vojska, zriadenia vozovej hradby, pešákov, jazdcov, ako aj ich výzbroj a nasadenie v rôznych takticko-strategických podmienkach. Nadolského predstava o tvare a funkcii základných taktických jednotiek – v stredovekej nemčine a západoslovanských jazykoch zvaných húfy (resp. *Die Haufen*)¹⁸ – bola postavená na Albrechtovom opise predvoja tzv. *Rynnbanneru* pozostávajúceho zo 400 jazdcov.¹⁹

Pre zreteľnosť dopredu uvádzame, že pod pojmom „šík“ rozumieme usporiadanie bojovníkov, ktorí stoja bok po boku. Pod pojmom „rad“, na druhej strane, máme na mysli usporiadanie bojovníkov jedného za druhým. Markgróf Albrecht odporúča vytvoriť formáciu, ktorej čelo tvoria obrnení kopijníci zoradení do tvaru tupého klina (v stredovekej češtine a nemčine nazývaného „špic“). Po prvých piatich šíkoch, pri ktorých postupne narastá počet radov jazdcov, tvorili zvyšok útvaru bojovníci vyzbrojení kušami (tzv. v češtine *střelci*, v nemčine *Die Schützen*) a krátkymi pobočnými zbraňami (mečmi, palcátmi a pod.) usporiadaní v dlhej rovnomernej kolóne. Hĺbka takejto formácie mohla teoreticky narásť do obrovitánskych rozmerov. Albrechtov *Rynnbanner* zložený zo 400 bojovníkov by podľa tohto nariadenia mal hĺbku až 33 šíkov.²⁰

¹⁷ NADOLSKI, Andrzej. *Grunwald: Problemy wybrane*. Olsztyn: Ośrodek badań naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1990, s. 66-68. Viac k štúdiám zaoberajúcim sa poľsko-križiackym konfliktom pozri KWIATKOWSKI, Krzysztof. New research into the battle of Grunwald/Tannenberg/Žalgiris. Attempt at an overview. In *Roczniki Historyczne*, 2013, vol. 79, s. 1-31. Nadolski tak patril k ďalšej generácii historikov pokúšajúcich sa o „sanáciu“ reputácie stredovekého vojenstva. V jeho práci badať silný Verbruggenov vplyv a pokus o korekciu dovtedajšieho „Delbrückovského“ chápania problematiky, pozri NADOLSKI, A. *Grunwald*, c. d., s. 90-91.

¹⁸ Pozri zápis pre slovo „Hauf“ a „Húf“ v *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Dostupné online <http://vokabular.ujc.cas.cz> (cit. 21.5. 2020)

¹⁹ NADOLSKI, A. *Grunwald*, c. d., s. 49-51, 83-91.

²⁰ Tamže s. 84. Výzbroj a organizácia neskorostredovekého jazdeckta (až do roku 1500) bola veľmi podobná v Poľsku, Čechách a aj v susedných východonemeckých kniežatstvách. Pozri tamže s. 49-55, 61-62, 73-75. Pre pramene popisujúce české oddiely porovnaj TRESP, U. *Söldner*, c. d., s. 377-390.

Tvar klina, zložený z kopijníkov, mal zabezpečiť údernosť oddielu, zatiaľ čo zvyšná kolónová časť prispievala svojou masou počas prerazenia nepriateľského šíku a následnej skrumáži. „Kušostrelci“ zoradení v jadre kolóny mali strieľať zo svojich zbraní pod uhlom ponad hlavy predných jazdcov ešte pred kontaktom s nepriateľom. Ďalšie pomocné oddiely strelcov pravdepodobne pomáhali istiť útvar z boku a tyla. Koruhva oddielu (najdôležitejší orientačný a morálny bod väčšiny taktických jednotiek v rámci predmoderného vojenstva) bola umiestnená v piatom šíku nasledujúcom po kopijníckom „špicí“. Výhody tohto taktického usporiadania boli podľa Nadolského očividné. Formácia bola dobre manévrovateľná kvôli viditeľnej pozícii koruhvy a takisto poskytovala možnosti pre boj zblízka a využitie (mechanických) strelných zbraní.²¹

Téza o kolónovo-klinovej formácii ako hlavnom pilieri stredovekej taktiky jazdeckta bola v odbornej literatúre dlhodobým kanónom. V roku 2001 však vyšiel príspevok Golińskiego a Maroña, v ktorom sa autori zamerali na komplexnú komparatívnu analýzu prameňov zaberajúcich sa bojovými formáciami jazdeckta od čias staroveku po 19. storočie. Výsledok ich *longue durée* prístupu poukazuje na to, že oddiely hlbšie než 10 šíkov boli nesmierne problematické z hľadiska velenia, ako aj manévrovania a neboli vhodné na nasadenie v poli.²² Autori zhrnuli ich argument tým, že nie je veľmi pravdepodobné, že za celú dvetisícročnú existenciu jazdeckta by práve neskorostredoveká stredovýchodná Európa mala predstavovať špeciálnu výnimku.²³

Napriek obširnej analýze sa však autori hlbšie nevenovali ani textu Seldenecka a ani Albrechtovi Achillovi. Ako si teda vysvetliť diskrepanciu medzi odporúčaniami nájdenými v dobových prameňoch a presvedčivou kritikou Golińskiego a Maroña? Podľa nášho názoru ponúka Vlčkovovo dielo ďalšie indicie.

Opis jazdeckých formácií vo Vlčkovom *Naučení*

Vo Vlčkovom *Naučení* môžeme taktiež pozorovať prvky kolónovo-klinového útvaru. Václav Vlček začína svoj list (odseky 1 až 19)²⁴ obširnou schémou usporiadania 40 000 jazdcov²⁵, ktorá je veľmi podobná *Ryinnbanneru* Albrechta Achilla. Všetky húfy, od najmenšieho pozostávajúceho zo 100 jazdcov až po najväčší skladajúci sa z 9 000 bojovníkov, majú takmer identický princíp organizácie. Autor začína najmenším stočlenným oddielom: „*Item. Sto koní takto máš šikovati: dvaceti koní v honcích a tridceti v posilcích a padesáte koní v houfci za nimi. Každý houfec ma jmíti jednoho staršieho, aby je vedl; a v těch padesáti koní v houfě s každé strany dva střelce v stracencích, dva kopinníky na špicy, tři za nimi, po čtyřech ať jedú za nimi.*“²⁶

²¹ NADOLSKI, A. *Grunwald*, c. d., s. 87-90.

²² GOLIŃSKI, Mateusz – MAROŃ, Jerzy. Uwagi w sprawie organizacji i taktyki rycerstwa: Na marginesie najnowszej historiografii polskiej. In *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919-1999)*. Eds. DERWICH, Marek – MROZOWICZ, Wojciech – ŻERELIK, Rościław. Wrocław : Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001, s. 235-255.

²³ Tamže, s. 254. Porovnaj KWIATKOWSKI, K. *New Research*, c. d., s. 18.

²⁴ Číslovanie odsekov je v súlade s vydaním Huga Tomana. Pozri FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 172, 185-194. TOMAN, Hugo. *Husitské válečníci za doby Žižovi a Prokopovy*. Praha : Královská Česká Společnost Náuk, 1898, s. 428- 437.

²⁵ Ide o zveličený údaj. Je veľmi nepravdepodobné, že by kráľ Vladislav dokázal zhromaždiť tak vysoký počet jazdcov. Pre porovnanie, vojsko jeho syna Ľudovíta II. (1506 – 1526), ktoré bojovalo pri Moháči (1526) pozostávalo z 25 000 vojakov, z ktorých 10 000 tvorila česko-poľská pechota. PÁLÓSFALVI, T. *From Nicopolis*, c. d., s. 432- 433. Podľa nášho názoru však Vlčkoví išlo o vysvetlenie taktických princípov bez ohľadu na veľkosť húfov, ako na to poukazuje odsek 23: „*Jestliže mnoho lidí budete míti, tak máte zpraviti. Pakli bude tisíc, dva, tři, nebo koní sto, dvě stě, tu všecho najdete od sta až do tisíce, od tisíce do 40 000.*“ FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 188.

²⁶ FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 185. Problematike dobovej terminológie a úlohe jednotlivých oddielov sa venujeme nižšie. Pre potreby tejto časti je dôležité poukázať na to, že slovo *stracenc* Vlček používa v zmysle pododdielu vyčleneného z húfu. Tamže, s. 185-191, odseky 1-20, 22, 39-42.

Rovnaká schéma je opakovaná aj pri „valných“²⁷ húfoch – mase kavalérie dokopy pozostávajúcej z 21-tisíc jazdcov, kde sa nachádzali najdôležitejšie koruhvy moravského markgrófstva, ako aj českého a uhorského kráľovstva. Rozdiel oproti oddielu zloženého zo sto bojovníkov je len vo veľkosti útvaru: „*Item. 8000 koní takto máš šikovati: po puol druhém tisíci ve dvoje stracence s každé strany, 35 na špic, 37 za nimi, po 40 v šicích. 5000 v houfě, 38 na špici, 41 za nimi, po 44 at' jedú v šicích.*“²⁸

Z odseku 19 vyplýva, že valné húfy boli z hľadiska bojového nasadenia dosť nemotorné. Posledné tri oddiely zložené z 8 000, 7 000 a 6 000 jazdcov sa mali nachádzať vo vnútri radov vozovej hradby a mali byť taktiež z oboch strán kryté oddielmi pešiakov. Mimo bezpečia vozov a peších oddielov mali byť valné húfy podľa Vlčka vypustené iba v prípade potreby.²⁹ Tu je na mieste pripomenúť, že už Hans Delbrück považoval jazdecké kolóny vedené „špicom“ za čisto pochodové formácie z dôvodu veľkej zraniteľnosti bokov formácie. Aj pri najmenšom oddiele z 50 jazdcov princípom usporiadania podľa „špice“ vytvoril veliteľ útvar, ktorý bol vždy podstatne dlhší ako široký – a teda pre potreby jazdeckého boja zle využiteľný.³⁰

V stredovekých prameňoch je možné nájsť formácie jazdcov určené na konfrontáciu s protivníkom, pri ktorých sa počet radov jazdcov postupne zvyšoval. Napríklad miešaný oddiel ťažkoodencov (*kataphraktoi*) a jazdeckých lukostrelcov byzantského cisára Nikefóra II. Fokasa (963 – 969) bol zostavený do „trojuholníkovej“ formácie. Španielske knieža Juan Manuel z Villeny (1282 – 1348) takisto opisuje podobné usporiadanie rytierskeho oddielu nazvaného *punta*, pri ktorom sa šírka nasledujúcich šíkov postupne zväčšuje. V oboch prípadoch však pomer radov k počtu šíkov jazdcov vytvára tvar trapézu a nie kolónu vedenú „špicom“.³¹

Tvar tupého klina na začiatku formácie nemusel nutne znamenať lepšiu údernosť formácie. Toto usporiadanie mohlo rovnako prispieť k lepšiemu pochodovému poriadku. Vo Vlčkovom *Naučení* sú v kolónovo-klinových útvaroch zoradené aj pobočné pododdiely jazdných strelcov a pešiakov, kde argument o lepšej „údernosti“ už neplatí.³² Na druhej strane, už v staroveku pokladal grécky autor vojenskej taktiky Arrianos (cca 95 – 175) za užitočné romboidné usporiadanie jazdcov (pri ktorom ostatní vojaci nasledujú svojho vodcu ako krdel žeriavov), a to z hľadiska navigácie oddielu.³³

Kolónovo-klinové útvary však nie sú jedinými formami, ktoré sa dajú v texte postrehnúť. Kľúčová informácia nasleduje v odseku 20, ktorý ukončuje opis kolónovo-klinovej schémy: „*Králi milý, táto šikování jsou proti Turkóm, proto veliký stracence mají býti, aby houfové trojnásob mohli jíti. Pak ti velicí houfové v stracencích mohou sobě jiné stracence opět zděláti, a tak by mohli houfové zpraveni býti páteronásob proti těm silným Turkóm.*“³⁴

²⁷ Adjektívom „valný“ sa akcentovala veľkosť útvaru. Pozri SVEJKOVSKÝ, F. *Staročeské*, c. d., s. 69.

²⁸ Odsek 18 a 21 tamže, s. 187.

²⁹ Odsek 19, tamže.

³⁰ Ak berieme do úvahy fakt, že z vtáčej perspektívy je jazdecká jednotka trikrát taká dlhá ako je široká. Na slabinu dlhých kolón proti bočnému útoku ukazuje epizóda prepadu pri Uherskom Brode v novembri 1469. Uhorská jazdecká kolóna sa kvôli nevýhodnému terénu nedokázala zorganizovať do užitočnejších bojových útvarov a padla za obeť menším silám kniežaťa Jindřicha Poděbradského, ktorý oddiely uhorského kráľa rozprášil. Pozri tamže, s. 110-112. Porovnaj DELBRÜCK, H. *The Middle Ages*, c. d., s. 275-279, kde je poukázané na výhody kolónovej formácie počas dlhších presunov jazdcov v teréne a jej nevýhody pri strete s oddielmi v lineárnejšom usporiadaní. FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 172 taktiež považoval Vlčkove kolónovo-klinové útvary za pochodové formácie.

³¹ MCGEER, Eric. *Sowing the dragon's teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995, pp. 286-289. NICOLLE, David. *Medieval Warfare: The Unfriendly Interface*. In *The Journal of Military History*, Vol. 63, No. 3 (Jul., 1999), pp. 598-599.

³² Odseky 1-18, 39,40, FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 185-186, 190-191.

³³ MCGEER, E. *Sowing*, c. d., s. 288. Pre úvahy o výhode trapézového usporiadania pozri tamže, s. 286-289.

Zriadenie klinového útvaru na začiatku jazdeckej kolóny takisto teoreticky poskytovalo protivníkovi menšiu šancu na napadnutie začiatku kolóny z boku, pozri DELBRÜCK, H. *The Middle Ages*, c. d., s. 278-279, 307-309.

³⁴ FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187.

Ako z vyššie uvedenej (troška mätúcej) inštrukcie vyplýva, veľké útvary sa mali postupne zorganizovať do menších skupín. 22. odsek, ktorý sa zaoberá valným húfom a kráľovským oddielom, obsahuje ďalšie údaje o vnútornom členení valných húfov: „*U valným houfě, v kterém král Jeho Milost bude, ráčí-li býti v tom šiku, před korúhvemí dajte jeden šik s nahými mečmi a palcáty a za nimi v ten šik, kdež korúhev bude. Pakli ráčí svuoj houfec jmíti, 50 koní nebo sto, aby ho hlédali při houfu, to také mouž býti. A tak v jiných dvouh húfcích před královským houfem mají býti dva šiky s nahými mečmi a palcáty při korúhvi a pěši s obúh stran, jakož psáno stojí.*“

Vlček opisuje kráľovský oddiel zložený z 50 až 100 jazdcov vrátane telesnej stráže. Tento údaj nám podľa nášho názoru prezrádza realistickjšiu veľkosť jazdeckého oddielu.³⁵ Takisto radí vytvoriť špeciálne oddiely šermiarov vyzbrojených krátkymi zbraňami a zoradených len do dvoch šikov, ktoré majú na starosti ochranu koruhvy. Do dvoch šikov odporúča Vlček rozvinúť aj jazdných strelcov pochodujúcich vedľa kopijnického „špicu“. ³⁶ 22. odsek končí popisom elitného oddielu, ktorý mal za úlohu chrániť tyl valného húfu: „*A u každého valního houfu má býti nazad v stracencích dva šiky kopinnikuov a tři šiky střelcuv dobrých. Tak budú buouhdá houfově opatření dobře.*“³⁷

Krycia jazdecká záloha je teda zložená z piatich šikov jazdcov. V prvých dvoch šikoch majú byť zoradení kopijníci a za nimi tri šiky strelcov.³⁸ Z rôznych odsekov *Naučení* týkajúcich sa taktiky jazdectva tak možno usúdiť, že bojové formácie jazdcov usporiadaných v zovretých útvaroch mali podľa Vlčka od 2 do 5 šikov. Pri konzervatívnom odhade by maximálna šírka jazdeckého oddielu nemala viac než 100 radov bojovníkov.³⁹ Takto usporiadaný dvoj až päťšikový útvar by mal tvar obdĺžnika. Menší päťšikový oddiel pozostávajúci z Vlčkom odporúčaného počtu 100 bojovníkov by mal zasa bližšie k štvorcu. Oba tvary sa často vyskytujú v naratívnych prameňoch a taktických príručkách iných období a oveľa viac korešpondujú so záverom Goliňského a Maroňa.⁴⁰

Václav Vlček teda poznal a detailne opísal kolónovo-klinovú formáciu vo svojom liste. Z kontextu však vyplýva, že toto usporiadanie malo hlavne zabezpečiť presun veľkého počtu jazdectva spolu s inými zložkami vojska (pechota, bojové vozy, delostrelectvo). Z ďalších odsekov Vlčkovho textu teda vyplýva, že bojové formácie neskorostredovekého českého jazdectva sa usporiadali do podstatne tradičnejších tvarov.

Šikovníe využitie prieskumných jazdeckých oddielov a zálohy spolu s vozovou hradbou bolo hlavnou devízou pôvodného vojenského umenia českých husitov. Počas „exportu“ českých žoldnierov po Lipanskej bitke (1434) do Poľska a Uhorska nastala ďalšia evolúcia.

³⁵ Veľkosti taktických jednotiek záviseli od terénu, povahy protivníka, ale aj od dostupného počtu poddôstojníkov. V kontexte Vlčkovho textu sú viackrát spomenutí *starši*, ktorí majú veliť jednotlivým húfom. Pozri odseky 1-17, tamže, 185-187. Odsek 27 ďalej špecifikuje, že väčšie húfy majú mať dvoch veliteľov a v prípade, že oddiel veliteľa nemá, musí byť pridelený z iného húfu. Tamže, s. 189.

³⁶ Porovnaj údaj o jazdných strelcoch v odseku 22 a 42, tamže, s.188-191.

³⁷ Tamže, s. 188.

³⁸ Vojensko-teoretické traktáty z druhej polovice 16. storočia poukazujú na to, že nemalo zmysel usporiadať kopijníkov hlbšie než do dvoch šikov. V tesnom priestore zovretej formácie dlhé jazdecké kopije už zavádzali. Pozri DELBRÜCK, H. *The Dawn*, c. d., s. 131-134.

³⁹ Ako poukázal odborník na Napoleonskú problematiku Philip Haythornthwaite, v praxi bolo pre veliteľov takmer nemožné vytvoriť funkčné taktické jednotky jazdcov väčšie ako 200 mužov zoradených v dvoch šikoch. Pozri HAYTHORNTHWAITE, Philip. *Napoleonic Heavy Cavalry & Dragoon Tactics*. Oxford : Osprey, 2013, p.19. Byzantský *bandon* z 10. storočia bol tvorený miešanými šikmi kopijníkov a lukostrelcov. Pozostával z 500 jazdcov v piatich šikoch. MCGEER, E. *Sowing*, c. d., s. 284-285. V oboch prípadoch sa teda počet radov pohyboval okolo sto bojovníkov.

⁴⁰ Porovnaj GOLIŇSKÝ, M. *Uwagy*, c. d., s. 254. Do štvoruholníkových formácií sa pravdepodobne formovalo aj ťažkoodené jazdectvo kráľa Mateja Korvína, v ktorom slúžilo mnoho českých a nemeckých jazdcov. Pozri SEGEŠ, Vladimír. Organizácia, výzbroj a taktika vojska kráľa Mateja Korvína. In *Vojenská história*, 2007, roč. 10, č. 3, s. 55-68. SZABÓ, János. *A középkori magyar könnyűlovasság történetének vitatott kérdései*. [Doktori értekezését] Debrecen : Debreceni Egyetem, 2016, s. 217.

Už križiacka výprava Vladislava III. a Jána Huňadyho proti Osmanom v 40. rokoch 15. storočia ukázala silu súhry silného jazdeckta s vozovou hradbou.⁴¹ Pre lepšie pochopenie fungovania jazdeckých oddielov je preto nutné objasniť Vlčkovú predstavu vedenia vojska do bitky s nepriateľom. V ďalšej časti sa preto budeme venovať ideálnej bojovej zostave česko-uhorského vojska a optimálnym taktickým postupom načrtnutým v *Naučení*.

Koncepcia otvorenej bitky v *Naučení* a úloha jazdeckta

Okrem tradičného odporúčania na vyhľadanie vhodného miesta na polozenie vozovej hradby a vlákania protivníka pod paľbu vozovej hradby možno u Vlčka badať aj viac ofenzívne prvky. Vo viacerých odsekoch explicitne spomína kráľovú situáciu, keď sa má postaviť nepriateľovi bez pomoci vozov. V 20. odseku po opisani bojovej zostavy proti Turkom ubezpečuje panovníka „*Pakli byste se měli bít bez vozuov, tak na ně trhněte s milým Buhom šikující tak, jakož tuto psáno stojí.*“⁴² V 35. odseku, ktorý popisuje spoločné usporiadanie pešiakov a jazdcov, autor opäť pripomína situáciu „*když by bez vozou k bitvě táhli.*“⁴³

Formovanie bojovej zostavy celého vojska záviselo od mnohých faktorov, akými sú terén, silné a slabé stránky vlastného vojska, ako aj povaha nepriateľa. Základné princípy pre kombinované vojská pešiakov a jazdcov však zostali veľmi podobné od antiky po renesanciu. Byzantský Strategikon vydaný v období cisára Maurikiosa I. (539 – 602) preto odporúča usporiadať vojsko aspoň do dvoch línií. Ako tvrdí autor textu: „*ak zoradiš celé vojsko len do jediného šíku, zvlášť ak sú tvoji vojaci jazdeckí kopijníci, na seba privoláš len veľkú pohromu.*“⁴⁴ Cieľom jednotiek nasledujúcich línií bolo podporiť predné oddiely. V prípade úspechu predvoja tak jazdci nasledujúcej línie pokračovali v bojovom poriadku a kryli predné oddiely stíhajúce nepriateľa pre prípad nebezpečenstva náhleho prepadu. Podobne ak boli predné oddiely porazené, úlohou zálohy bolo pustiť sa do boja s protivníkom, zatiaľ čo sa vyčerpané jednotky predného sledu znova zoskupili v tyle bojovej zostavy.⁴⁵

Význam formovania oddielov do viacerých sledov samozrejme pokračoval aj na prelome 15. a 16. storočia. Kronikár francúzskeho kráľa Philippe de Commines (1447 – 1511), ktorý sa zúčastnil bitky pri Fornove (1495) opisuje predvečer bitky, keď Francúzov vyplašili prepadové oddiely nepriateľa. Po vyvolaní poplachu sa vojsko zoradilo do bojovej zostavy pozostávajúcej z troch línií: „*Po tom čo sme sa osviežili Stradioti*“⁴⁶ *vyrazili zo svojho tábora a cválajúc rovno pred naše vojsko nás silne vystrašili. Naši muži, ktorí neboli zvyknutí na ich spôsob boja, sa hneď zoradili do bojovej zostavy tvorenej predvojom, hlavným a tylným vojom [resp. bojovou líniou] a v tak presných intervaloch, že neboli od seba ďalej než čo by kameňom dohodil. Takto usporiadané boli naše oddiely schopné podporiť jeden druhého v prípade akéhokoľvek nešťastného zvratu. K žiadnemu stretu však nedošlo a my aj naši nepriatelia sme sa vrátili späť do svojich táborov.*“⁴⁷

Vo Vlčkovom texte možno badať tri línie jazdeckta už hneď v prvom odseku, keď sa 100

⁴¹ SEGEŠ, V. *Organizácia*, c. d., s. 65.

⁴² FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187.

⁴³ Tamže, s. 190. Na možnosť otvoreného stretu v poli vo Vlčkovom texte poukazoval už aj Otakar Frakenberger, tamže, s. 175.

⁴⁴ Anglický preklad, DENNIS, T. George. *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. Philadelphia : University of Philadelphia, 1984, s. 23.

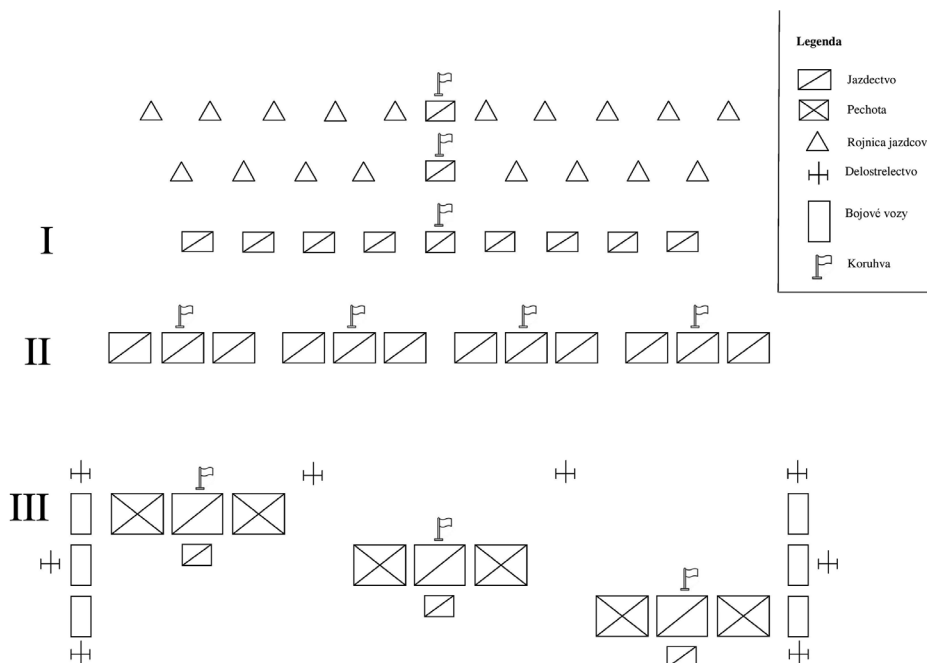
⁴⁵ Tamže, s. 23-34. GOLÍNSKÝ, M. *Uwagy*, c. d., s. 246. Na podobné taktické princípy poukazujú aj západoeurópske pramene vrcholného stredoveku, pozri VERBRUGGEN, J. F. *The Art*, c. d., s. 209-211.

⁴⁶ Lahkoodenni jazdci Benátskej republiky, pôvodom z Balkánu.

⁴⁷ Anglický preklad, SCOBLE, Andrew. *The Memoirs of Philip de Commines. Vol. II*. London : Spottiswoode, 1856, p. 205. Dostupné online <https://books.google.sk/books?id=WGIIAAAAQAAJ&pg=PA201&dq=Philippe+de+Commines+estradiots&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwiN1d6SoczpAhXpQxUIHQrlBfw4ChDoAQgnMAA#v=onepage&q&f=false>

jazdcov má rozčleniť na honcov⁴⁸, posilek⁴⁹ a hůf. Na základe odsekov 19 až 21 možno taktiež usúdiť podobné usporiadanie aj pre celé vojsko spolu s ďalšími oddielmi pešiakov, bojových vozov a delostrelectva. Podľa Vlčka má byť jazdecká časť vojska rozdelená na desať koruhiev.⁵⁰ Pre lepšiu orientáciu čitateľa sme pripravili vizuálnu schému. Jednotlivé línie sme označili rímskymi číslicami I – III.

Schematická interpretácia bojovej zostavy proti Turkom

„*Táto šikovani jsou proti Turkóm,*“⁵¹ tvrdí Vlček, pričom v bojovej zostave navrhutej proti protivníkovi disponujúcemu veľkým počtom ľahkoodeného jazdectva bolo dôležité zabezpečiť boky vojska proti obkľúčeniu a bočným prepadom. Vlček preto odporúča opatrný postup, v ktorom sa hůfy spadajúce pod tri počtom najväčšie koruhvy spolu s väčšinou pešiakov po stranách kryjú radami bojových vozov (III).⁵² Ako ukázala česko-uhorská vojna (1468 – 1478), bojové rady mohli v prípade potreby vytvoriť vozovú hradbu aj počas kontaktu krycích oddielov s protivníkom. Celý sled je takisto obklopený špeciálnymi oddielmi

⁴⁸ Od slovesa *Honiti*, v zmysle sťahť a dorážať, poľovať. Honci tvorili predné prieskumné oddiely vojska. Pozri NADOLSKI, A. *Grunwald*, c. d., s. 65. Pomenovaním *honca* ma Vlček na myslí aj skupiny, resp. taktické jednotky zložené z honcov. Porovnaj odseky 1, 21 a 36, FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 185-190. Porovnaj údaj o slove *Honec* v *Elektronický slovník staré češtiny*. Dostupné online <http://vokabular.ujc.cas.cz> (cit. 24.5. 2020)

⁴⁹ Vojenská posila, resp. krycí oddiel. Údaj o o slove *Posilek* pozri tamže.

⁵⁰ Odsek 21, FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187. Vo vojsku zloženom zo 40 000 jazdcov však nemohlo ísť o všetky bojové zástavy. Vlček mal pravdepodobne na myslí len najdôležitejšie koruhvy typu *gonfanon*. Napríklad vojsko križiakov v bitke pri Grunwalde (1410) pozostávalo z 15 000 jazdcov a malo dokopy 51 väčších zástav. Antonio Bonfini v jazdectve kráľa Mateja Korvína spomína 160 jazdcov okolo jednej zástavy (80 pred zástavou a 80 za ňou). Pozri NADOLSKI, A. *Grunwald*, c. d., s. 56. Porovnaj SEGEŠ, V. *Organizácia*, c. d., s. 65.

⁵¹ Odsek 20 FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187.

⁵² Tamže, odsek 19 kde sa špecifikuje „*A ti houřové tři [6 000, 7 000 a 8 000 koní, poznámka S. B.] at' stojí pohotově u vozích na placu a z vozu jich nevyppouštěti, leč by toho potřeba kázala. Jeden z těch aby byl napřed vozuou v uokřidli a jeden z zadu v uokřidli; a ten a největší u vozích v prostředku na placu.*“

poľného delostrelectva, ktoré sa malo podľa potreby presúvať na najviac potrebnú pozíciu.⁵³ Tretia línia poskytovala posledné útočisko predným oddielom, ktoré sa v prípade neúspechu mali znova zoskupiť pri valnom húfe. Tyl tretej línie istili elitné jazdecké zálohy.⁵⁴

Zvyšných sedem koruhiev jazdectva však bolo postavených mimo vozových radov v poli. Z rôznych odsekov o taktike jazdectva je zrejmé, že intenzita jazdeckých zrážok sa postupne zväčšovala čím viac sa znepriatelené vojská k sebe blížili.⁵⁵ Prvý sled (I) zložený z troch koruhiev mal na starosti bojový prieskum a počiatočný stret s protivníkom. Vlček opisuje, ako koruhva s 1 500 jazdcami má byť vedená pánom, ktorý „*má počátek bitvy činiti*“⁵⁶ spolu s oddielom 1 000 honcov a neuvedeným počtom harcovníkov.

Zatiaľ čo oddiely patriace pod koruvhu s 1 500 bojovníkmi boli zoradené do zovretých šikov, honci a harcovníci operovali vo voľných zoskupeniach. Dosvedčuje to odsek 20, v ktorom sa Vlček nelichotivo vyjadruje o bojovníkoch srbského a valašského pôvodu: „*A což byste Rácuov měli jměti a Vlachuov, té zběři, ješto by se k šikování nehodili* [resp. do usporiadania v zovretých šikoch], *ty pusťte všecky na harc a jednomu je poručte rozumnému, aby jimi potiskal nepřátel a zase aby jimi postupovati uměl, a to aby jim náveští dal po trubačích, kdy by jměti honiti, a po bubních, také abyšte jim dali znáti, aby dále nehonili.*“⁵⁷

V odseku 20 teda Vlček poukazuje na kontrast medzi „*harcom*“⁵⁸ a „*šikovaním*“. Táto dichotómia v usporiadaní jazdeckých oddielov bola už dobre známa byzantským autorom a detailne opísaná v príručkách novovekého jazdectva. Obe metódy mali svoje výhody a nevýhody. Rojnica poskytovala dostatok voľného priestoru na využitie individuálnej šikovnosti a bojového umenia harcovníkov. Vzhľadom na vysokú mobilitu, voľnejšie zoskupenia boli taktiež viac vhodné na prepadové akcie ľahkoodencov. V kontexte boja proti jazdným lukostrelcom, ktorými v období vlády jagelovských panovníkov disponovali ich osmanskí nepriatelia, je tiež dôležité spomenúť, že roj jazdcov bol menej zraniteľný na zásahy nepriateľských protivníkov ako zovretý útvar.⁵⁹ Jazdci zoradení v tesnejšom útvaru mali oproti rojnici výhodu pri priamom strete. Pri nájazde a následnom boji zblízka mal oddiel s väčšou hustotou a interným poriadkom oveľa väčšiu pravdepodobnosť, že v strete zvíťazí.⁶⁰

Medzi líniou predvoja (I) a valného húfu (III) teda ostali oddiely zvyšných štyroch koruhiev (II)⁶¹ Ak boli oddiely predvoja (I) zahnané nepriateľom, nápor logicky preberali jazdci druhej línie. Do tohto sledu mohli takisto v prípade potreby nastúpiť aj oddiely valných húfov, zložené z kombinovaných útvarov pešiakov a jazdcov. V kontexte otvoreného stretu v poli tento sled vlastne predstavoval hlavnú bojovú líniu.⁶²

⁵³ Odseky 19 a 33, tamže, s. 187, 190.

⁵⁴ Odsek 22, tamže s. 187-188. O manévrovacích možnostiach radov bojových vozov pozri tamže, s. 128-131. Porovnaj SZABÓ, J. *A közepkori*, c. d., s. 223-224. Vozový hradbu užitočne využil proti presile moldavského jazdectva poľský veliteľ Jan Tarnowski v bitke pri Obertyne (1531). Uhorský veliteľský štáb rovnako zvažoval vytvorenie vozovej hradby v bitke pri Moháči (1526), no nedostatok času (a pravdepodobne aj chýbajúcich skúseností) tomu zabránil. Pozri tamže.

⁵⁵ Porovnaj odseky 21, 26, a 36 FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187-190.

⁵⁶ Tamže, s. 187.

⁵⁷ Tamže. Raškania (Srbi) a Valasi bojovali v uhorskom a v osmanskom vojsku taktiež ako harcovníci, pozri SZABÓ, J. *A közepkori*, c. d., s. 189-198.

⁵⁸ Pozri slovo *Harc* v *Elektronický slovník staré češtiny*. Dostupné online <http://vokabular.ujc.cas.cz> (cit. 24.5. 2020).

⁵⁹ GOLIŇSKÝ, M. *Uwagy*, c. d., s. 205-251.

⁶⁰ Výhody a nevýhody jednotlivých jazdeckých formácií sú už detailne popísané v byzantskom *Strategikone* zo 6. storočia, pozri DENNIS, T. G. *Maurice's*, c. d., s. 23-51. Porovnaj VERBRUGGEN, J. F. *The Art*, c. d., s. 73-77. GOLIŇSKÝ, M. *Uwagy*, c. d., *passim*. V kontexte stredovekých jazdných lukostrelcov a kušostrelcov je vhodné pripomenúť, že dokázali bojovať v zovretých húfoch a rovnako ako aj harcovníci v rojnici.

⁶¹ Spolu išlo o 14 000 jazdcov. Pozri odsek 21 FRANKENBERGER, O. *Husitské*, c. d., s. 187.

⁶² O zoskupení sa porazených jazdcov pri valnom húfe pozri odsek 22. Odsek 35 špecifikuje, že počas presunu do bitky s nepriateľom bez použitia vozov sa majú pešiaci zdržiavať len pri dvoch najväčších jazdeckých húfoch (resp. pri oddieloch spadajúcich pod českú a uhorskú koruhvu). V odseku 19 zase Vlček odporúča tieto miešané húfy vypustiť mimo rady vozov len v prípade potreby. Súdiac podľa odseku 33 sa k pešiakom mohlo pridať aj poľné delostrelectvo. Tamže, s. 187-190.

Časť listu s názvom „*Co pak se tkne pěších šikování bez vozov*“ bližšie opisuje taktiku miešaných oddielov. Útvary pešiakov tvoria hlavnú palebnú silu sledu a jazdci hlavný útočný (resp. protiútočný) element. Boj mali začať jazdní kušostrelci výstrelom zo svojich zbraní predtým než sa nepriateľ dostal do kontaktu s peším húfom a jazdeckými kopijníkmi. Ďalej nasledovala strelba peších strelcov, ktorá mala taktiež prispieť k narušeniu bojového poriadku útočiaceho nepriateľa. Po strelbe jazdcov a pešiakov nasledoval kontaktný protiútok jazdeckých oddielov postavených na krídlach pešieho húfu. Pešie oddiely sa mali pohnúť v zovretej bojovej zostave proti protivníkovi až po tom, čo bolo vlastné jazdecké zahnané na ústup. V prípade úspechu začalo stíhanie nepriateľských oddielov. Ako však už naznačil odsek 20, Vlček upozorňuje na to, aby sa pri postihu nepriateľa postupovalo organizovane. Predné oddiely naháňajúce protivníkov mali byť v prípade potreby pozastavené bubnovaním. Prenasledovanie malo byť znova obnovené zvukom trúb po tom, čo sa k prenasledovaniu pridali ďalšie oddiely a rad bojových vozov.⁶³

Odsek 37 ponúka modifikáciu taktiky v prípade vedenia boja proti pechote rímskonemeckého cisára, ktorá bojovala vo veľkých štvorbokoch vo švajčiarskom štýle: „*A zavrú-lit' se Švajcaři nebo Němci, kteříkolvěk pěšky v své šiky, nechť tak stojí, takéž žádného neztepú, stojíc v jednom místě. A vy třete jedno vždy před se na jízdné, když jste již nad nimi silni, a uzříte, že je od pěších odtržete a buohdá ztepete i polámete. A potom s pěšími naložíte, jakž sami chcete, svezúce děla na ně.*“⁶⁴

Napriek ohromnému útočnému potenciálu boli štvorboky ťažkoodenej pechoty vyzbrojenej a vycvičenej vo švajčiarskom štýle relatívne pomalé. V prípade ohrozenia jazdeckom sa navyše museli zastaviť do obrannej formácie. V tomto momente predstavovali v hustej formácii zoradení nepriateľskí pešiaci ideálny cieľ pre delá.⁶⁵

Záver

Či už mal kráľ čeliť sultánovi alebo cisárovi, je zrejmé, že mocné jazdecké oddiely predstavovali vo Vlčkovej koncepcii otvorenej bitky základný pilier úspechu. Ich využitie začínalo od prvého kontaktu s nepriateľom cez bojovú vravu hlavnej bojovej línie až po následné stíhanie porazených. Ťažko usúdiť, aký dopad mal Vlčkov spis na veliteľský zbor kráľa Vladislava a ďalšie generácie vojvodcov. Sumarizuje však skúsenosti ostrieľaného veliteľa nazbierané počas niekoľkých dekád po boku bojovníkov z radov rôznych národností stredovýchodnej Európy. Napriek úskaliam dobovej terminológie a nereálnym počtom vojakov predstavuje Vlčkovo *Naučení* z vojensko-historického hľadiska jedinečný zdroj praktických údajov ohľadom dobového vojenského umenia. Podľa nášho názoru ponúka analýza Vlčkovho textu aj kľúč k problematike o tzv. kolónovo-klinovej formácii. Prameň si určite zasluhuje širšiu diskusiu aj medzi vojenskými historikmi mimo bývalého Československa, keďže jeho dopady na interpretáciu vojenskej taktiky v širšom regióne „jagelovskej“ Európy sú značné.

⁶³ Odseky 20, 39- 44. Tamže, s. 187-191.

⁶⁴ Tamže, s. 190.

⁶⁵ O genéze a šírení švajčiarskeho spôsobu taktiky peších húfov v nemeckých regiónoch pozri DELBRÜCK, H. *The Dawn*, c.d., s. 3-21. Bojová formácia opísaná v *Naučení* má, podľa nášho názoru, mnoho spoločných prvkov s opisom vojska Mateja Korvína. Vojsko, ktorého manévry pred útokom na Viedenské Nové Mesto v lete 1487 opisuje Antonio Bonfini, malo veľmi podobné zloženie rôznych druhov oddielov vrátane bojových vozov. Pozri SEGES, V. *Organizácia*, c.d., s. 60- 62. Porovnaj vizualizáciu v RÁZSO, Gyula. Mátyás zsoldoseregének hadművészetről In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1958, 5. évf, 1-2 sz., 139 o. O adaptácii českej vozovej hradby v Uhorsku pozri SZABÓ, János. A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában. In *causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulójára alkalmából*. Eds. BARÁNY, Attila – PÓSÁN, László. Debrecen : Printart-Press Kft. 2014, 432-441 o.

S. BEŇA: „BELEHRUNG ÜBER DIE TAKTIK DER REITEREI, DES FUSSVOLKES UND DER WAGENBURG“ AUS DER FEDER VON FELDHERR WENZEL WLČEK VON ČENOW ALS WERTVOLLE SCHRIFTQUELLE ZUR ERFORSCHUNG DER TAKTIK DER KAVALLERIE IN OSTMITTELEUROPA IN DER SPÄTPHASE DES MITTELALTERS

Der Autor des vorliegenden Beitrags zeigt auf die Bedeutung der Schrift von Wenzel Wlček von Čenow (Václav Vlček z Čenova, cca. 1425 – 1510) „Belehrung über die Taktik der Reiterei, des Fussvolks und der Wagenburg (tschechisch Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů) für die Kriegstaktik der Kavallerie im Spätmittelalter. Betrachtet man die alttschechischen Schriften im Allgemeinen, so stellt die Schrift von Vlček/Wlček eine einzigartige Quelle, gefüllt mit praktischen Informationen betreffend die damalige Kavallerie. Vlčeks Schrift beinhaltet eine ganze Reihe an taktischen Anweisungen von einem erfahrenen Feldherrn, verfasst zu Ehren von König Wladyslaw II. Jagiello. Die tschechische und slowakische Geschichtsschreibung griff auf diese Schrift gerne zurück bei der Beschreibung der Manöver von Fußtruppen und der Wagenburg. Eine eingehende Analyse der bis dato eher vernachlässigten Passagen der Schrift, die der Taktik und der Formation der Kavallerie gewidmet sind, verdeutlicht die Bedeutung dieser Truppen im Konzept eines offenen Kampfes mit den gegnerischen Truppen. Das auf die Kavallerie gerichtete Augenmerk trägt zusätzlich zu einer Kontextualisierung der Wagenburgformen und der keilartigen Vorstöße gegen die Wagenkolonnen. Die Interpretierung der Kavallerieformationen durch die mittelalterlichen Autoren sorgt seit geraumer Zeit für Kontroversen. Im internationalen, militärisch-historischen Diskurs ist der Name von Wenzel Wlček/Václav Vlček weitgehend unbekannt, abgesehen von wenigen Ausnahmen. Der Autor des Beitrags präsentiert die Meinung, dass das Werk Wlčeks/Vlčeks angesichts des einzigartigen Inhalts der Schrift „Belehrung...“ eine Interpretationsgrundlage für die Analyse der Kriegstaktik der Heere in Ostmitteleuropa an der Schwelle zur Renaissance bilden sollte.

Zoznam použitej literatúry:

CRAIG, A., Gordon. Delbrück: the military historian. In *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Eds. PARET, Peter – CRAIG, A., Gordon – GILBERT, Felix. New Jersey : Princeton University Press, 1986, pp. 326-353. ISBN 0-691-02764-1.

DELBRÜCK, Hans. *The Dawn of Modern Warfare. History of the Art of War Within the Framework of Political History, Volume IV*. Prel. Walter J. Renfroe. London : Greenwood Press, 1985. ISBN 0-8032-6586-7.

DELBRÜCK, Hans. *The Middle Ages. History of the Art of War Within the Framework of Political History, Volume III*. Prel. Walter J. Renfroe. London : Greenwood Press, 1982. ISBN: 0-8371-8164-X.

DENNIS, T. George. *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*. Philadelphia : University of Philadelphia, 1984. ISBN 0-8122-7899-2.

Elektronický slovník staré češtiny. Praha : Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, b.r. Dostupné online <http://vokabular.ujc.cas.cz>

FRANKENBERGER, Otakar. *Husitské válečnictví po Lipanech*. Praha : Naše vojsko, 1960.

GOLIŃSKY, Mateusz – MAROŃ, Jerzy. Uwagi w sprawie organizacji i taktyki rycerstwa: Na marginesie najnowszej historiografii polskiej. In *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919-1999)*. Eds. DERWICH, Marek – MROZOWICZ, Wojciech – ŻERELIK, Rościław. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001, s. 235-255. ISBN 83-903712-1-9.

HAYTHORNTHWAITE, Philip. *Napoleonic Heavy Cavalry & Dragoon Tactics*. Oxford : Osprey, 2013. ISBN 978-1-84908-711-7.

KLUČINA, Petr – MARSINA, Richard – ROMAŇÁK, Andrej. *Vojenské dějiny Československa I. díl (do roku 1526)*. Praha : Naše vojsko, 1985.

KWIATKOWSKI, Krzysztof. *New research into the battle of Grunwald/Tannenberg/Žalgiris. Attempt at an overview*. In *Roczniki Historyczne*, 2013, vol. 79, s. 1-31. ISSN 0324-8585 Dostupné online https://www.academia.edu/28889757/New_Research_into_the_Battle_of_Grunwald_Tannenberg_%C5%BDalgeris_Attempt_at_an_Overview

MCGEER, Eric. *Sowing the dragon's teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington, D.C : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995. ISBN 0-88402-224-2.

NADOLSKI, Andrzej. *Grunwald: Problemy wybrane*. Olsztyn : Ośrodek badań naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1990. ISSN 0585-3893.

NICOLLE, David. *Medieval Warfare: The Unfriendly Interface*. In *The Journal of Military History*, 1999, Vol. 63, No. 3, pp. 579-599. ISSN 0899-3718.

Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praha : Vydavatelství J. Otta, 1907, sv. 26.

PÁLOSFALVI, Tamás. *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden : Brill, 2018. ISBN 978-90-04-37565-9.

PICEK, Martin. *Příspěvek k vojenské taktice na konci středověku*. B.m: b.v., 2006. Dostupné online <https://livinghistory.cz/node/368>.

RÁZSÓ, Gyula. Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1958, 5. évf, 1-2 sz., 117-147 o. HU ISSN 0017-6540.

ROGERS, J. Clifford. *Cavalry*. In *Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Ed. ROGERS, J. Clifford. New York : Oxford University Press, 2010, pp. 354-356. ISBN 978-0-19-533403-6.

SCOBLE, Andrew. *The Memoirs of Philip de Commines. Vol. II*. London : Spottiswoode, 1856. Dostupné online <https://books.google.sk/books?id=WGIIAAAAQA-AJ&pg=PA201&dq=Philippe+de+Comines+estradiots&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwiN1d6SoczpAhXpQxUIHQrlBfw4ChDoAQgnMAA#v=onepage&q&f=false>

SEDLÁČEK, August. Vlček z Čenova. In *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha : Vydavatelství J. Otta, 1907, sv. 26, s. 821-822.

SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2004. ISBN 80-88842-73-5.

SEGEŠ, Vladimír. Organizácia, výzbroj a taktika vojska kráľa Mateja Korvína. In *Vojenská história*, 2007, roč. 10, č. 3, s. 55-68. ISSN 1338-7154.

SVEJKOVSKÝ, František. *Staročeské vojenské řády*. Praha : Orbis, 1952.

SZABÓ, János. A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában. In *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Eds. BÁRÁNY, Attila – PÓSÁN, László. Debrecen : Printart-Press Kft. 2014, 432-441 o. ISBN 978-963-89963-3-6.

SZABÓ, János. *A középkori magyar könnyűlovasság történetének vitatott kérdései*. [Doktori értekezését] Debrecen : Debreceni Egyetem, 2016.

TOMAN, Hugo. *Husitské válečnictví za doby Žižovi a Prokopovy*. Praha : Královská Česká Společnost Náuk, 1898. Dostupné online <https://archive.org/details/husitskvlenictv00tomagoog>

TRESP, Uwe. *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2004. ISBN 3-506-71744-8.

VERBRUGGEN, F. Jan. *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages. From the Eight Century to 1340*. Prel. WILLARD, Sumner. Woodbridge : The Boydell Press, 1997. ISBN 0-85115-570-7.

GRÓF TOMÁŠ ERDÖDY A MANTOVSKÝ RAD SPASITEĽA

IGOR GRAUS

GRAUS, Igor: Count Thomas Erdödy and the Order of the Redeemer of Mantua. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 33–47, Bratislava.

In 1608, the Duke of Mantua, Vincenzo I. Gonzaga established the dynastic honours, the Order of the Redeemer. Until termination of the honours in 1708, the insignia were worn by more than hundred Italian, mainly Mantuan and Monferrat noblemen. The only exception among them was the Hungarian nobleman who served as a Ban of Croatia, Count Thomas Erdödy. The study takes a closer look at the background of the honours, clarifying its nature and describing the insignia also pictured on the two heraldic monuments preserved in Mantua, directly related to the personality of Thomas Erdödy. It also explains the circumstances under which the Hungarian nobleman was granted the Order insignia, putting right the incorrect opinions on the burial of his body along with the honours.

Keywords: Auxiliary sciences of history. Medals. Thomas Erdödy. Mantua. Order of the Redeemer.

Ak si bežný turista a návštevník sústavy objektov Corte Villabella v obci Marmirolo neďaleko talianskej Mantovy (ktoré od roku 1603 patrili do vlastníctva markíza Ercole Cavrianiho¹ a dnes slúžia ako jeden z pilierov agroturistiky v regióne Lombardie) vôbec všimne polychromovaný erb s nápisom obsahujúcim meno jeho majiteľa z roku 1608, pravdepodobne ho ničím nezaujme. Situácia sa však zmení, ak tento návštevník pochádza z krajín bývalého Uhorska a navyše je heraldik alebo faleristik. Nevyhnutne ho totiž musí zarazit' disproporcia medzi textom na páske pod erbom a samotnými znameniami v erbomv štítu. Text totiž uvádza ako majiteľa erbu akéhosi grófa Tommasa de Bartari, vyslanca jeho kráľovského majestátu, zatiaľ čo erb nepochybne patrí uhorským Erdödyovcom, aj keď mu chýbajú niektoré detaily a je zle sfarbený.² Lokality s uvedeným názvom sa však v habsburskej monarchii nenachádzajú. Text pri mene obsahuje dátum 25. máj 1608³ a pozornosť tiež nepochybne vzbudí aj akási nádoba umiestnená v oválnej kartuši v strede nápisovej pásky.

Ako celok uvedená heraldická pamiatka pôsobí nezmyselne, ale obsahuje niekoľko stôp, ktoré nás môžu priviesť k jej správnej interpretácii. Najdôležitejším sa javí byť samotný dátum 25. máj 1608, pretože práve v tento deň v neďalekej Mantove vojvoda Vincenzo I. Gonzaga v súlade s dobovým trendom zakladania laických rytierskych rádov, ktoré však

¹ Uvedený objekt v krátkom čase viackrát zmenil majiteľov – najskôr sa dostal do vlastníctva rodiny Pavesi, v roku 1614 ho získal mantovský vojvoda Ferdinand I. Gonzaga a ten ho o štyri roky neskôr venoval markízovi Massimiliano Cavriani. <http://www.cortevillabella.it/home.htm> Príslušníci rodu Cavriani získali insígnie Radu Spasiteľa trikrát – v roku 1618 to bol práve markíz Massimiliano Cavriani, v roku 1633 Francesco Cavriani a v roku 1656 Ferdinando Cavriani. Galéria erbov nositeľov insígnií v objekte vznikla v období, keď prvý z jeho majiteľov získal insígnie radu rovnako ako Tomáš Erdödy. Bolo to pravdepodobne začiatkom roka 1619, čiže v čase, keď sa Tomášov umelecky hodnotný a obsahovo správny erb v mantovskej bazilike svätého Andreja ešte nenachádzal.

² Prvé a štvrté pole štítu nie je červené, ale strieborné, orol nie je zlatý, ale čierny, opevnenie nie je strieborné, ale zlaté s bielou (striebornou) vežou. Brvná v druhom a treťom poli sú síce strieborné, štvrté pole však neobsahuje dve brvná ale štyri a chýbajú tiež dvojice strieborných hviezd medzi nimi. Polia nie sú modré, ale čierne. Srdcový štít nie je červený, ale modrý. Výtvarne zle je stvárnená aj kolana Radu Spasiteľa. Vzhľadom na uvedené skutočnosti zrejme ide o dielo miestneho, nevelmi zručného umelca, ktorý navyše nedisponoval kvalitnou predlohou erbu ani vyznamenania. Vyobrazenie erbu publikované In BUBRYÁK, Orsolya. *Athleta Christi*. Political propaganda in the art patronage of Tamás Erdödy, ban of Croatia and Slavonia. In *Acta Historiae Artium*, Tomus 57, 2016, s. 134, SARZI, Roberto. Il Bano di Croazia Thoma Erdödy cavaliere dell'Ordine del Redentore. In *Quadrante Padano, Rivista della Banca Agricola Mantovana XXI*, 2000, č. 1, jún 2000, s. 61.

³ „CONTE TOMASO DE BARTARI DI SVA MAESTA' REGIA AMBASCIATORE ANNO 1608 ADI' 25 MAGGIO“.

boli v skutočnosti už iba význameniami, založil svoj vlastný Rad Spasiteľa. V tejto súvislosti sa do celkom iného svetla dostáva aj uvedená nádoba v oválnej kartuši, pretože celok predstavuje výtvarene zle stvránenú insígniu tohto rádu. Stále však zostáva problém s identifikáciou osoby jej nositeľa, pretože, ako sme už uviedli, šľachtic menom Tommaso de Bartari je jednoducho neznámy, toto meno sa medzi nositeľmi insígnií radu z roku 1608 vôbec neobjavuje a už vôbec nič nemá spoločné s uhorskými Erdödyovcami.

Za najpresnejší a pritom najúplnejší zdroj informácií o založení radu možno považovať knihu Federica Follina z roku 1608, ktorá detailne opisuje všetky udalosti v Mantove v rovnakom roku, ktoré súviseli so sobášom vojvodovho syna v rámci ktorých bol rad založený. Autor pritom uvádza všetky podrobnosti vrátane oslavných textov na transparentoch či umeleckých dielach, cituje všetky verše, piesne, texty scénických predstavení a prejavy, ktoré odzneli.⁴ V súvislosti s Radom Spasiteľa po podrobnom opise slávnostného obradu jeho kreovania uvádza 15 osôb, ktoré od Vincenza prijali insígnie radu. Okrem siedmich príslušníkov rodiny Gonzaga to boli všetko talianski šľachtici, čiže nikto z Uhorska a navyše medzi nimi nebol ani žiaden Tomáš.⁵ V celom texte knihy tiež nie je menovite uvedený žiadny šľachtic z Uhorska. Na slávnosti sa síce zúčastnili aj viacerí zahraniční vyslanci⁶ vrátane vyslancov habsburských arcivojvodov Mateja a Ferdinanda, ale z nich je menovite uvedený iba vyslanec arcivojvodu Mateja a tým bol taliansky šľachtic Alessandro Ridolfi.⁷

Viac svetla do identity tajomného uhorského šľachtica s talianskym menom neprinášajú ani najstaršie faleristické práce, ktoré sa zaoberajú mantovským Radom Spasiteľa. Prvou z nich bola kniha parížskeho advokáta Andrého Favyna z roku 1620, ktorá uvádza rovnako ako Follino 15 osôb, ktoré v roku 1608 prijali insígnie radu.⁸ Aj práca kanonika Fransa Mennensa (Franciscus Mennenius) vo svojom druhom vydaní z roku 1623 uvádza rovnakých štrnásť osôb (pätnástym bol zakladateľov syn).⁹

S odvolaním sa na staršie dielo Jozefa Micheli Marqueza¹⁰ z roku 1642 publikoval Andrea Mendo v druhom vydaní svojej práce roku 1668 o mantovskom Rade Spasiteľa rovnako ako on iba základnú, niekoľkoriadkovú informáciu bez uvedenia mien nositeľov insígnií radu.¹¹

Tomuto radu omnoho väčší priestor vrátane publikovania jeho stanov vo svojej knihe z roku 1692 venoval Bernard Giustinian, ale aj on publikoval rovnakých štrnásť osôb, pričom sa v poznámkovom aparáte odvolal na osem starších prác vrátane diel Mennenia, Marqueza a Menda.¹² Ani ďalšie faleristické práce zo 17. a 18. storočia nepriniesli žiadne nové údaje, pretože iba recyklovali informácie z diel vyššie uvedených autorov.

Nepatrný posun do monotónneho súpisu nositeľov insígnií radu vniesol až v roku 1741 Stefano Gionta. V jeho súpise nositeľov insígnií mantovského radu za roky 1608 – 1700

⁴ Práve pre túto príležitosť dvorský hudobný skladateľ Claudio Monteverdi skomponoval operu Ariadna a Balet nevďačných žien, obidve diela mali premiéru počas slávnosti.

⁵ FOLLINO, Federico. *Compendio delle sontuose feste fatte l'anno MDCVIII nella città di Mantova per le reali nozze del serenissimo principe d. Francesco Gonzaga, con la serenissima infante Margherita di Savoia*. Mantova : Presso Aurelio & Lodouico Osanna, stampatori ducali, 1608, s. 25-26.

⁶ Vyslancom Benátok bol Francesco Moresini, vyslancom vojvodu z Modeny bol markíz di Valmarana, vyslancom Florencie bol Antonio de Medici, vyslancom vojvodu z Loreny bol pán (signor) Marteaux, vyslancom vojvodu z Bavorska bol Giulio Cesare Crivelli, vyslancom vojvodu z Urbina bol gróf z Monteborvio. Tamže, s. 4-6.

⁷ Tamže, s. 5, 101.

⁸ FAVYN, André. *Le théâtre d'honneur et de chevalerie, ou l'histoire des ordres militaires des roys et princes de la chrestienté et leur genealogie*. Tome second. Paris : Robert Foüet, 1620, s. 510.

⁹ MENNENIUS, Franciscus: *Militarivm ordinvm origines, statuta, symbole et insignia, iconibus additis genuinis*. Coloniae Agrippinae: Apud Petrum Saluonium, 1623, s. 89.

¹⁰ MARQUEZ, Ioseph Micheli. *Tesoro militar de cavalleria antiguo y moderno*. Madrid : Diego Diaz de la Carrera, 1642, reprint Acedo (Navarra) : Wilsen Editorial, 1989, s. 94v.

¹¹ MENDO, Andreae. *De ordinibus militaribus disquisitiones canonicae, theologicae, morales et historicae, pro foro interno & externo*. Lygdvni : Sumptibus Horatii & Georgii Remeus, 1668, s. 14.

¹² GIUSTINIANI, Bernard. *Historie cronologische dell' origine degl'Ordini Militari e di tutte le religioni cavalleresche infino ad hora institute nel Mondo*. Parte seconda. Venezia : Presso Combi et La Noú, 1692, s. 820-827.

sa totiž objavil aj jediný Tomáš (Tommaso) zo všetkých uvedených nositeľov, a ním bol v roku 1619 gróf Tommaso Canossa, príbuzný Galeazza di Canossa, markíza di Caliano in Monferrato, ktorý insígnie radu získal už v roku 1608.¹³ Ďalší dvaja príslušníci rodu (Orazio a Scipione) získali insígnie radu v roku 1639 a 1644. Napriek tomu, že uvedený gróf Giovanni Tommaso di Canossa, markíz di Cagliano, kapitán, neskôr plukovník a generál v službách vojvodu Ferdinanda Gonzagu a guvernér pevnosti Casale¹⁴ nemá vôbec nič spoločného so záhadným Tomášom di Bartari, rok 1619 s ním, ako uvidíme ďalej, však priamo súvisí. Aj na základe uvedených skutočností musíme tiež odmietnuť hypotézu založenú iba na zvukovej podobe mena, že v prípade Tomáša di Canossa by mohlo ísť o príslušníka uhorského rodu Kanizsa alebo dokonca, že išlo priamo o osobu skrývajúcu sa za menom Tommasa di Bartari.¹⁵

Zatiaľ čo staršia odborná literatúra do skúmanej problematiky neprináša žiadne nové a použiteľné údaje, vyriešenie tajomnej identity nositeľa insígnií radu, paradoxne, prináša iný erb, nachádzajúci sa priamo v Mantove. V sakristii neďalekej mantovskej baziliky svätého Andreja sa nachádzali erby maľované na plátne o rozmeroch cca 100 x 75 cm, ktoré reprezentovali nositeľov insígnií mantovského Radu Spasiteľa a ktoré pôvodne viseli na chóre. Hoci v zmysle stanov radu bol do kaplnky radu v bazilike povinný odovzdať svoj erb každý nový nositeľ insígnií,¹⁶ dodnes sa z nich zachovalo iba 15 exemplárov. Tieto sa po reštaurovaní v priebehu roka 2009 predstavili na výstave v Sala delle Capriate na námestí Leona Battistu Albertiho v Mantove a po jej skončení sa umiestnili v regionálnom múzeu Francesca Gonzagu. Medzi erbami výlučne talianskych šľachticov sa opätovne nachádza aj erdödyovský erb, tentoraz však už aj s omnoho menej záhadným textom a odlišným dátumom (1619 namiesto 1608), ktorý jeho majiteľa identifikuje ako grófa Tomáša Erdödyho.¹⁷

Tomáš Erdödy zaznamenal výraznú politickú kariéru, keď sa stal slavónskym, chorvátskym a dalmátskym bánom (uvedenú funkciu zastával v rokoch 1583 – 1595 a 1608 – 1614). Od roku 1583 bol až do svojej smrti kráľovským radcom, pričom v rokoch 1601 – 1603 bol aj radcom arcivojvodu Ferdinanda. V rokoch 1598 – 1603 vykonával funkciu kráľovského stolníka a v rokoch 1603 – 1608 a 1615 – 1624 pôsobil vo funkcii taverníka. V roku 1588 sa stal županom a v roku 1607 dedičným županom Varaždínskej stolice a tiež večným kapitánom Varaždínskeho hradu. V priebehu svojho života bol štyrikrát jedným z najväznejších kandidátov na uhorského palatína (v rokoch 1608, 1609, 1618, 1622). O nič menej pôsobivá bola aj jeho vojenská kariéra, počas ktorej si získal slávu ako významný protiturecký bojovník. Medzi jeho najvýznamnejšie vojenské úspechy patrí boj proti vojsku Aliho pašu v roku 1586 alebo obsadenie hradu Kapon a zajatie pašovej rodiny o rok neskôr. V roku 1593 v bitke pri

¹³ GIONTA, Stefano. *Il fioretto delle croniche di Mantova*. Mantova : Per Giuseppe Ferrari, 1741, s. 209.

¹⁴ DAL POZZO, Giulio. *Maraviglie heroiche del sesso donnesco memorabili nella duchessa Matilda Marchesana Malaspina ... detta la gran contessa d'Italia con allegationi storiche circa la vera essenza del suo sangue*. Verona : Per Giovanni Battista Merlo, 1678, s. 471.

¹⁵ BUBRYÁK, O. *Athleta Christi*, c. d., s. 133.

¹⁶ Článok XI. stanov. Stanovy publikované In MALACARNE, Giancarlo. *Nel nome del sangue. I cavalieri del Redentore*. Mantova : Società per il Palazzo Ducale, 2008, s. 178-184, ďalej len stanovy.

¹⁷ „AN. M. DC. XIX. AI. XII FEBRVARIVS. / COMES THOMAS ERDEODI AB EBERAV MONTIS CLAVDII ET COMITATVS VARASDIENSIS COMIS PERPETVVS SACRI ORDINIS REDEMPTORIS EQVES TAVERNICORVM REGALIM PER REGNVM HVNGARIAE MAGISTER AC SACR MAE CAESAREAE REGIAEQ MAIESTATIS CONSILIARIVS“. Na správnu identitu majiteľa erbu upozornil SARZI, R.: Il Bano, c. d., s. 60-61. Oproti štandardnej podobe erbu, ako ju uvádza odborná literatúra, sú tu však isté odlišnosti. Prvé a štvrté pole štítu je zlaté, orol v prvom poli je čierny, zatiaľ čo opevnenie s vežou vo štvrtom poli je strieborné. Biele (strieborné) brvná v druhom a treťom poli sú červené a dvojice hviezd medzi nimi sú zlaté. Srdcový štítok je strieborný a nie je v ňom trojvršie. Prikrývadlá sú čierno-zlaté a červeno-strieborné. K vývinu erbu NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I. Kubinyňo zberka pečatí*. Martin : Osveta, 1980, s. 94, NOVOSÉDLÍK, Peter – HUPKO, Daniel. Heraldické a faleristické motívy na portrétach Jozefa a Alžbety Erdödyovcov. Príspevok k odhaleniu identity Alžbety Erdödyovej, rod. Mayerovej. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 22, 2012, č. 2, s. 38.

Sisaku zastavil postup bosenského pašu Telli Hasana (Hasana Nikolu Predojevića), ktorý v boji padol.¹⁸

Skôr, než sa budeme zaoberať okolnosťami prepožičania insígnii radu, Tomášovi Erdödy-mu, je potrebné bližšie si priblížiť jeho charakteristiku a historické okolnosti, ktoré viedli k jeho založeniu. V roku 1587 sa vlády v mantovskom vojvodstve ujal v poradí štvrtý panovník, Vincenzo I. Gonzaga, vojvoda z Mantovy a Monferratu, ktorý bol významným mecenášom umenia a vedy. V roku 1608 sa konal sobáš jeho syna Francesca s Margarétou, dcérou savojského vojvodu Karola Emanuela I. Pri tejto príležitosti vojvoda proklamoval založenie Radu Spasiteľa (plným názvom Radu Drahocennej krvi nášeho spasiteľa Ježiša Krista z Mantovy) ako laického rytierskeho rádu,¹⁹ hoci v skutočnosti išlo „iba“ o vyznamenanie s početnými reliktmami laických rytierskych rádo. Stalo sa tak zrejme vplyvom existencie savojského Radu Zvestovania z roku 1518.²⁰ Zaujímavé je to aj preto, lebo vojvoda Vincenzo bol už od roku 1589 nositeľom insígnii habsburského Radu Zlatého rúna²¹ a k dispozícii mal jeho obsírne a dokonale prepracované stanovy. Navyše od roku 1518 mal aj savojský Rad Zvestovania nové stanovy, až na ojedinelé detaily, totožné so stanovami habsburského radu.

Rad Spasiteľa mal napriek svojmu historizujúcemu rádu charakter dynastického vyznamenania, ktorého insígnie bolo možné získať za dobrú a vernú službu v prospech vojvodcovského domu. Napríklad Carlo Francesco Valperga, markíz di Rivara v roku 1700 získal insígnie radu za „dobrú a vernú službu vykonanú tomuto najjasnejšiemu panovníckemu domu v rozličných úlohách, a to predovšetkým pri obrane pevnosti v Casale tak ako otec, ktorý bol tiež ocenený týmto vyznamenaním“.²² Zmieňovaným otcom bol Giacomo Antonio Valperga, gróf di Rivara, veliteľ pevnosti v Casale v rokoch 1612 – 1622 a 1633, ktorý insígnie radu získal v roku 1614.

Hoci sa núka myšlienka, že inšpiráciu pre založenie radu vojvoda získal priamo počas prvých svadobných slávností v Turíne, ktoré sa konali následne po sobáši (10. marca 1608), pretože práve v tom čase sa konalo kapitulárne zasadanie nositeľov insígnii savojského Radu Zvestovania, ktorého predstaveným bol nevestin otec, savojský vojvoda Karol Emanuel I., prvé kroky na založenie svojho vlastného radu Vinzenzo podnikol už o rok skôr.

¹⁸ K rodine Tomáša Erdödyho podrobne BENDA Borbála. Az Erdödy család 17. századi genealógiája. In *TURUL* 80, 2007, č. 4, s. 109-125.

¹⁹ „*fraternitatem seu ordinem militare*“.

²⁰ Pôvodný laický rytiersky rád bol založený už v roku 1364 ako rád Náhrdelníka, ale bez stanov a neskôr na začiatku 16. storočia sa transformoval na vyznamenanie so zmeneným pomenovaním – Rad Zvestovania. Savojský gróf Amadeus VI. v roku 1364 v Avignone zložil krížiaci sľub v prítomnosti pápeža Urbana V. a tu aj založil svoj laický rytiersky rád Náhrdelníka. Vo všeobecnosti sa usudzuje, že pôvodné stanovy rádu sa nezachovali už ani v období vlády jeho druhého syna, grófa Amadea VIII., keďže ten v roku 1409 rozhodol o vypracovaní nového textu v doslovnom znení pôvodných stanov, ktoré sa udržiavali v ústnom podaní, ako aj v praktickom plnení ich ustanovení. Najnovšie výskumy však naznačujú, že rád stanovy nikdy nemal a pôvodne bol založený iba ako paraheraldický symbol alebo ako pseudorád. RIPPART, Laurent. Du Cygne Noir au Collier de Savoie: genèse d' un ordre monarchique de chevalerie. (milieu XIVe – début XVe siècle. In GENTILE, Luisa Clotilde – BIANCHI, Paola (ed.). *L' affermarsi della corte sabauda. Dinastie, poteri, élites in Piemonte e Savoia fra tardo medioevo e prima età moderna*. Torino : Zamorani, 2006, s. 99. K rádu podrobnejšie GRAUS, Igor. *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenaní do roku 1815*. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017, s. 426-430. Stanovy Radu Zvestovania z roku 1518 publikované In SANSONOVINO, Francesco. *Della Origine de Cavalieri di M. Francesco Sansovino Libri quattro*. In Vinegia : Presso Altobello Salicato, 1583, s. 111r – 115r, novšie CIBRARIO, Luigi. *Descrizione storica degli ordini cavallereschi*. Torino : Stabilimento tipografico Fontana, 1846, s. 7-12.

²¹ Menoslov rytierov rádu a Radu Zlatého rúna najnovšie Liste Nominale des Chevaliers de l' Ordre Illustre de la Toison d' Or depuis son Institution jusqu' á nos jours. Revue et publiée par la Chancellerie de l' Ordre. In *Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium am 30. November und 1. Dezember 2006 in Stift Heiligenkreuz*. Graz – Stuttgart : Leopold Stocker Verlag, 2007, s. 161-198.

²² Citované In RAVIOLA, Blythe Alice. *Il Monferrato gonzaghesco: istituzioni ed élites di un micro-stato (1536 – 1708)*. Fondazione Luigi Firpo, Centro di studi sul pensiero politico. Studi e testi 20. Firenze : Leo S. Olschki editore, 2003, s. 410.

V júni 1607 zaslal svojmu vyslancovi na pápežskom dvore dispozície týkajúce sa získania pontifikovho súhlasu so svojím projektom.²³ Načasovanie bolo dokonalé – pápež Pavol V. projekt schválil 16. apríla 1608²⁴ a k samotnému založeniu radu a proklamovaniu jeho stanov následne došlo v Mantove 25. mája 1608, čiže v prvý deň tamojších týždň trvajúcich svadobných slávností.²⁵

Virtuálne rytierske združenie síce teoreticky malo zastrešovať obrancov cirkvi a katolíckej viery a jeho členovia mali svoj život zasvätiť boju proti Turkom, ale pôvodné stanov y ich počet obmedzovali iba na zanedbateľný počet dvadsiatich nositeľov insígnií, pričom sa do tohto počtu nerátal predstavený radu a jeho prvorođený syn. V čase založenia radu ich bolo dokonca iba pätnásť (presne v súlade s textom pápežského breve)²⁶ a okrem zakladateľa radu medzi nimi bolo ďalších sedem príslušníkov rodu Gonzaga. Zvyšní nositelia insígnií boli tesne spojení s mantovským a monferratským panovníckym dvorom a svoju vernosť ako aj dodržiavanie stanov vojvodovi proklamovali v čase prijatia insígnií aj zložením písomného sľubu. Je zaujímavé, že napriek svojej protitureckej orientácii sa vojvoda v súlade s rodinnou tradíciou veľmi zaujímal o Orient a jeho materiálnu aj duchovnú kultúru. Zbieral turecké zbrane, nechával si pripravovať exotickú stravu, prostredníctvom Benátok získaval orientálne voňavky, kvety a exotické zvieratá. Vlastnil viacero vydaní koránu a zamestnával aj tlmočníka z tureckého jazyka.²⁷

Okrem epizodického aktívneho vystúpenia samotného Vincenza v rokoch 1595, 1597 a 1601 na čele svojich vojenských jednotiek v boji proti Turkom v Uhorsku a Chorvátsku,²⁸ na ktoré sa odvolával priamo v preambule stanov radu, ale ktoré súviseli predovšetkým s jeho myšlienkou získania vlády nad Sedmohradskom, bol jediným skutočným protitureckým bojovníkom spomedzi všetkých nositeľov insígnií radu gróf Tomáš Erdödy. Zaujímavé je, že napriek svojej reputácii o insígnie musel sám požiadať mantovského vojvodu Ferdinanda Gonzagu, ktorý svoj súhlas vyslovil v liste z 20. januára 1619. Erdödy insígnie obdržal ako 61-ročný muž počas slávnostného obradu, ktorý sa konal 12. februára rovnakého roku v záhrebskej katedrále nanebovzatia Panny Márie, svätého Štefana a svätého Ladislava. Prevzal ich z rúk mantovského vyslanca, ktorý vo svojom prejave zdôraznil zásluhy vyznamenaného v protitureckých bojoch a tlmočil pranie vojvodu Ferdinanda Gonzagu akceptovať ho ako člena svojho radu.²⁹

²³ Dispozície vyslancovi publikované In MALACARNE, G. *Nel nome*, c. d., s. 25-27.

²⁴ Pápežské breve publikované tamže, s. 156-158.

²⁵ K priebehu slávností podrobnejšie v dizertačnej práci GORDON, Jessica. *„La sposa trionfante.“ Entertainments for princely marriages in Turin, Mantua and Florence, 1608.* Volume I. University of Warwick, 1991.

²⁶ Slová „dvadsať rytierov“ boli preškrtnuté a opravené na „pätnásť rytierov“. MALACARNE, G. *Nel nome*, c. d., s. 157. Hoci stanov y radu uvádzali, že vojvodov najstarší syn sa do uvedeného limitu neráta, v skutočnosti insígnie prevzalo 15 osôb spolu s ním.

²⁷ SOGLIANI, Daniela. The Gonzaga and the Ottomans between the 15th and the 17th Centuries in the Documents of the State Archive of Mantua. In BORN, Robert – DZIEWULSKI, Michal (ed.). *The Ottoman Orient in Renaissance Culture.* Papers from the International Conference at the National Museum in Krakow June 26–27, 2015. Krakov : The National Museum in Krakow, 2015, s. 82.

²⁸ Podrobnejšie KRUPPA, Tamás. Hungary and the Hungarians in Italian Public Opinion during and after the Long Turkish War. In: Kol. (ed.). *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541 - 1699.* Volume 3: The Making and Uses of the Image of Hungary and Transylvania. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. 93-95.

²⁹ „Vskutku veľké a jedinečné sú výsledky, ktoré ste dokázali v záujme cirkvi, Vaše skutky sú slávne, Vaše bitky a Vaše víťazstvá, ktoré ste vybojovali proti obvyklým nepriateľom kresťanstva a ktoré sú zaznamenané s najväčším obdivom v dokumentoch duchovných a svetských autorít. Tieto nám ulahčili splniť Vaše pranie, aby ako doplnok vyznamenaní Vašej urodzenej rodiny, popri Vašim zdedeným a Vašim vlastným zásluhám sme Vás mohli tiež ochotne akceptovať medzi členov skvelého vojenského radu nazvaného podľa Spasiteľa. Náležite sme uvážili, že muž, ktorý zasvätil všetko svoje úsilie a svoju životnú prácu v štátnych službách kráľovstiev Chorvátska, Slavónie a Dalmácie, nášmu vyznamenaniu a našej cirkvi, bude nosiť viditeľne medailu radu nazvaného podľa svätej krvi Spasiteľa.“ Citované In BUBRYÁK, O. *Athleta Christi*, c. d., s. 134.

Práve slová o akceptácii naznačujú osobitné postavenie Tomáša Erdödyho medzi ostatnými nositeľmi radu. Jeho meno sa totiž nevyskytuje nielen v žiadnom dobovom menoslove nositeľov insígnií, ale ani v menoslove zostavenom Federigom Amadeim okolo roku 1740 nielen na základe matriky vyznamenaných, ktorú viedol sekterár radu³⁰ a ktorá bola v tej dobe uložená v tajnom vojvodcovskom archíve, ale aj z rôznych iných prameňov.³¹ Uvedená skutočnosť tiež vyvracia domnienky o tom, že ho vojvoda Vincenzo a ostatní nositelia insígnií považovali za člena radu okamžite po jeho založení a že iba prísny limit pätnástich osôb zabránil, aby mu boli prepožičané insígnie radu.³² Ak by to aj bola pravda, mohlo sa tak stať už v nasledujúcich troch rokoch po založení radu, keď boli insígnie každoročne prepožičané jednému talianskemu šľachticovi alebo kedykoľvek neskôr, pretože do roku 1619 insígnie získalo ďalších osem osôb.

Neštandardnú podobu má aj maľba erbu Tomáša Erdödyho, ktorá bola uložená v kaplnke radu, pretože je štýlovo veľmi odlišná od maliieb erbov ostatných nositeľov insígnií radu, ktoré majú spoločný rukopis, napriek tomu, že vznikali v priebehu takmer celých 100 rokov (najstarší z nich pochádza z roku 1608 a najmladší z roku 1700). Uvedená skutočnosť je zrejme zapríčinená iným miestom pôvodu maľby, ktorým bolo s najväčšou pravdepodobnosťou Uhorsko.

Tomáš Erdödy sa z prepožičania insígnií príliš dlho netešil, zomrel totiž už o päť rokov na hrade v chorvátskej Krapine.³³ Po týždni ho previezli do Samobora neďaleko Záhrebu, kde bol pochovaný a o pol roka neskôr, po dokončení kamenného epitafu, bolo jeho telo prevezené do Záhrebu. Tam bol pochovaný v katedrále nanebovzatia Panny Márie, svätého Štefana a svätého Ladislava, čiže na rovnakom mieste, kde v roku 1619 prevzal insígnie mantovského Radu Spasiteľa. Nesprávne sa zvykne uvádzať, že ho do hrobu uložili s kolanou radu,³⁴ ktorá je spodobnená na Tomášovom kamennom epitafe. V skutočnosti však Tomáš pri jej prevzatí v roku 1619 v zmysle stanov radu podpísal záväzok o jej vrátení dedičmi po jeho smrti tak ako všetci ostatní nositelia insígnií.³⁵ Splnenie uvedeného záväzku potvrdzuje aj skutočnosť, že pri otvorení Tomášovho hrobu po veľkom záhrebskom zemetrasení v roku 1880 sa v ňom okrem tela našiel iba ruženec, ale nie insígnia radu v akejkoľvek podobe.³⁶

Pozoruhodné je, že hoci na kamennom epitafe je kolana umiestnená na hrudi zosnulého, už absentuje v klasickej pozícii, kedy má obtáčať erbový štít, tak ako je to v prípade dvoch mantovských erbov. Hoci uvedené umiestnenie insígnie bolo heraldickým štandardom, na epitafe je rodový erb bez insígnie Radu Spasiteľa. Samotná kolana bola zostavená zo zla-

³⁰ Vedenie matriky vyznamenaných predpisoval článok VII. stanov radu.

³¹ AMADEI, Federigo. *Cronaca universale della città di Mantova*. Edizione integrale. Volume III. Mantova: C.I.T.E.M., 1956, dejiny radu a menoslov vyznamenaných osôb publikovaný na s. 229-241. Rukopis kroniky bol po prvý raz vydaný tlačou v roku 1740, nové vydanie v piatich zväzkoch bolo publikované v rokoch 1955 – 1958.

³² BUBRYÁK, O. *Athleta Christi*, c. d., s. 134.

³³ Nesprávne sa zvykne zamieňať so slovenskou Krupinou. Napríklad Kol. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)* II. E-J. Martin: Matica Slovenská, 1987, s. 22, Kol. *Biografický lexikón Slovenska* II. C-F. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 443.

³⁴ S odvolaním na na staršiu prácu (RATTKAY, Georgius: *Memoria Regum et Baronum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Viennae: Officina Typographica Matthei Cosmerovii, 1652, s. 163) uvádza BUBRYÁK, O. *Athleta Christi*, c. d., s. 154. V skutočnosti však Rattkay uvádza, že kolana bola počas pohrebného obradu vystavená na poduške karmínovo červenej farby a o jej pochovaní s telom zosnulého sa vôbec nezmiňuje.

³⁵ Kolana bola umelecky stvárnená ozdobná reťaz s klenotom vyrobená zo zlata, drahých kameňov a smaltov. Hmotnosť kolán sa najčastejšie pohybovala v rozmedzí od 0,5 do 1 kg čistého zlata. V prípade Radu Spasiteľa, súdiac podľa vyobrazení na realistických dobových portrétach, sa jej hmotnosť blížila k hornej hranici. Stanovy v článku XXIII. predpisovali pozostalým po zosnulom nositeľovi insígnií vrátiť ju v lehote do troch mesiacov (v lehote do šiestich mesiacov iba v prípade, ak bol nebohy mimo Talianska), a to do rúk sekretára radu. Ten im následne vrátil písomný záväzok vyznamenaného o dodržiavaní stanov a o povinnom vrátení insígnie po jeho smrti, ktorý musel v zmysle článku VII. stanov podpísať pri jej prevzatí.

³⁶ BUBRYÁK, O. *Athleta Christi*, c. d., s. 154-155. Ruženec je uložený v zbierkach Chorvátskeho historického múzea v Záhrebe.

tých, ozdobne profilovaných platničiek vyplnených farebným smaltom, ktoré navzájom spájali dvojice krátkych retiazok. Platničky striedavo niesli delené heslo radu DOMINE / PRO-BASTI a medzi nimi boli umiestnené platničky nesúce vyobrazenie na oheň položeného téglika na tavenie zlata, v ktorom bol postavený zväzok zlatých prútov, previazaný stuhou. Išlo o devízu, čiže paraheraldický symbol mantovského vojvodu Francesca II. Gonzagu, ktorý prijal po bitke pri Fornovo, neďaleko Parmy, v roku 1495 a mal symbolizovať čistotu jeho myšlienok a činov.³⁷

Klenot mal podobu oválneho medailónu, umiestneného v ozdobnej kartuši. V strede medailónu bol zobrazený relikviár s kúskom pôdy, do ktorej vsiakli kvapky Kristovej krvi a táto relikvia údajne pochádzala priamo od svätého Longina.³⁸ Po obvode bol text NIHIL ISTO TRISTE RECEPTO.³⁹ Kolana mala rovnako ako v prípade savojského Radu Zvestovania dve modifikácie: veľká, respektíve štandardná kolana v honosnom prevedení sa nosila počas významných sviatkov a na omšu a večerné bohoslužby v sprievode vojvodu, zatiaľ čo jej zjednodušená a odľahčená verzia bola určená na každodenné nosenie. Stanovy zároveň pripúšťali možnosť nosenia samotného klenotu z kolany zaveseného na stužke karmínovo červenej farby.⁴⁰

Ďalším, často nesprávne uvádzaným údajom je identita samotného vyznamenania. Išlo jednoznačne o mantovský Rad Spasiteľa a nie o habsburský Rad Zlatého rúna⁴¹ a Tomášovi

³⁷ Vojvoda velil koalíčným vojskám talianskych štátov v boji proti vojsku francúzskeho kráľa Karola VIII., ktorý sa usiloval získať Neapolské kráľovstvo. Boj sa skončil nerozhodne, obidve strany sa vyhlasovali za víťaza, ale vojvodu Benátska republika obvinila z toho, že nezabránil voľnému odchodu Francúzov a že vlastne prehral. Keď sa vojvoda obháji, prijal za svoj symbol taviaci téglik na zlato, ktorý mal znázorňovať jeho nevinu a doplnil ho úvodnými slovami zo 138. žalmu Vulgaty „*Domine probasti me et cognovisti me tu cognovisti sessionem meam et surrectionem meam.*“ („*Pane, ty ma skúmaš a vieš o mne všetko; ty vieš, či sedím a či stojím.*“ Sväté písmo, kniha žalmov, žalm 139).

³⁸ Pôvodne, viackrát modifikované relikviáre v roku 1530 nahradili nově, vyrobené zlatníkom Nicolom da Milanom podľa návrhu Benvenuto Celliného počas jeho pobytu v Mantove. Tieto však v roku 1848 ukradli habsburskí cisárski vojaci z 32. pešieho pluku, ktorí ich rozlámali a predávali ich spolu s fragmentami relikvií. Malú časť relikvií sa podarilo zachrániť a dva nové relikviáre mantovskej baziliky svätého Andreja daroval cisár František Jozef I. V roku 1874 boli vyrobené nové relikviáre a k pôvodným zvyškom relikvií sa pridali dve kvapky krvi, ktoré boli do tej doby uložené v bazilike svätej Barbory v Mantove. BRAGLIA Riccardo. *I sacri vasi*. <http://www.turismo.mantova.it/index.php/articoli/scheda/id/476> O tejto udalosti podrobne PERONDINI, Laura. *Mantova 1848. Il saccheggio della basilica di S. Andrea e la distruzione dei Sacri Vasi*. Arcore, EBS Print, 2015. Zaujímavosťou je, že vojvoda Vincenzo I. si v roku 1595 so sebou zbral časť relikvie na cestu do Prahy, Viedne, Bratislavy a do bojov s Turkami. Bola umiestnená v malom zlatom relikviári, ktorý nosil zavesený na krku. BERTELLI, Paolo. *I Gonzaga e Impero: storia di nobilté e di dipinti*. In *Atti della Accademia roveretana degli Agiati*. A, Classe di scienze umane, lettere ed arti. 256 anno academico, 8, 2006, č. 6, s. 106.

³⁹ Doslovne „*Nič smutné v tomto prijatí*“, voľnejšie „*Kto ho prijal, nemôže byť smutný*“. Nejde pritom iba o prijatie radu, čiže jeho insígnii, ale prenesene aj o relikviár ako taký, resp. relikviu s Kristovou krvou.

⁴⁰ Stanovy, článok VIII. Štandardnú podobu kolany možno vidieť na viacerých zachovaných heraldických pamiatkach z mantovskej baziliky svätého Andreja, napríklad na erbe Antonia Anberta di Contiho z roku 1682 alebo Girolama Martinenga z roku 1608, prípadne na erbe samotného Tomáša Erdödyho z roku 1619, či na portrétoch príslušníkov rodu Gonzaga. Príkladom môže byť portrét Francesca IV. Gonzagu z roku 1610 od Fransa Pourbusa mladšieho (Musée des Beaux-Arts, Chambéry). Zjednodušenú insígniu, čiže klenot zavesený na jednoduchej šnúrke, možno vidieť napríklad na portréte Vincenza II. Gonzagu z roku 1627 od neznámeho maliara (Museo Diocesano di Mantova). Obidve uvedené verzie insígnie sú vyobrazené na zlatom dvojdukáte Ferdinanda I. Gonzagu. Práve existencia dvoch typov kolán predstavuje priamy doklad o vplyve savojského Radu Zvestovania na mantovský Rad Spasiteľa. Oba rady tiež používali ceremoniálny odev, ktorý bol v prípade Radu Zvestovania priamo odvodený od odevu habsburského Radu Zlatého rúna. Od roku 1518 mal azúrovo modrú farbu, ale táto sa v roku 1577 zmenila na tmavočervenú. Rad Spasiteľa používal ceremoniálny odev karmínovo červenej farby.

⁴¹ Nesprávnu informáciu o vyznamenaní grófa za bitku pri Sisaku publikoval pravdepodobne ako prvý RATTKAY, G. *Memoria Regum*, c. d., s. 163. Štefan Landovics v roku 1669 uviedol, že Tomáš Erdödy od španielskeho kráľa získal insígniu v podobe zlatého baranieho rúna a stal sa rytierom svätého Spasiteľa. (LANDOVICS, Istvan: *Thesaurus absconditus in agro: Az az a tekenetes es nagysagos groff Erdeodi familianak egyik kincse tekenetes es nagysagos Moniorokeréki groff Erdeödi Adam*. Nagyszombat: Byller Math(ia)s, 1669, s. 7-8.) Na votívnom portréte Tomáša Erdödyho zo zbierok Slovenského národného múzea - Múzea v Bojniciach z obdobia okolo roku 1620 je dodatočne priraňovaný text, podľa ktorého sa Tomáš v roku 1594 stal rytierom Radu Svätého Spasiteľa, ktorý v rovnakom roku mal podľa jeho autora založiť pápež Klement VIII.

insígnie prepožičal mantovský vojvoda Ferdinand Gonzaga a nie španielsky kráľ v roku 1593 za víťaznú bitku pri chorvátskom Sisaku.⁴² Prvým príslušníkom rodu, ktorý získal Rad Zlatého rúna, bol až v roku 1751 gróf Juraj Erdödy a insígniu mu na Bratislavskom hrade odovzdal František Štefan Lotrinský.⁴³

Do zániku vyznamenania v roku 1708 insígnie Radu Spasiteľa celkovo prijalo niečo málo vyše 100 osôb,⁴⁴ pričom to neboli iba predstavitelia popredných mantovských a monferrat-ských rodov, ale vyznamenané osoby pochádzali z viacerých talianskych regiónov. Jedinú výnimku predstavovali dvaja šľachtici cudzieho pôvodu – jedným z nich bol v roku 1619 Tomáš Erdödy a v roku 1611 zatiaľ bližšie neidentifikovaný barón zo Salzburgu (Corrado Wolpegnard, barone de Saltzburgo).⁴⁵ Posledná distribúcia insígnií radu sa konala 26. apríla 1700 a obdržalo ich sedem talianskych šľachticov. V roku 1707 bol posledný mantovský vojvoda Ferdinand Karol IV. z rodu Gonzaga donútený k abdikácii a vládu prenechal Habsburgovcom. Rad zanikol po jeho smrti v Padove o rok neskôr, pretože noví panovníci na ďalšom používaní radu nemali záujem, keďže disponovali vlastným prestížnym vyznamenaním v podobe Radu Zlatého rúna. Vrátene kolany z pokladnice radu previezli do Viedne⁴⁶ a pravdepodobne použili ako surovinu na výrobu insígnií svojho radu.

K pokusu o oživenie radu došlo v rokoch 1844 – 1853 z iniciatívy údajného vojvodu Alexandra Gonzagu Castiglione, ktorý bol však v roku 1853 rozhodnutím súdneho tribunálu v Sienne a v rovnakom roku aj súdom vo Francúzsku za podvod so svojou identitou odsúdený na dva roky väzenia. Vyznamenania, ktoré si nechal vyrobiť v Paríži, však už vizuálne nemali nič spoločné s pôvodným Radom Spasiteľa, pretože insígnie boli rozdelené do štyroch tried,⁴⁷ mali tvar červeného, bielo lemovaného kríža vychádzajúceho z gonzagovského erbú a boli zavesené na červenej stuhe s bielymi okrajovými pruhmi. Jedinou pripomienkou pôvodného radu bol stredový medailón, ktorý niesol vyobrazenie dvoch anjelov, držiacich relikviár s ampulkou s kvapkami Kristovej krvi.⁴⁸ V roku 1871 na neho nadviazal vojvoda Francesco Antonio Vescovato, ktorý proklamoval založenie gonzagovsko-vescovatského Radu Zásluh a obnovenie gonzagovského Radu Spasiteľa.⁴⁹ Zrejme však zostalo iba pri proklamácii a pri výrobe niekoľkých exemplárov vyznamenaní, pretože najnovšie talianske faleristické práce, ktoré evidujú všetky talianske vyznamenania, ani jedno z nich neuvádzajú.⁵⁰

V súvislosti s osobou Tomáša Erdödyho je tiež potrebné uviesť že už rok predtým, ako získal insígnie mantovského Radu Spasiteľa, bol založený iný rytiersky rád. Jeho členmi mali byť obrancovia kresťanskej viery, medzi ktorých Tomáš nepochybne patrila, ale členom

⁴² Napríklad heslo ERDÖDY, Toma II In *Hrvatski biografski leksikon on line*. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5722>
 Ďalším omylom je uvádzanie španielskeho kráľa Filipa II., v roku 1593 bol suverénom Radu Zlatého rúna Filip IV.

⁴³ Podrobný opis ceremoniiálu In GRAUS, Igor. AULTRE N' AURAY (Rád Zlatého rúna a uhorská šľachta). In: FEDERMAYER, Frederik (ed.). *Magnánske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 250- 252.

⁴⁴ Stefano Gionta uvádza 104 osôb (GIONTA, S. *Il fioretto*, c. d., s. 208-212), Federigo Amadei uvádza 106 osôb (AMADEI, F. *Cronaca*, c. d., s. 236-241) a Giancarlo Malacarne uvádza 108 osôb (MALACARNE, G. *Nel nome*, c. d., s. 257-261).

⁴⁵ Konrád Wolpegnard, v iných zoznamoch uvedený aj ako Welpegnard či Welpegnan.

⁴⁶ MALACARNE, G. *Nel nome*, c. d., s. 170.

⁴⁷ TIBALDESCHI, Carlo. Il patrimonio cavalleresco del Ducato di Mantova. In *Il Mondo del Cavaliere*. Revista Internazionale sugli Ordini Cavallereschi. Commissione Internazionale permanente per lo studio Ordini Cavallereschi, roč. 8, 2008, č. 29, s. 14, PASCAL, Adrien. Les ordres chevaleresques. Deuxième partie. Les ordres éteints. In DUVIARD, V. (ed.). *Répertoire des travaux de la Société de statistique de Marseille*. Tome quarante - quatrième. Marseille : Typographie et stéréotypie Samat et Cie., 1896, s. 128.

⁴⁸ SPADA, Antonio. *Onori e glorie. Regno d' Italia e antichi stati italiani*. Milano : Istituto per la Diffusione del Libro, 1977, s. 243.

⁴⁹ *Statuti dei nobilissimi ordini equestri della principesca casa Gonzaga riformati da S.A.S. il principe gran maestro Francesco - Antonio Gonzaga di Mantova - Vescovato*. Milano : Tipografia Ditta Wilmant, 1871.

⁵⁰ BRAMBILLA, Alessandro. *Medaglie italiane negli ultimi 200 anni*. Parte prima. 1784 – 1900. Milano : b.v., 2012.

tohto rádu sa nikdy nestal. Nevieme, či Tomáš Erdödy vôbec vedel o jeho existencii, ale je to veľmi pravdepodobné, pretože v pôvodných stanovách rádu z roku 1619 je medzi členmi z Uhorska uvedený gróf Juraj Druget z Humenného či valašskí vojvodovia Radu IX. Mihnea a Nicolae Petrascu.⁵¹

Išlo o rád kresťanského rytierstva blahoslavenej Panny Márie a svätého Michala (rád Kresťanskej milície), ktorý v roku 1618 v Olomouci spolu s Michalom Adolfom, grófom z Althanu a Giovannim Battistom Petrignanim Sforzom zo Spella založil iný nositeľ inšigní mantovského Radu Spasiteľa – vojvoda Karol I. Gonzaga – Nevers. Modifikované stanoviny rádu v roku 1624 oficiálne schválil pápež Urban VIII., ale ten okrem zmeny patronicína dal rádu aj nových charakter. Pôvodne bolo cieľom rádu iba všeobecne formulované šírenie slávy Božej, zabezpečovanie kresťanskej svornosti, obrana a oslobodenie kresťanov od útlaku neveriacimi a vykupovanie kresťanov zo zajatia. Pápež rád postavil pod regulu svätého Františka, zmenil jeho vnútornú organizáciu a povýšil ho na úroveň ostatných duchovných rytierskych rádov. Existencia rádu však nemala dlhé trvanie, pretože zanikol už niekedy po roku 1630.⁵²

S menami Gonzaga a Erdödy však priamo súvisí ešte jeden rád. Ide o dámsky rád, čiže vyznamenanie určené výlučne pre ženy, pretože inšignie panovníckych, dynastických, pontifikálnych a záslužných rádov, ako aj dekorácie boli spočiatku určené výlučne pre mužských recipientov. Ojedinelú výnimku predstavovali iba niektoré panovníčky. K postupnému zrovnoprávneniu dovtedajších rádov dochádzalo až od prelomu 19. a 20. storočia a popri mužoch tieto vyznamenania mohli získať už aj ženy.⁵³

Historicky najstarším radom tohto typu bol habsburský Rad Otrokýň cnosti, ktorý v roku 1662 založila cisárovná Eleonóra Magdaléna z rodu Gonzaga – Nevers, vdova po cisárovi Ferdinandovi III.⁵⁴ Proklamovaným cieľom rádu bolo pozdvihnutie zbožnosti, vykonávanie charitatívnych skutkov a regulácia správania kvôli „*neprekročeniu hraníc mravnosti*“.⁵⁵

Zakladateľka Rádu Otrokýň cnosti v septembri 1668 založila celkom nový dámsky rád s komplikovaným pomenovaním Zhromaždenie vysokourodzených žien pod menom Hviezdového kríža, ktorý je známejší ako Rad Hviezdového kríža. Vznik rádu na základe jeho projektu už v júli 1668 odsúhlasil pápež Klement IX. Na čele rádu stála „*najvyššia ochrankyňa alebo hlava radu*“, ktorou bola manželka vládnuceho panovníka a počet nositeľov inšigní nebol limitovaný. Podmienkou ich prepožičania však bola príslušnosť k najvyššej aristokracii s dokladovaním minimálne šiestnástich urodzených predkov a na rozdiel od predchádzajúceho rádu, ktorý konfesionalitu neriešil, už aj rímsko-katolícke vierovyznanie. Cieľom rádu bolo prejavovanie úcty voči kultu svätého Kríža, riadenie sa myšlienkami a ideálmi kresťanstva, a to ako v duchovnom, tak aj v telesnom živote. Dámy boli povinné preukazovať lásku k blíznym, navštevovať špitály a slúžiť chorým.⁵⁶

⁵¹ D'AVITY, Pierre. *Archontologia Cosmica, Sive Imperiorum, Regnorum, Principatuum Rerumque Publicarum Omnium Per Totum Terrarum Orbem*. Francofurti ad Moenum : Sumptibus Lucae Jennisi, 1628, s. 17.

⁵² MĚŘIČKA, Václav. Rád Kresťanského rytierstva. (Rád Kresťanské milície - Ordo christiananae militiae). In *Numismatické listy*, roč. 33, 1978, č. 2, s. 33-60, KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a vyznamenání habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006, s. 65-67, najnovšie PARMA, Tomáš. Rád kresťanského rytierstva: mezi řeholní společností a konfraternitou. In *Folia Historica Bohemica*, 26, č. 1, 2011, s. 247-265. Nakoľko však nie je hodnoverne doložený jeho militný charakter, nemožno ho považovať za plnohodnotný duchovný rytiersky rád podobne ako v prípade historicky staršieho rádu mercedariánov.

⁵³ K dámskym radom podrobnejšie GRAUS, I. *Pro virtute et merito*, c. d., s. 359-373.

⁵⁴ Ojedinele sa ako dátum založenia rádu uvádza rok 1658 s tým, že inštitucionalizovaný bol až v roku 1662. KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a vyznamenání*, c. d., s. 134.

⁵⁵ Stanovy publikované in: HOCHÉ, Johann Gottfried. Der Orden der Sklavinnen Tugend. In *Deutsche Monatschrift*, 3, 1792, s. 170-174. O rade podrobnejšie KOLOCH, Sabine. Neue Befunde zu dem habsburgischen Damenorden „Sklavinnen der Tugend“. In *Orden und Ehrenzeichen*. Das Magazin für Sammler und Forscher. BDOS Jahrbuch 1999, s. 29-31.

⁵⁶ Stanovy publikované in: HÜBSCH, Friedrich Ernst (ed.). *Sternkreuz – Orden. Geschichte und Statuten des Sternkreuz – Orden*. Wien 1915, s. XV - XVIII. Stanovy publikované aj In *Hochadelige und gottselige Versammlung*

Rad Hviezdového kríža nenahradil starší Rad Otrokyň cnosti okamžite, ale po istý čas oba existovali paralelne popri sebe.⁵⁷ Zatiaľ čo o účasti šľachticov, či už rodených alebo vydatých Erdödyových v Rade Otrokyň cnosti nemáme žiadne údaje, opačná situácia je v prípade historicky mladšieho Radu Hviezdového kríža – za dobu existencie monarchie⁵⁸ inšignie radu získali takmer dve desiatky príslušníkov Erdödyovského rodu.

I. GRAUS: COUNT THOMAS ERDÖDY AND THE ORDER OF THE REDEEMER FROM MANTUA

In 1608, Vincenzo I Gonzaga, Duke of Mantua (Mantova in Lombardy, Italy), founded a dynastic award, the Order of the Redeemer. The award ceased to exist in 1708, but until then more than a hundred noblemen - mainly the Italian ones of Mantua and Monferrato -- became the bearers of his insignia. There were only two holders of this Order of the Redeemer from a foreign country. One of these two noblemen was the Count Thomas Erdödy, who was in the capacity of the Ban of Croatia. This study approaches the background of the award, clarifies its character and describes its insignia, which are depicted also on two heraldic monuments preserved in Mantua and directly related to the person of Thomas Erdödy. One of the monuments was mistakenly attributed to an unknown person named Tommaso de Bartari who did not appear in any list of names of the insignia bearers. However, the second preserved coat of arms is identified correctly and belongs to Thomas Erdödy. The presented study clarifies circumstances under which this Hungarian nobleman was awarded the insignia of the Order of the Redeemer, contradicts some incorrect opinions about the identity of the award itself which is quite often mistaken for the Order of the Golden Fleece, and explains misconceptions that the body of Thomas Erdödy was buried along with his insignia. The author of the study points out to an interesting fact that Thomas Erdödy, despite his reputation as a successful anti-Turkish warrior, did not become a member of the Order of the Christian Knights, which was founded in 1618.

Zoznam použitej literatúry:

AMADEI, Federico. *Cronaca universale della città di Mantova. Edizione integrale*. Volume III. Mantova : C.I.T.E.M., 1956.

BENDA Borbála: Az Erdödy család 17. századi genealógiája. In *TURUL* 80, 2007, č. 4, s. 109-125. ISSN 1216-7258.

BERTELLI, Paolo. I Gonzaga e Impero: storia di nobilté e di dipinti. In *Atti della Accademia roveretana degli Agiati*. A, Classe di scienze umane, lettere ed arti. 256 anno accademico, 8, 2006, č. 6, s. 93-149. ISSN 1122-6064.

BRAGLIA Riccardo. *I sacri vasi*. <http://www.turismo.mantova.it/index.php/articoli/scheda/id/476>

BRAMBILLA, Alessandro. *Medaglie italiane negli ultimi 200 anni*. Parte prima. 1784 – 1900. Milano : b.v., 2012. ISBN neuvedené.

vom Sternkreuze herausgegeben auf Ihrer k. k. apost. Majestät allergnädigste Verordnung. Wien : Gedruckt bei J. P. Sollinger, 1839, s. 22-33, tamže aj opisy hlavných sviatkov radu, zoznam deviatich najvyšších ochrankýň radu s uvedenou plnou titulatúrou a textami všetkých povinných modlitieb.

⁵⁷ Podľa niektorých bádateľov starší rad mohol existovať ešte aj v roku 1720. KOLOCH, Sabine. Figurierte Sonne und Lorbeerkrantz. Zur Ikonographie des Ordens der Sklavinnen der Tugend. *Orden und Ehrenzeichen*. BDOS Jahrbuch 2001, s. 75.

⁵⁸ Rad existuje dodnes.

BUBRYÁK, Orsolya. Athleta Christi. Political propaganda in the art patronage of Tamás Erdödy, ban of Croatia and Slavonia. In *Acta Historiae Artium*, Tomus 57, 2016, s. 131-166. ISSN 0001-5830.

CIBRARIO, Luigi. *Descrizione storica degli ordini cavallereschi*. Torino : Stabilimento tipografico Fontana, 1846.

D' AVITY, Pierre. *Archontologia Cosmica, Sive Imperiorvm, Regnorvm, Principatvum Rervmque Pvblicarum Omnivm Per Totvm Terrarum Orbem*. Francofvrti ad Moenum : Sumptibus Lvcae Jennisi, 1628.

DAL POZZO, Giulio. *Maraviglie heroiche del sesso donnesco memorabili nella duchessa Matilda Marchesana Malaspina ... detta la gran contessa d'Italica con allegationi storiche circa la vera essenza del suo sungue*. Verona : Per Giovanni Battista Merlo, 1678.

ERDŐDY, Toma II. In Hrvatski biografski leksikon on line. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5722>

FAVYN, André. *Le théâtre d'honneur et de chevalerie, ou l'histoire des ordres militaires des roys et princes de la chrestienité et leur genealogie*. Tome second. Paris : Robert Foüet, 1620.

FOLLINO, Federico. *Compendio delle sontuose feste fatte l' anno MDCVIII nella citata di Mantova per le reali nozze del serenissimo prencipe d. Francesco Gonzaga, con la serenissima infante Margherita di Savoia*. Mantova : Presso Aurelio & Lodouico Osanna, stampatori ducali, 1608.

GIONTA, Stefano. *Il fioretto delle croniche di Mantova*. Mantova : Per Giuseppe Ferrari, 1741.

GIUSTINIANI, Bernard. *Historie cronologisque dell' origine degl'Ordini Militari e di tutte le religioni cavalleresche infino ad hora institute nel Mondo*. Parte seconda. Venezia : Presso Combi et La Noú, 1692.

GORDON, Jessica. „La sposa trionfante“ *Entertainments for princely marriages in Turin, Mantua and Florence, 1608*. Volume I. University of Warwick, 1991.

GRAUS, Igor. AULTRE N' AURAY (Rád Zlatého rúna a uhorská šľachta). In FEDER-MAYER, Frederik (ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 239-255. ISBN 978-80-970196-6-2.

GRAUS, Igor. *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815. Panovnícké, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie*. Bratislava : Veda, 2017. ISBN 978-80-224-1479-1.

Hochadelige und gottselige Versammlung vom Sternkreuze herausgegeben auf Ihrer k. k. apost. Majestät allergnädigste Verordnung. Wien : Gedrukt bei J. P. Sollinger, 1839.

HOCHE, Johann Gottfried. Der Orden der Sklavinnen Tugend. In *Deutsche Monatschrift*, 3, 1792, s. 170-174.

HÜBSCH, Friedrich Ernst (ed.). *Sternkreuz – Orden. Geschichte und Statuten des Sternkreuz – Orden*. Wien 1915.

Kol. aut. *Biografický lexikón Slovenska II. C-F*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004.

Kol. aut. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) II. E-J*. Martin : Matica Slovenská, 1987.

KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a významení habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006. ISBN 80-902745-9-5.

KOLOCH, Sabine. Figurierte Sonne und Lorbeerkranz. Zur Ikonographie des Ordens der Sklavinnen der Tugend. In *Orden und Ehrenzeichen*. BDOS Jahrbuch 2001, s. 75-80. ISSN 1438-3772.

KOLOCH, Sabine. Neue Befunde zu dem habsburgischen Damenorden „Sklavinnen der Tugend“. In *Orden und Ehrenzeichen*. Das Magazin für Sammler und Forscher. BDOS Jahrbuch 1999, s. 29-31. ISSN 1438-3772.

KRUPPA, Tamás. Hungary and the Hungarians in Italian Public Opinion during and after the Long Turkish War. In Kol. (ed.). *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541 - 1699*. Volume 3: The Making and Uses of the Image of Hungary and Transylvania. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. 89-106. ISBN 978-1-4438-6688-0.

LANDOVICS, Istvan. *Thesavrvs absconditvs in agro: Az az a teketetes es nagysagos groff Erdeodi familianak egyik kincse tekéntetes es nagyságos Moniorokeréki groff Erdeödi Adam*. Nagyszombat : Byller Math(ia)s, 1669.

Liste Nominale des Chevaliers de l' Ordre Illustre de la Toison d' Or depuis son Institution jusqu' á nos jours. Revue et publiée par la Chancellerie de l' Ordre. In *Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium am 30. November und 1. Dezember 2006 in Stift Heiligenkreuz*. Graz – Stuttgart : Leopold Stocker Verlag, 2007, s. 161-198. ISBN 978-3-7020-1172-7.

MALACARNE, Giancarlo. *Nel nome del sangue. I cavalieri del Redentore*. Mantova : Societá per il Palazzo Ducale, 2008. ISBN neuvedené.

MARQUEZ, Ioseph Micheli. *Tesoro militar de cavalleria antiguo y moderno*. Madrid : Diego Diaz de la Carrera, 1642, reprint Acedo (Navarra) : Wilsen Editorial, 1989.

MENDO, Andreae. *De ordinibus militaribus disquisitiones canonicae, theologicae, morales et historicae, pro foro interno & externo*. Lvgdvni : Sumptibus Horatii & Georgii Remeus, 1668.

MENNENIUS, Franciscus. *Militarivm ordinvm origines, statuta, symbole et insignia, iconibus additis genuinis*. Coloniae Agrippinae: Apud Petrum Saluonium, 1623.

MĚŘIČKA, Václav. Řád Křesťanského rytířstva. (Řád Křesťanské milice - Ordo christiana militiae). In *Numusmatické listy*, roč. 33, 1978, č. 2, s. 33-60. ISSN 0029-6074.

NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I. Kubínyiho zbierka pečatí*. Martin : Osveta, 1980.

NOVOSEDLÍK, Peter – HUPKO, Daniel. Heradlické a faleristické motívy na portrétach Jozefa a Alžbety Erdödyovcov. Príspevok k odhaleniu identity Alžbety Erdödyovej, rod. Mayerovej. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 22, 2012, č. 2, s. 35-50.

PARMA, Tomáš. Řád křesťanského rytířstva: mezi řeholní společností a konfraternitou. In *Folia Historica Bohemica* 26, č. 1, 2011, s. 247-265. ISSN 0231-7494.

PASCAL, Adrien. Les ordres chevaleresques. Deuxième partie. Les ordres éteints. In DUVIARD, V. (ed). *Répertoire des travaux de la Société de statistique de Marseille*. Tome quarante - quatrième. Marseille : Typographie et stéréotypie Samat et Cie., 1896, s. 123-173.

PERONDINI, Laura. *Mantova 1848. Il saccheggio della basilica di S. Andrea e la distruzione dei Sacri Vasi*. Arcore, EBS Print, 2015. ISBN 978-88-992-6720-9.

RATTKAY, Georgius. *Memoria Regum et Baronum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*. Viennae : Officina Typographica Matthei Cosmerovii, 1652.

RAVIOLA, Blythe Alice. *Il Monferrato gonzaghesco: istituzioni ed élites di un micro-stato (1536 – 1708)*. Fondazione Luigi Firpo, Centro di studi sul pensiero politico. Studi e testi 20. Firenze: Leo S. Olschki editore, 2003. ISBN 978-8-8222-5224-1.

RIPPART, Laurent. Du Cygne Noir au Collier de Savoie: genèse d' un ordre monarchique de chevalerie. (milieu XIVE – début XVe siècle. In GENTILE, Luisa Clotilde – BIANCHI, Paola (ed.). *L' affermarsi della corte sabauda. Dinastie, poteri, élites in Piemonte e Savoia fra tardo medioevo e prima età moderna*. Torino : Zamorani, 2006, s. 93-113. ISBN 978-8-8715-8140-8.

SANSOVINO, Francesco. *Della Origine de Cavalieri di M. Francesco Sansovino Libri quattro*. In Vinegia : Presso Altobello Salicato, 1583.

SARZI, Roberto. Il Bano di Croazia Thoma Erdödy cavaliere dell' Ordine del Redentore. In *Quadrante Padano, Rivista della Banca Agricola Mantovana XXI*, 2000, č. 1, jún 2000, s. 60-61.

SOGLIANI, Daniela. The Gonzaga and the Ottomans between the 15th and the 17th Centuries in the Documents of the State Archive of Mantua. In BORN, Robert –DZIEWULSKI, Michal (ed.): *The Ottoman Orient in Renaissance Culture. Papers from the International Conference at the National Museum in Krakow June 26–27, 2015*. Krakov : The National Museum in Krakow, 2015, s. 67-94. ISBN 978-83-7581-182-7.

SPADA, Antonio. *Onori e glorie. Regno d' Italia e antichi stati italiani*. Milano : Istituto per la Diffusione del Libro, 1977. ISBN neuvadené.

Statuti dei nobilissimi ordini equestri della principesca casa Gonzaga riformati da S.A.S. il principe gran maestro Francesco - Antonio Gonzaga di Mantova - Vescovato. Milano : Tipografia Ditta Wilmant, 1871.

TIBALDESCHI, Carlo. Il patrimonio cavalleresco del Ducato di Mantova. In *Il Mondo del Cavaliere*. Revista Internazionale sugli Ordini Cavallereschi. Commissione Internazionale permanente per lo studio Ordini Cavallereschi, roč. 8, 2008, č. 29, s. 11-16. ISSN 1592-1425.

Erb grófa Tomasa de Bartari

Mantovský rad Tomáša Erdödyho z roku 1619

Náhrobok Tomáša Erdödyho v katedrále v Záhrebe z roku 1624

Vyobrazenie kolany Radu Spasiteľa v práci Bernarda Giustinianiho z roku 1692

Reverz striebornej mantovskej mince (testone) z rokov 1497 - 1510, s vyobrazením devízy vojvodu Francesca II. Gonzagu

Tomáš Erdödy, detail z obrazu zo zbierok SNM – Múzeum Bojnice

ZRIAĐOVANIE A VÝSTAVBA VOJNOVÝCH CINTORÍNOV NA ÚZEMÍ SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA POČAS VEĽKEJ VOJNY

ANTON LIŠKA

LIŠKA, Anton: Establishment and Building of War Cemeteries in the Territory of the North-East Slovakia during the Great War. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 48-70, Bratislava.

The lazareth and front war cemeteries in the territory of the North-East Slovakia, originating as a result of the Great War battles, are a historical phenomenon that has no equivalent in our territory. They are unique mainly in the method of their foundation as well as in high concentration in a relatively small territory. Unlike it was incorrectly presented so far in the literature, they did not originate randomly but were the result of a precisely thought-out concept, prepared by the IX. War Graves Department (Kriegsgräber-abteilung), operating at the Austro-Hungarian Ministry of War (Kriegsministerium) seated in Vienna. The study submitted is aimed at zooming in on the basic rules of this process (focusing on the territory of North-Eastern Slovakia) based on the analysis of archival sources, period and contemporary literature and field survey. Key words: First World War. Front war cemeteries. József Lamping. Lazareth war cemeteries. Northeast Slovakia.

Územie severovýchodného Slovenska sa na prelome rokov 1914/1915 stalo dôležitým bojovým priestorom karpatskej časti východného frontu. Od novembra 1914 do mája 1915 zviedli na tomto území príslušníci rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej armády množstvo krutých bojov, ktoré si vyžiadali tisícky ľudských životov.¹ Priamo na bojisku, resp. vo vojenských nemocniciach, obväzovňach, ošetrovniach a lazaretach, nachádzajúcich sa na území dnešných okresov Bardejov, Humenné, Snina, Stropkov, Svidník a Medzilaborce, ktorými bojový front priamo prechádzal, zahynulo v dôsledku bojov, resp. v dôsledku chorôb a bojových zranení približne 43 000 vojakov². Ďalších 633 vojakov³ zahynulo na území súčasného okresu Vranov nad Topľou, ktorý bojové operácia priamo nepostihli. Všetky tieto obeť našli svoj posledný odpočinok na vyše 200 vojnových cintorínoch, vybudovaných na desiatkach lokalít, situovaných v katastroch obcí a miest hore uvedených okresov severovýchodného Slovenska.⁴

Zriaďovanie a výstavba dočasných vojnových cintorínov

Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov počas Veľkej vojny prebiehala na území severovýchodného Slovenska nepretržite od novembra 1914, keď v slovenskej časti Karpát došlo k prvým ozbrojeným stretom medzi jednotkami rakúsko-uhorskej a ruskej armády až do ukončenia tohto vojnového konfliktu v novembri 1918. V sledovanom období tu vznikli dva typy vojnových cintorínov – frontové a lazaretné. Prvé z menovaných cintorí-

¹ PETROVÁ, Mária. Vojenské hroby a cintoríny v okrese Snina. In FEDIČ, Vasil' – HUSŤÁK, Svetoslav (eds.). *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 41.

² Podľa výsledkov archívneho výskumu, vychádzajúceho z prameňov uložených vo fondoch Vojenského historického archívu Bratislava, ktorý v roku 2014 publikoval vo svojej štúdií Martin Drobňák, sa celkový počet obetí na predmetnom území pohyboval v rozmedzí od 42 687 do 43 609. DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska. In FABOVÁ, Bernadeta – JANČURA, Mikuláš (eds.). *Stretnutie mladých historikov 2. Priesekníky spoločnej histórie krajín V4*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 90.

³ Vojnové hroby a cintoríny na Slovensku. In *Vojenský historický ústav. Fond vojnové hroby a cintoríny na Slovensku z I. svetovej vojny* [online]. [cit. 2020-04-07]. Dostupné na: <<http://www.vhu.sk/data/files/225.pdf>>.

⁴ DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy). In KRÁĽOVÁ, Eva – DUBINÝ, Martin (eds.). *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 58.

nov vznikali v dvoch etapách. Počas prvej, zahŕňajúcej obdobie ostrých bojov (november 1914 – máj 1915), boli priamo na bojiskách zriaďované dočasné frontové cintoríny, v druhej etape, trvajúcej od definitívneho sa vzdialenia frontu zo slovenskej časti Karpát až po koniec vojny (jún 1915 – november 1918), dochádzalo k budovaniu stálych frontových cintorínov. Zriaďovanie a výstavba lazaretných vojnových cintorínov prebehla kontinuálne, v rámci jednej etapy, trvajúcej od novembra 1914 do novembra 1918.

Zriaďovanie dočasných frontových vojnových cintorínov a s tým bezprostredne spojené práce, týkajúce sa očisťovania bojových polí od mŕtvol, zabezpečovali príslušníci Oddielov čistenia a sanácie bojiska (*Schlachtfelder-Aufräumungs-Kommando*). Spomenuté oddiely primárne spadali pod velenie príslušných tylových veliteľstiev (*Etappeoberkommando*). Nakoľko však ich členovia pri plnení svojich úloh často spolupracovali aj s vojenskými jednotkami rakúsko-uhorskej armády, nasadzovanými na konkrétnych úsekoch frontu, boli tieto oddiely nezriedka podriaďované i veleniu ich štábov (*Kommando der Armee*).⁵ S oddielmi čistenia a sanácie bojiska priamo v teréne úzko spolupracovali aj členovia poľného žandárstva (*Feldgendarmarie*), ktorí mali na starosti vytváranie evidencie padlých vojakov, ako aj miestni obyvatelia, zabezpečujúci rôzne úlohy priamo súvisiace s pochovávaním obetí.⁶ Frontové vojnové cintoríny, zriaďované v prvej etape výstavby, mali iba provizórny charakter. Neboli zriaďované s úmyslom vytvorenia trvalého pietneho miesta, ale výlučne za účelom rýchleho pochovania ostatkov obetí vojenského konfliktu. Hlavným – etickým dôvodom vzniku týchto dočasných pohrebísk bola snaha dopriať usmrteným vojakom aspoň základnú posmrtnú starostlivosť a uchrániť tým ich mŕtve telá pred divou zverou a nepriazňou počasia. Sekundárnymi, nie menej dôležitými dôvodmi, boli dôvody psychologické a hygienické. Pohľad na nepochované mŕtve telá spolubojovníkov, z ktorých mnohí neboli len členovia tej istej vojenskej jednotky, ale i kamaráti či pokrvení príbuzní, spôsoboval vojakom ťažké duševné traumy. Nepochované mŕtve telá vojakov zasiahnuté hnilobným procesom zase predstavovali zvýšené riziko vzniku rôznych chorôb.⁷ Provizórne frontové vojnové cintoríny boli zriaďované buď priamo na bojiskách, alebo v ich bezprostrednej blízkosti. Tvorili ich prevažne plytké masové hroby, ktoré mali nad úrovňou terénu navrhnutú zeminu, nezriedka pripomínajúcu mohylu. Ak bola na to čas a priestor, tak sa hroby po zasypaní zeminou ešte ohradili a označili provizórnym pietnym symbolom. Tým bola výstavba provizórneho cintorína ukončená.⁸ Od 18. marca 1915 sa budovanie provizórnych frontových vojnových cintorínov v Karpatoch, vrátane územia severovýchodného Slovenska, riadilo pravidlami, ukotvenými v rámcovom rozkaze, vydanom Vrchným tylovým veliteľstvom (*Armeeeoberkommando*) rakúsko-uhorskej armády, pôsobiacom pri Rakúsko-uhorskom generálnom štábe (*Generalstab*).⁹ V zmysle tohto rozkazu mali byť frontové vojnové cintoríny zriaďované prednostne na obecných, resp. mestských cintorínoch. Súkromné pozemky sa na tieto účely mali používať iba vtedy, ak s tým ich majitelia súhlasili a dohodli sa s armádou na ich odpredaji. Na cintorínoch sa mali budovať tak masové, ako aj jednotlivé hroby. V jednotlivých hroboch mali byť

⁵ ROSZBECK, Peter a kol. *Katalóg vojnových hrobov nemeckých vojakov padlých v období 1. a 2. svetovej vojny pochovaných na území Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2010, s. 15.

⁶ DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In DROBŇÁK, Martin – SZABÓ, Viktor (eds.). *Prvá svetová vojna a východné Slovensko*. Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 54.

⁷ ŠUMICHRASŤ, Peter. Nemecké vojnové hroby na území Slovenska. 1. časť. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 3, s. 96.

⁸ SCHUBERT, Jan. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*, 2009, roč. 106, č. 13, s. 170.

⁹ FRODYMA, Roman. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915 – 1918. In FEDIČ, Vasiľ Fedič – HUSTÁK, Svetoslav (eds.). *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 59.

pochovávaní dôstojníci, v masových hroboch rádovali vojaci. Oba typy hrobov mali byť označené patričnými náhrobkami s náboženskými symbolmi, odrážajúcimi vierovyznanie obetí (jednoramenný kríž, dvojkríž, Dávidova hviezda, polmesiac a pod.). Na identifikáciu obetí, pochovaných v týchto hroboch, mali slúžiť náhrobné evidenčné tabule alebo nápisy s menami tam pochovaných vojakov, situované na jednotlivých náhrobkoch.¹⁰

Zriaďovanie a výstavba stálych frontových vojnových cintorínov

Po definitívnom vzdialení sa frontu z územia severovýchodného Slovenska, ku ktorému došlo v máji 1915 po tom, ako rakúsko-uhorská armáda s podporou spojeneckých nemeckých vojsk prelomila ruské obranné pozície v okolí poľského mesta Gorlice a zatlačila svojho protivníka smerom na východ, mimo hraníc monarchie, vznikla potreba dôstojného pochovania vojakov, ktorí zahynuli počas bojových operácií v Karpatoch.¹¹ Dôvodov, ktoré stáli za touto potrebou a vďaka ktorým sa aj na území severovýchodného Slovenska spustil proces budovania stálych frontových vojnových cintorínov pre padlých hrdinov, bolo hneď niekoľko. Provizórne, resp. dočasné cintoríny, pozostávajúce prevažne z plytkých masových hrobov, v kombinácii s množstvom stále nepochovaných obetí, ktorých telá boli aj po skončení bojových operácií naďalej roztrúsené v teréne (lesy, polia, lúky, pasienky a pod.), predstavovali vážne hygienické riziko, a to predovšetkým v súvislosti s možnou kontamináciou pôdy a vodných zdrojov. Ako obzvlášť nebezpečná sa javila predovšetkým možná kontaminácia povrchových vôd, nakoľko po odsune frontu išlo na mnohých miestach o jediný zdroj pitnej vody. Obecné i súkromné studne, slúžiace ako zásobárne podzemných vôd, boli totiž v dôsledku vojenských operácií na väčšine lokalít zničené.¹² Nezanedbateľné v tomto smere boli i dôvody ekonomické. Počas zriaďovania provizórnych hrobov a výstavby dočasných pohrebísk sa kompetentné zložky armády nezaoberali tým, na akých pozemkoch vojnové hroby a cintoríny budujú a kto sú ich vlastníci. Keď sa po skončení bojov a odsune frontu vrátilo do svojich domovov civilné obyvateľstvo, veľakrát zistilo, že na ich poliach, lúkach, a tiež v lesoch, záhradách a v blízkosti ich obydli boli zriadené vojnové hroby alebo cintoríny. Vzniknutá situácia znemožňovala miestnemu obyvateľstvu tieto plochy využívať na poľnohospodárske účely, t.j. na zabezpečovanie vlastnej obživy, a to malo negatívny dopad na ich životnú úroveň.¹³ Ďalšími dôležitými faktormi, ktoré stáli za vznikom stálych frontových vojnových cintorínov, boli faktory etické, humánne, politické a v neposlednom rade i estetické. Rakúsky cisár František Jozef I. (1848 – 1916) i vrchní predstavitelia štátnych orgánov Rakúska a Uhorska mali záujem o to, aby sa všetkým ich vojakom, ktorí padli v boji, dostalo patričnej úcty a piety.¹⁴ Tento postoj vychádzal z dvoch základných skutočností. V prvom rade išlo o prejav úcty a vďaka panovníka i celého národa za to, že vojaci bojujúci v rakúsko-uhorskej armáde zostali verní prisahe panovníkovi a vlasti a za jej ideály neváhali položiť vlastný život.¹⁵ V druhom rade išlo o akceptáciu myšlienok Červeného kríža, vzťahujúcich sa na obeť vojnových konfliktov, zakotvených v troch medzinárodných dokumentoch – Prvej (1864) a Druhej (1906) Ženevskej konvencii a v Haagskej konvencii (1899). Uvedené dokumenty kladli dôraz na to, aby sa všetkým

¹⁰ SCHUBERT, Jan. *Organizácia*, c. d., s. 174.

¹¹ DROBŇÁK Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 21; TURIK, Radoslav. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 4, s. 5.

¹² FRODYMA, Robert. *Budovanie*, c. d., s. 59.

¹³ DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach. In DROBŇÁK, Drobnák (ed.). *Medzilaborce 1914 – 1918*. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 203.

¹⁴ BROCH, Rudolf – HAUPTMANN, Hans. *Die westgalizischen Heldengräber aus den Jahr des Weltkrieges 1914 – 1915*. Krakau : K. U. K. Militärkommando Krakau im Jahre des Weltkrieges 1918, 1918, s. 1.

¹⁵ DROBŇÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 86.

obetiam vojnových konfliktov prejavila patričná úcta a pieta v podobe vytvorenia dôstojného miesta ich posledného odpočinku, a súčasne stanovovali základné princípy pre označovanie vojnových hrobov a cintorínov.¹⁶ Proces budovania stálych frontových vojnových cintorínov na území rakúsko-uhorskej monarchie, vrátane lokalít, nachádzajúcich na severovýchodnom Slovensku, bol z vyššie uvedených dôvodov založený na myšlienke, že s každým vojakom, a to bez ohľadu na to, či išlo o príslušníka vlastnej rakúsko-uhorskej armády, spojeneckej nemeckej armády alebo znepriatelenej cárskej ruskej armády, sa má nakladať ako s hrdinom. Telo každého padlého vojaka malo byť preto dôstojným spôsobom pochované a ak to bolo možné, tak aj identifikované a následne i označené patričným symbolom, odrážajúcim jeho príslušnosť ku konkrétnej armáde (rakúsko-uhorská, nemecká, ruská) a konfesii¹⁷ (katolicizmus, pravoslávie, judaizmus¹⁸, islam). Telesné pozostatky všetkých obetí mali byť pritom uložené na jednom cintoríne, t. j. nemali sa

Hroby židovských vojakov na židovskom cintoríne v katastri mestskej časti Mezilaborce – Vydraň na dobovej fotografii z 30. rokov 20. storočia (Zdroj: Súkromná zbierka Dr. Jána Hlavinku)

vytárat' samostatné cintoríny pre každé z bojujúcich vojsk, resp. pre každú z konfesii, ale spoločné cintoríny, kde vedľa seba, bok po boku, mali nájsť večný odpočinok obete všetkých troch armád. Išlo o vysoký prejav humanizmu, ktorý sa v dejinách celosvetových vojnových konfliktov nikdy viac nezopakoval, vysielajúci signál o tom, že tak ako si títo vojaci boli rovní v boji (všetci bojovali za svoju vlasť a svojho panovníka), budú si rovní aj po smrti.¹⁹

Estetické dôvody, stojace za vznikom stálych frontových vojno-

vých cintorínov, spočívali v potrebe vzdania patričnej úcty padlým vojakom, ktorí neváhali za svojho panovníka a vlasť priniesť tú najvyššiu obeť – vlastné životy. Pochovanie

¹⁶ SCHUBERT, Jan. *Organizácia*, c. d., s. 172-173.

¹⁷ Hroby vojakov rakúsko-uhorskej a nemeckej armády, v ktorých boli pochovaní kresťania hlásiaci sa ku západnej cirkevnej tradícii, boli označované jednoramenným krížom. Pre označenie hrobov vojakov ruskej armády, hlásiacich sa prevažne ku pravoslávnej viere, sa používali dvojramenné kríže. Nakoľko súčasťou bojujúcich armád neboli iba kresťania, ale tiež židia a moslimovia, pri označovaní vojnových hrobov, ak to bolo možné, sa táto skutočnosť mala zohľadniť. Na označovanie židovských hrobov sa používali náhrobky v podobe stél s alebo bez symbolu Dávidovej hviezdy, hroby moslimských vojakov boli ponechávané bez označenia, alebo sa na ne umiestňovali náhrobky so symbolmi nadväzujúcimi na moslimskú tradíciu (napr. polmesiac). ŁOPATA, Mirosław. *Cintoriny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť*. In MIKITA, Miron – BAČA, Michal – BILANINOVÁ, Gabriela – STRAMBOVÁ, Lenka (eds.). *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 61-62.

¹⁸ V prípade pochovávania vojakov židovského pôvodu nastala na počas Veľkej vojny zaujímavá situácia. Judaizmus totiž vyžadoval, aby, ak to situácia a okolnosti dovoľia, neboli telá mŕtvych židovských vojakov pochované na spoločných vojnových cintorínoch ale vždy na najbližšom židovskom cintoríne. Na lokalitách z územia severovýchodného Slovenska, ktorých sa priamo dotkli vojnové operácie, bola táto požiadavka uplatnená iba v štyroch prípadoch – na židovskom cintoríne, nachádzajúcom sa v katastri mestskej časti Mezilaborce – Vydraň, na židovskom cintoríne v obci Raslavice (pôvodne Slovenské Raslavice), na židovskom cintoríne v meste Stropkov (vojnový cintorín Stropkov II.) a na židovskom cintoríne v obci Uličské Krivé. Ďalších osem takýchto lokalít z územia Prešovského kraja evidujeme mimo frontovú líniu zasiahnutých území – na židovských cintorínoch v Dobrej nad Ondavou (zatopená obec, cintorín však existuje dodnes), Kežmarku, Levočí, Poprade, Prešove, Veľkom Šariši, Vranove nad Topľou a na židovskom ortodoxnom cintoríne v Prešove. Z uvedených lokalít sa nateraz podarilo identifikovať iba situovanie hrobov židovských vojakov na židovskom cintoríne v katastri mestskej časti Mezilaborce – Vydraň – pozn. A. L.

¹⁹ DROBNÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 59.

v provizórnych, často v masových hrobch bez akéhokoľvek označenia či ohradenia, zaiste dôstojne nepôsobilo. Stále vojnové cintoríny, ktoré to mali napraviť, nemali byť preto budované iba ako obyčajné pohrebiská, ale ako umelecké, architektonické a urbanistické dominanty krajiny, plniace samé o sebe úlohu pamätníkov, pripomínajúcich budúcim generáciám hrdinské činy tam pochovaných padlých vojakov – hrdinov.²⁰

Organizačná základňa zriaďovania a výstavby stálych frontových vojnových cintorínov

Výstavbou komplexu stálych frontových vojnových cintorínov v Karpatoch, vrátane lokalít na území severovýchodného Slovenska, boli po definitívnom vzdialení sa frontu z tohto územia poverené Oddiely vojnových hrobov (*Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie*).²¹ Na našom území dokázateľne pôsobilo šesť z nich – *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 1 so sídlom v Zborove, *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 2 so sídlom vo Svidníku, *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 3 so sídlom v Stropkove, *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 4 so sídlom v Medzilaborciach, *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 5 so sídlom v Humennom a *Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie* Nr. 6 so sídlom v Stakčíne. Každý z týchto oddielov pozostával z dvoch základných skupín – evidenčnej (*Gräber-Evidenzgruppe*) a skupiny starostlivosti o vojnové hroby (*Gräber-Fürsorgegruppe*), ktoré boli podľa potreby dopĺňané ďalšími skupinami, vykonávajúcimi pomocné služby rôznych špecializácií (čistenie a sanácia bojiska, preprava, logistika, zásobovanie a pod.), priamo súvisiacich buď s projektovaním alebo s výstavbou cintorínov.²²

Hlavnou úlohou edičných skupín bolo vedenie evidencie vojnových strát, t.j. získavanie údajov o zomrelých vojakoch, vrátane informácií o mieste ich pochovania. Všetky získané dáta o zomrelom príslušníci týchto skupín zaznačovali do evidenčných listov, ktoré po ich finalizovaní zasielali do sídel príslušných zborových veliteľstiev. Tu slúžili ako poklady pre zhotovovanie centrálnych registrov strát. Okrem zhotovovania evidenčných listov participovali príslušníci týchto skupín aj na lokalizácii vojnových hrobov a cintorínov v teréne. S ich pomocou potom geodeti zameriavali a kartografi do pripravených katastrálnych máp mierky 1:25 000 zakresľovali presné polohy týchto pietnych miest. Spracované mapy, podobne ako evidenčné listy, končili v sídlach príslušných zborových veliteľstiev.²³

Členovia skupín starostlivosti o vojnové hroby mali oproti evidenčným skupinám podstatne viac úloh. Na starosti mali výber vhodných miest pre zriadenie stálych vojnových cintorínov, usmerňovanie ich dispozičného členenia a konečného vzhľadu, zaobstarávanie stavebného materiálu potrebného pre ich výstavbu v prípade, ak tento zaobstaraný ešte nebol, ďalej tiež získavanie finančných prostriedkov na ich zriaďovanie, konečnú architektonicko-sadovnickú úpravu a udržiavanie prostredníctvom zbierok a dobrovoľníckych príspevkov, podávanie žiadostí na výstavbu centrálnych pamätníkov a centrálnych pietnych miest, kooperáciu prác s príslušnými úradmi miestnej samosprávy a štátnej správy a zisťovanie vlastníckych vzťahov k pozemkom, na ktorých cintoríny vznikali alebo sa ich výstavba plánovala, a tiež to, či predmetné pozemky bude možné odkúpiť alebo je potrebné počítať s ich vyvlastnením.²⁴ Dôležité úlohy pri výstavbe týchto pietnych miest zabez-

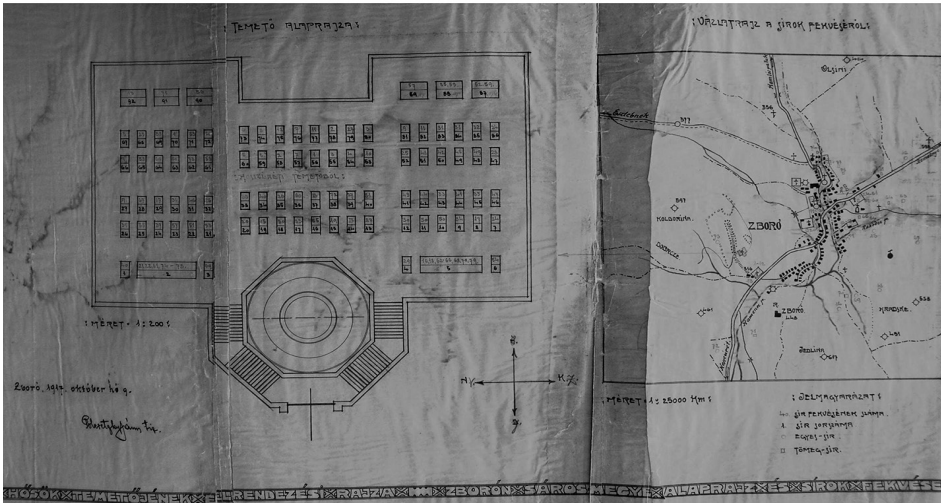
²⁰ SCHUBERT, Jan. *Organizacja*, c. d., s. 173.

²¹ SLEPCOV, Igor. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 2, s. 71.

²² ŁOPATA, Mirosław. *Cintoríny*, c. d., s. 60.

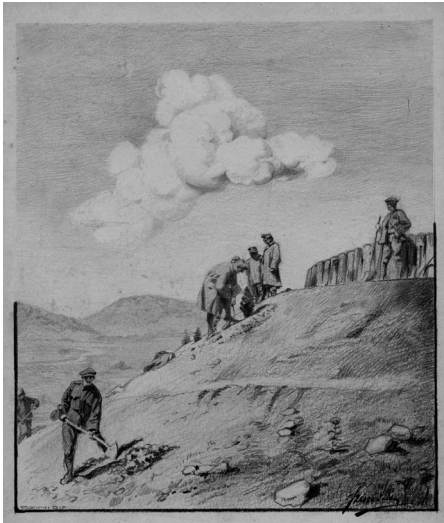
²³ Kriegsarchiv – Österreichischen Staatsarchiv Wien (ÖSt.A.KA. Wien), Fonds Kriegsministerium und Militärliquidierungsamt 1848 – 1931 (f. KM und MLA 1848 – 1931), Akten 10055 (a. 10055), Titel Abteilung 9/ Kriegsgräber (t.a. 9/K.Gr.A), Entstehungszeitraum 1916 (e. 1916), Signaturen 1236 (s. 1236). *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Kriegergrabstätten (Bestimmungen...), Teil III. Besondere Massnahmen hinsichtlich der Gräberevidenz und Fürsorge (T. III), Abschnitt 1-2 (A. 1-2).*

²⁴ Tamže.

Pôvodná katastrálna mapa obce Zborov v mierke 1:25 000 z 9. októbra 1917 so zakreslením polohy a poľným náčrtom tamojšieho vojnového cintorína
(Zdroj: VHA Bratislava, f. VHC, šk. 7, Zborov)

pečovali aj členovia skupín čistenia a sanácie bojiska, ktorí mali na starosti exhumáciu tiel z provizórnych hrobov a cintorínov a zber nepochovaných mŕtvol padlých vojakov z bojisk

Dobová kresba maďarského sochára a maliara Zoltána Sziniho (*1891 – †1959) z roku 1917 zachytávajúca členov Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie Nr. 6 pri výstavbe vojnového cintorína v zaniknutej obci Starina
(Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 18, Cirókaófalú)

a ich následné pochovávanie na stálych vojnových cintorínoch.²⁵ V pracovných skupinách Oddielov vojnových hrobov, pôsobiacich na území západnej Halície, sa okrem radových vojakov vyskytovali aj vojaci a civili rôznych zamestnaní. Okrem už vyššie spomínaných kartografov a geodetov to boli aj architekti, ktorí mali na starosti projektovanie a návrhy konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy vojnových cintorínov a ich centrálnych pamätníkov, resp. centrálnych pietnych miest, remeselníci (kamenári, murári, sochári, tesári, záhradníci a pod.²⁶), ktorí sa podieľali na realizácii odborných prác priamo v teréne, fotografi, ktorí ich výstavbu zachytávali na fotografiách, a tiež kňazi, ktorí vykonávali pohrebné obrady a posväcovali novozriadené hroby i cintoríny. Súčasťou týchto pracovných skupín boli i vojnoví zajatci, ktorí boli spravdla využívaní na vykonávanie tých najšpinavších prác – exhumáciu mŕtvol a zbieranie nepochovaných a v teréne rozkladajúcich sa tiel padlých vojakov.²⁷

²⁵ ŁOPATA, Mirosław. *Cintoríny*, c. d., s. 60.

²⁶ HOLUBOWSKA, Aurelia (ed.). *Malopolsko. Trasa východného frontu I. svetovej vojny*. Kraków : Amistad Sp. z o.o., 2013, nečíslované.

²⁷ DROBŇÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 56.

Kým v západnej Haliči sa vojnové cintoríny budovali na základe projektov vyštudovaných architektov a za účasti renomovaných remeselníkov a umelcov, vo východnej Haliči,

József Lamping (*1881 – †1939) so svojou rodinou na dobovej fotografii z roku 1918 (Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 7, Lamping József)

na území severovýchodného Slovenska a na Podkarpatskej Rusi sa ich výstavba riadila prevažne iba pomocou plánov²⁸, vypracovaných špeciálne na tento účel vyšskolenými dôstojníkmi (pravdepodobne) bez príslušného architektonického, resp. stavebného vzdelania a bez účasti remeselníkov a umelcov. Skupiny starostlivosti o vojnové hroby na týchto územiach pozostávali takmer výlučne iba z vojnových zajatcov a príslušníkov rakúsko-uhorskej armády vyšších vekových ročníkov.²⁹ Projekty konečných architektonicko-sadovnických úprav, vrátane návrhov centrálnych pietnych miest, boli v týchto oblastiach využívané len sporadicky, a to výlučne iba na významných lokalitách. Na území severovýchodného Slovenska a Podkarpatskej Rusi je nateraz známych iba 11 takýchto lokalít. Ide o vojnové cintoríny v obciach Dara (zaniknutá obec), Kolonica, Skotarske (Скотарське), Stakčín, Starina (zaniknutá obec), Užok (Ужок), Zbojné (Vyšné Zbojné) a Zbudská Belá (Zbudská Belá I.) a v mestách Prešov, Stropkov

(Stropkov I.) a Svidník (Vyšný Svidník, resp. Svidník II.). Autorom spomenutých projektov bol významný maďarský architekt József Lamping³⁰.

Prácu Oddielov vojnových hrobov priamo v teréne riadili a kontrolovali Inšpekcie vojnových hrobov (*Kriegsgräber-Inspektion*), ktoré pôsobili pri veliteľstvách jednotlivých armádných zborov. V menších vojenských obvodoch boli tieto inšpekcie tvorené jednou osobou – štábnym dôstojníkom (*Stabsoffizier*) alebo veliteľom (*Hauptmann*), vo väčších obvodoch dvoma osobami – dvoma veliteľmi alebo jedným veliteľom a jedným nižším dôstojníkom (*Subalternoffizier*).³¹ Oddiely vojnových hrobov pôsobiace na území severovýchodného Slovenska spadali pod Inšpekciu vojnových hrobov pri VI. Zborovom veliteľstve Košice (*Militärkommando Kassa*).³² Na celoštátnej úrovni zodpovedalo za výstavbu stálych vojnových cintorínov Ministerstvo vojny (*Kriegsministerium*). Dňa 3. novembra 1915 bol na predmetnom ministerstve zriadený IX. Odbor vojnových hrobov (*Kriegsgräber-abteilung*).³³ Primárnou úlohou novovzniknutého odboru bolo koordinovať

²⁸ V zbierkovom fonde Vojenského historického archívu Bratislava sa takého plány uchovali k vojnovým cinorínom Becherov, Chmeľová, Nižný Orlik II., Parihuzovce a Stebník – pozn. A. L.

²⁹ FRODYMA, Roman. *Budovanie*, c. d., s. 65.

³⁰ Podrobne o živote, projekčnej činnosti a vojenskej kariére Józsefa Lampinga pozri: MOLNÁR, H. Katalin. *Lamping József 1881 – 1939. A zárad eleji Kaposvár építésze*. Kaposvár : Kiadó Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtár, 2018, 179 p; MOLNÁR, H. Katalin (ed.). *Katonatemetők kutatása a Felvidéken I. – A Lamping-hagyaték*. Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2017, 52 p; MOLNÁR, H. Katalin (ed.). *Katonatemetők kutatása a Felvidéken II. – A Lamping-hagyaték*. Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2017, 47 p.

³¹ ÖSt.A.KA. Wien, f. KM und MLA 1848 – 1931, a. 10055, t.a. 9/K.Gr.A, e. 1916, e. 1236. *Bestimmungen..., Teil II. Allgemeine Grundsätze (T. II.)*, a. 10.

³² DROBŇÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 203.

³³ BROCH, Rudolf – HAUPTMANN, Hans. *Die westgalizischen*, c. d., s. 1.

a riadiť všetky práce, spojené s výstavbou, starostlivosťou a ochranou všetkých vojnových hrobov a vojnových cintorínov na území rakúsko-uhorskej monarchie, ktoré vznikli v dôsledku bojových operácií počas trvania Veľkej vojny, vrátane bojových operácií v Karpatoch.³⁴ Ďalšou, nie menej dôležitou úlohou predmetného odboru, bolo vytváranie centrálnej evidencie vojnových strát, zahŕňajúcej tak frontové pásma, ako aj v zázemí frontu. V kompetencii tohto odboru bolo i riadenie všetkých potrebných rokovaní v otázkach zabezpečovania starostlivosti o vojnové hroby spojencov, nachádzajúce sa na vojnových cintorínoch v Rakúsko-Uhorsku a v prípade uzatvorenia mieru i rokovaní o tej istej otázke s predstaviteľmi znepriatelených strán. IX. Odbor vojnových hrobov taktiež vydával povolenia na exhumáciu vojnových hrobov a na výstavbu vojnových pamätníkov a centrálnych pamätných miest, poskytoval žiadateľom, predovšetkým však zborovým veliteľstvám, všetky dostupné údaje o zomrelých, resp. nezvestných vojakoch, ktoré nadobudol od evidenčných skupín, štatistických úradov (*Statist-Büros*), apoštolských vikariátov (*Apostolischen Feldvikariats*) a rakúskeho i uhorského Červeného Kríža (*österreichisches und ungarisch Roten Kreuzes*).³⁵ Vedením tohto odboru bol poverený generálmajor Eduard Hentke. IX. Odbor vojnových hrobov pri Ministerstve vojny fungoval nepretržite od 3. decembra 1915 do 5. júna 1917, kedy bol zrušený a jeho kompetencie a právomoci boli presunuté do kompetencie nového úradu – X. Odboru vojnových strát (*Verlust-abteilung*) pri Ministerstve vojny. Aj tento úrad, podobne ako predošlý, viedol generálmajor Eduard Hentke. X. Odbor vojnových strát riadil agendu vojnových hrobov od svojho vzniku až do 7. januára 1919, keď bol zrušený a jeho kompetencie boli prerozdelené medzi príslušné úrady nástupníckych štátov bývalej rakúsko-uhorskej monarchie. Agenda týkajúca sa vojnových cintorínov z územia severovýchodného Slovenska a Podkarpatskej Rusi bola v uvedený deň predaná zástupcovi Československej republiky – kapitánovi Dávidovi.³⁶

Legislatívna základňa zriaďovania a výstavby stálych frontových vojnových cintorínov

Budovanie komplexu stálych frontových vojnových cintorínov neprebiehala samovoľne, ale riadilo sa pravidlami, zakotvenými v nariadeniach a brožúrkach, ktoré v tejto súvislosti vydával a do sídel zborových veliteľstiev rozposielal IX. Odbor vojnových hrobov pri Ministerstve vojny. Za kľúčové v tomto smere možno označiť tri dokumenty, vydané v prvej tretine roku 1916.

Prvým z trojice predmetných dokumentov bolo nariadenie zo dňa 16. januára 1916, stanovujúce pre členov Oddielov vojnových hrobov povinnosť lokalizovať a do pripravených mapových pokladov v podobe katastrálnych máp mierky 1:25 000 zaznačovať všetky vojnové hroby a cintoríny, zriadené, resp. zriaďované na bývalých frontových územiach, vrátane tých, ktoré boli vytypované na zrušenie a premiestnenie telesných pozostatkov na novú lokalitu.

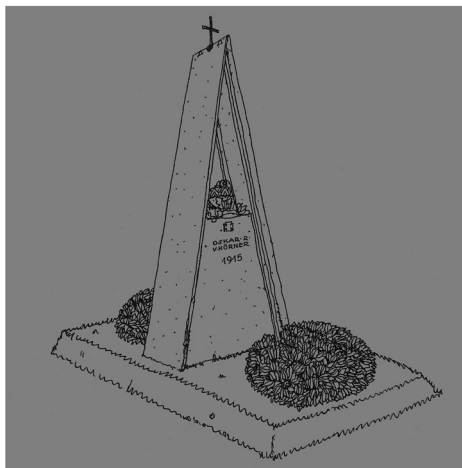
Druhým z kľúčových dokumentov bola brožúrka s názvom *Zbierka príkladov vhodného udržiavania vojnových hrobov (Sammlung von Beispielen für die angemessene Pflege von Kriegsgräbern)*³⁷, obsahujúca príklady vojnových cintorínov, pochádzajúcich z Pruska,

³⁴ SCHUBERT, Jan. *Organizacja*, c. d., s. 175.

³⁵ ÖSt.A.KA. Wien, f. KM und MLA 1848 – 1931, a. 10055, t.a. 9/K.Gr.A, e. 1916, s. 1236. *Bestimmungen...*, T. II, q. 10.

³⁶ SCHUBERT, Jan. *Organizacja*, c. d., s. 177, 183 a 186.

³⁷ Počas vojny vyšlo v Rakúsko-Uhorsku viacero publikácií, prezentujúcich návrhy vojnových cintorínov, vojnových hrobov, náhrobkov, pomníkov a centrálnych pamätníkov od renomovaných rakúskych a uhorských architektov, sochárov, maliarov a umelcov. Za mnohé možno spomenúť publikáciu *Vojnové hroby a pamätníky (Soldatengäber und Kriegsdenkmale)*, vydanú v roku 1915 vo Viedni, ktorá na 335 stranách ponúka širokú škálu týchto ideových návrhov

Ideový návrh prof. Jozefa Hoffmanna na úpravu vojnového hrobu z Veľkej vojny
(Zdroj: HOFFMAN und koll. *Soldatengäber*, c.d. 37, s. 103.)

ktorými sa mali kompetentné osoby pri výstavbe stálych vojnových cintorínov na území rakúsko-uhorskej monarchie inšpirovať. Predmetnú brožúrkou spolu so sprievodným listom, obsahujúcim základné podmienky, ktoré bolo potrebné pri výstavbe stálych frontových vojnových cintorínov dodržiavať, zaslal IX. Odbor vojnových hrobov príslušným zborovým veliteľstvám 8. marca 1916. V zmysle týchto podmienok mal byť vojnový cintorín vždy jednoznačne rozpoznateľný, t.j. akýkoľvek človek mal pri pohľade na neho vedieť, že na jeho ploche nie sú uložené ostatky civilistov, ale vojakov, ktorí zahynuli počas vojny.

Ďalšou z podmienok bolo jeho citlivé za-
komponovanie do existujúcej kultúrnej krajiny, prípadne urbanizmu obce, resp. mesta, pričom vyberané mali byť také lokality, pri ktorých by sa vojnový cintorín stal jednou

z ich dominánt.³⁸ V symbióze s okolím nemali byť len samotné vojnové cintoríny, ale aj prvky drobnej sepulkralnej architektúry (kríže, náhrobné kamene, pomníky a pod.), vstupné brány, technické konštrukcie, pamätníky a centrálné pietne miesta, budované na ich plochách. Na označovanie hrobov sa pri tom odporúčalo používať predovšetkým drevené kríže, vyrábané z dubového, bukového, jaseňového alebo borovicového dreva. Smrekové a jedľové drevo z dôvodu krátkej životnosti nebola na tento účel vhodné, a preto sa používať nemalo. Súčasne platilo, že zakladané pietne miesta nemali byť okázalé a pompézne, s prehnane veľkými a prezdobenými pamätníkmi, s náhrobnými kameňmi zdobenými zlatými písmenami a hrobovými poľami posiatymi množstvom kvetov, ale, naopak, mali pôsobiť jednoducho, stroho a pokojne, aby sa stali oázou večného odpočinku pre všetkých tam pochovaných vojakov i pre všetkých tých, ktorí tieto miesta budú navštevovať a s bázňou si pripomínať ich hrdinské činy. Dôležitým bolo i usmernenie, týkajúce sa vysporiadania vlastníckych vzťahov ku pozemkom, na ktorých sa stále vojnové cintoríny mali zriaďovať. Takéto pozemky sa mali od ich vlastníkov odkúpiť.³⁹

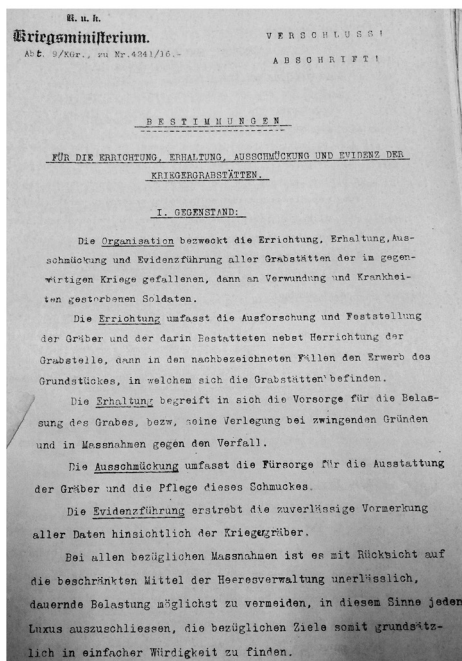
Tretím z série kľúčových dokumentov, ktorý v sebe de facto združoval podmienky predošlých dvoch, bolo nariadenie zo dňa 29. apríla 1916, ktoré jednak stanovovalo presné pravidlá pre organizáciu, zakladanie, výstavbu, evidovanie a následnú starostlivosť o vojnové cintoríny, jednak vymedzovalo presné kompetencie pre jednotlivé zložky armády, a tiež pre úrady štátnej správy a miestnej samosprávy, podieľajúce sa na tomto procese.⁴⁰ V zmysle tohto na-

od renomovaných profesorov, ale i študentov Viedenskej akadémie výtvarných umení (*Akademie der bildenden Künste Wien*). V publikácii sa nachádzajú skice a makety rôznych druhov pietnych miest a symbolov, ktorých súčasťou sú aj krátke textové popisy (masové hroby na bojovom poli, spoločné hroby na bojovom poli, cintoríny s drevenými náhrobkami, cintoríny so železnými krížmi, cintoríny s latinovými náhrobnými nápisovými tabuľkami na náhrobkoch jednotlivých hrobov, cintoríny s náhrobnými kameňmi, cintoríny, ktorých dedikácie sú zaznamenané na vstupných bránach, cintoríny zriaďované na parcelách mestských cintorínov, malé cintoríny zriaďované vo vnútri areálov existujúcich obecných, mestských a cirkevných cintorínov, cintoríny zriaďované pre mestá, cintoríny budované v mestách a obciach, samostatné hroby, centrálné pamätníky, pamätné kamene, pamätné stĺpy, pamätníky venované letcom, pamätníky venované jazdeckým oddielom, pamätné tabule, pamätné kríže a pamätné listy). HOFFMAN, Josef und koll. *Soldatengäber und Kriegsdenkmale*. Wien : Kunstverlag Anton Schroll & CO. Gesellschaft M.B.H., 1915, 335 s.

³⁸ BROCH, Rudolf – HAUPTMANN, Hans. *Die westgalizischen*, c. d., s. 2.

³⁹ SCHUBERT, Jan. *Organizacja*, c. d., s. 178-179.

⁴⁰ Tamže, s. 179.

Titulný list nariadenia IX. Odbor vojnových hrobov zo dňa 29. apríla 1916 pre zriaďovanie, udržiavanie, výzdobu a evidenciu vojnových hrobových miest (Zdroj: *Öst.A.K.A. Wien, f. KM und MLA 1848 – 1931, a. 10055, t.a. 9/K.Gr.A, e. 1916, sign. 1236. Bestimmungen..., Teil I. Gegenstand*).

tabuľky alebo nápisy, prostredníctvom ktorých by bolo možné určiť totožnosť pochovaných obetí na danom mieste. Tieto tabuľky, resp. nápisy, mali byť prednostne vyhovované v úradnej reči padlých vojakov, t. j. v maďarskom, nemeckom alebo ruskom jazyku. Prípustné bolo aj ich vyhotovenie v dvojjazyčnej mutácii, pozostávajúcej z úradného a materinského jazyka obeť. Všetky typy vojnových hrobov, t. j. jednotlivé, skupiny jednotlivých, radové a masové hroby, ktoré už boli zriadené na civilných (obecné, mestské, cirkevné) cintorínoch, mali byť ponechané a nemali sa rušiť. V prípade, že obec, mesto, resp. cirkevná inštitúcia nesúhlasili s tým, aby na ploche ich cintorínov tieto vojnové hroby ostali, mal sa na danej lokalite pre tento účel zriadiť nový vojnový cintorín, pričom tento mal byť vybudovaný na adekvátnom, t. j. najvhodnejšom a najdôstojnejšom mieste. Jednotlivé vojnové hroby, nachádzajúce sa mimo plôch civilných cintorínov, mali byť exhumované a prenesené na najbližší stály vojnový cintorín, pričom telesné pozostatky obeť mali byť uložené do jednotlivých, radových (ak boli známe ich totožnosti) alebo masových hrobov (ak ich totožnosť zistená nebola). Skupiny jednotlivých hrobov, ležiacich blízko pri sebe, avšak mimo plôch civilných cintorínov, mali byť ponechané na svojom mieste. Masové hroby, situované mimo civilných cintorínov, mali byť taktiež prednostne ponechané na pôvodných miestach ich vzniku. V tomto prípade však boli povolené aj výnimky. Takýto masový hrob mohol byť zrušený a preložený na stály vojnový cintorín z hygienických dôvodov (ak hrozila možnosť kontaminácie pôdy, povrchových alebo podzemných vôd), ďalej tiež v prípade, že by bránil pri hospodárskom využívaní konkrétneho miesta alebo by stál v ceste novovznikajúcej komunikácii. Všetky vojnové cintoríny a všetky vojnové hroby, ktoré už boli zriadené, ale i tie, s ktorých výstavbou sa počítalo,

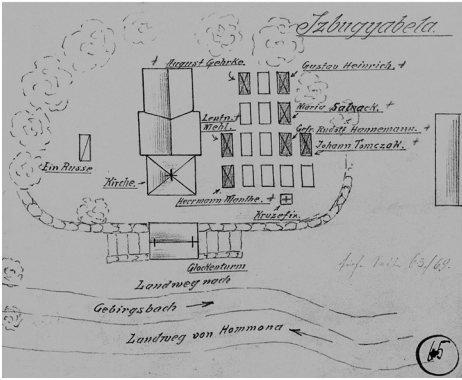
sa mali (nezriadené až po ich zriadení) zaznačiť do špeciálne na tento účel vyhotovených katastrálnych máp. Okrem toho sa mali vytvárať i evidenčné listy o pochovávaných, resp. exhumovaných vojakoch. Takto získané informácie mali byť následne zaslané IX. Odboru vojnových hrobov pri Ministerstve vojny, ktorý z nich mal vytvoriť spoločný kataster, obsahujúci informácie o všetkých vojnových hroboch a cintorínoch na území rakúsko-uhorskej monarchie, vrátane identifikačných údajov o všetkých tam pochovaných obetiach (meno, jednotka, armáda, dátum a miesto narodenia, dátum a miesto úmrtia, číslo hrobu a lokalita pochovania). Pozemky, vytypované na zriadenie stálych vojnových cintorínov, ako i tie, kde už hrobové miesta zriadené boli a nemali sa rušiť, mali byť po predošlom súhlase Ministerstva vojny od ich pôvodných majiteľov vykúpené alebo vyvlastnené. Pri tých vojnových cintorínoch, na plochách ktorých boli okrem rakúsko-uhorských vojakov pochovaní aj vojaci spojeneckej nemeckej a nepriateľskej ruskej armády sa výdavky spojené s nákupom alebo vyvlastnením takéhoto pozemku mali rozdeliť medzi jednotlivé armády. Spojenecká nemecká armáda sa mala v tejto záležitosti finančne spolupodieľať všade tam, kde počet pochovaných nemeckých vojakov na vojnovom cintoríne presiahol 10 % z celkového počtu pochovaných obetí. Na zvyšných cintorínoch, t.j. všade tam, kde ich počet nedosiahol 10 %-nú hranicu, mala hradiť výdavky domáca, t.j. rakúsko-uhorská strana. V prípade ruskej armády mali ostať tieto výdavky dočasne nepovšimnuté, t.j. uhradiť ich mala rakúsko-uhorská strana a po ukončení vojenského konfliktu si ich táto mala späťne, prostredníctvom klauzuly ukotvenej v budúcej mierovej dohode, vychádzajúcej zo zásady o reciprocite, od ruskej strany vymáhať. Finančné náklady spojené so samotnou výstavbou vojnových cintorínov mali byť hradené z rozpočtu Ministerstva vojny, ktoré malo Oddielom vojnových hrobov vyplácať paušálny príspevok vo výške 10 korún na jeden vojnový hrob. Tento príspevok sa však netýkal hrobov, ktoré už boli zriadené a vyžadovali si už iba konečnú architektonicko-sadovnicú úpravu. V danom prípade vyplatný byť nemal. Čo sa týka financovania konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy vojnových cintorínov, vrátane navrhovania a výstavby centrálnych pamätníkov, resp. centrálnych pietnych miest, nariadenie z 29. apríla 1916 stanovovalo, že v prípade významných lokalít tieto uhradí rakúsko-uhorská armáda. Vo všetkých ostaných prípadoch sa mali finančné prostriedky získavať formou zbierok a dobrovoľných príspevkov, organizovaných a získavaných prostredníctvom spolkov a organizácií, ktoré mali byť za týmto účelom zriaďované na regionálnej i celoštátnej úrovni. Výdavky spojené s udržiavaním vojnových cintorínov mali byť podľa tohto nariadenia primárne hradené vlastníckmi hrobov, situovaných na predmetných pietnych miestach. Za vlastníkov boli pri tom považované armády, ktorých vojaci boli v týchto hroboch pochovaní. Odporúčalo sa však, aby v tomto prípade boli nápomocní aj jednotlivci alebo korporácie (cirkevné a náboženské inštitúcie, nadácie, združenia, osvetové spolky a pod.), a tiež obce, prípadne miestne samosprávy, na územiach ktorých už boli alebo v budúcnosti mali byť vojnové cintoríny zriadené.⁴¹

Proces zriaďovania a výstavby stálych frontových vojnových cintorínov

Samotný proces výstavby stálych frontových vojnových cintorínov v Karpatoch, vrátane lokalít situovaných na území severovýchodného Slovenska, štandardne pozostával z troch fáz. Na začiatku celého procesu stáli členovia skupín čistenia a sanácie bojiska spolu s príslušníkmi evidenčných skupín. Ich úlohou bolo vyčistiť terén od nepochovaných mŕtvol, exhumovať telá obetí pochované v provizórnych hroboch, identifikovať mŕtvych vojakov, vypracovať menné zoznamy obetí a premiestniť ich telesné pozostatky na lokality, kde sa budovali stále vojnové cintoríny.⁴² Po fyzickej ako i psychickej stránke išlo o najviac na-

⁴¹ ÖSt.A.KA. Wien, f. KM und MLA 1848 – 1931, a. 10055, t.a. 9/K.Gr.A., e. 1916, sign. 1236. *Bestimmungen...*, T. II., a. 1-9.

⁴² FRODYMA, Roman. *Budovanie*, c. d., s. 61.

Situčný náčrt vojnových hrobov na provizórnom vojnovom cintoríne, zriadenom pri gréckokatolíckom chráme Zosnutia Presvätej Bohorodičky v obci Zbudská Belá s vyznačením mien tam pochovaných vojakov (nedatovaný)
(Zdroj: ÖSt.A.K.A. Wien, f. KM und M.L.A. 1848 – 1931, a. 10055, t. a. 9/K.Gr.A.9, e. 1916, s. 66617, s. 62. Izbugyabeta.)

identifikovať na základe vojenských známok. Príslušníci ruskej armády takýmito známkami nedisponovali, a preto ich identifikácia bola vo väčšine prípadov nemožná⁴⁴. Znamky pre dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády boli vyrábané z medi, pre rádových vojakov zo železa. Obsah schránok bol v oboch prípadoch identický. Nachádzali sa v nich papierové lístky totožnosti, poskytujúce informácie o mene, jednotke, hodnosti, vierovyznaní, mieste a dátume narodenia, adrese trvalého pobytu a prijatých ochranných očkovaníach toho- ktorého vojaka, resp. dôstojníka a mene a adrese kontaktnej osoby, ktorej bolo v prípade jeho úmrtia potrebné túto skutočnosť oznámiť.⁴⁵ Okrem vojenských známok bolo možné obeť identifikovať aj prostredníctvom nápisov, nachádzajúcich sa na provizórnych drevených krížoch, označujúcich dočasné vojnové hroby, zriadené bezprostredne po bitkách priamo na bojiskách, resp. v ich bezprostrednom okolí. Takýmto spôsobom bolo možné zvyčajne určiť meno padlého a jeho jednotku.

Všetky zistené informácie o exhumovanom vojakovi boli následne uvedené do exhumáčného protokolu. Ten okrem údajov o obeti obsahoval aj informácie o tom, kde bola mŕtvola pochovaná, resp. nájdená (lokalizácia hrobového miesta a jeho číselné označenie) a kam, t.j., na ktorý vojnový cintorín a do ktorého hrobu bola po exhumácii premiestnená (lokalizácia cintorína a číselné označenie hrobu). Pri prvej fáze výstavby stálych frontových vojnových cintorínov boli okrem členov vyššie spomenutých skupín prítomní aj kartografi a geodeti. Ich úlohou bolo zameriavať a následne do výlučne na tento účel pripravených katastrálnych máp zakresľovať miesta s výskytom provizórnych i stálych vojnových hrobov a cintorínov, situovaných na bývalých bojových územiach.

Druhá fáza zakladania a budovania stálych vojnových pietnych miest spočívala v prenesení ostatkov exhumovaných vojakov na miesta vopred vybrané pre založenie stálych vojnových cintorínov. Pozemky určené pre budovanie miest posledného odpočinku padlých

⁴³ DROBŇÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 87.

⁴⁴ Podľa poznatkov Rudolfa Brocha a Hansa Hauptmanna, nadobudnutých počas Veľkej vojny priamo v teréne, boli hroby ruských vojakov, nachádzajúce sa na dočasných frontových cintorínoch, resp. voľne roztrúsené v prírode, úmyselne ponechávané bez identifikačných údajov o tam pochovaných obetiach. BROCH, Rudolf – HAUPTMANN, Hans. *Die westgalizischen*, c. d., s. 2.

⁴⁵ STENCINGER, Norbert. Pastoračná činnosť poľných duchovných slúžiacich v zložkách Uhorskej kráľovskej vlastibrany v prvej svetovej vojne. In ČAPLOVIČ, Miroslav – DROBŇÁK, Martin – SZABÓ, Viktor – TURIK, Radoslav (eds.). *Karpatský front 1914/1915*. Bratislava : VHÚ Bratislava a KVH Beskydy, 2016, s. 275.

hrdinov boli predtým, ako sa na nich začali zriaďovať vojnové cintoríny, od ich pôvodných majiteľov odkúpené alebo vyvlastnené.⁴⁶ Následne sa tieto plochy ohradili provizórnym oplotením (brezové ploty, ploty z ostnatého drôtu, živé ploty z hlohu, resp. ihličnanov a pod.). Až keď boli cintoríny oplotené, mohlo sa začať s hĺbením hrobov a pochovávaním

Kadettblatt nr. 3

K. u. k. Militärkommando Kassa.

K. Gr. I. *17. G.* *S. 100*

Exhumierungs-Protokoll. Elnyelélesi-jegyzőkönyv.

1. Lage des Grabes? 1. A sír helye?
Grabsgrube des Franz Schuber, 1881, westlich von Niederhausen, mit 1000 m. nördlich u. Böhingheim.
Im Sings des neuen Grabes?
Südbahnhof in S. 100, Eisenbahngraben

2. Bezeichnung des Grabes u. Nummer? 2. A sír száma és megjelölése?
nr. 16. 20. K. u. k. Krieg. Stand. (14. 11. 18. 17) (Gross. Krieger)

3. Zustand der Leiche? 3. A hulla állapota?
Hauptknochen

4. Bekleidung der Leiche? 4. A hulla ruházata?
Krieg. Stand. Uniforme

a) Armer, Truppenkörper? a) Hadseg, csapattest?
 Ob Eigener, Deutsche, Russe? Saját, német, orosz?
Eigener

b) Aufschnitte, Knöpfe? b) Hajtók szine, gombok?
Sajtó

c) Wäsche, Monogram? c) Fehérmű s jegyzés?

tiel exhumovaných vojakov.⁴⁷ Telesné pozostatky dovezených exhumovaných obetí boli ukladané buď do jednotlivých, radových, skupinových alebo masových hrobov. Rozmiestnenie hrobov na ploche vojnového cintorína nebolo náhodné, realizovalo sa na základe vopred vyhotoveného situačného plánu (*Situations-plan Militärfriedhof*). V prípade, že sa na vojnovom cintoríne ukladali iba telesné pozostatky príslušníkov rakúsko-uhorskej alebo nemeckej armády, prípadne oboch armád spoločne, platilo pravidlo, že dôstojníci a vojaci, ktorí sa vyznamenali v boji, mali byť uložení do jednotlivých hrobov, situovaných v bezprostrednej blízkosti centrálného pietneho miesta (pamätník, centrálny kríž, kaplnka a pod.), t. j. na najčestnejšom mieste cintorína. Zvyšní vojaci sa mali pochovať do hrobov situovaných mimo tohto čestného miesta. V prípade, že sa na jednom cintoríne ocitli okrem rakúsko-uhorských a nemeckých aj mŕtve telá ruských vojakov, bolo pravidlom, že sa tieto pochovávali na samom okraji cintorína.⁴⁸

Po naplnení hrobových jám boli tieto zasypané zeminou a upravené. Ich úprava bola vo všetkých prípadoch rovnaká, bez ohľadu nato, či išlo o rádového vojaka alebo dôstojníka, resp. príslušníka domácej,

spojeneckej alebo nepriateľskej armády. Pozostávala z navŕšenia zeminu nad hrobom a osadenia provizórneho pietneho symbolu v podobe dreveného kríža. Na výrobu týchto krížov sa používal všetok dostupný materiál, počnúc drevenými doskami a končiac brezovým drevom. Jednotná úprava hrobov mala poukazovať na skutočnosť, že tak, ako si boli títo vojaci a dôstojníci rovní v boji a v smrti, majú si byť rovní aj pri večnom odpočinku a pri pripomínaní si ich pamiatky zo strany ich blízkych na týchto pietnych miestach.⁴⁹ Paralelne s vyššie uvádzanými činnosťami prebiehali projekčné práce, súvisiace s tvorbou plánov, resp. projektov konečných architektonicko-sadovnických úprav vojnových cintorínov.⁵⁰ Projekty, zostavované vyštudovanými architektmi a stavbármi, spravidla obsahovali podrobný návrh sadovnickej, resp. krajinnej úpravy cintorínskeho areálu, návrh konečnej úpravy hrobových polí, vrátane návrhu prvkov drobnej sepulkralnej architektúry

⁴⁶ SCHUBERT, Jan. *Organizacja*, c. d., s. 180.

⁴⁷ ČAPLOVIČ, Miloslav – ZAŤKOVÁ, Jana. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : VHÚ Bratislava a Pro Militaria Historica, 2018, s. 42.

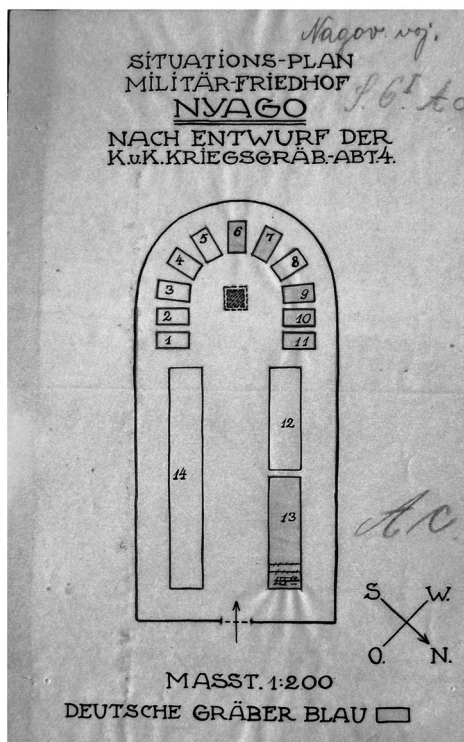
⁴⁸ DROBNÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 59.

⁴⁹ BURAL, Miroslav – SLEPCOV, Igor. *Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku*. MIKIRA, Miron – BAČA, Michal – BILANINOVÁ, Gabriela – STRAMBOVÁ, Lenka (eds.). *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 71.

⁵⁰ FRODYMA, Roman. *Budovanie*, c. d., s. 62.

pre ich označenie (kríže, pomníky a pod.), návrh oplotenia, vrátane riešenia vstupnej brány, a tiež návrh podoby centrálného pamätníka, resp. centrálného pietneho miesta.

Plány, zostavované spravidla veliacimi dôstojníkmi (pravdepodobne) bez príslušného architektonického, resp. stavebného vzdelania, na základe platných nariadení a predpisov, boli podstatne jednoduchšie, bez uvedenia konkrétnych druhov rastlín, drevín a krovin i ďalších dôležitých detailov.

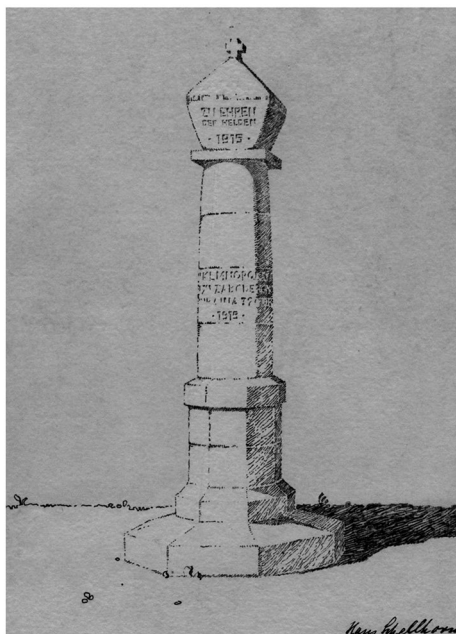
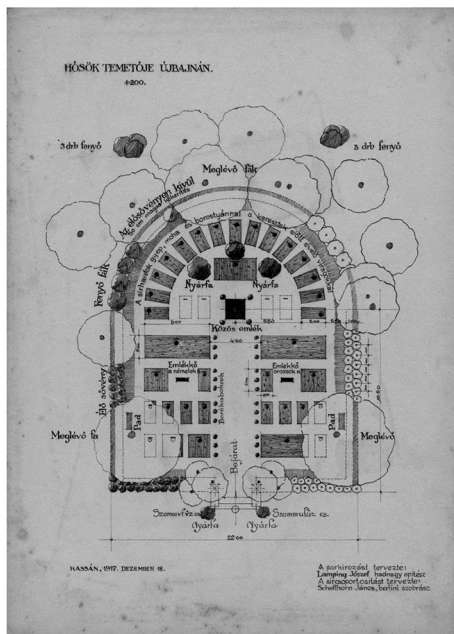

Situačný plán vojnového cintorína v obci Ňagov
zo septembra 1917
(Zdroj: VHA Bratislava, f. VHC, šk. 43, Ňagov)

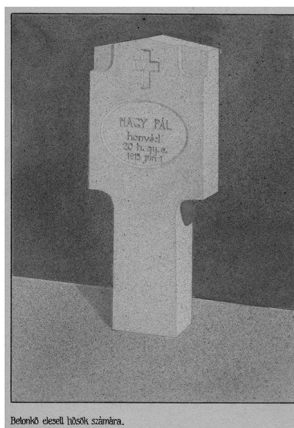
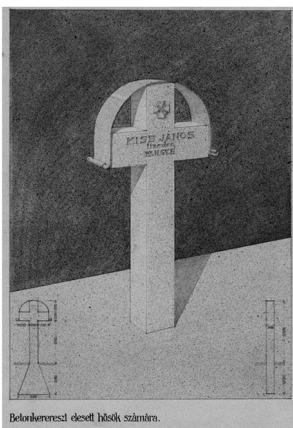
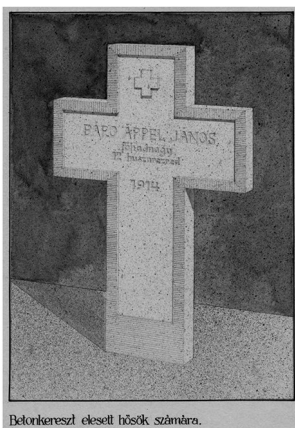
k týmto pietnym miestam.⁵¹ Na väčšine lokalít, nachádzajúcich sa na území severovýchodného Slovenska, však práce spojené s touto fázou výstavby počas Veľkej vojny (ale ani po jej skončení) zrealizované neboli. Na konci vojny, resp. na začiatku roka 1919, keď agendu vojnových hrobov, nachádzajúcich sa na slovenskej strane Karpát (vrátane územia Podkarpatskej Rusi), preberal od generálmajora Eduarda Hentkeho za Československú republiku kapitán Dávid, bola väčšina frontových vojnových cintorínov nedokončená, t. j. bez konečnej architektonicko-sadovnickej, resp. krajinárskej úpravy, bez centrálnych pamätníkov, resp. centrálnych pietnych miest, bez stálych náhrobkov, resp. prvkov drobnej sepulkralnej architektúry, označujúcich hrobové polia, bez vybudovaných prístupových ciest a upraveného okolia. Pozemky, na ktorých sa predmetné pietne miesta nachádzali, boli ohradené takmer výlučne iba provizórnymi plotmi a hrobové polia zriadené na ich plochách zdobili zväčša iba provizórne drevené kríže. Jediným zrealizovaným sadovnickým zásahom bola na väčšine týchto cintorínov výsadba drevín (hloh, smrek, agát a pod.) plniacich funkciu živých plotov.⁵² Výnimku v tomto smere tvorili stále frontové vojnové cintoríny v mestách Medzilaborce a Stropkov a v obciach Starina, Stakčín a Príslop, na ktorých sa ešte počas vojny podarilo ukončiť aj tretiu fázu výstavby.

⁵¹ ČAPLOVIČ, Miloslav – ZAŤKOVÁ, Jana. *Slovensko*, c. d., s. 42.

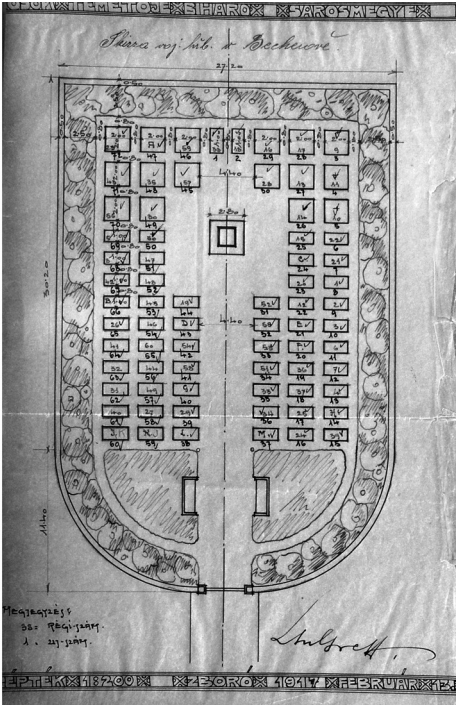
⁵² PETROVÁ, Mária. *Vojenské*, c. d., s. 41.

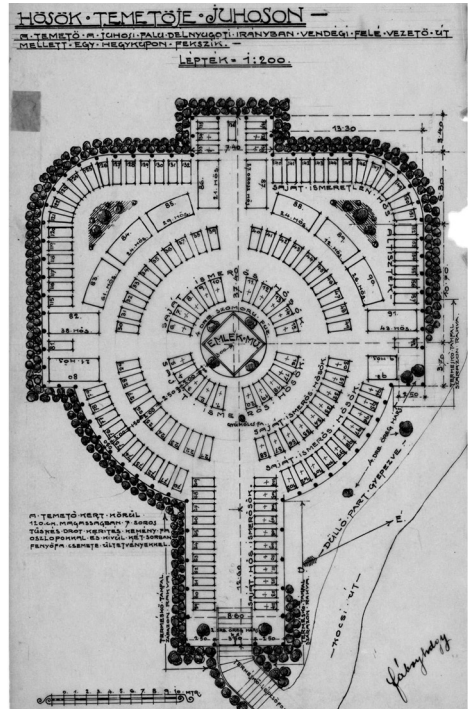
Projekt konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy vojnového cintorína Vysné Zbojné v obci Zbojné z 18. decembra 1917, vypracovaný Józsefom Lampingom a Jánom Schellhornom a nedatovaný návrh jeho centrálneho pamätníka od Jána Schellhorna (Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 29, 20, Újbajnán.)

Nedatované návrhy „náhrobných“ betonových krížov a kameňov, vypracované Józsefom Lampingom (Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 30, 42, 43, Betonkeresz, betonkeresz, betonkö .)

Plán konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy vojnového cintorína v obci Becherov z 13. februára 1917 (Zdroj: VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 7, Becherov)

Nedatovaný plán konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy vojnového cintorína v obci Parihuzovce, vyhotovený poručíkom Fábrym (Zdroj: VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 56, Parihuzovce)

Kriegsgräberinspektion Kasza. *Čabalovca*
Herrn Zemplén.

Evidenzblatt für Gräber.

Name des Toten: *Arkatov Ivan*
Truppenkörper: *1. Inf. Brig. Nr. 81. Batt. II. Feldw.*
Charge:

Grab-Nr.	Name und örtliche Lage des	E-Grab				Armeezugänglichkeit	
		Nr.	Gefallen	Gestorben	Erschoten	eigens	von
2	Soldaten-Abteilung des						
5	Orts-Friedhofes*) <i>Im Ortsfriedhof</i>		1				1
	Ausserhalb eines Friedhofes liegenden Massengrabes						
	Ausserhalb eines Friedhofes liegenden Einzelgrabes						
Exhumierungsdaten: <i>Militärfriedhof in Nagov. Einzelgrab Nr. 2.</i>							
Anmerkung:							

Evidenčný list ruského vojaka Ivana Arkatova, exhumovaného v okolí obe Čabalovca a pochovaného v hrobe č. 5 na vojnovom cintoríne v obci Nagov (Zdroj: VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 43, Nagov)

Zriaďovanie a výstavba lazaretných vojnových cintorínov

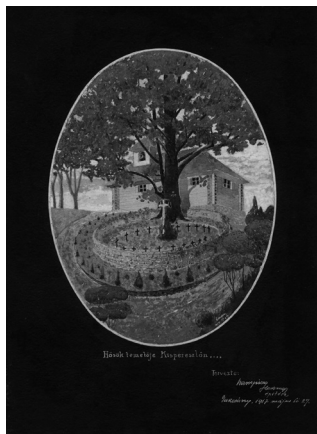
Mierne odlišný od vyššie popisovaného spôsobu výstavby stálych frontových vojnových cintorínov bol systém budovania lazaretných vojnových cintorínov, zriaďovaných na frontových územiach. Lazaretné cintoríny vznikali na tých lokalitách, kde sa nachádzala vojenská nemocnica, obväzovňa, ošetrovňa alebo lazaret, pričom budované boli paralelne s týmito zariadeniami, resp. bezprostredne po ich zriadení. Tento typ vojnových cintorínov sa zvykol zakladať buď na parcelách obecných, mestských, resp. cirkevných cintorínov, alebo na pozemkoch bezprostredne susediacich s vyššie vymenovanými vojenskými zdravotníckymi zariadeniami. Posledný odpčinok tu našli vojaci, ktorých v dôsledku chorôb alebo zranení

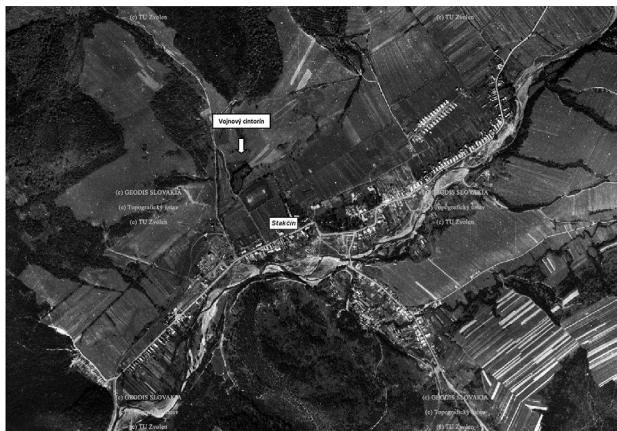
Dobové fotografie vojnového cintorína Medzilaborce II. v meste Medzilaborce (asi 1917)
po jeho vybudovaní
(Zdroj: DROBŇÁK, ref. 13, s. 212.)

Dobové fotografie vojnového cintorína v zaniknutej obci Starina po jeho vybudovaní (r. 1917)
(Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 32, 38, Cirókaófalú)

Dobová maľba Józsefa Lampinga z 27. mája 1917, zachytávajúca vojnový cintorín v obci Prislop po vybudovaní (autor maľby József Lamping)
(Zdroj: KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 8, Kisperezslón)

Letecký záber z polovice 20. storočia na obec Stakčín s vyznačením polohy vojnového cintorína
(Zdroj: <https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>; repro: A. Liška)

Fot. 10.				Sterberegister.													
Regiment oder Korps	Tag, Monat und Jahr, dem die Beerdigung im Sterben	Geopferter oder Tauschen	Charge	Namen des Verstorbenen. Bei Frauen oder Witwen auch der Name und Charakter des Gatten, sonst Namen und Charakter ihres Vaters. Bei Kindern auch der Name und Charakter des Vaters		Gebohrtenort, Bezirk und Land	Abgabe			Ob verheiratet			Krankheit oder Todesart, bei Beerdigung oder sonstiger Todesursache	Wann und wo begraben worden	Darf begraben werden	Nr. und Platz des Grabes	Anmerkung
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
4. St.	1917 3. 9. 1917	3. Rang	Inf.	hete Borisic	Blagaj Bosnien	20 Jahre	nein	nein	nein	nein	nein	nein	Beerdigung im Sterben	in 12/1917 auf dem gemeinsamen Friedhof in Krassna	darf begraben werden		
51.	1917 1. 10. 1917	1. Rang	Inf.	hetro Godzjak	Biograd Bosnien	20 Jahre	nein	nein	nein	nein	nein	nein	Beerdigung im Sterben	in 20/1917 auf dem gemeinsamen Friedhof in Krassna	darf begraben werden		
52.	1917 1. 10. 1917	1. Rang	Inf.	Diakiri Kositkow	Alexandria Russland	29 Jahre	nein	nein	nein	nein	nein	nein	Beerdigung im Sterben	in 20/1917 auf dem gemeinsamen Friedhof in Krassna	darf begraben werden		
53.	1917 1. 10. 1917	1. Rang	Inf.	Jakow Wasinow	Rubinsko Russland	30 Jahre	nein	nein	nein	nein	nein	nein	Beerdigung im Sterben	in 20/1917 auf dem gemeinsamen Friedhof in Krassna	darf begraben werden		
54.	1917 1. 10. 1917	1. Rang	Inf.	Jinos Kalasz	Moskwa Russland	30 Jahre	nein	nein	nein	nein	nein	nein	Beerdigung im Sterben	in 20/1917 auf dem gemeinsamen Friedhof in Krassna	darf begraben werden		

Záznamy o vojnových obetiach v matričnej knihe záložnej nemocnice v Humennom (október 1917) (Zdroj: VHA Bratislava, f. ZVM, pf. N, p. č. 39. Humenné – záložná nemocnica (I) 1916 – 1918, s. 10)

previezli kvôli ošetreniu z frontu do zázemia a oni tu svojim chorobám, resp. zraneniam podľahli.⁵³ Na lazaretných vojnových cintorínoch boli vojaci pochovávaní spravidla vždy do jednotlivých hrobov. Spoločné hroby sa na týchto cintorínoch zriaďovali iba vtedy, ak sa nedala určiť totožnosť zosnulých. To sa však stávalo iba ojedinеле, nakoľko základné identifikačné údaje o vojakoch dopravených z frontu na ošetrovanie sa spravidla získavali už pri ich prijímaní do vojenských nemocníc, obväzovní, ošetrovní alebo lazaretov a nie až po ich smrti. Na identifikáciu dovezených zranených a chorých vojakov sa okrem vojenských známok používali aj služby ich spolubojovníkov, resp. známych, ktorí dotyčného vojaka dokázali spravidla bez väčších ťažkostí identifikovať. Základné identifikačné údaje o ranenom, resp. chorobou postihnutom vojakovi bolo možné získať aj od vojaka samotného, a to v prípade, že bol pri vedomí. Ak potom dotyčný zahynul a jeho telesné pozostatky boli uložené do hrobu na lazaretnom vojnovom cintoríne, nebol problém pripísať jeho meno do zoznamu tam pochovaných obetí. V prípade lazaretných vojnových cintorínov vznikali dokonca zoznamy tri. Prvý si vedli členovia Oddielov vojnových hrobov, resp. členovia na danom mieste slúžiacich vojnových jednotiek, zodpovedných za pochovávanie vojakov na lazaretných vojnových cintorínoch, druhý, v podobe cirkevných matričných záznamov, vyhotovovali vojenský duchovní a tretí, v podobe matričných záznamov vojenských nemocníc, obväzovní, ošetrovní alebo lazaretov vytváral personál týchto provizórnych zdravotníckych zariadení.⁵⁴

Aj v tomto prípade, podobne ako pri stálych frontových vojnových cintorínoch, možno konštatovať, že na území severovýchodného Slovenska nebola ich výstavba počas Veľkej

⁵³ ŠUMICHRAST, Peter. *Nemecké*, c. d., s. 97.

⁵⁴ STENCINGER, Norbert. *Pastoračná*, c. d., s. 275.

vojny (a ani po nej) pravidla dotiahnutá do úplného konca, t.j. ostali bez konečnej architektonicko-sadovnickej, resp. krajinárskej úpravy, bez centrálnych pamätníkov, resp. centrálnych pietnych miest, bez stáleho oplotenia a bez stálych náhrobkov, resp. prvkov drobnej sepulkrálnej architektúry, označujúcich hrobové polia (absencia tretej etapy výstavby).

A. LIŠKA: DIE GRÜNDUNG UND RICHTUNG VON SOLDATENFRIEDHÖFEN AUF DEM GEBIET DER NORDÖSTLICHEN SLOWAKEI WÄHREND DES „GROSSEN“ KRIEGES

Anhand von Archivforschungen und Nachforschungen vor Ort in den Gebieten mit nachgewiesenen militärischen Lazarett- und Frontfriedhöfen aus dem Ersten Weltkrieg in der nordöstlichen Slowakei konnten zwei Tatsachen von grundlegender Bedeutung nachgewiesen werden.

Erstens ist es die Feststellung, dass für die Errichtung dieser Gedenkort e einheitliche Vorschriften in ganz Österreich-Ungarn galten. Sowohl in West- als auch in Ostgalizien, auf dem Gebiet der nordöstlichen Slowakei und in Ruthenien (bzw. Karpatenukraine) wurden die Soldatenfriedhöfe von besonders zu diesem Zweck errichteten Kriegsgräberabteilungen gebaut. Auf dem Gebiet der Slowakei wirkten sechs Abteilungen dieser Art. Die Arbeit der Kriegsgräberabteilungen vor Ort wurde geleitet und kontrolliert von den Kriegsgräberinspektionen des Militärkommandos des jeweiligen Armeekorpses. Die auf dem Gebiet der Slowakei tätigen Kriegsgräberabteilungen waren der Kriegsgräberinspektion beim VI. Korpskommando in Kaschau/Košice. Die Kriegsgräberabteilungen befolgten Anordnungen der im Dezember 1915 errichteten 9. Abteilung (Kriegsgräber) im k. u. k. Kriegsministerium mit Sitz in Wien. Auf dem Gebiet Westgaliziens wurden die Soldatenfriedhöfe nach Bauplänen von diplomierten Architekten und Bauingenieuren erbaut. Zu den Mitgliedern der Kriegsgräberabteilungen gehörten außer kommandierenden Offizieren auch Soldaten, Kriegsgefangene, Kartographen, Geodäten, Fotografen, des Weiteren Architekten, Bauingenieure, Maler, Bildhauer, Zimmermänner, Steinmetze und spezialisierte Handwerker und Spezialisten aus verschiedenen Gebieten. Im Gegensatz dazu wurden die Soldatenfriedhöfe in Ostgalizien, Ruthenien und der nordöstlichen Slowakei nach Bauplänen von besonders für diese Aufgabe eingeschul ten Offizieren ohne entsprechende Ausbildung im Bereich der Architektur gebaut. Die auf diesem Gebiet tätigen Kriegsgräberabteilungen bestanden hauptsächlich aus kommandierenden Offizieren, Kartographen, Geodäten und Fotografen, und darüber hinaus fast ausschließlich aus Kriegsgefangenen und Angehörigen der österreich-ungarischen k. u. k. Armee älterer Jahrgänge. Dieses Missverhältnis kann dadurch erklärt werden, dass die Monarchie nicht imstande war, den aufwändigen Bau von Friedhofkomplexen auf dem ganzen Abschnitt der Ostfront entlang der Karpaten zu finanzieren. Das umfangreiche Gebiet wurde deshalb in zwei Abschnitte geteilt, wobei Westgalizien als das Vorzeigemodell für den Bau von Friedhofsanlagen höchster architektonischer Qualität ausgewählt wurde. Im restlichen Teil der Karpatenfront (nordöstliche Slowakei, Ruthenien und Ostgalizien) wurden eher bescheidene und schlichte Soldatenfriedhöfe errichtet. Die Wahl Westgaliziens zum Vorzeigemodell war nicht zufällig, denn gerade auf diesem Gebiet ereigneten sich Kämpfe und Schlachten von grundlegender Bedeutung, die den russischen Gegner zur Niederlage gezwungen haben.

Zweitens darf festgestellt werden, dass der Großteil der Soldatenfriedhöfe auf dem Gebiet der nordöstlichen Slowakei in einer provisorischen Form erbaut wurde: zunächst wurde

ein bedeutender Ort gewählt, an dem dann die Errichtung von Soldatengräbern nach vorab erstellten Situationsplänen erfolgte. Die endgültige architektonisch-pflanzliche Gestaltung dieser Erinnerungsorte blieb offen und meistens unterschätzt. Davon zeugen vor allem die nicht vorhandenen, bzw. nicht erhaltenen Zentraldenkmäler gefertigt aus beständigem Material (Stein, Beton, Eisenbeton, Eisen), die meistens nur mit Hecke, Stacheldrahtzaun, Holzzaun aus Rundholz oder Birkenstamm provisorisch umzäunt wurden, das Fehlen von Eingangstoren und der dauerhaften Kennzeichnung von Grabstellen mit Grabsteinen, als auch der Mangel an Zugangswegen und Gehsteigen. Als die mögliche Erklärung für diesen Zustand dient der Mangel an Mitteln. Angehörige der Kriegsgräberabteilungen griffen daher nach frei zugänglichen, kostenlosen Materialien in der Umgebung (Erde, Holz, Steine, Kies, durch Anflug hervorgebrachter junger Baumbestand, Blumen usw.). Für die gärtnerische Gestaltung dieser Gedenkstätten sorgte entweder die Natur selbst, oder der Mensch durch seine seltenen Eingriffe. Diese Art der architektonisch-gärtnerischen Gestaltung wurde auf den Großteil der Soldatenfriedhöfe angewendet, die nach den Entwürfen des bis dato einzig bekannten Architekten, der im 1. Weltkrieg auf dem Gebiet der Slowakei tätig war, nämlich József Lampig. Anhand der Vor-Ort-Untersuchungen im Jahre 2019 an acht slowakischen Standorten (Dara, Kolonica, Prešov, Stakčín, Stropkov, Svidník, Zbojné, Zbudská Belá) konnte nachgewiesen werden, dass keiner von den heute noch bestehenden Soldatenfriedhöfe über eine projektierte gärtnerische Gestaltung verfügt. Laut dem heutigen Kenntnisstand, der limitiert ist durch das Fehlen an visuellen Quellen aus der Zeit der Errichtung und der unmittelbar darauffolgenden Zeit, die vernachlässigte Instandhaltung, Umgestaltung der Gedenkstätten durch radikale Eingriffe ohne Rücksicht auf die vorhandenen Archivquellen, die Einebnung der Grabfelder, Abschaffung von Gehölz usw. kann man heute weder bestätigen noch ausschließen, ob eine projektierte gärtnerische Gestaltung die erforschten Friedhöfe nach ihrer Errichtung vorhanden war. Anhand der Luftaufnahmen aus der Mitte des 20. Jahrhunderts kann man feststellen, dass nur drei von den insgesamt acht genannten Standorten (und zwar: Stropkov, Svidník und Stakčín) eine gärtnerische Gestaltung erfuhren. Die an den Luftaufnahmen eindeutig lesbare Bewachung war im gesamten Umkreis der Friedhöfe situiert. Die restlichen fünf Soldatenfriedhöfe (Dara, Kolonica, Prešov, Zbojné, Zbudská Belá) sind an den historischen Luftaufnahmen und Landkarten nicht zu erkennen. Es ist jedoch nicht auszuschließen, dass nach einer gründlichen Identifizierung der Pflanzarten in der Umgebung der angenommenen, bzw. nachgewiesenen Standorten der Soldatenfriedhöfe auch die vom Architekten Lampig projektierten Gehölzarten identifiziert werden können, die in der dort üblichen Pflanzengemeinschaft sonst nicht vorkommen. Die Archivforschungen haben nachgewiesen, dass Lampigs Bauprojekt zumindest in einem Fall im vollen Umfang umgesetzt worden ist. Dabei handelt es sich um den heute nicht mehr bestehenden Soldatenfriedhof, der im Ersten Weltkrieg im Kataster der Ortschaft Starina errichtet wurde. Dieser Ort musste in den 80. Jahren des 20. Jahrhundert der Wasserversorgungsanlage weichen und wurde überschwemmt. Diese Tatsache wird durch zeitgenössische Aufnahmen und Gemälde bestätigt, die den Soldatenfriedhof während seiner Entstehung und nach seiner Errichtung darstellen, als auch ursprünglich hier errichteten und später in den Ortsfriedhof in der Gemeinde Stakčín verlegten Betonkreuze. Der Aufbau und die Gründung von Soldatenfriedhöfen auf dem Gebiet der nordöstlichen Slowakei wurden sowohl im Falle von sechs anderen Soldatenfriedhöfen in der Stadt Medzilaborce (Medzilaborce I. – VI.), als auch im Falle des Soldatenfriedhofs im Ort Prislop mit Sicherheit vollständig umgesetzt (einschließlich der architektonisch-gärtnerischen Gestaltung, der Errichtung einer dauerhaften Umzäunung, Errichtung der Zugangswege und der Anpassung der Umgebung). Davon zeugen die erhaltenen zeitgenössischen Gemälde, Fotografien und Luftaufnahmen

aus der Mitte des 20. Jahrhunderts. Auf den Friedhöfen, die in den Archivbeständen des Militärhistorischen Archivs (VHA) in Bratislava als „Medzilaborce II.“ und „Medzilaborce III.“ bezeichnet sind, haben die Angehörigen der Kriegsgräber-Arbeiter-Kompagnie Nr. 4 außer standfesten Grabmälern aus Eisenbeton und der Umzäunung auch die zentralen, mit Steinplatten belegten Denkmäler errichtet. Der Soldatenfriedhof Medzilaborce II. wurde nach der Erbauung mit einem handwerklich sehr präzise verarbeiteten Eingangstor aus Eisenbeton ausgestattet. Es ist allerdings anzunehmen, dass es sich in den genannten Fällen eher um Ausnahmen handelt, die die Regel bestätigen. Die mit der Errichtung und der architektonisch-gärtnerischen Gestaltung der Soldatenfriedhöfe zusammenhängenden und bis dato offene Fragen werden allerdings erst dann beantwortet werden, wenn es gelingt, die als verschollen geltenden Archivakten des VI. Korpskommandos in Kaschau/Košice aufzufinden, die die komplette Dokumentation zu diesen Sachverhalten beinhaltet. Als Alternative gälte auch die gründliche archäologische und botanische Erforschung der jeweiligen Standorte von Soldatenfriedhöfen.

Zoznam použitej literatúry:

BROCH, Rudolf – HAUPTMANN, Hans. *Die westgalizischen Heldengräber aus den Jahr des Weltkrieges 1914 – 1915*. Krakau : K. U. K. Militärkommando Krakau im Jahre des Weltkrieges 1918, 1918, 488 s.

BURAL, Miroslav – SLEPCOV, Igor. *Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku*. MIKIRA, Miron – BAČA, Michal – BILANINOVÁ, Gabriela – ČAPLOVIČ, Miloslav – ZAŤKOVÁ, Jana. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : VHÚ Bratislava a Pro Militaria Historica, 2018. 165 s. ISBN 978-80-89523-54-2.

DROBŇÁK, Martin. *Vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska*. In Bernadeta Fabová, Mikuláš Jančura (eds.). *Stretnutie mladých historikov II. Priesečníky spoločnej histórie krajín V4*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 83-93. ISBN 978-80-8152-103-4.

DROBŇÁK, Martin. *Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka*. In DROBŇÁK, Martin – SZABÓ, Viktor (eds.). *Prvá svetová vojna a východné Slovensko*. Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 53-61. ISBN 978-80-971858-5-5.

DROBŇÁK, Martin. *Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy)*. In KRÁĽOVÁ, Eva – DUBINY, Martin (eds.). *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 58-66. ISBN 978-80-570-0184-3.

DROBŇÁK, Martin. *Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach*. In DROBŇÁK, Martin (ed.). *Medzilaborce 1914 – 1918*. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 201-221. ISBN 978-80-570-0491-2.

DROBŇÁK Martin – KORBA, Matúš – TURIK, Radoslav. *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, 88 s. ISBN 978-80-969233-3-5.

FRODYMA, Roman. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915 – 1918. In FEDIČ, Vasiľ Fedič – HUSTĀK, Svetoslav (eds.). *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 59-66. ISBN 978-80-969233-5-9.

HOFFMAN, Josef und koll. *Soldatengäber und Kriegsdenkmale*. Wien : Kunstverlag Anton Schroll & CO. Gesellschaft M.B.H., 1915, 335 s.

HOŁUBOWSKA, Aurelia (ed.). *Malopoľsko. Trasa východného frontu I. svetovej vojny*. Kraków : Amistad Sp. z.o.o., 2013, 84 s. ISBN 978-83-64155-06-2.

ŁOPATA, Mirosław. Cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť. In MIKITA, Miron – BAČA, Michal – BILANINOVA, Gabriela –

MOLNÁR, H. Katalin (ed.). *Katonatemetők kutatása a Felvidéken I. – A Lamping-hagyaték*. Nagy Háború Kutatásért Közhasznu Alapítvány, 2017, 52 p.

MOLNÁR, H. Katalin (ed.). *Katonatemetők kutatása a Felvidéken II. – A Lamping-hagyaték*. Nagy Háború Kutatásért Közhasznu Alapítvány, 2017, 47 p.

MOLNÁR, H. Katalin. *Lamping József 1881 – 1939. A zárad eleji Kaposvár építésze*. Kaposvár : Kiadó Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtár, 2018, 179 p. ISBN 978-963-9286-16-6.

PETROVÁ, Mária. Vojenské hroby a cintoríny v okrese Snina. In FEDIČ, Vasiľ – HUSTĀK, Svetoslav (eds.). *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 41-58. ISBN 978-80-969233-5-9.

ROSZBECK, Peter a kol. *Katalóg vojnových hrobov nemeckých vojakov padlých v období I. a 2. svetovej vojny pochovaných na území Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2010. 308 s.

SCHUBERT, Jan. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*, 2009, roč. 106, č. 13, s. 169-200. ISSN 0011-4561.

SLEPCOV, Igor. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 2, s. 70-86. ISSN 1335-3314.

STENCINGER, Norbert. Pastoračná činnosť poľných duchovných slúžiacich v zložkách Uhorskej kráľovskej vlastibrany v prvej svetovej vojne. In ČAPLOVIČ, Miroslav – DROB-ŇÁK, Martin – SZABÓ, Viktor – TURIK, Radoslav (eds.). *Karpatský front 1914/1915*. Bratislava : VHÚ Bratislava a KVH Beskydy, 2016, s. 266-278. ISBN 978-80-89523-43-6.

STRAMBOVÁ, Lenka Strambová (eds.). *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 59-69. ISBN 80-967898-8-0.

ŠUMICHRASŤ, Peter. Nemecké vojnové hroby na území Sloveska. 1. časť. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 3, s. s. 88-108. ISSN 1335-3314.

TURIK, Radoslav. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 4, s. 3-23. ISSN 1335-3314.

Archívne dokumenty

Kriegsarchiv – Österreichischen Staatsarchiv Wien (ÖSt.A.KA. Wien), Fonds (f.) Kriegsministerium und Militärliquidierungsamt 1848 – 1931 (KM und MLA 1848 – 1931), Akten (a.) 10055, Titel Abteilung (t. a.) 9/Kriegsgräber (9/K.Gr.A), Entstehungszeitraum (e.) 1916, Signaturen (sign.) 1236, *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Kriegergrabstätten (Bestimmungen...)*.

ÖSt.A.KA. Wien, f. KM und MLA 1848 – 1931, a. 10055, t. a. 9/K.Gr.A.9, e. 1916, s. 66617, Seite (s.) 62. *Izbugyabela*.

Súkromná zbierka Klubu vojenskej histórie Beskydy Humenné (KVH Beskydy Humenné), Lamping József – Hősök temetői Kárpátokban, (LJ – HTK.), sken číslo (s. č.) 30, 42, 43, *Betonkeresz, betonkeresz, betonkő*.

KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 18, 32, 38, *Cirókaófalú*.

KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 8, *Kispereszlón*.

KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 7, *Lamping József*.

KVH Beskydy Humenné, LJ – HTK, s. č. 29, 20, *Újbajnán*.

Vojenský historický archív Bratislava (VHA Bratislava), fond (f.) Vojenské hroby a cintoríny (VHC), skatuľa číslo (šk. č.) 7, *Becherov*.

VHA Bratislava, f. VHC, šk. 7, *Zborov*.

VHA Bratislava, f. VHC, šk. 43, *Ňagov*.

VHA Bratislava, f. VHC, šk. 43, *Palota*.

VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 56, *Parihuzovce*.

VHA Bratislava, f. Zbierka vojenských matrik (ZVM), podfond (pf.) Nemocnice – Slovensko (N), poradové číslo (p. č.) 39. *Humenné – záložná nemocnica (I) 1916 – 1918*.

Internetové zdroje

Vojnové hroby a cintoríny na Slovensku. In *Vojenský historický ústav. Fond vojnové hroby a cintoríny na Slovensku z I. svetovej vojny* [online]. [cit. 2020-04-07]. Dostupné na: <<http://www.vhu.sk/data/files/225.pdf>>.

Výrez z historickej ortofotomapy obce Stakčín z polovice 20. storočia. In *Historická ortofotomapa Slovenska* [online]. [cit. 2020-04-22]. Dostupné na: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>>.

ZROD SLOVENSKÉ ARMÁDY A STÁTNÍ OBČANSTVÍ

OLDŘICH PEJS

PEJS, Oldřich: Birth of the Slovak Army and Citizenship. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp. 71-94, Bratislava.

Following the declaration of state independence of Slovakia in March 1939, in the eyes of the emerging new state and political power, a number of the former Czechoslovak citizens became Slovak citizens overnight. The author documents how the question of citizenship was treated complexly in the military environment, which was struggling with lack of military staff, mainly at the command level. In the Slovak Army, there were Slovak citizens as well as foreigners serving, often unaware of their new citizenship, but also other soldiers whose citizenship could not be determined with certainty, since the current dominant position of the principle of home affiliation was no longer respected and the national aspect started to be considered, which was dominant towards the members of Czech nationality. The discriminatory measures were then clearly aimed against the Jewish ethnic group, even though most of them had become Slovak citizens.

Keywords: Military History. Slovakia. 1939. Slovak Army and Citizenship.

Slovenští autonomisté, kteří se pod hrubým nátlakem a v síti intrik nacionálně-socialistického Německa, dominantní středoevropské velmoci, rozhodli 14. března 1939 vyhlásit samostatný *Slovenský štát*, tak vytvořili *fait accompli*, jíž se snažili zajistit mezinárodní uznání jako svrchované státní moci etablované na území dosavadní autonomní *Slovenskej krajiny* federalizujícího se československého státu. Na takto oktrojovaném území si nárokoval další existenci i československý stát, a mezinárodní právo připouští, že na témže území může existovat současně několik států. Ten československý zde však nemohl reálně svou státní moc uplatňovat, neboť událostmi po roce 1938 byl život československého státu na řadu let podlomen.¹ Poměry státního občanství si na jeho území upravili jeho násilní likvidátoři a nucení správci po svém a pro svoje účely. Stát, což je lid, území a organizace, se vyznačuje jednak osobním substrátem jako osobním prvkem, územním substrátem jako věcným prvkem a státní mocí (právní organizací) jako státním zřízením se soustavou právních norem. Jinak řečeno stát charakterizuje jeho obyvatelstvo, zejména státní občané, jeho území jako prostorové určení platnosti právních norem (územní celistvost) a vlastní soustava právních norem (suverenita či svrchovanost). Stát čerpá svou vlastní existenci ze své vnitřní podstaty a jeho existence je dána, jakmile státní moc fakticky povstala. Nevyhne se proto tomu, abychom s existencí slovenského státu od roku 1939 pracovali jako s reálným faktem a snažili se podkrýt jeden z jeho podstatných znaků ve vztahu k slovenské armádě v jejich počátcích, i když celistvost a svrchovanost slovenského státu byla značně omezena. Být svrchovaným by znamenalo být absolutně nezávislým navenek proti jiným státům, což rozhodně nebyl, ani nemohl být případ Slovenska. Vše činíme s vědomím, že předpisy okupantů a předpisy za okupace vydané (mezi něž jsou zařazeny i slovenské předpisy) upravující otázky státního občanství byly po 2. světové válce označeny za neplatné.² Vycházelo se striktně ze stanoviska, že československé státní občanství přetrvalo celou dobu války. Československý stát nebyl právním nástupcem slovenského státu (*Slovenského štátu*, resp. *Slovenskej republiky*), Německa, případně Maďarska a Polska, pokud jde o území, které

¹ Za dobu zvýšeného ohrožení Československé republiky se považuje doba od 21. května 1938 do 31. prosince 1946. Srov. § 18 dekrety presidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, ve znění pozdějších předpisů, a § 1 vládního nařízení č. 217/1946 Sb., jímž se stanoví konec doby zvýšeného ohrožení republiky.

² *Československé štátne občianstvo a národná, štátna a ľudovodemokratická spol'ahlivosť*. Bratislava : Povereníctvo vnútra, 1949, s. 11-12.

tyto státy obsadily. Československým právem tak nebyly předpisy, jejichž zdroj byl založen na cizím právu, nebo sice právním řádu domácím, který však nevyplýval ze svobodné vůle československého lidu, protože mu tyto poměry byly cizími mocnostmi vnuceny, přičemž československým právem nebyly ani předpisy dočasně na území československého státu působící.³

Obecně o státním občanství

Slovenští autonomisté identifikovali lid s národem a na tomto základě se snažili koncipovat většinu prvků státu, včetně státního občanství. Národ byl víc než stát. Sami si neuvědomovali, že slovenskou samostatnost vyhlášovali jako českoslovenští státní občané, kteří jimi i nadále zůstali, pokud československé státní občanství nepozbyli způsobem upraveným československým právním řádem. Nemůžeme však na druhé straně předpokládat, že svoje státoobčanské postavení takto i po vyhlášení slovenské samostatnosti chápali, neboť již v prvním zákoně o samostatném slovenském státě uvedli, že všechny dosavadní zákony, nařízení a opatření zůstávají v platnosti, ale se změnami, které vyplývají z ducha samostatnosti slovenského státu.⁴ Stát bez vlastních občanů neexistuje, přičemž státní občanství je osobním právním poměrem konkrétní fyzické osoby k danému státu bez ohledu k podobnému fyzickému poměru založenému pobytem nebo bydlištěm v daném státě. Od pojmu státní občan tak musíme odlišovat pojem obyvatel, u kterého jde o fyzickou osobu, která se vyznačuje přechodným nebo trvalým bydlištěm či pobytem v daném státě, tj. obyvatelem je každý, kdo pobývá na území daného státu. Obyvatelem daného státu tak může být jak jeho státní občan, tak cizinec, což je každý, kdo není státním občanem daného státu, případně apatrida, tj. (státoobčanský) bezdomovec. Příslušníci různých národů mohou mít stejné státní občanství, stejně jako příslušníci stejného národa mohou mít různé státní občanství. S vytvořením československého státu vzniklo i československé státní občanství, které bylo nerozlučně spojeno s domovským právem (tj. domovskou příslušností ke konkrétní obci), doslova řečeno – československé státní občanství a domovská příslušnost byly ve spojení tak úzkým, pojmově nerozlučným, že samostatná existence jednoho bez druhého nebyla myslitelná. Každý československý státní občan musel mít v některé tuzemské obci domovské právo, a to pouze v jedné obci. Žádná tuzemská obec nemohla přijmout do domovského svazku fyzickou osobu, která by nebyla československým státním občanem.⁵ Slovenský stát dočasně převzal předpisy o státním občanství a domovském právu platné v československém státě, tzn. (zalitavské) uherské právní předpisy, a to se změnami, které

³ PAVLÍČEK, Václav. Dekrety prezidenta republiky. In JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.). *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 : Dokumenty I*. Brno : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Doplněk, 1995, s. 21-23.

⁴ Slovenská veřejnost však byla již záhy upozorněna, že revize (přezkoušení) státního občanství podle vládního nařízení č. 15/1939 Sb. z a n. I, o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob, a vládního nařízení č. 34/1939 Sb. z a n. I, kterým se stanoví některé podrobnosti k vládnímu nařízení ze dne 27. ledna 1939, č. 15 Sb. I, o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob, pokračuje i ve slovenském státě. Revízia štátneho občianstva. In *Slovák*, 1939, roč. 21, č. 80, s. 2. Podotýkáme, že přezkoušení podléhali především ti českoslovenští státní občané, kteří státní občanství nabyli naturalizací (udělením) po 1. listopadu 1918, ale přezkoušení se nemělo týkat těch osob, které byly národnostně Čechy, Slováci nebo Podkarpatorusy. Ponecháváme na úvaze slovenských právních historiků, zda v nových, národnostně vyhrocených podmínkách slovenského státu bylo možné toto přezkoušení využít nejen proti Židům a Maďarům, ale i proti Čechům a Podkarpatorusům. Napovíme, že podle ústavního zákona o slovenském státním občanství obě vládní nařízení o přezkoumání státního občanství platila pouze do 14. března 1939 a žádosti o revizi státního občanství se automaticky změnila na žádosti o přiznání slovenského státního občanství. BARTÁKY, Alexander – LALKA, Imrich. *Slovenské štátne občianstvo*. Bratislava : b.v., 1941, s. 11.

⁵ PEJS, Oldřich. Agenda státního občanství a její legislativní vývoj po roce 1918. In *Metodický návod k vyřizování státoobčanských žádostí při dohledávání dokumentů v archívech v návaznosti na elektronickou spisovou službu*. Praha : Ministerstvo vnitra České republiky, 2014, s. 9-10. Dostupné na www.mvcr.cz/clanek/metodiky.aspx, resp. Věstník Ministerstva vnitra, částka 102/2015 (část II), s. 10.

po roce 1918 přinesl československý právní řád,⁶ a převzal také československé branné předpisy.⁷

Za československé státní občany byly od 28. října 1918 považovány všechny fyzické osoby, které v tento den měly domovské právo v obci, nad níž československý stát vykonával svrchovanost. Československé státní občanství bylo jediné a jednotné, žádné české státní občanství, slovenské státní občanství, nebo podkarpatoruské, resp. karpatoukrajinské státní občanství neexistovalo.⁸ To podle našeho názoru nezměnil ani ústavní zákon o autonomii Slovenské krajiny, který pouze připustil zemskou příslušnost (něco na způsob bývalého zemského inkolátu – pozn. O. P.), která vede k československému státnímu občanství, jež zůstalo ve výlučné zákonodárné pravomoci československého parlamentu.⁹ Dalo se důvodně předpokládat, že po vzniku samostatného slovenského státu se bude postupovat analogickým způsobem, tj. že rozhodujícím kritériem pro posouzení, kdo se stal slovenským státním občanem, bude domovské právo. Přestože *Ministerstvo pravosúdia* minilo, že „*krajinská príslušnosť vznikom Slovenského štátu mení sa na štátnu príslušnosť*“, autonomní zemská příslušnost se nestala základem pro slovenské státní občanství.¹⁰ Jeden z prvních návrhů na vydání zákona o nabytí státního občanství a domovského práva na území Slovenska expressis verbis také spojil slovenské státní občanství s domovským právem, ale byl kvapně připravován ve spojitosti s řešením tzv. židovské otázky, tj. šlo mu o to vyloučit ze slovenského štátoobčanského svazku Židy.¹¹

Jako první předpis, který explicitně hovořil o slovenském státním občanství, můžeme uvést *vládné nariadenie zo dňa 15. marca 1939 o vyslaní vládných dôverníkov do výrobných a obchodných podnikov (závodov)*.¹² Mohli-li se stát vládním důvěrníkem pouze slovenský občan, muselo jít nepochybně o osobu s domovským právem na území Slovenska,¹³ neboť žádný slovenský předpis dosud slovenské státní občanství expressis verbis nedefinoval.¹⁴ Další slovenské předpisy, které chtěly vyjádřit slovenský prvek v dosud nově právně ne-

⁶ K problematice státního občanství a domovského práva v československém státě po roce 1918 srov. BAUER, Gustáv – NOVÁK, Pavol. *Čs. štátne občianstvo, domovské právo, opcia a priznanie čs. štátneho občianstva*. Košice : Košická knižtlačiareň uč. spol., 1921; WEYR, František. *Zákony o právu domovském a státním občanství*. Brno : Nakladatelství Barvič a Novotný, 1922; ŽLÁBEK, Josef – VERNER, Vladimír. *Státní občanství a domovské právo v republice Československé*. Praha : Československý kompas, 1923; BŘESKÝ, Antonín. *Právo domovské a státní občanství v republice Československé*. Praha : Nakladatel B. Kočí, 1923; KAISER, František. *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*. Bratislava : v. n., 1924; nověji KINDL, Vladimír. *Československé státní občanství 1918 – 1938* (28. 10. 1918 – 30. 9. 1938). In MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve Střední Evropě, svazek 1*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 405-431.

⁷ K tomu srov. VOREL, Jan (ed.). *Branný zákon republiky Československé s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízeními týkajícími se i branné povinnosti*. Praha : Československý kompas, 1927.

⁸ Někteří autoři však dvojí občanství – celku a autonomní oblasti v případě federalizujícího se Československa připouštějí. KOLUMBER, David. *Federalismus a dezintegrační proces v podmínkách druhé Československé republiky*. In TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.). *Období nesvobody*. Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2014, s. 34. Slovenské ministerstvo vnitřní dokonce znalo pojem „*štátne občianstvo Slovenskej krajiny*“, ale případná rozhodnutí o jeho udělení před 14. březnem 1939 neuznalo. BARTÁKY, Alexander – LALKA, Imrich. *Slovenské štátne občianstvo*. Bratislava : b.v., 1941, s. 12.

⁹ Ústavní zákon zo dňa 22. novembra 1938 o autonomii Slovenskej krajiny. In *Sbirka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1938, částka 99, č. 299, účinnost ode dne 23. listopadu 1938.

¹⁰ KOLUMBER, David. *Fašizační tendence v právním vývoji druhé Československé republiky*. In TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.). *Odráž německého národního socialismu ve třicátých letech v Československu a ve štátech Střední Evropy*. Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2013, s. 134.

¹¹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 3, 200778.

¹² *Slovenský zákonník*, roč. 1939, čiastka 5, č. 19, účinnost' odo dňa 20. marca 1939.

¹³ Území Slovenského štátu lze definovat jako území Slovenskej krajiny bez území, kteréž bylo ze správního obvodu Št

¹⁴ *Vládné nariadenie zo dňa 20. júna 1939 o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách, již přímo stanovilo: „Kým nebude vydaný zákon o slovenskom štátnom občianstve, môže byť za dôverníka vymenovaný len ten, kto má domovské právo v niektorej obci na území Slovenského štátu.“* In *Slovenský zákonník*, roč. 1939, čiastka 30, č. 137, účinnost' odo dňa 20. júna 1939.

definovaném oboru, se odvolávaly na „*obecnú príslušnosť na území Slovenského štátu*“, hovořily o „*občanoch Slovenského štátu*“, „*slovenských štátnych občanoch*“, „*slovenských štátnych príslušníkoch*“, „*štátnom občianstve Slovenského štátu a domovskom práve*“, „*slovenskom štátnom občianstve spolu s domovským právom*“. Ministerstvo pravosúdia vyjádřilo 27. března 1939 názor, že „*zmenou pomerov a utvorením Slovenského štátu treba znova upraviť štátne občianstvo, lebo takzvaná 'krajinská príslušnosť' zavedená zákonom o autonómii Slovenska, je už bezpredmetná. Doporučuje sa, aby ministerstvo vnútra vypracovalo príslušnú osnovu, kde by bol vzatý náležitý zreteľ, aj na osoby, ktorých štátne občianstvo stalo sa sporným odstúpením územia Maďarsku, Nemecku a Poľsku. Účelným by bylo, keby príslušné rámcové predpisy byly už obsažené v dočasnej ústave Slovenského štátu a zvláštnym zákonom byly by upravené len ich podrobnosti.*“¹⁵ Můžeme proto jednoznačně konstatovat, že s ohledem na změněné státně-územní poměry bylo třeba v slovenském státě za cizince považovat všechny osoby, které neměly domovskou příslušnost na jeho území, tzn. i osoby, které měly domovskou příslušnost na území okupovaného česko-moravského protektorátu, nebo na území, které bylo z Československa odtrženo a připojeno k jinému sousednímu státu. Z tohoto důvodu se také zjišťovalo, proč mužstvo české či jiné národnosti, nebo mužstvo příslušné do území zabraného Maďarskem, slouží v slovenské armádě.¹⁶

První kroky slovenské vojenské správy

Československá armáda představovala mnohonárodnostní instituci. Sloužili v ní příslušníci tří „státotvorných“ slovanských národů – Češi, Slováci a Rusíni (Ukrajinci, označovaní za Podkarpatorusy), ale také Němci, Maďaři, Židé, Romové (Cikáni), Poláci, Rumuni. Bojová hodnota příslušníků jednotlivých národů a národností nedosahovala stejné úrovně, neboť z velké části spočívala na jejich ztotožnění se s československou státností, která v roce 1938 značně okorala. Slovenská společnost nastoupila cestu nacionalizace a tento proces se nevyhnul ani nově vznikající slovenské armádě. Hesla „*Česi von!*“ a „*Čechúrci preč!*“ se pretavila v proces zbavování se jinonárodních vojáků. Vlastně ani nešlo a nemohlo jít o vojáky slovenské armády, neboť nelze říct, že by podléhali velitelské pravomoci slovenských velitelů, když do slovenské armády nebyli zařazeni a ani nesložili 15. března 1939 (či ve dnech následujících) předepsanou přísahu věrnosti slovenské vládě, resp. slovenskému státu. Většina z nich se dočkala propuštění z československé branné moci až po svém nuceném odchodu ze slovenského území při likvidaci československé armády v podmínkách německé okupace. Národními prvky výstavby slovenské armády z nich učinil na slovenském území cizince, kteří by formálně vzato ke službě v slovenské armádě potřebovali souhlas slovenské ústavní autority, tj. hlavy státu, přičemž tuto funkci plnila slovenská vláda,¹⁷ i když si její předseda Jozef Tiso postavení hlavy státu sám 23. března 1939 přisvojil.¹⁸ Za neuspořádaných slovenských poměrů a v čase vojenských improvizací to v tomto ohledu ve vztahu k slovenské armádě nefungovalo. Rozkaz pplk. gšt. Ferdinanda Čatloše, který se stal 14. března 1939 ministrem národní obrany ve slovenské vládě a o den později převzal i funkci krajinského (zemského) vojenského velitele, týkající se převzetí velení u všech útvarů a služeb a u všech posádek služebně nejstaršími důstojníky zbraní, resp. služeb slovenské národnosti, měl jednu důležitou vsuvku. Kde se důstojníků slovenské národnosti nedostávalo, zůstali ve funkci dosavadní velitelé. Z logiky věci tak vyplývá, že velení takto „slovensky“ perso-

¹⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 2, 200548.

¹⁶ VHA Bratislava, f. Výššie veliteľstvo 2 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1940), šk. 14, sg. 14/24, Dôverný rozkaz č. 16/1939, čl. B-73, *Soznamy osob z rad mužstva neslovenskej národnosti – predloha*; Dôverný rozkaz č. 19/1939, čl. B-82, *Branici z obsadeného územia - evidencia*.

¹⁷ HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015, s. 109.

¹⁸ Komu sa odpúšťa trest? : Zásady politickej amnestie. In *Slovák*, 1939, roč. 21, č. 71, s. 3.

nálně poddimenzovaných útvarů zanikající československé armády a rodící se slovenské armády zůstalo fakticky v rukou cizinců – Čechů, neboť tyto vojenské osoby by se dnem vzniku samostatného slovenského státu jeho občany rozhodně nestaly.¹⁹ Nemůžeme ani popominout, že si slovenská armáda vypomohla takovými znaky při posuzování národnosti toho kterého důstojníka zanikající československé armády, které nemohly pod bedlivým okem slovenských radikálních autonomistů obstát. Za důstojníka – Slováka měl být považován 1) důstojník rodem Slovak, 2) důstojník jiné národnosti, který má za manželku Slovenku, 3) důstojník jiné národnosti, který už delší dobu působí na Slovensku a má na srdci zájem Slovenska. U takto vytipovaných důstojníků se zjišťovala národnost netradičním způsobem: Slovak, moravský Slovak, Hanák, Čech.²⁰

Osoby české národnosti nebyly považovány za původní národnostní menšinu, ale za pozůstatek zaměstnavatelské politiky československého státu, kterého je potřeba se zbavit jeho odchodem ze Slovenska.²¹ V slovenském vojenském prostředí řešení tzv. české otázky znamenalo, že všechny útvary měly zahájit přípravy pro nucený odchod českého mužstva do historických českých zemí, přičemž „o *důstojníkoch a rotmajstroch českej národnosti sa rozhodne s najväčším porozumením v krátkej dobe*.“ Mužstvo české národnosti bylo odzbrojeno a izolováno od ostatních vojáků. Odevzdání zbraní, i loveckých, se nevyhnuli ani čeští gážísté. Těch se nakonec také týkal nucený odchod, nejprve s mužstvem odcházeli nepotřební, svobodní a bez bytů a bytového zařízení, následováni s určitou časovou prodlevou i ženatými s rodinami.²² Slovenské ministerstvo národní obrany po dohodě s ministerstvem vnitra a ministerstvem financí zaujalo zásadní stanovisko pro rozhodování o nuceném odchodu osob české národnosti a zcela popřelo princip domovské příslušnosti (!). Směrodatnou se stala pouze národnost dotčené osoby „*a preto jej prípadná príslušnosť na území Slovenského štátu nepadá do úvahy. Všetky osoby českej národnosti, i keď majú domovskú príslušnosť na Slovensku, musia byť evakuované dľa výnosu. Otázku osôb českej národnosti, ktoré však majú ženy Slovenky, treba riešiť individuálne a takáto osoba môže ostať na Slovensku, ak to vyžaduje služba sama a ak nie sú iné, dôležité dôvody k opačnému postupu. Týmto sa teda mení dosavadný postup, že osoby českej národnosti, ktoré majú za ženy Slovenky, môžu bez výnimky zostať na Slovensku*.“ Ze Slovenska tak byli nuceni odejít i Češi, kteří neměli vůbec žádné zázemí, domovské, rodinné, bytové či výtěžné, v historických českých zemích. Pozoruhodným zůstává stanovisko k slovenské národnosti: „*Ináč treba vo vojenskej správe za osoby akoby slovenskej národnosti považovať aj Slovákov, ktorí majú príslušnosť do zemi Protektorátu, ďalej Nemcov, Rusínov a Maďarov až do ďalšieho riešenia*.“²³ Takže „protektorátní“ Slováci, Němci, Rusíni a Maďaři vlastně byli „domnělymi Slováky“(!).

Slovenské ministerstvo národní obrany 25. března 1939 uveřejnilo první seznam těch důstojníků, rotmistřů a civilních zaměstnanců české národnosti, kteří si podali žádost o přijetí do slovenské armády a jejichž žádosti nebyly přijaty. Jejich odchod ze Slovenska byl stanoven na 27. březen. Pak zde byla skupina důstojníků, kteří si také podali žádost o přijetí do slovenské armády a jejichž žádosti nebyly hned odmítnuty. Ti měli vykonávat službu u svých útvarů podle rozkazů velitelů vyšších jednotek a útvarů, přičemž o jejich žádosti mělo být rozhodnuto později. Další skupina Čechů měla být na Slovensku, tam, kde by je-

¹⁹ Za vojenské osoby se považují aktivně sloužící důstojníci, rotmistři a mužstvo zbraní i služeb, nikoliv důstojníci v záloze a ve výslužbě, ani civilní (občanští) zaměstnanci vojenské správy.

²⁰ VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské velitelstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 19, 22857.

²¹ PODOLEC, Ondřej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou ... : Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 121.

²² JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov zo Slovenska po vzniku Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et al. *Rozbitie alebo rozpad? : Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*, Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 509-512.

²³ VHA Bratislava, f. Delostrelecké pluky 1939 – 1942, šk. 1, Delostrelecký pluk 153, Denný rozkaz č. 15/1939, čl. 5, *Domovská príslušnosť – vysvetlenie*.

jich odchodem hrozilo ohrožení chodu služby, přidržena jako potřebná k zácvičku, výcviku a likvidaci („z moci úradnej zadržaní“). Tyto dvě posledně jmenované skupiny vojenských gázistů se dostaly, nejpozději do 30. června 1939, pod bezprostřední velitelskou pravomoc slovenských vojenských autorit, ačkoliv zůstaly vojenskými příslušníky československé armády, i když likvidující (zde vyjádřeno slovy „zostáva naďalej plnoprávnym príslušníkom ministerstva národnej obrany v Prahe, lenže po dobu služby na Slovensku dostáva plat a iné náležitosti od Slovenského štátu“).²⁴ Pražské ministerstvo národní obrany se nicméně ohradilo a prostřednictvím slovenského zmocněnce špkt. děl. Benedikta Dúbravce definovalo podmínky, které by umožňovaly pobyt českých vojenských gázistů v službách slovenské armády, samozřejmě za souhlasu Němců. Praha zbavovala vojenské a občanské zaměstnance, kteří na základě vlastního rozhodnutí vstoupí a budou přijati do služeb slovenského štátu, veškerých práv a nároků plynoucích z jejich služebního poměru v československé armádě. Zároveň ale souhlasila s tím, aby zaměstnanci, o jejichž služby bude slovenskou stranou požádáno z důvodu zapracování a výcviku slovenských zaměstnanců, zůstali na Slovensku po určitou dobu, jejíž konec byl předběžně stanoven na 30. červen 1939, přičemž platy a další hmotné zaopatření by jim poskytovaly slovenské úřady. K dočasnému výkonu služby na Slovensku se vyžadoval výslovný souhlas dotčených zaměstnanců: „Ponechání jednotlivých zaměstnanců ve službách Slovenského štátu bez jejich výslovného souhlasu by bylo třeba sjednat individuálně pro každou osobu.“²⁵

Na Slovensku pracoval v službách vojenské správy poměrně vysoký počet občanských (civilních) zaměstnanců české národnosti. K občanským zaměstnancům náleželi jednak občanští státní zaměstnanci (státní pragmatikální úředníci a zřízení, státní zaměstnanci v pomocné kancelářské službě a pomocní zřízení), jednak smluvní zaměstnanci (smluvní zaměstnanci vyšších služeb, dělnictvo, myčky a uklízečky) na základě individuální pracovní smlouvy nebo kolektivní smlouvy. Slovenská vláda se 18. března 1939 usnesla, že se ze státní služby propustí všichni zaměstnanci, kteří nemají slovenské státní občanství. Výjimku měli tvořit pouze zaměstnanci, jejichž manželky jsou slovenské národnosti, a zaměstnanci, jejichž ponechání je nezbytně nutné pro chod služby, přičemž jejich ponechání se musí individuálně projednat.²⁶ Vládní rozhodnutí tak dopadlo zejména na zaměstnance české národnosti, kteří proto hromadně odcházeli do historických českých zemí.²⁷ Německá strana v okupovaném česko-moravském protektorátu se na příliv Čechů dívala s nedůvěrou, nemohla si dovolit ohrozit své hospodářské zájmy na Slovensku, zejména ve výrobních podnicích. A zasáhla. „Medzi vládou slovenskou a nemeckou bola ujednaná písomná dohoda, že všetci úradníci a robotníci českej národnosti, slúžiaci na území Slovenska, musia byť ponechaní na svojich miestach tak dlho, pokiaľ nebudú miesto nich zapracovaní náhradníci slovenskej národnosti. Títo zamestnanci českej národnosti nachádzajú sa pod ochranou nemeckej vlády a slovenská vláda je zaviazaná zaručiť sa za ich osobnú i právnu bezpečnosť ako i za bezpečnosť ich majetku.“²⁸

Slovenské ministerstvo národní obrany nařídilo, aby civilní smluvní zaměstnanci české národnosti (dělníci odborníci), kteří vykonávají odbornou práci (např. při střelivu, výbušninách, ve výrobních odděleních, automobilních dílnách, proviantních a zbrojních skladech) byli ponechání ve službě. Při propuštění ostatních civilních smluvních zaměstnanců české

²⁴ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 2, 200352.

²⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 23, 204002.

²⁶ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 1, 200124.

²⁷ Do 30. června 1939 odešlo ze Slovenska 17 763 českých státních a veřejných zaměstnanců. MIČKO, Peter – HEŠTEROVÁ, Zdenka. Špecifika postavenia českých zamestnancov na Slovensku počas druhej svetovej vojny vo verejnom, štátnom a súkromnom sektore. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2017, 20, č. 2, s. 94.

²⁸ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 10/1939, čl. B-72, *Zamestnávanie českých úradníkov a robotníkov – sdelenie MNO*.

národnosti (dělníci neodborníci), pokud k jejich propuštění mělo dojít, se mělo v prvé řadě pamatovat na jejich skutečně nevyhnutelnou potřebu, na finanční prostředky a předběžnou systemizaci pro tu kterou kategorii dělníků u útvaru, úřadu a ústavu. Civilní smluvní zaměstnanci - Slováci měli být podrženi v práci a pomocní zaměstnanci české národnosti se měli postupně nahrazovat Slováky.²⁹ Následně se slovenská vláda 17. května 1939 usnesla, že nenahraditelní zaměstnanci státní a veřejné správy české národnosti budou po dohodě s protektorátní Prahou považováni za „vypožičaných“. Pouze ti, kteří měli zůstat v slovenských službách natrvalo, měli složit služební přísahu *Slovenskému státu* a předpokládalo se, že jim bude uděleno slovenské státní občanství. K 1. červnu 1939 zůstalo na Slovensku 2718 státních zaměstnanců české národnosti, kromě Čechů v slovenské armádě.³⁰ Právě slovenská vojenská správa neměla vůbec přehled, kdo v slovenské armádě z vojenských gážistů české národnosti od 14. března 1939 v jednotlivých měsících sloužil a slouží (nezतोžňovat s údaji, kolik jich bylo do slovenské armády přijato – pozn. O. P.). Hlavní vojenské velitelství a jeho 1. oddělení přiznalo, že „*k vyhotoveniu prehľadov nemá žiadnych konkrétnych hlásení od útvarov a že nie sú mu známe presné počty gážistov českej národnosti, ktorí konali službu v slov.[enskej] armáde v mesiacoch marec, apríl a máj. Taktiež za mesiac jún není možné predložiť celkom presný prehľad, pretože presný počet tiež není známy.*“³¹

Pokud se týče odvodní povinnosti osob, které příslušely do Čech, na Moravu a do Slezska, bylo nejprve rozhodnuto, aby „*odvodné spisy týkajúce sa brancov príslušných do protektorátu Čiech a Moravy, byly ako toho času bezpredmetné založené.*“³² Brzy přišla změna. Ministerstvo národní obrany 22. července 1939 oznámilo: „*K odvodom budú predvolaní všetci státní príslušníci, aj Nemci, ktorí boli vlád.nar.čís. 39/1939 Sb.z.a n. oslobodení od plnenia brannej povinnosti. Čechov, ktorí nadobudli dom.[ovského] práva na území terajšieho Slovenského státu po 30/10 1918 treba pokladať za štátnych príslušníkov, ak nepreukážu iné štátne občianstvo.*“³³ Na podzim 1939 mělo také dojít k výměně původních československých vojenských knížek za slovenské vojenské průkazy u všech gážistů I. zálohy a u všech osob mužstva I. zálohy a náhradní zálohy (včetně Němců a Maďarů), kteří mají trvalé bydliště na nynějším území Slovenské republiky (poučení na vojenskom průkazu tak bylo vyhotoveno v slovenském, německém a maďarském jazyku).³⁴

Služba ostatních neslovenských národností

Záhy se ukázalo, že ani slovenská armáda se nevyhne službě vojáků neslovenských národností. Citlivou národnostní menšinu představovali Němci, kteří byli na Slovensku považováni za privilegovanou skupinu. Vynořila se otázka prezenční služby německých branců. Některé vojenské osoby německé národnosti se dotazovaly, zdali mohou opustit Slovensko a vrátit se do historických českých zemí (do okupovaného česko-moravského protektorátu), neboť opatření k nucenému odchodu českého vojenského personálu ze Slovenska se jich netýkala. Ministerstvo národní obrany rozhodlo, že jim nemá být v odchodu bráněno, ale za podmínek jako u Čechů, tzn. ke službě mohl být podržen ten, koho slovenská vojenská správa potřebovala do 30. června 1939. Zároveň nemohl být ze služeb propuštěn ten Němec, který si to nepřál. Pokud šlo o přijetí Němců do slovenské armády, museli si podat

²⁹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 6, sg. 6/19, Dôverný rozkaz č. 6/1939, čl. B-15, *Civilní smluvní robotníci - rozhodnutie*.

³⁰ ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939-1944. In *Historie a vojenství*, 1991, roč. 40, č. 1, s. 53.

³¹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 13, 201966.

³² VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 14, 12121.

³³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 20, 203476.

³⁴ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 31, 204973.

předepsanou přihlášku jako ostatní vojenské osoby.³⁵ Za Němce se začali hlásit i někteří Češi žijící na Slovensku, neboť by jinak byli nuceni Slovensko opustit.³⁶ Při rozhodování o změně národnosti z české na slovenskou nebo německou se slovenská vojenská správa přidržovala těchto zásad: u důstojníků a rotmistrů byla rozhodující kvalifikační listina, kde každý osobně potvrdil správnost údajů, takže směrodatný byl zápis do 14. března 1939 a jen ten mohl být aplikovaný, pokud šlo o nárok při přijetí do slovenské armády; u osob mužstva bylo třeba vyšetřit všechny znaky národnosti (jako národnost rodičů, vzdělání, život atd.).³⁷

Problém byl v tom, že příslušníci německé národnosti nepodléhali branné povinnosti a tedy ani povinnosti prezenční služby, proto u některých útvarů sloužili pouze jednotlivci, kteří se deklarovali jako Němci, „*brannej povinnosti nepodliehajú osoby, ktoré podľa preskúmateľných znakov sú Nemci. Ak sú už príslušníkmi brannej moci, prepúšťajú sa z nej.*“³⁸ O počtu příslušníků německé národnosti v I. záloze (roč. 1916–1899), kterou tvořilo celkem 3872 důstojníků a rotmistrů a 165 921 poddůstojníků a mužstva (v záloze a v náhradní záloze), a v II. záloze (roč. 1898–1889), kterou tvořilo celkem 1399 důstojníků a rotmistrů a 75 519 poddůstojníků a mužstva (v záloze a v náhradní záloze) příslušných na území Slovenska si však určitou představu můžeme udělat. Důstojníků v I. záloze je vykázáno 143, v II. záloze 85, poddůstojníků v I. záloze 2309 a v II. záloze 1709 a zbývajících mužstva v I. záloze 7804 a v II. záloze 4682 mužů.³⁹ Ministerstvo národní obrany vyslovilo 27. dubna 1939 názor, že vzhledem k odlišné vnitro i zahraničně politické situaci, by příslušníci německé národnosti měli povinnosti prezenční služby podléhat. Opíralo se o souhlas představitelů německé národní skupiny na Slovensku. Rozporuplné nazírání, co s Němci a jejich brannou povinností, však vyústilo v to, že část kmenových těles provedla výmaz důstojníků a mužstva zálohy, náhradní zálohy a na trvalé dovolené německé národnosti ze svého kmenového počtu, část nikoliv. Doplňovací okresní velitelství proto byla 22. června 1939 preventivně upozorněna, že Němci budou opětovně podléhat branné povinnosti, takže kmenová tělesa nemají Němce příslušné na Slovensko vyjimat ze svého kmenového počtu, navzdory dosud platné právní úpravě, která Němce branné povinnosti zbavila.⁴⁰

Slovenská vláda při schvalování právního postavení státního sekretariátu pro německou národní skupinu na Slovensku 21. června 1939 určila, že se požadavkům sekretariátu má vycházet vstříc, ale bez toho, že by „*táto ochota prekračovala prípustné hranice ochoty a zvrhla sa na nežiadúce pokladanie sa štátnych orgánov Nemcom a bez toho, že by vzniklo čo len i zdanie, že Nemci sú zvlášť uprednostovaní, a to pred Slovákmí. Nemecká národná skupina je na roveň postavená štátnemu národu slovenskému, avšak nemôže požívať osobitné výhody, akých ani Slováci nemajú. Výkonné orgány štátnej moci musia si byť vedomé svrchovanosti tejto moci na území Slovenského štátu a že tejto moci musí sa každý podrobiť bez ohľadu na národnosť alebo štátnu príslušnosť.*“⁴¹ Slovenská vláda také 25. července rozhodla, že pro příslušníky německé národnosti bude opětovně zavedena branná povinnost.⁴²

³⁵ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 95, sg. 95/198/1, Rozkaz č. 15/1939, čl. B-134, *Voj. osoby nemeckej národnosti*.

³⁶ PODOLEC, Ondrej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou ... : Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 126.

³⁷ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 15/1939, čl. B-96, *Zmena národnosti*.

³⁸ VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 14, 12116.

³⁹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 6, 201313. Nakolik se jako příslušníci německé národnosti podle vlastního prohlášení mohli vykazovat Židé, ponecháváme bez komentáře.

⁴⁰ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 13, 202018.

⁴¹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 34/1939, čl. B-194, *Nemecká národná skupina – právne postavenie*.

⁴² Vládné nariadenie zo dňa 25. júla 1939 o zrušení vládneho nariadenia zo dňa 24. februára 1939, č. 39 Sb. I, ktorým sa príslušníci nemeckej národnosti vynímajú z brannej povinnosti. In *Slovenský zákonník*, roč. 1939, čiastka 40, č. 182, účinnosť odo dňa 29. júla 1939.

Němci, kteří byli dříve vyňati z branné povinnosti, se tak znovu zapisovali do kmenového počtu a do evidence, a to v hodnostech získaných v československé armádě, což se týkalo i těch Němců, kteří měli svá původní vojenská kmenová tělesa v okupovaném česko-moravském protektorátu nebo v okupované Podkarpatské Rusi. Mužstvu německé národnosti odvodního ročníku 1937 a staršího, které nastoupilo do prezenční služby s ostatním odvodním ročníkem 1937 v říjnu 1937, se doba od propuštění do neaktivního poměru až do dne prezentace k pokračování v prezenční službě započítávala do celkové prezenční služební povinnosti.⁴³ Příslušníci německé národní skupiny na Slovensku konali vojenskou službu ve zvláštních jednotkách některého pěšího a dělostřeleckého pluku a podléhali služebním a organizačním předpisům slovenské armády. Při velení a ve služebním styku používaly tyto jednotky slovenský jazyk, ale ve vnitřním styku v zájmu dorozumění bylo Němcům umožněno používat německý jazyk.⁴⁴

Ministerstvo národní obrany 18. srpna 1939 nařídilo, aby Němci, kteří měli nastoupit prezenční službu 1. března 1939, byli povoláni k vykonání vojenské služby 2. října 1939, a to k *Pešiemu pluku 1* do Levoče (jako velitel tamního náhradního praporu byl stále veden stot. pech. Ladislav Rosenzweig, židovské národnosti, ačkoliv měl být na základě diskriminačních opatření z činné služby propuštěn, intervence v jeho prospěch velitele pluku pplk. pech. Pavla Kuny nepomohla, zastupoval ho tak por. pech. Augustin Mravec, velitel náhradní roty) a k IV. oddílu *Delostreleckého pluku 1* do Žiliny (velitel oddílu mjr. del. Karol Šima). Podle vykázaného počtu mělo původně v březnu nastoupit 858 mužů, z toho 59 mužů tzv. důstojnického dorostu. Německým brancům měla být odpuštěna doba 7 měsíců a 1 dne prezenční služby. Předpokládalo se ovšem, že nástup bude komplikovaný, neboť část z nich bude za prací v Německu. Nepochybně zaujme, že výkaz počtu Němců zahrnuje pod jejich hlavičkou, ale stojící jakoby bokem a vykazovánu zvlášť, ještě skupinu 26 Židů, kteří měli nastoupit rovněž do Levoče. V případě Němců v náhradní záloze ministerstvo národní obrany 11. září rozhodlo, aby byli povoláni k vojenskému výcviku také 2. října k náhradnímu praporu *Pešieho pluku 1* do Levoče.⁴⁵ Povolanych do prezenční služby bylo 898 Němců, ale nastoupilo jich pouze 595.⁴⁶ Vojenská správa se tak dostala do překérny situace, když mnozí Němci do prezenční služby nebo na mimořádné cvičení ve zbrani nenastoupili, často pracovali v Německu, nebo nebylo známo místo jejich současného pobytu. Hledalo se řešení, jak z toho ven. Nakonec se těm, co pracovali v Německu, nenastoupení na mimořádné cvičení tolerovalo, u prezenční služby měl o odůvodnění nenastoupení rozhodnout velitel doplňovacího okresu v dohodě s okresním úřadem.⁴⁷ Slovenská vláda však hledala úlevu pro prezenční službu Němců, kterých k 5. prosinci sloužilo 414 u *Pešieho pluku 1* a 173 u *Delostreleckého pluku 1*.⁴⁸ V případě ženatých příslušníků německé národní skupiny se 13. prosince 1939 usnesla, aby se jejich propuštění z prezenční služby řešilo individuálně a na trvalou dovolenou byli propuštěni pouze ti ženatí branci německé národní skupiny, jejichž rodiny by měly nárok na vyživovací příspěvky.⁴⁹ Ministerstvo národní obrany pak 10. ledna 1940 nařídilo, aby se uvedená výhoda v plnění branné povinnosti vztahovala jen na ženaté příslušníky německé národní skupiny odvodního ročníku 1938 a starších, a to na jejich žádost doloženou potvrzení okresního úřadu, že jejich rodina by měla nárok na

⁴³ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 44/1939, čl. B-255, *Nemci – branná povinnosť*.

⁴⁴ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1939, Spisy dôverné, šk. 4, 3165.

⁴⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 31, 204868.

⁴⁶ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 77, 210792.

⁴⁷ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 75, 211160.

⁴⁸ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 82, 212636.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 9, sg. 9/42, Rozkaz č. 9/1940, čl. C-35, *Ženatí príslušníci nemeckej národnej skupiny, prepustenie z prezenčnej služby*.

vyživovací příspěvek.⁵⁰ Nakonec tato výhoda byla rozšířena i na vojenské osoby německé národní skupiny odvodního ročníku 1939, které se oženily před vyhlášením vládního nařízení, kterým se opětovně pro Němce zavedla branná povinnost, tj. před 29. červencem 1939, přičemž tato výhoda se mohla uplatnit i pro odvodní ročník 1938 a starší.⁵¹

Další národnostní menšinou byli Maďaři, kteří z branné povinnosti nebyli vyňati a také prezenční službu v slovenské armádě vykonávali asi v počtu 270 mužů.⁵² Důstojníků maďarské národnosti v I. záloze bylo evidováno 354, v II. záloze 173, poddůstojníků v I. záloze 1583 a v II. záloze 835 a zbývajících mužstva v I. záloze 4910 a v II. záloze 3688 mužů.⁵³ Ministerstvo národní obrany vyslovilo názor, že by v případě maďarských branců měla rozhodovat zásada reciprocity, tzn. postup Maďarska v branné politice vůči příslušníkům tamní slovenské menšiny.⁵⁴ Ministerstvo zahraničních věcí si také vyžádalo pro ochranu zájmů slovenské národní skupiny v Maďarsku, aby každý přehmat (osobní nebo národnostní pronásledování) ze strany maďarských úřadů na jejich příslušnících byl pravdivě a přesně vyšetřen a řádně zadokumentován.⁵⁵

Jinak tomu bylo s Rusíny (Ukrajinci, Rusové, Podkarpatorusové), kteří na Slovensku představovali trpěnou menšinu, a v slovenské armádě jich sloužilo na 570. Mezi nimi se nacházelo cca 160 mužů, kteří příslušeli na Podkarpatskou Rus okupovanou Maďarskem, tudíž se jejich služba stala otázkou zahraničně-politickou, oni sami vystoupit ze slovenské armády a vrátit se na území pod jurisdikcí Maďarska většinou nechtěli. Ministerstvo národní obrany vyslovilo z tohoto důvodu obavu, zda nepředstavují prvek iredentistický a tudíž nespolehlivý, zda je v armádě ponechat či je z armády propustit.⁵⁶ Pokud o to ale vojenské osoby, „*ktoré patria na územie Slovenska posledne odstúpeného Maďarsku*“ (mysleno území ztracené v březnu/dubnu 1939 – pozn. O. P.), požádaly, měly se odsunout do jejich domovů a podle možnosti se každé měl vydat osobní doklad o propuštění z činné služby.⁵⁷

Náčelník štábu hlavního vojenského velitelství pplk. gšt. Štefan Jurech přijal v červnu 1939 rozhodnutí, že veškeré mužstvo, patřící domovským právem na Podkarpatskou Rus (Karpatskou Ukrajinu) nebo na východní Slovensko odstoupené v březnu 1939 Maďarsku a dosud sloužící v slovenské armádě,⁵⁸ bude bez ohledu na národnost soustředěno v oblasti *Vyššieho veliteľstva 3*, které toto mužstvo dislokuje v posádce Prešov a západně od Prešova, např. v posádce Spišská Nová Ves, nikoliv tedy v posádkách Trebišov, Michalovce, Humenné, a využije výhradně pro pracovní službu (shromažďování, uskladňování a čištění materi-

⁵⁰ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 9, sg. 9/42, Rozkaz č. 10/1940, čl. B-41, *Ženatí príslušníci nemeckej národnej skupiny - prepustenie na trvalú dovolenku*.

⁵¹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 9, sg. 9/42, Rozkaz č. 51/1940, čl. B-228, *Ženatí príslušníci nemeckej národnej skupiny - prepustenie na trvalú dovolenku*.

⁵² VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 6, 201296.

⁵³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 6, 201313. Nakolik se jako příslušníci maďarské národnosti podle vlastního prohlášení mohli vykazovat Židé, komentujeme tím, že oproti Němcům je u důstojníků v záloze vykázan cca dvojnásobný počet Maďarů a po Slováčích představují nejpočetnější složku u zdravotnictva.

⁵⁴ U *Pešieho pluku 12* v Banské Bystrici se přihlásili k službě dva nováčci a jeden demobilizovaný voják z území okupovaného Maďarskem (obec Komjatice), kteří odmítli nastoupit do maďarské armády a přešli na Slovensko. Hlavní vojenské velitelství 2. května 1939 rozhodlo: „*Nováčkovia, príslušní do pripojeného územia, ktorí sa teraz prihlásia do prezenčnej služby, nie je možné t.č. prezentovať k vykonávaniu prezenčnej služby, a to: 1) z dôvodov výcvikových, nie je možné pre nich usporiadať zvláštny výcvik, 2) sú cudzí štátni príslušníci.*“ VHA Bratislava, f. Krajinské vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 14, 11710.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Domáce rozkazy 1939 – 1942, šk. 1, č. 63/1939, čl. XVI. *Ochrana záujmov príslušníkov slovenskej národnej skupiny na odstúpenom území*.

⁵⁶ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1939, Spisy dôverné, šk. 1, 39.

⁵⁷ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1940), šk. 14, sg. 14/28/2, Rozkaz č. 2/1939, čl. C-9, *Odsun mužstva na posledne odstúpené územie Slovenska Maďarsku*.

⁵⁸ Na základě tohoto rozkazu se zjišťoval počet mužstva prezenčně sloužícího s uvedeným domovským právem podle národnosti v pořadí: Slovák, Rusín (Ukrajinec), Maďar, Němec, Žid, ostatní. VHA Bratislava, f. Delostrelecké pluky 1939 – 1942, šk. 1, Delostrelecký pluk 153, Denný rozkaz č. 65/1939, čl. 4, *Hlásenie mužstva – predloženie*.

álu apod.).⁵⁹ Vyšší velitel plk. gšt. Augustin Malár pak 28. července 1939 vydal rozkaz, aby u jednotlivých útvarů jeho oblasti, zejména v posádce Prešov, byla vytvořena vždy jedna pracovní skupina (v Prešově u *Pešieho pluku 2, Jazdeckej koruhve III, Delostreleckého pluku 3, Autooddielu III, Telegrafného práporu 2, Vojenskej nemocnice 3*, dále v Levoči u *Pešieho pluku 1*, v Kežmarku u *Delostreleckého pluku 4*, v Spišské Nové Vsi u *Roty velkorážnych guľometov proti lietadlám 7*, v Popradu u *Proviantného skladu 3*). *Samostatný prápor V* měl dotčené mužstvo (20 mužů) odeslat k náhradní eskadroně *Jazdeckej korúhve III* do Prešova, kde se mělo zároveň soustředit mužstvo z oblasti *Vyššieho veliteľstva 1* (9 mužů) a *Vyššieho veliteľstva 2* (7 mužů).⁶⁰

Když se ještě před zahájením vojenského tažení proti Polsku v „mírových“ časech uvažovalo o datu propuštění prezenčně sloužícího mužstva, které službu nastoupilo v roce 1937 a odsloužilo tak stanovené dva roky, ministerstvo národní obrany 28. srpna 1939 rozhodlo, aby mužstvo v prezenční službě, které patří na území odstoupené Maďarsku, bylo propuštěno do obce, do níž odchází, a zároveň souhlasilo, aby ta část mužstva, která nemá toho času kam jít, konala další činnou službu, pokud o to požádá.⁶¹ Osobám, které byly z prezenční služby propuštěné do odstoupeného území Maďarsku, odkud se ale vrátily na Slovensko a byly prezentovány k pokračování prezenční služby, se doba od propuštění z činné služby do prezentace počítala do prezenční služby.⁶² Ministerstvo národní obrany také 1. září rozhodlo o osudu nováčků odvodního ročníku 1938, kteří nenastoupili do prezenční služby 1. března 1939, protože bydleli v cizině, ale příslušeli na území Slovenska. Prikázalo doplňovacím okresním velitelstvím, aby „*títo branci slovenskej národnosti, príslušní do obcí na území Slovenska, ktorí mali nastúpiť do prez-služby 1/3 1939, ale nenastúpili, pretože bývali v cudzine, boli povolaní do prezenčnej služby na 2./druhého/ októbra t.r. k náhradným telesám. U brancov národnosti nemecké, maďarskej, rusínskej a židovskej, príslušných na územie Slovenska, ktorí mali nastúpiť do prez-služby 1/3 1939, ale nenastúpili, pretože bývali v cudzine, zistíte najprv v domovskej obci, či neoptovali pre cudzí štát alebo nestratili slovenské štátne občianstvo, a podľa výsledku zariadte alebo povolanie do prez.[enčnej] služby na 2/10 t.r., alebo vytretie z protokolov odvedených.*“⁶³

V slovenské armádě také sloužili Židé a Romové (Cikáni). Mjr. dopl. Karel Burian na velitelském shromáždění 22. června 1939 oznámil, že „*v prezenčnej službe vojenskej máme 381 židov.*“⁶⁴ Romy (Cikány) v prezenční službě lze ilustrovat počtem 284 mužů.⁶⁵ Židé se stali dehumanizovanou menšinou na základě své etnické příslušnosti. Byli soustředováni do pracovních útvarů, ve kterých se nevykonávala služba se zbraní v ruce, ale pouze manuální práce podle rozhodnutí vyšších velitelů. Jednoznačně šlo o diskriminační opatření k izolaci vojenských osob židovské národnosti od zbytku armády spojené s odebráním vojenských hodností a přidělením zvláštního označení. V roce 1939 bylo odvedeno pro pracovní službu 807 Židů a 640 Romů, dalších 5 Romů bylo odvedeno pro prezenční vojenskou službu.⁶⁶

⁵⁹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 16, 202608.

⁶⁰ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 – Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 6, sg. 6/19, Důvěrný rozkaz č. 36/1939, čl. C-116, *Mužstvo prezenčnej služby patriace na Podkarpatskú Rus a východné Slovensko – odstúpené Maďarsku - sústredenie*. Tento rozkaz se nevztahoval na prezenčně sloužící mužstvo patřící na jižní Slovensko obsazené Maďarskem.

⁶¹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 32, 205214.

⁶² VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1940), šk. 14, sg. 14/24, Důvěrný rozkaz č. 39/1939, čl. B-190, *Premnutie nahradzovania prezenčnej služby pobytom v odstúpenom území*.

⁶³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 98, 105304.

⁶⁴ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 76, 211265, *Zápis o porade veliteľského sboru slovenskej armády a MNO a HVV dňa 22. júna 1939 v zrkadlovej sieni Frídrichovho paláca pod vedením pána ministra NO gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša*.

⁶⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 6, 201296.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 127, 190190.

Nový slovenský branný zákon prijatý v lednu 1940 pak vytvořil situaci, kdy Židy zbavil příslušnosti k branné moci Slovenské republiky, vzal jim charakter vojenských osob, zne-možnil jim sloužit se zbraní v ruce, přisoudil jim charakter rozkladných živlů a nežádoucího elementu, který pouze práci může přinést státu a společnosti užitek. Židé se mohli stát výhradně příslušníky pracovní povinnosti, neboť měli konat práce ve zvláštních skupinách. Pracovní povinnost se tak stala pro Židy náhradou vojenské služby.⁶⁷ Do obdobného postavení se dostala i většina Romů (Cikánů).

Cizinci

Ministerstvo národní obrany muselo pracovat s faktem, že v slovenské armádě slouží cizinci. Rychlý a mnohdy nekontrolovaný úbytek personálu ve všech složkách státní správy po osamostatnění Slovenska odchodem zaměstnanců české národnosti se nevyhnul ani slovenské vojenské správě, která musela přistoupit k výpomocným opatřením a zamezit povážlivému odchodu odborných sil neslovenské národnosti. Do služeb slovenské armády tak byl přijat 151 důstojník a dále 177 rotmistrů české národnosti, a to do 30. června 1939. Po tomto datu hrozil jejich odchod (většinou do okupovaného česko-moravského protektorátu). Vojenští gážisté české národnosti přitom pouze doplnili velký nedostatek důstojníků a rotmistrů slovenské národnosti u každé zbraně a služby, když záložní důstojníci slovenské národnosti, kteří se přihlásili do aktivní služby a byli přijati, vyplnili pouze malé procento celkové potřeby odborných sil. Čatloš se proto odhodlal k netradičnímu kroku a přikázal připravit do 16. května 1939 návrh právní úpravy garantující jistotu cizincům, většinou české národnosti, kteří byli převzati do slovenské armády, po stránce státoobčanské. „*Slovenská armáda má nedostatok dôstojníkov a rotmajstrov - Slovákov. Nedostáva sa ich ani na veliteľské miesta. Preto bolo treba siahnuť k výpomocnému opatreniu. MNO. urobilo to tak, že vyzvalo dôstojníkov a rotmajstrov českej národnosti, ktorí majú za manželky Slovenky, aby si podali prihlášky do Slov.[enskej] armády. Výzva bola z počiatku v celku úspešná. Ponevác však do dnešného dňa títo dôstojníci a rotmajstri nemajú právnej istoty po stránke štátobčanskej do budúcnosti ako aj po stránke práv z tohoto pomeru vyplývajúcej, mnohí odvolali pôvodnú prihlášku, odvolávajúc sa, že nemajú istoty o ich budúcnosť.*“ Čatloš velkoryse předpokládal, že návrh všem důstojníkům a rotmistřům české (a jiné) národnosti, kteří byli převzati do slovenské armády, přízná slovenské státní občanství, aby jim dal jistotu, že nebudou ze Slovenska vykázáni a „*že slovenský štát preberá všetky záväzky byv.[alej] republiky (teraz Protektorátu) voči týmto osobám (penzie apod.)*“⁶⁸ Z Čatlošova nápadu vykryštalizoval nakonec návrh vládního nařízení, „*ktorým sa udeľuje občianstvo cudzincom v brannej moci Slovenska*.“ Osnova o sedmi paragrafech vykazovala nejen formální nedostatky, ale snažila se nesystémově vyřešit problém, s kterým se potýkala nejen vojenská správa, což jí vytýkala v připomínkovém řízení většina rezortů (např. *Ministerstvo pravosúdia*: „*nemožno rezortne upravovať otázku št. občianstva*“, *Ministerstvo financií*: „*treba vec riešiť jednotne a jedným zákonom o št. občianstve*“). Návrh byl označen za předčasný. My si všimneme navrhovaného státně bezpečnostního hlediska, neboť adept na slovenské státní občanství nesměl v době před 14. březnem 1939 nic podniknout proti zájmům slovenského národa a ani potom se nesměl hrubým způsobem provinít proti zájmům slovenského státu, stejně tak nenechme bez povšimnutí, že z možnosti nabýt slovenské státní občanství byly vyňaty osoby označené za Židy.⁶⁹

⁶⁷ PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvním roce po jejím vzniku. In *Vojenská história*, 2020, roč. 24, č. 1, s. 107.

⁶⁸ VHA Bratislava, f. Krajincké vojenské veliteľstvo Bratislava január – jún 1939, šk. 14, 12317.

⁶⁹ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany - Prezídium, 1939, Spisy obyčajné, šk. 1, 5734.

Slovenská vláda se ve věci právního postavení „*príslušníkov Protektorátu dočasne ponechaných v službách Slovenského štátu*“ 17. května 1939 usnesla, že zaměstnanci české národnosti, kteří nebudou ze služeb *Slovenského štátu* propuštěni do 30. června 1939, budou v jeho službách dočasně ponecháni nejméně do 30. června 1940 a ti, kteří budou dočasně ponecháni v službách *Slovenského štátu* i nadále, mohou být propuštěni vždy jen k 30. červnu toho kterého roku. O dočasném ponechání konkrétního zaměstnance v slovenských službách rozhodovalo vždy příslušné slovenské rezortní ministerstvo po dohodě s příslušným česko-moravským protektorátním ministerstvem. Uvedené opatření se již nevztahovalo na zaměstnance české národnosti, kteří byli po 14. březnu 1939 slovenskými úřady v službě na základě vystaveného dekretu ponecháni, převzati a v úřadě povýšeni do 15. května 1939 a v důsledku toho složili služební přísahu *Slovenskému štátu*.⁷⁰ Ministerstvo národní obrany proto vyzvalo gázisty vojenské české a jiné národnosti, kteří se přihlásili do služeb *Slovenského štátu* a službu v slovenské armádě konali a dosud nedostali jmenovací dekrety, aby o jejich vydání požádali.⁷¹

Následně pak přišla informace od vládního rady dr. Nováka z předsednictva vlády z připravované osnovy zákona, který měl komplexně upravit otázku státního občanství a byl 23. června 1939 předložen vládou k projednání do sněmu. Předpokládalo se, že všichni cizinci v státní a veřejné službě *Slovenského štátu* získají bez opčního nebo naturalizačního aktu automaticky slovenské státní občanství, takže podle dr. Nováka bylo možné již nyní tyto věci podle návrhu upravovat a cizince v státních službách za občany *Slovenského štátu* považovat.⁷² Jak předčasné! Nutno si uvědomit, že slovenská vláda 17. května upravila pouze služební poměr zaměstnanců české národnosti a nikoliv jejich státoobčanský poměr, nedošlo k automatickému nabytí slovenského státního občanství cizinci, ale pouze legislativně nedotažený návrh zákona, který měl celou záležitost sprovdit ze světa, se předčasně vykládal ve prospěch těch, kteří v slovenských státních službách setrvali.⁷³ To však nebylo nic platné. V řadách vojenských gázistů a zaměstnanců české národnosti nastala velká nervozita a obava z budoucnosti. „*Tendenčné zprávy šířené medzi gázistami českej národnosti vyvolaly medzi nimi náladu hromadného odchodu do Protektorátu.*“⁷⁴ Ministerstvo národní obrany v Praze oznámilo 30. května 1939 do Bratislavy, že seznamy důstojníků, rotmistrů a občanských zaměstnanců české národnosti zadržovaných na Slovensku v službách slovenské armády jsou neúplné, nepřesné, „*hlavně však neodpovídají předpokladům, které byly předběžně sjednány dne 23. března t. r. prostřednictvím Vašeho zmocněnce škt. děl. Dúbravce. Jsou totiž v seznamech i důstojníci a rotmistři, kteří byli zadrženi bez svého souhlasu přímým nařízením vojenských instancí slovenských [...] Mimo to podle výše*

⁷⁰ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1939, Spisy obyčajné, šk. 1, 5954.

⁷¹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 32/1939, čl. B-186, *Gázisti českej a inej národnosti – vyžiadanie menovacích dekretov*. Vzor dekretu „*Aktivni voj. gázisti neslovenskej národnosti, prijatie do slovenskej armády*“, podepsaný div. gen. Ferdinandem Čatlošem jako ministrem národní obrany: „*Ťhovujuúc Vašej žiadosti prijímam Vás dňom, ktorým Šte nastúpili službu v armáde Slov. štátu ako... z povolania v stavovskej skupine... v hodnosti... do trvalej služby armády Slovenského štátu, pri podmienkach, ktoré Šte prijali. Váš služobný plat, ktorý Šte mali v deň nastúpenia služby, sa nemení.*“ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 16, 202703. Na útvarech se vypracovávaly seznamy důstojníků a rotmistrů, ve kterých musely být vyznačeny tyto kategorie: a) Slovák v aktivní službě, b) Slovák reaktivovaný z výslužby nebo nesuperarbitrovaný zálohy, c) Slovák, který se přihlásil ze zálohy do aktivní služby, d) Čech, Němec atd., který se přihlásil trvale do slovenské armády a byl přijatý, nebo podal přihlášku a nebyl dosud vyzoumen o přijetí.

⁷² VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Dôverné domáci rozkazy 1939 – 1945, šk. 2, č. 18/1939, čl. I, *Cudzinci v brannej moci Slovenského štátu – št. občianstvo*; VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 6, sg. 6/19, Dôverný rozkaz č. 17/1939, čl. B-52, *Cudzinci v brannej moci Slovenského štátu – št. občianstvo*.

⁷³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 15, 202402.

⁷⁴ Stot. pech. Jan Hanta, velitel výcvikového tábora u Humenného (Kamenica nad Cirochou) odůvodnil předání funkce, odvolání přihlášky o přijetí do slovenské armády a odchod do českých zemí lapidárně: „*Příčina odchodu: potíže zo štátnou príslušnosťou*“. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 15, 202560.

*zmíněného předběžného dojednání byl podmínkou pro ponechání vojenských osob české národnosti na Slovensku též souhlas příslušných německých činitelů; pokud je však známo, tento souhlas Vámi získán nebyl.*⁷⁵ Praha proto bezpodmínečně trvala na tom, aby vojenští zaměstnanci české národnosti, příslušní do některé obce v Čechách a na Moravě a dočasně sloužící v slovenské armádě, byli dnem 1. července 1939 propuštěni ze slovenských služeb, a pokud si některé z nich hodlá slovenská strana ve službě ponechat, aby je převzala s jejich výslovným souhlasem do definitivního služebního poměru jako své příslušníky, neboť jinak budou Prahou propuštěni z činné služby, vymazáni z evidence a vyškrtnutí z umístovací akce (jde o převod vojenských gážístů a délesloužících z likvidované československé armády do jiných oborů veřejných služeb v okupovaném česko-moravském protektorátu – pozn. O. P.). Řešením problému byl pověřen slovenský generální konzulát v Praze, který získal ujištění z mocné div. gen. Jana Netíka, že se vynasnaží, „*aby akýsi modus pre ponechanie vojenských gážístov českej národnosti v službách Slovenského štátu bol najdený.*“⁷⁶ Ten se nenašel. Obavy českých vojenských gážístů z nejisté situace narůstaly, množily se případy odvolávání přihlášek a odchodu do okupovaného česko-moravského protektorátu. Bratislava byla přitlačena ke zdi. Ministerstvo národní obrany nařídilo 17. června 1939, aby na Slovensku dočasně zadrženi gážísté řádně předali své funkce, byli ze svazku slovenské armády propuštěni a připravili se na svůj odjezd do českých zemí, který musí být uskutečněn do 30. června. Ostatní vojenští gážísté české národnosti se považovali za gážísty přijaté v slovenské armádě.⁷⁶ „*Otázka štátneho občianstva bude riešená a vo znení budúceho zákona získavajú všetci ponechaní voj.[enski] gážísti, keďže dňa 14. marca 1939 konali službu u voj.[enskej] správy na území dnešného Slovenska, bez opčného alebo naturalizačného aktu, samočinne občianstvo slovenské. Jednotlivé dekréty MNO. už rozosielat' nebude.*“⁷⁷ Jurech okamžitě jako náčelník štábu vyzval podřízená velitelství a jednotky nahlásit, „*ako bude vyzerať chod služby u útvarov po odchode gážístov českej národnosti, menovite hlásia, kto z gážístov už prijatých odíde do Protektorátu.*“⁷⁸

Praha 20. června do Bratislavy suše, ale důrazně vzkázala (učinil tak právě gen. Netík – pozn. O. P.), že za „*účasti říšskoněmeckých činitelů bylo vydáno vládní nařízení čís. 139/1939 Sb.z. a n. ze 6. června t. r. o umístování a jiném zaopatření zaměstnanců vojenské správy, jehož § 1 mimo jiné stanoví, že 'vojenští gážísté z povolání a déle sloužící nesmějí vstupovat do cizích armád.'* Toto zákonné ustanovení, vydané na podnět a se schválením říšskoněmeckých činitelů, je tedy zásadně prejudiciální pro každé řešení otázky trvalého i dočasného vstupu českých vojenských gážístů z povolání do služeb slovenské armády. Proto zdejší MNO. v likvidaci nemůže bez předběžného souhlasu říšskoněmeckých činitelů přistoupit ani na jakékoli prodloužení lhůty dočasného přidělení svých vojenských zaměstnanců ve službách slovenské armády, ani na jejich převzetí trvalé, pokud si k tomuto převzetí nezískáte souhlas říšskoněmeckých úřadů.“ Netík zopakoval, aby vojenští gážísté z povolání české národnosti, příslušní do některé obce v Čechách nebo na Moravě a zadrženi dočasně na Slovensku, byli propuštěni dnem 1. července 1939 ze služeb slovenské armády a odesláni na území Čech nebo Moravy. Z Bratislavy do Prahy směřovala 28. června replika, že dočasně zadrženi vojenští zaměstnanci byli ze svazku slovenské armády k 30. červnu propuštěni, a sdělení, že „*trvale prevzatí voj.[enski] gážísti českej národnosti, ktorí neodí*

⁷⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 14, 202184. HA Bra

⁷⁶ Ministerstvo národní obrany nařídilo velitelům, aby „*vhodným spôsobom vyzvali všetkých tých gážístov českej národnosti, ktorí sa ako v službe tak i mimo službu neosvedčili, alebo sú presvedčení, že by v armáde v duchu novej Slovenskej republiky službu konat nemohli, aby Slovensko ešte do 30. júna t.r. opustili a odišli do Protektorátu.*“ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 6, sg. 6/19, Dôverný rozkaz č. 24/1939, čl. B-77, *Voj. gážísti českej a inej národnosti – výzva, aby sa definitívne rozhodli buď sotrvat, alebo odísť.*

⁷⁷ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, 201845.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 16, 202703.

du do Protektorátu majú sa stať štátnymi občanmi Slovenskej republiky, podľa ústavného zákona, ktorý bol vládou predložený slov.[enskému] snemu dňa 23. júna t.r. k prejednávaniu.“ Bratislava se také neopomněla zbavit odpovědnosti za neúplnost a nepřesnost seznamů důstojníků, rotmistrů a občanských zaměstnanců české národnosti zadržенých na Slovensku v službách slovenské armády: „nepresnosť a neúplnosť soznamov zaviniли práve svojvoľne zo Slovenska odchádzajúci voj.[enský] gážisti, nakoľko bez oznámenia, tajne odchádzali z miesta pobytu do Protektorátu, alebo vyžiadali si 2-3 dni dovolenej a viac sa na Slovensko nevrátili.“⁷⁹ Bratislava zaslala do Prahy definitívni seznamy vojenských gážistů české, německé, ruské a rusínské národnosti, kteří byli převzati do svazku slovenské armády, 29. července 1939. Zároveň dodala i seznam těch vojenských gážistů, kterým byli přijímací dekrety zaslány do českých zemí, ale kteří dosud službu v slovenské armádě nenastoupili a požádala Prahu, aby je k nástupu vyzvala, pokud nebyli umístění do protektorátních veřejných služeb. „Ak menovaní do 15./8.1939 nenastúpia službu, MNO. Bratislava po tomto termíne ich zo soznamu vymaže a na ich služby nereflektuje.“⁸⁰

Slovenská armáda procházela v létě 1939 obdobím nedůvěry v její spolehlivost, která začínala především z gardistických kruhů. Zástupce předsedy vlády Vojtech Tuka si přítomnost vojenských osob české národnosti v slovenských ozbrojených silách výslovně nepřál. Němcům zase nevyhovovalo zejména postavení bývalých legionářů v řadách slovenského důstojnického sboru, ale zde neměli tak velký prostor k manévrování nebo k hmatatelnému nátlaku, pokud se rozhodli vznik slovenské armády tolerovat i s bývalým legionářem v jejím čele. Udeřili proto na české vojenské gážisty v slovenském letectvu (včetně protiletadlového dělostřelectva), kteří představovali údajnou hrozbu nekázně a vojenské iredenty s rizikem útěku do zahraničí. Šlo o vojenské gážisty české národnosti, kteří již byli do služeb slovenské armády přijati, ale na zákrok německé vojenské komise byli dáni Praze dnem 31. srpna 1939 k dispozici (důvod propuštění zástupně nazvaný „následkom reorganizácie slovenskej brannej moci a s touto organizáciou spojených psychologických dôvodov“). Propuštění měli být i poddůstojníci české národnosti letectva a protiletadlového dělostřelectva.⁸¹ Na základě rozhovoru Dúbravce s německým plk. Erhardtem Krügerem se Čatloš 14. srpna obrátil na německou vojenskou komisi v Bratislavě, aby v Praze zprostředkovala „cieľom zaistenia výhod podľa vládneho nariadenia č. 139 zo dňa 6. júna 1939 [...] aby zaistenie výhod so strany MNO. v likvidácii v Prahe pre ešte v budúcnosti k dispozícii daných príslušníkov Protektorátu zo sväzku slovenskej armády bolo benevolentne predĺžené do 30.6.1940. Ak je to nie možné, tedy aspoň do konca roku 1939“.⁸² V slovenském letectvu mezitím proběhla čistka. „Na žiadosť nemeckej voj.[enskej] komisie majú byť všetci výkonní letci – dôst.[ojníci] i mužstvo – českej národnosti prepustení zo slovenského voj.[enského] letectva.“ Čatloš 21. srpna velitelům peruti nařídil, aby dotčeným vojákům byla tato skutečnost vhodným způsobem oznámena, za jejich služby jim bylo poděkováno „a upozornia ich, že vec bude riešená tak, aby neutrpeli žiadnu škodu (v dohode s pražským MNO v likvidácii alebo príp. preradením do inej služby na Slovensku (podtržený text doplněn vlastnoručně Čatlošem – pozn. O. P.). Čatloš pokračoval: „Do definitívneho vyriešenia tejto otázky uvoľnite všetkých, ktorých sa to dotýka, zo služby a zariad'te, aby nemali možnosť disponovať let.[eckým]

⁷⁹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, šk. 12, 201845. Že se neměli stát slovenskými státními občany ani ti, kteří na Slovensku zůstali, svědčí případ přednosty stavební služby Vyššieho veliteľstva 3 por. stav. ing. Jiřího Kohouška, který z důvodu získání civilního zaměstnání na Slovensku požádal o propuštění do zálohy. Čatloš jeho žádosti vyhověl a propustil ho z armády dnem 31. srpna 1939 „bez akýchkoľvek nárokov voči slov.[enskej] armáde a štátu. Menovaného ako cudzieho štátneho príslušníka nemôžem preložiť do zálohy. Jeho ďalší pobyt na Slovensku v dôsledku prepustenia z armády môže mu byť povolený len so súhlasom min.[isterstva] vnútra Slov.[enskej] republiky.“ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 23, 204346.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 23, 204002.

⁸¹ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 32, 205042.

⁸² VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 25, 204654.

materiálom (podtržený text doplněn vlastnoručně Čatlošem – pozn. O. P.),⁸³ Cesta k slovenskému státnímu občanství se tak pro mnohé vojenské gážisty české národnosti zcela uzavřela a hrozil jim odchod do nejisté situace v okupovaném česko-moravském protektorátu. Náčelník štábu mjr. gšt. Emil Novotný z rozkazu Čatloše 30. srpna nařídil pplk. del. Jozefu Turancovi, který v Bratislavě v průběhu vojenského tažení proti Polsku Čatloše na ministerstvu národní obrany zastupoval, aby „predložil návrh na zaradenie prepustených letcov k iným zbraniam, resp. službám (podľa dotazu u jednotlivých pánov). Zásadne p. minister súhlasí s ich ponechaním v slov.[enskej] armáde, nakoľko nedošla ešte z protektorátu pre túto vec priaznivá odpoveď.“ Turanec také urychleně skupinu 17 důstojníků, rotmistrů a délesloužících poddůstojníků české národnosti z letectva a protiletadlového dělostřelectva přeložil k pěchotě, polnímu dělostřelectvu, autovojsku, do zbrojnic, skladů apod.⁸⁴ Z Prahy se s příznivou odpovědí ozval 8. září (prostřednictvím zplnomocněnce německé branné moci u říšského protektora pro Čechy a Moravu div. gen. František Hrabčík, což se však Bratislava dozvěděla až o deset dnů později. Praha souhlasila, aby vojenští gážisté, délesloužící a civilní zaměstnanci, příslušní do českých zemí, o něž slovenská strana žádá, zůstali na území slovenského státu a službu v slovenské armádě konali do 31. prosince 1939. Německá vojenská komise však ústy mjr. Heinricha Beckera neustále tlačila na co nejrychlejší odchod všech českých důstojníků ze Slovenska a dožadovala se 22. září jejich seznamu. Becker, jako německý vojenský atašé v Bratislavě, se 4. listopadu 1939 dočkal. Obdržel dva seznamy důstojníků a rotmistrů české národnosti, kteří vykonávají službu v slovenské armádě („Verzeichnis der Offiziere und Rottmeister tschechischer Nationalität, die in der slowakischen Armee aktiven Dienst leisten“), a zvlášť seznam důstojníků, jejichž služba je i nadále nezbytná („Offiziere und Rottmeister tschechischer Nationalität, Verbleiben in der slowakischen Armee“).⁸⁵ Nešlo o konečná čísla, licitovalo se o každé jméno, zasahoval Tuka, který osobně povolil ponechat 22 důstojníků a 3 rotmistry, logicky se o rozšíření seznamu zasazoval Čatloš. Seznam gážistů, jejichž služba v slovenské armádě je nezbytná, se tak pro Beckera 2. prosince rozšířil na 25 důstojníků a 8 rotmistrů. O osudu 83 důstojníků a 158 rotmistrů české národnosti pak ve dnech 5. – 9. prosince 1939 jednal v Praze mjr. konc. Gregor Zapletal.⁸⁶ Seznam bývalých vojenských gážistů, kteří se vrátili k 1. lednu 1940 ze slovenské armády do okupovaného česko-moravského protektorátu, obsahoval 204 jmen. Další však odjezd ze Slovenska oddalovali a setrvali ve vojenských bytech, neboť zde měli rodiny, majetek. Jejich osudu se na tomto místě nemůžeme věnovat, ačkoliv šlo o cizince.

Na cestě k slovenskému státnímu občanství

V slovenské armádě konalo prezenční službu mužstvo, které do ní nastoupilo 1. října (nejpozději 3. října) 1937, a mělo být předčasně propuštěno z prezenční služby 14. září 1939. Toto předčasné propuštění bylo ještě před zahájením vojenského tažení proti Polsku zrušeno a mužstvo mělo být propuštěno až po uplynutí dvouleté prezenční služby, přičemž vojenské osoby, které již byly propuštěny na trvalou dovolenou, se měly ponechat v poměru mimo činnou službu.⁸⁷ Ani to nestačilo. Toto mužstvo sice bylo přeloženo 1. října 1939 do zálohy, ale zároveň bylo přidrženo v armádě k mimořádnému cvičení ve zbraní. Vojenské osoby, které byly z jakýchkoliv důvodů předčasně propuštěny z prezenční služby na trvalou

⁸³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 32, 205030.

⁸⁴ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 25, 204654.

⁸⁵ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 75, 211181.

⁸⁶ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 81, 212572, 212574, 212575.

⁸⁷ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo I – Veliteľstvo divízejnej oblasti I (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 43/1939, čl. B-252, *Prepustenie mužstva odv. roč. 1937 z prezenčnej služby*.

dovolenou až do skončení jejích prezenční služby a přeložení do zálohy, povolávaly se ihned k pokračování prezenční služby.⁸⁸

V době vojenského tažení proti Polsku v pozdním létě 1939 se povolávání na mimořádné cvičení ve zbrani vztahovalo na všechny slovenské státní občany bez ohledu na národnost.⁸⁹ Kromě nich se mimořádného cvičení musely zúčastnit vojenské osoby v záloze: a) cizí státní občané, kteří byli trvale převzati do slovenských státních nebo veřejných služeb; b) osoby slovenské národnosti z domovských obcí připadlých Maďarsku, které optovaly pro slovenský stát; c) osoby bez státního občanství („státoobčanští“ bezdomovci), které se trvale zdržují na slovenském území a nemohou prokázat cizí státní občanství. Zůstaly ještě osoby české národnosti, které nebyly trvale převzaty do slovenských státních nebo veřejných služeb, anebo sice měly domovskou příslušnost v některé obci na slovenském území, ale ještě se považovaly za bývalé československé státní občany. Zde se očekávalo speciální rozhodnutí.⁹⁰ Další cizinci mohli využít pouze institut dobrovolného vstupu do slovenské armády na dobu války, což se nestalo.⁹¹ K mimořádnému cvičení se také prezentovali Němci, z nichž mnohé po prezentaci útvary propouštěli, namísto toho, aby je ponechali dále sloužit. Propuštěn mohl být však pouze ten Němec, který se prokázal legitimací, že je zařazen do *Hraničiarkeho pluku „Spiš“* spadajícího pod velitelskou pravomoc šéfa Německé vojenské komise genpor. Franze Barckhausena. Oblastní velitel mjr. pech. Ján Štenzinger proto 10. září nařídil, aby „*tí ktorí boli takto omylom prepustení nech sú ihneď znova povolani lebo ide o stovky ľudí*“.⁹² Z německých oddílů *Freiwillige Schutzstaffel* ve Vel'kom Šariši se pak od 15. září započal stavět pěší prapor, který po dosažení hotovosti měl přejít do rámce *Pešieho pluku 35* (velitel mjr. pech. Jozef Tlach) jako jeho I. prapor.⁹³

Zvláštní opatření týkající se osob české národnosti přišlo z ministerstva vnitř 14. září 1939. „*Tohoto času za slovenských štátnych občanov sa považujú osoby, ktoré majú v niektorých obci na dnešnom území Slovenska domovskú príslušnosť bez ohľadu na ich národnosť. Taktiež za slovenských štátnych občanov sa považujú osoby, ktoré pred 2.XI.1938 mali domovskú príslušnosť na tom území Slovenska, ktoré viedeňskými rozhodcím výrokem pripojené bolo k Maďarsku, ale nestaly sa maďarskými štátnymi občanmi dľa čl. 1 úmluvy uzavretej dňa 18.II.1939 medzi Československou republikou a kráľovstvom Maďarským, nehladiac na to, či im už bolo určené domovské právo dľa vl.nar.č.44/1939 Sb.z.a n. alebo nie.*“ „Státobčanskými“ bezdomovci zůstaly osoby, které před nabytím domovského práva na slovenském území zabraněm sousedními státy, měly v některé obci na československém území, ale mimo dnešní území Slovenska, domovské právo a nyní bydlí na dnešním území Slovenska a nemohou se prokázat určením domovské příslušnosti. Češi a „státoobčanští“ bezdomovci se tak okamžitě povolávali k mimořádnému cvičení ve zbrani.⁹⁴

⁸⁸ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 45/1939, čl. B-257, *Preloženie mužstva odv. roč. 1937 do zálohy, ďalšie opatrenie.*

⁸⁹ Ministerstvo národnej obrany nařídilo, aby svolávací lístky pro mimořádné cvičení byly připraveny pro osoby mající trvalé bydliště na Slovensku. Nepovolávaly se ty osoby, které měly nejméně půlroční trvalé bydliště v cizině. „*Preto preskúšajú všetci velitelia náhradných telies či k útvaru nastúpily takéto osoby. V kladnom prípade ich i h n e d prepustia do pomeru mimo činnej služby.*“ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 54/1939, čl. B-289, *Mimoriadne cvičenie v r. 1939 – prepustenie mužstva majúceho trvalé bydlisko v cudzine.*

⁹⁰ „*Príslušníkov Protektorátu nie je možné povolať k mimoriadnemu cvičeniu. Tiež robotníci Slováci, zamestnaní v Nemecku, nemusia nastúpiť, keď ich firma potrebuje.*“ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 108, 109908.

⁹¹ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 47/1939, čl. B-263, *Mimoriadne cvičenie v zbrani v r. 1939 – povolanie i iných voj. osôb než slovenských štátnych občanov.*

⁹² VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 6, sg. 6/19, Dôverný rozkaz č. 61/1939, čl. C-204, *Osoby nemeckej národnosti – ponechanie v slov. armáde.*

⁹³ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany, Spisy tajné 1939 - 1945, šk. 2, Bernolák, 15.200.

⁹⁴ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 1 - Veliteľstvo divíznej oblasti 1 (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný

Ministerstvo národní obrany přistoupilo již 19. září 1939 k prvnímu propouštění vojenských osob v záloze a náhradní záloze ze stavu mužstva roč. nar. 1904 a starší z mimořádného cvičení do poměru mimo činnou službu, od 1. října pak docházelo k všeobecné demobilizaci, která se však netýkala specialistů a útvarů speciálních zbraní (např. útočná vozba, letectvo, protiletadlové dělostřelectvo). Pro námi zkoumanou problematiku je zajímavé, že mužstvo odvodního ročníku 1937, které po propuštění z vojenské činné služby dnem 10. listopadu 1939 odcházelo do okupovaného česko-moravského protektorátu, se muselo shromáždit v Bratislavě a vycestovat na společný cestovní pas, „do Protektorátu /Čechy a Morava/ a ostatnej cudziny môžu byť odoslani iba tí, ktorí preukážu, že odtiaľ vojenskú službu nastúpili a majú tam trvalé bydlisko.“⁹⁵

Ve chvíli, kdy se schylovalo k vyřešení otázky slovenského státního občanství, což by mělo dopad na další setrvání státních zaměstnanců české národnosti v slovenských službách, vyzvalo předsednictvo slovenské vlády 14. září 1939 všechna ministerstva, aby ministerstvu vnitra předložily „soznam českých úradníkov, ktorých jednotlivé rezorty zamýšľajú definitívne ponechať v službách slovenského štátu. Soznam má obsahovať tieto rubriky: 1./ bežné číslo, 2./ meno a hodnosť, 3./ bydlisko, 4./ zvláštne dôvody. Do soznamu nech není sú pojatí zamestnanci, ktorých ministerstvá samy mienia zaradiť medzi dočasných zamestnancov. Ministerstvo vnútra preskúma soznamy a označí osoby, ktorých ponechanie v službách slovenského štátu je nežiadúce z politických dôvodov. Týmto ministerstvom vnútra vyznačeným, ako aj ministerstvám určeným zamestnancom vydajú príslušné ministerstvá hneď, len čo im ministerstvom vnútra bude vrátený preskúmaný soznam, dekrety o ich dočasnom ponechaní v službách slovenského štátu.“ Ostatní zaměstnanci měli být pokládáni za trvale přijaté a měli se tak stát slovenským státními občany.⁹⁶ Chyba lávky! Pro zbývající státní zaměstnance české národnosti, po předchozím exodu jejich kolegů, neměla být cesta k slovenskému státnímu občanství nijak přímočará. Slovenská vláda si před účinností zákona o slovenském státním občanství pospíšila a přijala 16. října 1939 vládní nařízení, kterým státní zaměstnance v trvalém služebním poměru, kteří jsou české národnosti, bez ohledu na jejich domovskou příslušnost a způsob ustanovení ve státní službě, zase prohlásila za dočasné zaměstnance, pokud jim po vydání tohoto nařízení nebude vydán dekret o trvalém ustanovení.⁹⁷ Navíc se slovenská vláda 24. října 1939 usnesla, že zaměstnancům české národnosti je možné vydat dekret o trvalém ustanovení podle vládního nařízení č. 254/1939 Sl. z. pouze s předběžným souhlasem vlády.⁹⁸

Teprve ústavný zákon zo dňa 25. septembra 1939 o štátnom občianstve určil, ktorá osoba se stala od 14. března 1939 slovenským státním občanem a zároveň s účinností od 17. října 1939 stanovil, že ztratily platnost „všetky štátno-občianske predpisy, ktoré ústavný zákon č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte na území Slovenského štátu dočasne v platnosti ponechal.“⁹⁹ Ústavní zákon o státním občanství vycházel ze zásady tzv. „domorodectva“ a „praobyvatelstva“.¹⁰⁰ Ministerstvo vnitra vydalo 30. prosince 1939 výnos k přezkoušení

rozkaz č. 51/1939, čl. B-275, *Osoby českej národnosti a domovskou príslušnosťou na Slovensku – pridrżanie k vojenskej činnnej službe.*

⁹⁵ VHA Bratislava, f. Delostrelecké pluky 1939 – 1942, šk. 1, Delostrelecký pluk 153, Denný rozkaz č. 146/1939, čl. 9.

⁹⁶ *Mužstvo odchádzajúce po vykonaní voj.čin.sl. do cudziny – smernice pre postup a vybavovaní.*

⁹⁷ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo I - Veliteľstvo divízejnej oblasti I (1939 – 1945), šk. 90, sg. 90/176/1, Dôverný rozkaz č. 51/1939, čl. B-274, *Českí zamestnanci, ustálenie soznamu trvale tu ponechaných zamestnancov.*

⁹⁸ *Vládne nariadenie zo dňa 16. októbra 1939 o úprave trvania služobného pomeru štátnych zamestnancov českej národnosti.* In Slovenský zákonník, roč. 1939, čiastka 56, č. 254, platnosť odo dňa 16. októbra 1939.

⁹⁹ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Domáce rozkazy 1939 – 1942, šk. 1, č. 68/1939, čl. VII, *Zamestnanci českej národnosti – vydanie dekrétu o trvalom ustanovení.* Slovenská vláda pak přidala 21. prosince 1939 podmínku, že musí být vyžádáno i stanovisko generálního sekretariátu *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.* VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1939, Spisy obyčajné, šk. 10, 12747.

¹⁰⁰ *Slovenský zákonník*, roč. 1939, čiastka 57, č. 255, účinnosť odo dňa 17. októbra 1939.

¹⁰⁰ PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament : Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť.*

státního občanství státních zaměstnanců, neboť slovenským státním občanem se stala osoba s domovským právem v některé obci na území Slovenské republiky ke dni 30. října 1918, nebo osoba, která se stala do 17. října 1939 trvalým státním zaměstnancem a složila služební přísahu. Ministerstvo vnitra však vložilo do výnosu klíčovou doložku: „*Smernice tieto sa nevzťahujú na zamestnancov českej národnosti, nakoľko ich služobný pomer bol upravený vládnym nariadením zo dňa 16.X.1939 číslo 254/1939 Sl. z.*“¹⁰¹

Češi vlastně neměli být připuštěni k plnění branné povinnosti v slovenské armádě. „*Oso-by národnosti českej budú ku splneniu brannej povinnosti pridržané až podľa toho, či im bude priznané slovenské štátne občianstvo, ako je uvedené v ústavnom zákone zo dňa 25/9 1939 čl. 255 Sl. zák., § 1./2.*“¹⁰² To vyvolalo dohady o nástupu prezenční služby u nováčků odvodního ročníku 1939, což ministerstvo národní obrany 3. ledna 1940 vyřešilo jejich povoláním do prezenční služby (ačkoliv bylo upozorněno, že se část odstěhovala do českých zemí), neboť se až do uplynutí lhůty k podání žádosti o přiznání občanství či do vyřízení jejich žádosti o přiznání občanství na ně mělo nazírat jako na slovenské občany.¹⁰³ Naopak velmi tvrdě se vystupovalo vůči vojenským gážistům české národnosti, a to ústy přednosta osobní skupiny ministerstva národní obrany mjr. pech. Michala Lokšíka. Bylo jednoznačně vyloučeno, že by se na Čechy vztahoval ústavní zákon o slovenském státním občanství, podat žádost o slovenské státní občanství bylo proto umožněno pouze těm příslušníkům, kteří patřili do území odstoupeného Maďarsku. „*Podľa rozhodnutia ministerstva národnej obrany nebudú voj.[enská] gážisti českej národnosti definitívne ustanovení v službách slovenskej armády a nemá im byť udelené ani štátne občianstvo Slovenskej republiky podľa citovaného zákona*“. A Lokšík doplnil: „*Poznamenávam však, že toto rozhodnutie má byť zachované v prísnej tajnosti*.“¹⁰⁴ Když zjistil, že ve slovenské armádě dosud slouží vojenské osoby české národnosti, nařídil propuštění mužstva české národnosti do 15. května 1940 a přitom se odvolával na ministerské nařízení ze 17. března 1939(1).¹⁰⁵ Kvůli nepochopení ze strany podřízených útvarů došlo k upřesnění: „*sa jedná o vojenské osoby mužstva českej národnosti, ktoré sú cudzimi štátnymi príslušníkmi*.“¹⁰⁶

Jinak tomu bylo s německou menšinou. Především byla uzavřena 27. prosince 1939 *Smluva mezi Slovenskou republikou a Německou říší o úpravě štátné příslušnosti národných příslušníkov obidvoch štátov*, která Němcům – (bývalým) československým státním občanům (nebo „státoobčanským“ bezdomovcům) přisoudila slovenské státní občanství, pokud měli na území Slovenska 10. října 1938 domovské právo nebo 14. března 1939 své bydliště, a na druhé straně Slovákům – (bývalým) československým státním občanům (nebo „státo-občanským“ bezdomovcům) německé státní občanství, pokud měli na územích, která byla

Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017, s. 98.

¹⁰¹ VÚA - VHA Praha, f. Sbirka dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, kr. 6, Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1940, inv. č. 8/13, č.j. 6325.

¹⁰² VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 75, 211091.

¹⁰³ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 88, 213384. Alfred Zbojek jako voják české národnosti *Pešieho pluku 2* požádal o propuštění ze slovenské branné moci. Příslušným byl do Turzovky, okres Čadca. „*Upovedomte žiadateľa, že dokiaľ neupreukáže cudzú štátnu príslušnosť, je povinný konať svoju služobnú voj.[enskú] povinnosť na Slovensku. Že je národnosť českej v danom prípade nerozhoduje*.“ VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 115, 113709.

¹⁰⁴ VÚA - VHA Praha, f. Sbirka dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, kr. 6, Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1940, inv. č. 8/9, č.j. 2512. Pro zajímavost uvedme, že k 30. dubnu 1943 sloužilo v slovenské armádě 9 bývalých československých důstojníků a rotmistrů, kteří byli považováni za protektorátní příslušníky a konali tak službu v dočasném poměru. Vedle nich zde sloužila další skupina bývalých československých gážistů, která získala slovenské státní občanství udělením (nikoliv přiznáním) a byla tak považována za zaměstnance trvale pomechané ve slovenské armádě. VHA Bratislava, f. Zbierka „55“, fasc. 55-22-7, sg. 39 1/1-1, č.j. 6206/II-4.odd.1943.

¹⁰⁵ VÚA - VHA Praha, f. Sbirka dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, kr. 6, Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1940, inv. č. 8/9, č.j. 2792.

¹⁰⁶ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 (1939 – 1944), šk. 7, sg. 7/28, Dôverný rozkaz č. 54/1940, čl. C-207, *Voj.osoby mužstva českej národnosti-prepusenie a predloženie soznamov - dodatok*.

v roce 1938 s Německem spojena nebo k němu připojena, 10. října 1938 domovské právo nebo 14. března 1939 své bydliště.¹⁰⁷ Ministerstvo národní obrany podalo 8. března 1940 předsednictvu vlády informaci, že při zjišťování procentuálního počtu příslušníků německé národní skupiny v armádě byla určena pro důstojnictvo a poddůstojnictvo výše 4,73 %, což znamená o 1/10 vyšší odchylku od celostátního požadavku založenému na etnickém poměru Němců k celkovému počtu obyvatel Slovenska. Vojenská správa to vysvětlila dalekosáhlou reorganizací a z toho vyplývajícími přesuny v rámci branné moci i okolností, že „často i s pomocou orgánov nemeckej menšinovej skupiny nebolo možné jednomyselne zistiť národnú príslušnosť toho ktorého. Tieto prípady boli ale zväčša cestou dohody zlikvidované a nakoľko sa jednalo o príslušníkov Protektorátu boli tieto daní k dispozícii.“¹⁰⁸ Na dokreslení uvádíme, že Němcům se tolerovala služba v německé armádě či ve formacích SS bez souhlasu ministerstva národní obrany, ačkoliv jako slovenští státní občané podléhali branné povinnosti službou v slovenské armádě.¹⁰⁹ Doba strávená v německých vojenských službách se jim započítávala do služební povinnosti v slovenské armádě, stanovila se jim minimální činná služba v slovenské armádě v délce 4 měsíců, zároveň se jim dával generální pardon a generální povolení k službě v cizí branné moci na dobu válečného stavu v Německu.¹¹⁰

Neměli bychom opomenout ani brance z území, které po vojenském tažení proti Polsku připadlo Slovensku. Šlo o území, které po první světové válce a v následujících letech zabralo Polsko. Německo „velkoryse“ souhlasilo s jeho přičleněním k území Slovenska, což stvrdila slovensko-německá smlouva podepsaná 21. listopadu 1939 v Berlíně. Na řadu přišla mnohostranná integrace území do slovenského státního organismu. Státní občanství nezůstalo stranou. Státní občanství obyvatel inkorporovaného území, tj. slovenského území připojeného po roce 1918 k Polsku, se posuzovalo analogicky podle ústavního zákona č. 255/1939 Sl.z. o štátnom občianstve, tak, jako kdyby vůbec nedošlo k odloučení tohoto území od Slovenska.¹¹¹ Příslušníci bývalé polské armády narození v letech 1890 až 1917 se převáděli do kmenovaného počtu slovenské armády a osoby mužského pohlaví narozené v letech 1918, 1919 a 1920 byly povinny se přihlásit k odvodnímu soupisu.¹¹² Zjistilo se, že inkorporované území může slovenské armádě poskytnout 1878 mužů I. zálohy a 812 mužů II. zálohy.¹¹³

Závěr

V slovenské armádě před přijetím zákona o slovenském státním občanství sloužili slovenští občané, cizinci i „státoobčanští“ bezdomovci různých národností. Tomu však předcházela nucený odchod převážně většiny českého vojenského personálu ze Slovenska v březnu 1939. Služba cizinců v slovenské armádě se však tolerovala, neboť nebylo zbylí, pragmatismus

¹⁰⁷ *Slovenský zákonník*, roč. 1940, částka 15, č. 71, účinnost' odo dňa 21. marca 1940.

¹⁰⁸ VÚA - VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, kr. 6, Ministerstvo národnej obrany – Prezídium, 1940, inv. č. 8/18, č.j. 8097.

¹⁰⁹ Uvádí se, že v květnu 1940 bylo v evidenci Zbrání SS vedeno 83 slovenských Němců a koncem září 1940 bylo v kmenových jednotkách Zbrání SS registrováno 93 slovenských Němců. SCHVARC, Michal. „Každý Nemeec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ : Nábor a služba slovenských Nemcov vo Waffen-SS 1939-1945. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4, s. 665-666.

¹¹⁰ VÚA - VHA Praha, f. Sbíрка dokumentů armády Slovenské republiky 1939 – 1945, kr. 6, Ministerstvo národnej obrany, 1940, inv. č. 8/26, č.j. 275114.

¹¹¹ Ústavný zákon zo dňa 22. decembra 1939 o inkorporácii území, ktoré bolo pripojené k bývalej republike Poľskej. In *Slovenský zákonník*, roč. 1939, částka 71, č. 325, účinnost' odo dňa 30. decembra 1939.

¹¹² Vládné nariadenie zo dňa 11. januára 1940 o čiastočnej zmene a doplnení branných predpisov pre inkorporované územie. In *Slovenský zákonník*, roč. 1940, částka 3, č. 9, platnosť odo dňa 3. februára 1940.

¹¹³ JAŠEK, Peter. Postavenie brancov z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1939-1945. In MAJERIKOVÁ, Milica (ed.). *Nepokojná hranica : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947“ uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 99.

zcela převládl. Slovenská vojenská správa předpokládala, že se jejich státoobčanské postavení vyřeší v jejich prospěch, jak o tom byli do přijetí zákona o státním občanství neustále ujišťováni. Mnozí se však slovenského státního občanství nedočkali. Po přijetí zákona o státním občanství ti z nich, kteří měli dne 30. října 1918 domovské právo v některé obci na území Slovenské republiky a nepozbyli ho do 17. října 1939, se stali se zpětnou účinností od 14. března 1939 slovenskými občany. Pouze v tomto případě bylo domovské právo podkladem pro slovenské státní občanství. Dále mohli být od 14. března 1939 slovenskými občany ti, kteří byli trvale ustanoveni ve státní službě do 17. října 1939 a složili služební přísahu. V tomto případě nebylo směrodatné, zda dotyčná osoba měla v některé obci Slovenské republiky domovské právo či nikoliv, neboť podkladem slovenského státního občanství bylo její ustanovení trvalým zaměstnancem státu, když v dekretálním jmenování (ustanovení) nesměla mít výslovně uvedeno, že její služební poměr je dočasný nebo smluvní. Pak zde byla skupina dočasných státních zaměstnanců, kteří se nestali slovenskými občany. Jedni nabyli domovské právo na území Slovenské republiky po 30. říjnu 1918 a měli ho i 14. března 1939 a zároveň si ve stanovené lhůtě (podle vyhlášky ministra vnitra z 18. října 1939, kterou se vydává instrukce o provádění ústavního zákona o státním občanství, do 18. dubna 1940, podle výnosu ministerstva vnitra z 30. prosince 1939 do 17. dubna 1940) podali žádost o přiznání slovenského státního občanství, ti se pokládali za slovenské občany až do vyřízení své žádosti, případně pokud žádost nepodali, do uplynutí lhůty pro podání žádosti. Další se přechodně ponechávali v dosavadním zadělení, pakliže měli ke dni 14. března 1939 domovské právo na území připojeném k Maďarsku a dokud nebude o jejich státním občanství rozhodnuto podle úmluvy s Maďarskem, o níž se vedlo jednání.¹¹⁴ Nic z řečeného se však nevztahovalo na státní zaměstnance (tj. i vojenské gážisty) české národnosti, ti mohli pouze požádat o udělení (naturalizaci) slovenského státního občanství.¹¹⁵ Pokud se týče vojenské prezenční služby, v slovenské armádě zůstali sloužit slovenští občané různých národností, Slováci, Němci, kterým se obnovila branná povinnost, dále Maďaři, Rusíni (Rusové, Ukrajinci), i Češi, ze služby byli vyloučeni Židé a většinou Romové (Cikáni), kteří podléhali pouze pracovní povinnosti. Cizinci byli branné povinnosti zbaveni a ze slovenské armády odcházeli. Dobrovolný vstup do slovenské branné moci jim mohl povolit pouze prezident.¹¹⁶

O. PEJS: ENTSTEHUNG DER SLOWAKISCHEN ARMEE UND DIE STAATSBÜRGERSCHAFT

Vor der Verabschiedung des Verfassungsgesetzes betreffend die slowakische Staatsbürgerschaft leisteten sowohl die slowakischen Staatsbürger, als auch Ausländer und Staaten-

¹¹⁴ Podlé stanoviska ministerstva vnitra z 14. února 1940 *Úmluva medzi Česko-slovenskou republikou a kráľovstvom Maďarským o úprave otázok štátneho občianstva a opcie z 18. februára 1939* a navazující vládní nařízení č. 44/1939 Sb.z. a n. platily na Slovensku jen od 1. března 1939 do 14. března 1939. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 - 1940, šk. 132, 194924. Slovensko uzavřelo s Maďarskem smlouvu o vzájemné uspořádání jednotlivých státoobčanských otázek dne 5. února 1941. *Slovenský zákonník*, roč. 1941, čiastka 25, č. 90, účinnosť odo dňa 22. mája 1941.

¹¹⁵ VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 3 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 - 1944), šk. 7, sg. 7/28, Dôverný rozkaz č. 18/1940, čl. B-66, *Štátni zamestnanci prezúmanie štát. občianstva*. V evidenčních listech důstojníků se vyskytovalo mnoho nesprávných údajů ohledně jejich mateřského jazyka, národnosti a státního občanství. Na základě těchto nesprávných údajů byli vlastně tito důstojníci cizozemci. K odstranění uvedených nesrovnalostí byli gážisté povinni prokázat svou národnost výpisem údajů ze sčítání lidu z roku 1930 od státního statistického úřadu a prokázat státní občanství osvědčením o slovenském státním občanství, popř. ustanovovacím dekretem ministerstva národní obrany o trvalém přijetí (převzetí) do služeb slovenské armády. VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 - Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (1939 - 1940), šk. 14, sg. 14/28/1, Rozkaz č. 51/1940, čl. B-261, *Nesprávne údaje v evidenčných listoch - odstránenie nesrovnalostí*.

¹¹⁶ PEJS, Oldřich. Jozef Tiso jako hlava státu a nejvyšší vojenský velitel (od předsedy vlády k prezidentovi). In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 2, s. 22.

lose verschiedener Nationalitäten ihren Militärdienst in der Slowakischen Armee. Der Militärdienst von Ausländern in der Slowakischen Armee wurde zu der Zeit noch geduldet. Die Militärverwaltung setzte voraus, dass die staatsbürgerliche Stellung der Ausländer zu ihren Gunsten entschieden wird, und in diesem Sinne wurden die ausländischen Armeeangehörigen vor der Verabschiedung des Verfassungsgesetzes über die Staatsbürgerschaft im Oktober 1939 wiederholt versichert. Vielen von ihnen blieb allerdings die Verleihung der slowakischen Staatsbürgerschaft nach der Verabschiedung des Verfassungsgesetzes über die Staatsbürgerschaft verwehrt, weil sie zum 30. Oktober 1918 kein Heimatrecht in einem der Orte auf dem Gebiet der Slowakischen Republik besaßen, oder haben es vor dem 17. Oktober 1939 nicht aufgegeben oder verloren, bzw. standen bis zum 17. Oktober 1939 nicht dauerhaft im Staatsdienst und konnten bis zu diesem Zeitpunkt den erforderlichen Dienst nicht ablegen. Aufgrund der Gesetzeslage bildete sich eine Gruppe von temporären Staatsangestellten heraus, die zwar keine slowakische Staatsbürgerschaft besaßen, konnten jedoch von ihrem Recht Gebrauch machen, den Gesuch um die Erteilung der slowakischen Staatsbürgerschaft zu stellen und auf eine positive, bzw. negative Begutachtung warten. Die Lage von Staatsangestellten, einschließlich der sog. Gagisten (Berufssoldaten) tschechischer Nationalität war im Vergleich dazu um einige günstiger. Diese mussten lediglich ein formelles Gesuch um die Erteilung der slowakischen Staatsbürgerschaft einreichen (Naturalisierung). Bezüglich der allgemeinen Wehrpflicht (Präsenzdienst) darf festgestellt werden, dass nach der Verabschiedung des Verfassungsgesetzes über die Staatsbürgerschaft Angehörige unterschiedlicher Nationalitäten, insbesondere Slowaken, Deutsche, Ungarn, Ruthenen (Russen, Ukrainer) und Tschechen ihren Dienst in der slowakischen Armee geleistet haben. Hingegen wurden die Juden und Roma (Zigeuner) aus der allgemeinen Wehrpflicht ausgeschlossen und unterlagen einer allgemeinen Arbeitspflicht. Der Präsenzdienst bezog sich nicht auf Ausländer, die aus der slowakischen Armee entlassen wurden. Der freiwillige Eintritt von Ausländern in die slowakische Wehrmacht konnte ausschließlich vom Staatspräsidenten Josef Tiso gebilligt, bzw. abgelehnt werden.

Seznam použité literatury:

BARTÁKY, Alexander – LALKA, Imrich. *Slovenské štátne občianstvo*. Bratislava : b.v., 1941.

BAUER, Gustáv – NOVÁK, Pavol. *Čs. štátne občianstvo, domovské právo, opcia a priznanie čs. štátneho občianstva*. Košice : Košická kníhtlačiareň uč. špol., 1921.

BŘESKÝ, Antonín. *Právo domovské a státní občianství v republice Československé*. Praha : Nakladatel B. Kočí, 1923.

Československé štátne občianstvo a národná, štátna a ľudovodemokratická spol'ahlivosť. Bratislava : Povereníctvo vnútra, 1949.

HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1351-0.

JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov zo Slovenska po vzniku Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et al. *Rozbitie alebo rozpad? : Historické reflexie zániku Česko-Slovenska* : Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010. ISBN 978-80-224-1150-9.

JÁŠEK, Peter. Postavenie brancov z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1939-1945. In MAJERIKOVÁ, Milica (ed.). *Nepokojná hranica : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947“ uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. ISBN 978-83-7490-346-2.

KAISER, František. *Štátne občianstvo a domovské právo na Slovensku*. Bratislava : v. n., 1924.

KINDL, Vladimír. Československé státní občanství 1918 – 1938 (28. 10. 1918 – 30. 9. 1938). In MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve Střední Evropě, svazek 1*. Praha : Univerzita Karlova ; Nakladatelství Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1718-3.

KOLUMBER, David. Fašizační tendence v právním vývoji druhé Československé republiky. In TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.). *Odras německého národního socialismu ve třicátých letech v Československu a ve státech Střední Evropy*. Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2013. ISBN 978-80-7418-181-8.

KOLUMBER, David. Federalismus a dezintegrační proces v podmínkách druhé Československé republiky. In TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.). *Období nesvobody*. Ostrava : KEY Publishing s.r.o., 2014. ISBN 978-80-7418-211-2.

MÍČKO, Peter – HEŠTEROVÁ, Zdenka. Špecifiká postavenia českých zamestnancov na Slovensku počas druhej svetovej vojny vo verejnom, štátnom a súkromnom sektore. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2017, 20, č. 2. ISSN 1336-9148.

PAVLÍČEK, Václav. Dekrety prezidenta republiky. In JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.). *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 : Dokumenty I*. Brno : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR : Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-48-9.

PEJS, Oldřich. Agenda státního občanství a její legislativní vývoj po roce 1918. In *Metodický návod k vyřizování státoobčanských žádostí při dohledávání dokumentů v archivech v návaznosti na elektronickou spisovou službu*. Praha : Ministerstvo vnitra České republiky, 2014.

PEJS, Oldřich. Jozef Tiso jako hlava státu a nejvyšší vojenský velitel (od předsedy vlády k prezidentovi). In *Vojenská história*, 2018, roč. 22, č. 2. ISSN 1335-3314.

PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvním roce po jejím vzniku. In *Vojenská história*, 2020, roč. 24, č. 1. ISSN 1335-3314.

PODOLEC, Ondrej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou ... : Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava : Atticum, 2014. ISBN 978-80-89758-01-2.

PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament : Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017. ISBN 978-80-89335-79-4.

SCHVARC, Michal. „Každý Nemeц uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ : Nábor a služba slovenských Nemcov vo Waffen-SS 1939-1945. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4. ISSN 0018-2575.

VOREL, Jan (ed.). *Branný zákon republiky Československé s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízenými týkajícími se i branné povinnosti*. Praha : Československý kompas, 1927.

WEYR, František. *Zákony o právu domovském a státním občanství*. Brno : Nakladatelství Barvič a Novotný, 1922.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939-1944. In *Historie a vojenství*, 1991, roč. 40, č. 1. ISSN 0018-2583.

ŽLÁBEK, Josef – VERNER, Vladimír. *Státní občanství a domovské právo v republice Československé*. Praha : Československý kompas, 1923.

PREHĽAD ŠIFIER POUŽÍVANÝCH NA SLOVENSKU POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY: 2. ČASŤ – DIPLOMATICKÉ ŠIFRY

EUGEN ANTAL – OTOKAR GROŠEK – PAVOL ZAJAC

ANTAL, E. – GROŠEK, O. – ZAJAC, P.: Overview of ciphers used in Slovakia during the WW2: Part 2 – Diplomatic ciphers. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 95-108, Bratislava.

In this article, we focus on the ciphers used by Slovak diplomacy in the years 1939 - 1945. An important part of this study is also an overview of various problems related to encryption at the Ministry of Foreign Affairs and embassies. From the available archive documents, we found that the basic hand cipher that was used throughout the Second World War was „cipher XQ“. This cipher was subsequently renamed in 1940 to „cipher R“. A weaker hand cipher C was used in the first years of World War II in addition to the XQ (R). Embassies also used cipher machines (produced before the war in former Czechoslovakia), which were borrowed from the Ministry of National Defense. Due to the large error rate and constant problems with the use of the machines, they began to replace it in 1943 by machines Kryha. From the available documents, we found that there were various problems with using encryption in embassies throughout the Second World War. The Ministry of Foreign Affairs tried to solve these problems gradually by means of various circulars and regulations, unfortunately without much success. Deficiencies were also present at the Ministry of Foreign Affairs encryption department.

Keywords: Military history. Slovakia. WWII. Historical ciphers. Cryptology. The years 1939 – 1945.

V prvej časti tejto štúdie sme sa zaoberali šifrovacími prostriedkami, ktoré využívala slovenská armáda počas druhej svetovej vojny. V tejto časti štúdie sa venujeme šifram, ktoré sa v rovnakom období využívali v slovenskej diplomacii.

Slovensko bolo počas druhej svetovej vojny uznané viacerými štátmi. Zastupiteľské úrady (vyslanectvá a konzuláty) boli zriadené rovnako vo veľkom počte. Konzuláty boli v Berlíne, Berne, Budapešti, Bukurešti, Madride, Moskve, Ríme, Sofii, Varšave, Vatikáne, Záhrebe a neskôr v Helsinkách. Konzuláty boli v Belehrade, Miláne, Prahe, Štokholme a vo Viedni.

Základnou úlohou zastupiteľských úradov bola reprezentácia Slovenska v zahraničí a poskytovanie dôležitých informácií Ministerstvu zahraničných vecí (ďalej MZV, alebo len ministerstvo), ktoré bolo zriadené pri vzniku Slovenského štátu dňa 15. marca 1939. Skladalo sa zo štyroch odborov: prezidiálny, politický, administratívno-právny a národohospodársky. Krátko po jeho vzniku na ministerstve prebehlo niekoľko reorganizácií. V dokumente¹ opisujúcom zoznam personálu ministerstva z 3. novembra 1939 sa ministerstvo už rozdeľovalo na prezídium, učtáreň, politický odbor, administratívno-právny odbor, hospodársky odbor a podateľňu. Ministerstvo zahraničných vecí bolo dobudované až v roku 1941 a bolo rozdelené na kabinet ministra, diplomatický protokol, politický odbor, organizačný odbor, administratívno-právny odbor, národohospodársky odbor, učtáreň a správu kancelárskej služby². Tým, že počas komunikácie so zastupiteľskými úradmi Slovenska bolo niekedy potrebné poslať aj dôverné a tajné informácie, ministerstvo

¹ MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) MZV, krabica (ďalej kr.) 289, dokument bez č. - personál ministerstva počnúc dňom 3. novembra r. 1939.

² KOLEDOVÁ, E. Ministerstvo zahraničných vecí (dotatky) MZV 1939 – 1945, 1947. Inventár. 1994. Bratislava.

nemohlo fungovať bez šifrovacieho oddelenia, ktoré patrilo do I. odboru – politického³. Po roku 1941 bolo existujúce šifrovacie oddelenie premenované na oddelenie „D“⁴ a označovalo sa to v dokumentoch aj ako I/D.

Komunikácia zastupiteľských úradov Slovenska

Zahraničné zastupiteľské úrady Slovenska hrali počas druhej svetovej vojny dôležitú úlohu pri získavaní a triedení dôležitých politických informácií. Základom činnosti úradov bolo podávanie správ a informácií Ministerstvu zahraničných vecí. Ministerstvo zahraničných vecí prikladalo zvláštnu dôležitosť styku so zastupiteľskými úradmi. V obežníku⁵ z roku 1939 sa politicky dôležité správy a informácie rozdeľujú do viacerých skupín. Prvú skupinu tvorili veľmi dôležité správy a informácie tajného a dôverného rázu, ktoré bolo potrebné doručovať najrýchlejšou cestou a formou šifrovaných telegramov. Druhú skupinu tvorili správy označené v prvej skupine, ktorých povaha však nebola súrna. Tieto správy sa mali šifrovať, vkladať do obálky a posielat' napr. s pomocou leteckej pošty. Správy, ktoré neboli dôverného rázu, sa mali posielat' bez šifrovania vo forme obyčajného listu. V takýchto prípadoch sa mali správy chrániť rôznymi prostriedkami⁶ proti nožnej cenzúre. Zaujímavosťou v dokumente je odporúčanie na obmedzenie používania telefónov⁷. Niektoré štáty umožňovali prijímanie a posielanie úradnej pošty bez cenzúry. V Taliansku napr. existovali pravidlá, pomocou ktorých bolo možné obísť cenzúru diplomatickej korešpondencie⁸. Takáto poštová obálka však musela byť priamo podaná na hlavnej pošte v Ríme a bolo potrebné odovzdať potvrdenie o tom, že obálka obsahuje len úradnú korešpondenciu vyslanectva.

Okrem diplomatického zastúpenia – diplomatické attaché, existovalo aj tzv. vojenské attaché, ktoré malo za úlohu zastupovať slovenskú brannú moc v akreditovanom cudzom štáte. Základom činnosti⁹ bolo posielanie správ o vojensko-politických udalostiach a zámeroch zahraničných štátov priamo Ministerstvu národnej obrany. Okrem tejto činnosti mali podporovať vyslanca vo vojenských záležitostiach, pomáhať pri vojensko-diplomatických rokovaniach, dozerat' na činnosť konzulárnych úradov. Príslušníci vojenského attaché boli členmi vyslanectiev, a preto patrili do diplomatického zboru. Členovia boli menovaní Ministerstvom národnej obrany (ďalej MNO) po dohode s Ministerstvom zahraničných vecí a po predbežnom referovaní prezidentovi republiky. Pri posielaní periodických hlásení (hlavne pri opatreniach, ktoré poukazujú na vojnové prípravy) bolo potrebné dbať na rýchlosť podania informácií. Takéto správy sa mali podľa uváženia hlásiť telefonicky alebo šifrované. Vo všeobecnosti sa správy obyčajnej povahy posielali telegraficky alebo písomne poštou. Dôverné správy sa mali posielat' kuriérom, alebo šifrovanými depešami. Šifrované správy politickej a národohospodárskej povahy bolo potrebné okrem toho špeciálne dať na vedomie aj vyslancovi alebo vedúcemu zastupiteľského úradu.

Použité šifry

Na zastupiteľských úradoch sa vo všeobecnosti používali iné šifrovacie prostriedky, ako tie, ktoré využívala armáda na Slovensku. Jednou z výnimiek boli šifrovacie stroje používané v prvých rokoch vojny (bez uvedenia názvu), ktoré boli vypožičané od MNO. V nasle-

³ V rôznych dokumentoch ohľadne šifrovkej agendy sa informácie dávali na vedomie prednostovi I. aj II. odboru.

⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.300/1941.

⁵ SNA, f. MZV, kr. 580, MZV č. 1882/1939.

⁶ V dokumente, na str. 3 a 4 sa uvádza niekoľko možností ako to docieľat'.

⁷ Hlavne kvôli strachu z nahrávania hovorov, ďalej kvôli vysokej cene hovorov.

⁸ SNA, f. MZV, kr. 289, MZV č. 7360/40 prez.

⁹ VHA Bratislava, f. 53, zložka (ďalej zl.) 55-44-95-6-3, MNO č. 153.329/dôv.2.odd.1939.

dujúcej časti postupne uvedieme šifry používané na zastupiteľských úradoch a ich prípadný vzťah k armádnym šifrám, ktoré boli používané počas druhej svetovej vojny.

V júli 1939 MZV rozposlalo *dorozumenie*¹⁰ vyslanectvám a konzulátom Slovenska (v Londýne, Vatikáne, Budapešti, Prahe, Berlíne, Varšave a v Bukurešti), aby sa dôležité správy, ktoré majú byť utajené, posielali šifrované pomocou novej šifry – zaslanej v liste. Doručená ručná šifra bola označená ako „XQ“. Ministerstvo zdôrazňovalo aj tajnosť zaslaných šifrovacích pomôcok a hesiel. Mala sa, okrem iného, podať správa aj o tom, či šifrovacia pomôcka s dvomi prílohami došla neporušene. Dodané heslá boli platné od 1. júla až do odvolania. Ďalšie heslá¹¹ boli vydané¹² až 13. septembra 1939. Zo zachovaných návodov¹³ šifry XQ vieme, že sa jednalo o tzv. trojitú stĺpcovú transpozíciu. Zaujímavosťou tejto šifry je, že jeho jednoduchšia verzia – dvojitá stĺpcová transpozícia – sa používala v slovenskej armáde počas druhej svetovej vojny (ako aj v iných štátoch, a to aj oveľa skôr). O reálnom použití trojitej transpozície inde vo svete sme však nenašli žiadnu zmienku v dostupnej literatúre. Zo znenia popisu šifry usudzujeme, že pri vytváraní tejto šifry vychádzali priamo z vojenskej šifry Q z bývalého Československa s tým, že systém rozšírili o tretiu vrstvu transpozície¹⁴. Kľúče k šifre XQ boli distribuované primárne počas rokov 1939 – 1940. Od roku 1940 začali na zastupiteľských úradoch distribúciu kľúčov k šifrovaciemu systému s novým označením „R“¹⁵. Z dostupných návodov¹⁶ však vieme, že sa jedná o rovnakú šifru ako XQ – o trojitú stĺpcovú transpozíciu¹⁷. V niektorých dokumentoch sa dokonca používalo aj iné označenie¹⁸ ako RR a 2R. Šifra R sa vo viacerých dokumentoch spomína¹⁹ spoločne so šifrou XQ, väčšinou však len pri záznamoch o spálení starých šifrovacích kľúčov. Predpokladáme, že okolo roku 1940 sa jednalo len o zmenu názvu šifry XQ na nový názov R. Pri preskúmaní dokumentov (o odovzdávaní trezoru) z roku 1941 (ktoré obsahujú záznamy²⁰ o vtedajších tajných dokumentoch a šifrách) vieme s určitosťou povedať, že v tom čase už nebola k dispozícii šifra označovaná XQ, len šifra s novým označením R. Trojitá transpozícia sa používala od začiatku až do konca vojny. Použitá bola skoro na každom zastupiteľskom úrade, kde sa šifrovalo. Posledné heslá k šifre R boli vydané²¹ pre niektoré vyslanectvá začiatkom roka 1945 s platnosťou do 31. decembra 1945.

Okrem šifier XQ a R sa používala ešte jedna ručná šifra, ktorá sa označovala písmenom „C“. Jednalo sa o jednoduchú (monoalfabetickú) substitúciu (zámena písmena za iné písme-

¹⁰ SNA, f. MZV, kr. 39, MZV č. 5453/1939.

¹¹ K šifre XQ sa distribuovala jedna „prešifrovacia“ tabuľka a 10 rôznych „skupín“ hesla, každá pozostávajúca z troch častí (číselných permutácií). Predpokladáme, že sa za uvedené dvojmesačné obdobie používali týchto 10 skupín hesiel. Tieto heslá mohli byť upravené (modifikované napr. pomocou zarovnanie permutácií – bližšie popísané v návode šifry) v prípade každej správy. Tieto úpravy však neponúkajú dostatočne veľa možností zostrojenia rôznych hesiel v prípade väčšieho množstva správ.

¹² SNA, f. MZV, kr. 39, MZV č. 11.765/1939 a rôzne dokumenty v kr. 580.

¹³ Ako aj zo štruktúry používaných hesiel. Návody k šifre je možné nájsť na SNA, f. MZV, kr. 39, 42, 507 a 580, bez č. - Šifrový kľúč QX.

¹⁴ Zaujímavá otázka je, prečo nezačali v armáde používať šifru XQ namiesto slabšej verzie Q.

¹⁵ Napr. v roku 1940 do Berlína – SNA, f. MZV, kr. 39, č. 10.459/1940; do Ríma - Tamže, č. 11.316/1940 a č. 4816/1940.

¹⁶ SNA, f. MZV, kr. 42, bez č. - Návod pre šifru R.

¹⁷ Pri vydávaní nových hesiel k šifrám menili aj niektoré parametre systému (na tieto zmeny väčšinou upozorňovali aj v príslušných správach a nových nariadeniach, napr. SNA, f. MZV, kr. 507, č. 38.023/1942), preto v dostupných návodoch sú mierne rozdiely aj medzi šifrou XQ a R. Jedná sa hlavne o rozdiel v maximálnej dĺžke textu (ktorý mohol byť šifrovaný), alebo v maximálnej dĺžke použitého hesla. Zmeny vykonávali aj v spôsobe používania prešifrovacej tabuľky, pozri SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.026/1943 a 75.027/1943.

¹⁸ SNA, f. MZV, kr. 40, č. 846/1941 a č. 15/41 taj. V dokumente SNA, f. MZV, kr. 39, MZV č. 4814/1940, kde popisujú šifry odovzdané vyslanectvu v Madride sa píše o šifre XQ, avšak s červenou farbou je k označeniu ručne dopísané značenie RR. Predpokladáme teda, že najprv sa šifra volala XQ, potom RR a následne to zjednodušili na R.

¹⁹ SNA, f. MZV, kr. 41, č. 6/42, Tamže, č. 2/taj.42.

²⁰ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.114/1941 a MZV č. 28.174/1941.

²¹ SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 90.002/1945 a č. 90.006/1945.

no) s tým, že sa pri šifrovaní text číta od konca. Tento systém patril medzi najslabšie šifry, ktoré sa v tom čase používali – preto bola označovaná len ako pomocná šifra. O nedostatkoch tejto šifry vedeli aj na MZV, napriek tomu bola distribuovaná medzi zastupiteľskými úradmi. Priamo vo vydanom návode²² píše, že „*Vzhladom na jej jednoduchosť je i snadnejšie rozlúštiteľná a preto šifrujte ňou len zprávy, ktoré sú síce dôležité, ale neni želané, aby posielané in claris a aby aspoň do tej doby, kým prídu MZVu boli utajené. /Sú to na príklad stanovenie termínov hosp. rokovani medzištátných – prípravné štadium – miesta rokovania atď, tiež menej významné zprávy týkajúce sa oboru hospodárskeho i iné zprávy podradnejšieho významu.*“²³ Pre lúštitel'ské skupiny cudzích štátov takáto šifra nepredstavovala žiadnu výzvu. Boli však zastupiteľské úrady, kde v prvých rokoch druhej svetovej vojny používali jedine túto šifru. Tento vážny problém identifikovali²⁴ a postupne začali s distribúciou silnejších šifri (ako napr. šifry R) na tieto zastupiteľské úrady. V Madride sa to uskutočnilo až v roku 1941²⁵. S distribúciou kľúčov k C prestali okolo r. 1941 – 1942. V správe²⁶ na vyslanectvo v Madride to zdôvodnili nasledovne: „*Heslá C Vám nové neposielam, lebo pre ich ľachkú dešifrovateľnosť nemá význam ich meniť.*“ V Sofii tiež zakázali²⁷ jeho používanie „... *zakazujem až na ďalšie používanie kľúča C, ktorý pre svoju jednoduchosť dá sa rozlúštiť aj laikom.*“ Napriek tomu sme našli správu²⁸ z roku 1944, šifrovanú pomocou jednoduchej substitúcie. Na Obr. 1 je správa šifrovaná jednoduchou substitúciou a na spodku je uvedený použitý kľúč. Dešifrovanie tejto správy nechávame na čitateľa²⁹.

Ministerstvo zahraničných vecí, spolu s niektorými zastupiteľskými úradmi používali počas vojny okrem ručných šifri aj šifrovacie stroje. Na začiatku vojny sa jednalo o československé šifrovacie stroje (vytvorené pred druhou svetovou vojnou), ktoré vypožičali³⁰ od MNO. V dokumente³¹ z 3. augusta 1939 uvádzajú, že „*Ministerstvo zahraničných vecí sa dozvedelo, že ministerstvo národnej obrany má na sklade niekoľko starších šifrovacích strojov, ktoré má v evidencii spravodajské oddelenie ministerstva národnej obrany. Keďže tieto stroje stoja nevyužitú, ministerstvo zahraničných vecí sa obracia na ministerstvo národnej obrany so žiadosťou o vypožičanie niekoľkých týchto strojov k potrebe ministerstva zahraničných vecí a slovenských zastupiteľských úradov.*“ Tejto žiadosti vyhovel 10. augusta 1939 – pripravili desať šifrovacích strojov a dali k dispozícii aj šifrového dôstojníka MNO³². Šifrovacie stroje boli prevzaté na MZV 27. septembra 1939. Časť týchto informácií sa zachovala aj vďaka tomu, že v roku 1941 potrebovali preúčtovať šifrovacie stroje³³, pri odovzdávaní šifrovacieho materiálu obranného oddelenia MNO spojovaciemu vojsku. Žiadali preto MZV o poslanie potvrdenky³⁴. Dôkaz o výpožičke je možné nájsť priamo aj v dokumentoch³⁵ 2. oddelenia MNO. V rozdeľovníku šifrovacích pomôcok uvádzajú evidenčné čísla desiatich šifrovacích strojov, požičaných MZV. Šifrovacie stroje boli rozposlané v r. 1940 do Berlína, Budapešti, Moskvy a v roku 1941 do Ríma. Každý vypožičaný šifrovací

²² SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 7865/1940 – Návod k šifre “C”.

²³ Termínom “in claris” označovali na text v pôvodnej podobe – bez šifrovania (alebo pred šifrovaním).

²⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.241/1941.

²⁵ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.245/1941.

²⁶ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.009/1942.

²⁷ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.292/1941.

²⁸ SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 80.291/1944.

²⁹ Poznámka autorov: pri šifrovaní sa použila len zámena písmen a text nie je zapísaný od konca (ako by to bolo v prípade šifry C). Text je v slovenskom jazyku. Pre zaujímavosť odporúčame si zmerať čas potrebný na dešifrovanie. Táto šifra je rádo vo najjednoduchšia na použitie. Dešifrovanie pomocou XQ/R trvá omnoho dlhšie.

³⁰ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.050/1941.

³¹ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 7317/1939.

³² SNA, f. MZV, kr. 40, MNO HVV č. 151.070/dôv.2.odd.1939.

³³ SNA, f. MZV, kr. 40, MNO č. 141.068/taj.obr.1941.

³⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.050/1941.

³⁵ Vojenský historický archív v Bratislave (ďalej VHA), f. 55, zl. 55-60-1, bez č. - rozdeľovník šifrovacích pomôcok.

stroj sa skladal z nasledovných častí: „*bedna s evidenčným číslom, kľuka so šrôbom, pomocný háčik, stojan na text, flanelová prikrývka a návod na šifrovanie*“³⁶. V roku 1944 sa podarilo MNO vrátiť len šesť šifrovacích strojov³⁷. Šifrovací stroj z Ríma presunuli do Benátok. Stroj v Berlíne zhorel pri nálete dňa 22. novembra 1943, avšak v decembri 1943 táto informácia ešte nebola známa MZV, lebo nedostali žiadnu písomnú informáciu³⁸ o tom, čo presne sa stalo so šifrovacím strojom. Mali informácie jedine o tom, že pri leteckom útoku na Berlín zasiahli aj budovu vyslanectva. Apelovali preto na urýchlené vysvetlenie situácie. V liste sa báli hlavne o možné umiestnenie a ochranu šifrovacieho stroja, keďže ho mali len vypožičaný od MNO³⁹. Po zrušení diplomatických vzťahov so Sovietskym zväzom dňa 23. júna 1941 sa osud šifrovacieho stroja v Moskve tiež skomplikoval. Napriek návrhu, že v prípade potreby mali šifrovací stroj zničiť (aby sa nedostal do rúk nepriateľa), z MZV došla inštrukcia, že treba „*šifry spáliť a šifrovací stroj vziať so sebou*“⁴⁰. Podľa popisu leg. taj. Ing. Krnu, ktorý bol šifrantom bývalého veľvyslanectva v Moskve, originály šifrier boli spálené, vrátane všetkých pomôcok a tajných spisov. Na vyslanectve ostal jedine stroj, ktorý mal byť podľa inštrukcií vzatý so sebou, čo sa ukázalo byť príliš riskantné. Preto bol – po dohode s vtedajším vyslancom – „*stroj uložený do drevenej bedne a prenesený 24. júna 1941 na švédske vyslanectvo*“⁴¹. Ďalší osud tohto stroja v Moskve, spolu so strojom z Budapešti, nie je známy.

Treba poznamenať, že v dokumentoch pri distribúcii kľúčov k šifrám sa spomína aj systém označovaný ako „K“. Napriek tomu, že sme nenašli žiadne priame dokumenty popisujúce túto šifru, predpokladáme, že sa spája priamo so šifrovacím strojom od MNO. Okrem toho sa systém K vo väčšine prípadov používa v spojení⁴² so šifrovacím strojom a bol distribuovaný len pre vyslanectvá, kde mali uvedené šifrovacie stroje. Dr. Šulík⁴³ (ako referent) v dokumente⁴⁴ z marca 1941 opisuje, ako treba upraviť dlhé telegramy v prípade systému K. V dokumente sa ďalej spomínajú valce, čo tvorili zvyčajne súčiastky šifrovacích strojov. Uvedený dokument sa mal poslať na vyslanectvá v Berlíne, Budapešti, Ríme a v Moskve. Pravdepodobne systémom K označovali len heslá a dokumenty patriace k československému šifrovaciemu stroju⁴⁵.

Popísaný šifrovací stroj bol veľmi problémový a príliš často sa kazil. Pravdepodobne z tohto dôvodu pristúpili k tomu, aby tieto šifrovacie stroje boli vymenené za nový – iný typ. Podľa dokumentu⁴⁶ bolo v roku k dispozícii v júli 1943 v rámci šifrovej agendy šesť šifrovacích strojov typu „Kryha“ (označené ako „*KRYHA-S TANDaRD*“), ktoré patrili MZV

³⁶ Pôvodne dodané české návody boli prepracované a spálené. Dovedna sa spravilo 16 kusov nového návodu v prítomnosti Dr. Šulíka, štyri rozposlané na vyslanectvá. SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 1772/40 prez.

³⁷ SNA, f. MZV, kr. 40, dokumenty bez č. pripojené k MZV č. 28.050/41.

³⁸ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.031/1943.

³⁹ Zaujímavá je informácia, ktorú uvádzajú ohľadne ceny šifrovacieho stroja – „*120.000.-Ks*“, čo malo MZV zaplatiť MNO v prípade, že by sa stroj zničil.

⁴⁰ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.304/1941.

⁴¹ Pravdaže, švédske vyslanectvo nebolo informované o obsahu a debna bola aj zamknutá. Rátali aj s tým, že v prípade novej evakuácie švédskeho vyslanectva by nikto nevedel zistiť, že sa jedná o šifrovací stroj slovenského vyslanectva.

⁴² Napr. do Budapešti poslali šifrovací stroj kuriérom, spoločne s heslami K (SNA, f. MZV, kr. 39, č. 6987/40 prez.). Rovnako to bolo aj v prípade Berlína (SNA, f. MZV, kr. 39, MZV č. 11.920/1940 a potvrdenka č. 2553/1940) a Ríma (SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.108/1941).

⁴³ Jediné, čo sme o leg. taj. II. tr. Dr. Cyrilovi Šulíkovi vedeli zistiť, že pracoval od 3.11.1939 na MZV v administratívno-právnom odbore ako min. koncipista - SNA, f. MZV, kr. 289, dokument bez č. - personál ministerstva počnúc dňom 3. novembra r. 1939. Ďalej sme zistili, že 2. júla 1943 preberal šifrovú agendu od leg. taj. II. tr. Dr. Pavla Bukovinského - SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.020/1943.

⁴⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.090/1941.

⁴⁵ Pri obsahu trezorov v SNA, f. MZV kr. 40, MNO č. 28.114/1941 a MNO č. 28.174/1941 sa na zastupiteľských úradoch používali šifry a pomôcky označované C, K a R. Okrem toho boli k dispozícii kľúče (na zamknutie) šifrovacích strojov. Pozri aj dokument v kr. 40, MZV č. 3142/40 – šifrovacie prostriedky v Moskve.

⁴⁶ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.020/1943.

a jeden ďalší kus, ktorý patril jednému pánovi z Viedne. V tom čase bolo na MZV rovnako k dispozícii aj šesť iných šifrovacích strojov priamo na ministerstve a štyri stroje na zastupiteľských úradoch (stroje v dokumente označovali ako „šifrovacie stroje veľké v debnách“ – bývalé československé), ktoré mali byť nahradené Kryhou. Kryha je známy komerčný šifrovací stroj, ktorý skonštruoval Alexander (von) Kryha v roku 1924⁴⁷. Na slovenských zastupiteľských úradoch ju začali používať⁴⁸ v r. 1943 v Helsinkách⁴⁹, v r. 1944 v Bukurešti, Madride a Budapešti a v r. 1945 v Berlíne.

Problémy na zastupiteľských úradoch

V roku 1939 boli distribuované šifrovacie pomôcky na zastupiteľských úradoch a úspešne začali šifrovanú korešpondenciu, a to bez väčších ťažkostí. Za spomenutie stojí akurát distribúcia zlých hesiel k šifre XQ, na čo upozornili⁵⁰ v júli 1939 z vyslanectva vo Varšave. Najbežnejším problémom počas rokov 1939 – 1940 bolo to, že poslané šifrované telegramy nebolo možné dešifrovať na strane prijímateľa⁵¹. V takýchto prípadoch sa väčšinou vyžiadalo opakovanie príslušnej správy.

V júli 1940, MZV informovalo⁵² vyslanca v Budapešti, že dostali od nich dva telegramy, ktoré nevedeli dešifrovať. Väčším problémom však bolo to, že opakovanie správy žiadali ako „*Vaša zpráva nelúštitel'ná-opakujte -Klinovský*“⁵³. Hocijaké označovanie správ, ktoré naznačuje, že má šifrovaný/utajovaný obsah, bolo zakázané. V dokumente tento čin vysvetľujú tým, že na telegrame nebolo zadané číslo správy. V prípade zadania čísla správy by bolo možné vyžiadať opakovanie telegramu ako „*Vaše [číslo] opakujte!*“ V dokumente ďalej upozorňujú, aby si šifrant vyslanectva dôkladne našudoval návody pre šifrovanie, v ktorom sú všetky náležitosti vysvetlené aj s príkladmi.

V Moskve zase riešili niekoľko prípadov⁵⁴, keď v telegrame chýbali povinné časti (dátum, počet slov a pod.), alebo viacero písmen šifrovanej správy. Podozrievali z toho Sovietov, že úmyselne modifikujú správy (poslané poštou).

V dokumente⁵⁵ z januára 1941 opisujú, ako majú na zastupiteľských úradoch postupovať v prípade, že je problém s dešifrovaním správy. V prvom rade bolo potrebné po prijatí správy skontrolovať, či počet písmen správy sedí s číslom uvedeným na začiatku telegramu⁵⁶. Ak sa zistilo, že sa čísla zhodujú, ale nie je možné telegram dešifrovať, mohli žiadať opakovanie telegramu. V prípade, že sa čísla nezhodovali a telegram nebolo možné dešifrovať, chybu mali hľadať na poštovom úrade (napr. či nevynechali nejaké písmeno a pod.). Nedešifrovateľné telegramy (originál, odpis konceptu) bolo potrebné Ústrediu poslať na analýzu a kontrolu. Podľa vinníka mala náhradu za opakovanie správy zaplatiť buď pošta,

⁴⁷ SCHMEH, K. Alexander von Kryha and His Encryption Machines. 2010. Cryptologia, 34(4):291–300.

⁴⁸ SNA, f. MZV, kr. 42, dokument bez č. obsahujúci záznamy o rozposlaní šifrovacieho stroja Kryha na rôzne zastupiteľské úrady. Tamže MZV č. 90.003/1945 a 90.005/1945.

⁴⁹ Ako zaujímavosť môžeme spomenúť, že nový šifrovací stroj, ktorý do Helsiniek poslali v 1943, nazvali v dokumente ako „SVERK“ - SNA, f. MZV, kr. 41, č. 12/dôv 1943, avšak z ďalších dokumentov bolo zistené, že sa jednalo o Kryhu. Po odchode nemeckého vyslanectva v Helsinkách v roku 1944 došiel príkaz: „*Zachovaj sa ako Nemci. Šifrovací stroj ber sebou.*“ - Tamže, kr. 42, MZV č. 80.270/1944 a č. 80.271/1944.

⁵⁰ SNA, f. MZV, kr. 39, z roku 1939 dokument č. 717/39.

⁵¹ Pozri napr. SNA, f. MZV, kr. 39, dokument č. 9972/39 z roku 1939 a dokument č. 12437/40 z roku 1940.

⁵² SNA, f. MZV, kr. 39, MZV č. 7022/1940.

⁵³ Maďarská pošta z toho hneď vedela, že ide o šifrovanú správu.

⁵⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, č. 881/41.

⁵⁵ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.002/1941. Zaujímavosť v uvedenom dokumente je aj jedna hospodárska regulácia. Konkrétne zapisovanie čísiel sa malo zmeniť z pôvodného zapisovania slovom na zapisovanie pomocou rímskych písmen (lebo vyžaduje menej písmen, a preto je cena správy nižšia).

⁵⁶ Každý šifrovaný telegram musel na začiatku obsahovať počet písmen správy – práve kvôli novej kontrole.

alebo zastupiteľský úrad, prípadne samotný šifrant. Treba poznamenať, že na obale spisu je síce uvedená poznámka, že „*Ešte neplatí! Neexpedovat*“, avšak na konci spisu je dopísaná ďalšia poznámka s dátumom 15. december 1941, aby to expedovali do Budapešti, Berlína, Moskvy, Bukurešti, Ríma, Belehradu, Sofie a do Madridu.

V Moskve museli riešiť aj taký incident⁵⁷, že ku šifre R nevedeli nájsť heslá na tri mesiace. Mali pri tom podpis vyslanca o prevzatí uvedených hesiel. Neskôr však bola situácia vysvetlená, heslá na chýbajúce mesiace neboli doručené. Prijaté heslá k R (vydané na dlhší časový interval) boli v zapečatenej obálke a dlhú dobu to nikto neskontroloval. Problémom bolo, že na veľvyslanectve sa vôbec nepoužívala šifra R. Chýbajúce heslá preto zistili až vtedy, keď sa pokazila šifra K a vyslanectvo bolo nútené použiť R.

Chýbajúce a neúplné informácie spôsobovali problém aj na iných vyslanectvách. V Belehrade žiadali⁵⁸ nové návody na šifrovanie dva mesiace po tom, ako sa im „*bez stopy stratili*“ staré heslá a návody pri leteckých náletoch 6. apríla 1941. Na dokumente je rukou dopísaná poznámka, že uvedené dokumenty boli v skutočnosti odovzdané ministerstvu, čo potvrdzuje aj ďalší dokument⁵⁹. Aj z toho je vidieť, že na zastupiteľských úradoch bola miestami prítomná dezinformácia.

Časom vznikali vážne nedostatky v správnom zaobchádzaní so šifrovacími prostriedkami, ako aj v zásadách šifrovej komunikácie. Jedným z najdôležitejších pravidiel mala byť bezpečná úschova šifier. V dokumente⁶⁰ pripomínajú, že šifrovacie pomôcky majú byť uzamknuté v trezore, keď sa nepoužívajú. Vážny bezpečnostný problém predstavovalo aj to, keď sa pôvodný text šifrovanej správy doslovne zopakoval v otvorenej reči⁶¹ (čiže bez šifrovania). V septembri 1941 rozposlali obežník⁶² všetkým prednostom zastupiteľských úradov (s vynechaním Prahy, Viedne a Vatikánu), aby pripomenuli staré nariadenie z r. 1940 o manipulácii pri zasielaní dôverných správ. Upozorňovali na tri najdôležitejšie pravidlá. Písali, že telegram a pri dešifrovaní použité papiere treba hneď spáliť. Pri zakladaní spisu je dovolené zadávať len dátum prijatia správy a číslo spisu odosielateľa. Obsah správy bolo dovolené napísať len za podmienky, že sa dôkladne preformuluje (iné výrazy, zmena slovosledu, iná stavba viet). Na záver zdôraznili, že „*vo spise, jeho označení ani nikde inde nesmie sa vyskytovať v žiadnom gramatickom tvare slovo šifra, alebo iné označenie, z ktorého by bolo patrné, že ide o šifrovanú správu*“. Niektoré zastupiteľské úrady si však nezobrali tieto dôležité opatrenia k srdcu. Zo Sofie v r. 1942 poslali súkromný telegram⁶³, ktorý končil s výrazom „*chiffraantwort folgt*“ (v preklade nasleduje šifra). V správe pripomenuli obežník zo septembra 1941 s tým, že nedodržanie pravidiel bude mať za následok disciplinárne stíhanie.

Samostatnú skupinu problémov predstavoval samotný šifrovací stroj, vypožičaný od MNO. Podľa zachovaných dokumentov bol tento stroj vnímaný dosť negatívne kvôli jeho chybovosti. Z dostupných archívnych dokumentov, však nie je známe, či tento problém bol v rovnakom rozsahu prítomný aj v armáde. V marci 1941 bolo MZV informované⁶⁴ vyslanectvom v Moskve, že majú problém pri dešifrovaní došlých správ. Písali, že „*Praksou sa ukázalo, že vina býva často v stroji, ktorý nepresne, čiže kapriciozne pracuje. Pri opakovaní dešifrácie a zapisovaní stavu valcov skoro po každej vete, aby nebolo treba vracat' sa k dešifrovaniu vždy od samotného začiatku, čo je únavné a spôsobuje nové pokazenie čistopisu šifry, dari*

⁵⁷ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.183/1941.

⁵⁸ SNA, f. MZV, kr. 40, č. 37/41.

⁵⁹ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.243/1941.

⁶⁰ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.292/1941.

⁶¹ SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.061/1941.

⁶² SNA, f. MZV, kr. 40, MZV č. 28.302/1941.

⁶³ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.008/1942.

⁶⁴ SNA, f. MZV, kr. 40, č. 610/41.

sa nám touto metódou pomaly ale iste, šifru dešifrovať.“ V júli 1941 poslalo⁶⁵ vyslanectvo v Ríme na kontrolu a analýzu päť telegramov, ktoré nebolo možné dešifrovať. Vyjadrenie k uvedeným telegramom bolo napísané v auguste 1941 (Dr. Bukovinský). Zistilo sa, že chyby v telegramoch boli zapríčinené poštou a zlým nastavením šifrovacieho stroja. O rok neskôr, pri zaslaní nových šifrovacích pomôcok⁶⁶, MZV poslalo na vyslanectvo v Ríme (zastupiteľský úrad *Kvirinál*) aj jeden cvičný telegram šifrovaný systémom K. Cieľom bolo presvedčiť sa, či prítomný šifrovací stroj dobre funguje. Mali o tom podať správu, a to aj v prípade, že by ten telegram nevedeli dešifrovať. Konkrétne písali: „*Tým chcem sa presvedčiť jednak, či vôbec viete zo strojom zaobchádzať, ďalej, či stroj je sohratý s tunajším.*“ V dokumente je rukou dopísaná poznámka, že na túto žiadosť odpoveď „*nedošla, ale Rím zaslané pomôcky používa.*“ Neskôr však z Ríma poslali odpoveď⁶⁷, kde oznamovali, že „*náš šifrovací stroj je pokazený, a preto nemožno dešifrovať na ňom telegram, ktorý ste nám zaslali...*“. Pravdepodobne najviac problémov so šifrovacím strojom mali v Budapešti. V júni 1942 adresovali telegram vyslancovi Mračnovi, aby dodal nové stroje⁶⁸: „*Žiadané stroje súrne potrebné. Doterajšie sú pod všetku kritiku.*“ Do Budapešti poslali v októbri 1942 nové heslá⁶⁹ k systému K, ako aj cvičné telegramy šifrované s rôznymi heslami: „*Pomocou týchto telegramov preskúšajte, či stroj správne funguje, aby sa zistilo či je vadný stroj Ministerstva alebo Váš a či je chyba v manipulácii s ním.*“ Podobne spravili aj v novembri 1942. Poslali niekoľko cvičných telegramov⁷⁰ na preskúšanie rôznych nastavení (ako použitie alebo vynechanie individuálneho hesla, čo tvorilo časť hesla/nastavenia stroja). Z Budapešti žiadali ďalšie cvičné telegramy, keďže nebolo možné predošlé cvičné telegram úspešne dešifrovať. Na MZV po prijatí ďalšieho nedešifrovateľného telegramu z Budapešti, žiadali, aby oznámili či ich stroj vie dešifrovať vlastné šifrované správy, aby mohli bezodkladne urobiť nápravy⁷¹. V decembri 1942 z Budapešti poslali správu⁷², že „*pravdepodobná chyba šifrovacieho stroja spočíva v nedostatočnom tlaku oleja na válce, prípadne tiež v tom, že stroj nebol vo vodorovnej polohe pri šifrovaní.*“ Stroj mali namazať s pomocou tamojšieho vojenského attaché, ale ani táto náprava nepomohla k tomu, aby vedeli úspešne dešifrovať prijaté správy.

Problémy so šiframi stále pretrvávali a chyby v šifrovaných telegramoch boli na zastupiteľských úradoch veľmi časté⁷³. Z toho dôvodu 9. januára 1943 bol Dr. Pavel Bukovinský, leg. taj. II. tr. poverený MZV, aby v rámci kuriérskej cesty zistil na zastupiteľských úradoch v Budapešti, Záhrebe, Ríme a v Berne „*stav vo veci šifry*“. Mal za úlohu prípadné nedostatky odstrániť a podať o tom správu⁷⁴. Táto kontrola nebola pravdepodobne dopredu hlásená, na zastupiteľských úradoch sa mal prednostom na požiadanie preukázať s uvedeným poverením.

Z jeho správy⁷⁵ z 6. februára 1943 (ktorá bola poslaná prednostom I. a II. odboru MZV) sa dozvedáme zistené nedostatky, ktoré si v krátkosti zhrnieme. V úvode popisuje, že podľa možnosti zaučil aj šifrantov (na zast. úradoch), ktorí v niektorých prípadoch neovládali šifry. V Budapešti bol šifrovací stroj zle nastavený. Stroj síce fungoval, ale nekorešpondoval s nastavením stroja na MZV, preto ho bolo treba správne nastaviť. V Záhrebe bola k dispozícii len ručná šifra. Prednostu spolu s tajomníkom vyslanectva bolo potrebné zacvičiť v šifrovaní. V Ríme pri *Kvirinále* nefungoval šifrovací stroj (tvrdil, že sa pokazil nepoužívaním

⁶⁵ SNA, f. MZV, kr. 40, č. 2096/41.

⁶⁶ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.013/1942.

⁶⁷ SNA, f. MZV, kr. 41, č. 211/42-taj.

⁶⁸ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.124/1942.

⁶⁹ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.015/1942.

⁷⁰ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.019/1942.

⁷¹ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.024/1942.

⁷² SNA, f. MZV, kr. 41, č. 479/taj./1942.

⁷³ Pozri napr. SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 38.008/1942, 38.011/1942, 38.012/1942 a 38.021/1942. V dokumente č. 38.023/1942 píšú, že v „*poslednom čase sa množia prípady nerozlúštených telegramov.*“

⁷⁴ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.001/1943.

⁷⁵ SNA, f. MZV, kr. 41, dokument bez č. - správa o šifre na zast. úradoch.

a zlou manipuláciou). Stroj bolo treba správne nastaviť, rozhybať a namazať. V Ríme pri Vatikáne dokonca nemali k dispozícii žiadnu šifru a nikto tam neovládal šifrovanie. Bolo preto potrebné cez kuriéra poslať šifrovacie pomôcky⁷⁶ a zacvičiť personál. V Berne síce mali k dispozícii šifrovacie pomôcky, ale šifrovať nevedeli. Z toho dôvodu ich bolo treba zacvičiť. V dokumente je ceruzkou dopísaná poznámka, že „*prečo prednostovia nehlásili nedostatok, resp. neuchádzali za nápravu z vlastného postrehu! Šifra nie je hračka, ktorú možno zanedbávať.*“

Začiatkom marca 1943 vyslanectvo v Bukurešti oslovilo⁷⁷ MZV ohľadne zistených problémov v šifrovaní. V dokumente uviedli, že na jeden dlhší šifrovaný telegram dostali odpoveď in claris (nešifrovane) s odvolaním na číslo, pod ktorým sa telegram posielal. Vzhľadom na túto chybu potrebovali vyžiadať zmenu hesiel (ako aj samotnej šifry). Okrem toho žiadali vyslanca, aby vydal tajný obežník, kde by uviedol inštrukcie k šifrovacím zásadám. Táto úloha bola delegovaná Dr. Bukovinskému (rukou dopísaná poznámka na dokumente), ktorý mal situáciu ihneď vyšetrit' a poslať o tom správu. Rozposlali preto kuriérom 25. marca 1943 ďalší obežník⁷⁸, adresovaný prednostom odborov, diplomatickému protokolu a prednostom zastupiteľských úradov⁷⁹. Cieľom bolo znova upozorniť na zásady manipulácie so šifrovanými správami. Pripomenuli doterajšie pravidlá z rokov 1940 a 1941. Pridali informácie, že po šifrovaní a dešifrovaní musí šifrant bezpodmienečne po manipulácii spáliť všetky papiere, ako aj samotný telegram. Zdôraznili, že na šifrované správy je dovolené odpovedať výlučne šifrovanou správou, aj keby sa jednalo o bezvýznamnú odpoveď. Ďalej sa uvádza, že všetky správy majú štylizovať normálne. Je neprípustné označovať na spise výrazom „*odoslať šifrou*“. V prípade, že správa, ktorú prijme šifrant na spracovanie, nie je podpísaná prednostom alebo jeho povereným zástupcom, musí ju odmietnuť. Na konci dokumentu je rukou pripísaná poznámka: „*Upozorňujem, že previnenia proti tomuto postupu budú sa prísne stíhať disciplinárnymi trestami.*“

Pravidelné upozornenia neboli postačujúce pre niektoré zastupiteľské úrady. V júli 1943 poslalo vyslanectvo v Ríme kombinovaný telegram (obsahoval aj šifrované aj nešifrované časti). Kombinácia šifrovanej a nešifrovanej časti bola zakázaná. Z toho dôvodu nariadili, aby poslali upozornenie do Ríma⁸⁰. Okrem toho, ešte počas júla 1943, si musel Rím vyžiadať výmenu šifrovacieho stroja, lebo nefungoval správne⁸¹. Píšu, že dlhšie správy sa nedajú týmto strojom dešifrovať, lebo sa zasekáva a vynecháva písmená. Problémom so šifrovacím strojom sa nevyhol ani Berlín. V auguste 1943 riešili situáciu, kde dostali z ministerstva telegram, ktorý nedokázali dešifrovať⁸². Na MZV predpokladali, že chyba je buď na pošte, alebo v Berlíne nefunguje šifrovací stroj. K výsledku tohto šetrenia sme sa nevedeli dopracovať.

Na niektorých zastupiteľských úradoch vznikli aj také situácie, kvôli ktorým bolo potrebné zakázať šifrovanú korešpondenciu⁸³. Ako príklad môžeme uviesť Bukurešť, kde 23. augusta 1943 zakázali používanie šifier až do prijatia ďalších inštrukcií⁸⁴. V októbri 1943 napísali z Bukurešti do MZV, aby im poskytl nové šifrovacie kľúče, „*nakoľko za terajších okolností je zvláštne nemožné aby som ostal bez možnosti šifrovania*“⁸⁵. Tejto prosbe vyhovel ešte koncom mesiaca.

⁷⁶ Šifrový styk zaviedli a šifru R poslali 9. februára 1943. SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.005/1943.

⁷⁷ SNA, f. MZV, kr. 41, č. 760/1943.

⁷⁸ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.008/1943/taj.

⁷⁹ Konkrétne do Belehradu, Berlína, Budapešti, Bukurešti, Sofie, Záhrebu, Ríma, Bernu a do Madridu.

⁸⁰ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.219/1943.

⁸¹ SNA, f. MZV, kr. 41, č. 52/43/Dr.M.-taj.

⁸² SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.242/1943.

⁸³ Predpokladáme, že z bezpečnostných dôvodov (ako z podozrenia, že danú šifru vedia dešifrovať aj cudzie štáty). Zastavením šifrovanej korešpondencie mohli zamedziť vyzradenie tajných informácií.

⁸⁴ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.299/1943.

⁸⁵ SNA, f. MZV, kr. 41, č. 3122/1943.

Napriek všetkým doterajším opatreniam, aj počas rokov 1944 a 1945 vzniklo veľké množstvo správ, ktoré nebolo možné správne dešifrovať. Nedešifrovateľné správy sa riešili v Madride, Sofii, Bukurešti, Štokholme, Berlíne, Berne, Ríme a v Záhrebe⁸⁶. Rovnako sa opakovali aj situácie, keď na šifrované správy odpovedali in claris (bez šifrovania)⁸⁷. Týmto môžeme konštatovať, že problémy so šifrovaním pretrvávali na zastupiteľských úradoch až do ukončenia vojny, napriek vydaným opatreniam.

Nedostatky v šifrovaní oddelení Ministerstva zahraničných vecí

Závady v šifrovaní boli prítomné nielen na zastupiteľských úradoch, ale aj na samotnom Ministerstve zahraničných vecí. V tejto časti by sme chceli zhrnúť správu⁸⁸ o fungovaní šifrovacieho oddelenia (I/D) na MZV, ktorú napísal a podal Dr. Pavel Bukovinský, leg. atašé dňa 22. 9. 1941. Správu vypracoval na základe vlastných poznatkov a skúseností, spoločne so skúsenosťami ostatných zamestnancov ministerstva. Cieľom bolo upozorniť na nedostatky šifrovacieho oddelenia a navrhnúť rôzne opatrenia na nápravu chýb.

Na začiatku dokumentu konštatuje, že „s ohľadom nato, že ministerstvo pracuje už 2 ½ roka nahromažďilo sa mnoho skúseností a myslím, že sme prekročili ku štádiu, v ktorom musia byť odstránené všetky závady a naopak oddeleniu poskytnuté všetky možnosti, aby svoju funkciu presne a spoľahlivo plnilo“. Okrem toho uvádza, že šifrovacie oddelenie má pracovať rýchlo, spoľahlivo a tajne.

Prvá jeho poznámka smeruje k premenovaniu šifrovacieho oddelenia na oddelenie D, s tým, že výlučne toto označenie sa malo byť používať pri ústnom a písomnom styku.

Vážnym nedostatkom bolo aj umiestnenie oddelenia. Šifrovacie oddelenie bolo v miestnosti, kde sedeli aj ľudia, ktorí nepatrili do šifrovacieho oddelenia. S tým súvisel aj problém, že do tej miestnosti chodili cudzie návštevy, ktoré nepracovali na ministerstve. Šifrovacie pomôcky boli uložené v skade. Okná v miestnosti nemali záclony, preto bolo možné vidieť šifrovací stroj priamo z ulice⁸⁹. Navrhoval preto, aby bolo oddelenie premiestnené do novej budovy. Žiadal aspoň dve miestnosti, ktoré by boli zatemnené, mali záclony a patentný záмок. Z toho jedna miestnosť mala slúžiť na uskladnenie šifrovacích strojov.

Oddelenie dostávalo správy niekedy len na kúskoch obyčajného papiera. Navrhoval, aby sa vytvorili špeciálne blankety na zápis šifrovaných správ, ktoré sú očíslované a mohli by obsahovať ochranné prvky, ako napr. vodoznak. Blankety by mohli mať prílohu na potvrdenie prijatia, ktorá by sa dala ľahko oddeliť.

Dôležitosť kládol aj na trvalé cvičenie konceptných úradníkov v šifrovaní. Nemala sa však na tento účel používať žiadna aktuálna šifra s reálnymi kľúčmi, ako ani platné odchádzajúce telegramy. Píše, že „oddeleniu D ide o to, aby úradníci, ktorí sú potom šiférmi na vyslanectvách a v ústredí naučili sa systému šifrovania a podstate šifier rozumeli, tak ako sa človek naučí hrať šach“. Okrem toho navrhoval, aby sa na oddelení venovalo aj dešifrovanie⁹⁰ (v tomto prípade mysleli pod týmto označením lúštenie zachytených šifrovaných

⁸⁶ Ako napríklad dokumenty SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 80.118/1944, č. 80.144/1944, č. 80.149/1944, č. 80.160/1944, č. 80.168/1944, č. 80.180/1944, č. 80.189/1944, č. 80.215/1944, č. 80.229/1944, č. 80.277/1944, č. 90.000/1945 a ďalšie.

⁸⁷ SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 80.346/1944, č. 80.347/1944, č. 80.348/1944 a č. 90.001/1945.

⁸⁸ SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 28.300/1941.

⁸⁹ Ministerstvo zahraničných vecí vtedy sídlilo v budove dnešného Slovenského národného múzea.

⁹⁰ Jeho plán o zriadení lúštiteľskej sekcie pravdepodobne trval dlhšie. Svedčí o tom aj jeho snaha o získanie dokumentu „Šifrovací systémy a návod k lúšteniu kryptogramů“ zo súkromného vlastníctva por. Kmeťu z MNO (jednalo sa o Michala Kmeťo-Dovinu, ktorý pracoval na slovenskej šifre, používanej MNO - pozri I. časť tejto štúdie) – SNA, f. MZV, kr. 41, MZV č. 75.012/1943. Dr. Bukovinský žiadal vytvorenie kópií dokumentu pre potreby MZV, keďže ministerstvo „nemá takmer žiadne pomôcky pre tento účel“. Po oficiálnom oslovení MNO, bol ďalšou komunikáciou poverený Dr. Bukovinský. Od MNO však neprišla kladná odpoveď – SNA, f. MZV, kr. 41, MNO č. 7601/Dôv.

telegramov – napr. od cudzích štátov – a nie legitímne dešifrovanie vlastných správ). Odhadoval, že pri stálom cvičení by bolo možné zistiť, že kto z personálu by mohol mať dostatočné skúsenosti na to, aby mohol takúto úlohu vykonávať. Navrhuje preto, aby boli úradníci pravidelne cvičení s tým, že by v tom čase nemali vykonávať iné činnosti.

Medzi najväčšie problémy zaradil označovanie použitého typu šifry na začiatku telegramov. Správne uvažoval, že takáto chyba umožňuje lúštitel'ským skupinám cudzích štátov priamo triediť zachytené šifrované správy do skupín podľa použitej šifry⁹¹.

Zistili, že šifrovacie stroje na zastupiteľských úradoch nefungujú, čo je následkom nesprávneho zaobchádzania. Zistili, že sú vážne nedostatky pri používaní šifier. Jedným z problémov bolo, že niektoré zastupiteľské úrady používali na šifrovanie dôležitých správ najjednoduchší systém C⁹². Na druhej strane šifry R a K sa používali na šifrovanie zbytočných a bezvýznamných správ⁹³. V niektorých prípadoch sa šifry používali pri riešení osobných sporov prednostou úradu s personálom.

V dokumente sa ešte zaoberajú aj ďalšími témami, ako sú šifrovací styk medzi zastupiteľskými úradmi, šifrovanie na menších zastupiteľských úradoch počas neprítomnosti prednostu, doručovanie šifrovacích pomôcok na zastupiteľské úrady a poverovanie úradníkov šifrovaním.

Podľa dopísaných poznámok na papier (červenou farbou, väčšinou slovo „áno“ pri jednotlivých častiach) usudzujeme, že navrhované opatrenia zobrali vážne a nariadili napravenie. Napr. nové označenie oddelenia je možné nájsť na rôznych dokumentoch, ako aj značenie typu použitej šifry v telegramoch tiež zmizlo.

Hodnotenie použitých šifier z dnešného pohľadu

V nasledujúcich riadkoch popíšeme hodnotenie niektorých šifier, ktoré sa používali v slovenskej diplomacii počas druhej svetovej vojny.

Jednoduchá substitúcia (šifra C) bola najslabšia z používaných šifrovacích prostriedkov. Na MZV si boli vedomí nedostatkov tejto šifry, preto ju časom prestali používať. Pomocou počítačov je lúštenie takéhoto šifrovacieho systému otázkou sekúnd či minút.

Trojité transpozícia (šifry XQ a R) je zložitejší spôsob šifrovania. Nakoľko tento šifrovací systém nie je veľmi známy, nevieme ani o žiadnej rozsiahlej analýze. Počítačové metódy lúštenia dvojitej transpozície (pozri I. časť štúdie, šifru Q) nie je možné priamo aplikovať pri tejto šifre. Jej jedinou známou slabou stránkou (v podstate každej transpozície) je to, keď sa viacero správ rovnakej dĺžky zašifruje rovnakým kľúčom. V takomto prípade je možné využiť tzv. anagramovú metódu na lúštenie, ktorá je známa už od 19. storočia.

V prípade československého šifrovacieho stroja nemáme k dispozícii detailné konštrukčné informácie. Z dostupných údajov nie je možné detailnejšie posúdiť jeho bezpečnosť. Vzhľadom na to, že väčšinu šifrovacích strojov (ktoré boli skonštruované pred druhou svetovou vojnou) sa podarilo zlomiť s využitím počítačov, predpokladáme, že by to bolo možné aj v tomto prípade.

Konštrukciu šifrovacieho stroja Kryha poznali aj v bývalom Československu a bola opísaná už v roku 1926, v dokumente „Šifrovací systémy a návod k lúšteniu kryptogramů“⁹⁴.

obr.1943. Oznamovali, že uvedený dokument je tajný a slúži výhradne len na služobné potreby armády. Z uvedeného dôvodu odmietli dať súhlas na vypožičanie, a tak MZV ostalo bez materiálu potrebného na školenie ľudí v lúštení šifier.

⁹¹ Spomína, že aktuálne sa najviac používajú šifry K a R. Okrem toho sa používa aj šifra C, ktorú však navrhuje obmedziť na šifrovanie bezvýznamných správ, kde záujem o utajenie je minimálny.

⁹² Napr. v Madride a v Sofii šifrovali touto šifrou závažné veci, a tým mohli prezradiť štátne tajomstvo.

⁹³ Napr. Moskva žiadala vyplácanie účtov friem v správe šifrovanou hlavnou šifrou K.

⁹⁴ Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (VÚA-VHA) Praha, f. MNO – HŠ – 2.ODDĚL. ZPRAVODAJSKÉ – 1919-1939, dokument „Šifrovací systémy a návod k lúšteniu kryptogramů“.

Možnosti lúštenia Kryhy nie sú popísané v uvedenom dokumente. Tento šifrovací stroj však je v dnešnej dobe považovaný za jeden z najslabších šifrovacích strojov. Túto šifru vedeli lúštiť ešte pred druhou svetovou vojnou⁹⁵.

Záver

Šifrovanie predstavuje dôležitú časť každodenného života v súčasnosti. Používame ju na utajenie citlivých a dôležitých informácií, ktoré nechceme, aby nelegitímna strana vedela čítať. Rovnako to bolo aj počas druhej svetovej vojny, kde šifrovanie využívali v prvom rade v armáde a v diplomacii (pozri Obr. 2). V tejto druhej časti našej štúdie sme popísali rôzne šifrovacie systémy, ktoré sa využívali na Ministerstve zahraničných vecí a na zastupiteľských úradoch Slovenska. Priniesli sme aj bližší pohľad na problémy, s ktorými sa šifranti stretávali v bežnom pracovnom živote. Z uvedených faktov – ktoré sme čerpali priamo z archívnych dokumentov – vidieť, že chyby sa robili neustále. V niektorých prípadoch boli také vážne, že mohli viesť k prezradeniu štátnych tajomstiev. Chceli by sme na záver podotknúť, že rôzne chyby (či už pri implementácii šifier, ich používaní alebo pri rôznych režimových opatreniach) sa robia aj v súčasnosti.

E. ANTAL – O. GROŠEK – P. ZAJAC: ÜBERBLICK ÜBER DIE IN DER SLOWAKISCHEN REPUBLIK WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGS VERWENDETEN CHIFFREN: TEIL 2: DIPLOMATISCHE CHIFFREN

Die vorliegende Arbeit beschreibt die Chiffren, die von der slowakischen Diplomatie in den Jahren 1939 - 1945 verwendet wurden. Ein wichtiger Teil dieser Studie besteht aus einem Überblick über die verschiedenen Probleme im Zusammenhang mit der Chiffrierung am Außenministerium und an den Konsulaten. Aus verfügbaren Archivadokumenten haben wir herausgefunden, dass die grundlegende manuelle Chiffre, die während des Zweiten Weltkriegs verwendet wurde, die XQ-Chiffre war. Diese Chiffre wurde 1940 in Chiffre R umbenannt. In den ersten Jahren des Zweiten Weltkriegs wurde zusätzlich zur XQ (R) auch die schwächere manuelle Chiffre C verwendet. Es wurden weiterhin auch die (noch vor dem Krieg in der ehemaligen Tschechoslowakei hergestellten) Chiffriermaschinen verwendet, die vom Ministerium für Nationale Verteidigung an das Außenministerium geliehen wurden. Aufgrund der großen Fehlerrate und der ständigen technischen Probleme der Maschine begann man sie ab 1943 schrittweise durch einen anderen Typ zu ersetzen. Die neue Chiffriermaschine wurde als Kryha bekannt. Aus der verfügbaren Literatur wissen wir, dass Kryha als keine sichere Chiffriermaschine gilt und sie bereits vor dem Krieg entschlüsselt werden konnte. Aus zugänglichen Dokumenten geht hervor, dass es während des Zweiten Weltkriegs an Konsulaten verschiedene Chiffrierfehler gab. Das Außenministerium versuchte, diese Probleme schrittweise durch verschiedene Rundschreiben und Verordnungen zu lösen, leider ohne großen Erfolg. Mängel waren auch in der Chiffrierabteilung des Außenministeriums vorhanden.

Pod'akovanie

Ďakujeme Vojenskému spravodajstvu MO SR za poskytnutú pomoc pri spracovaní tejto štúdie. Táto práca bola čiastočne podporovaná grantmi VEGA 1/0159/17 a VEGA 2/0072/20.

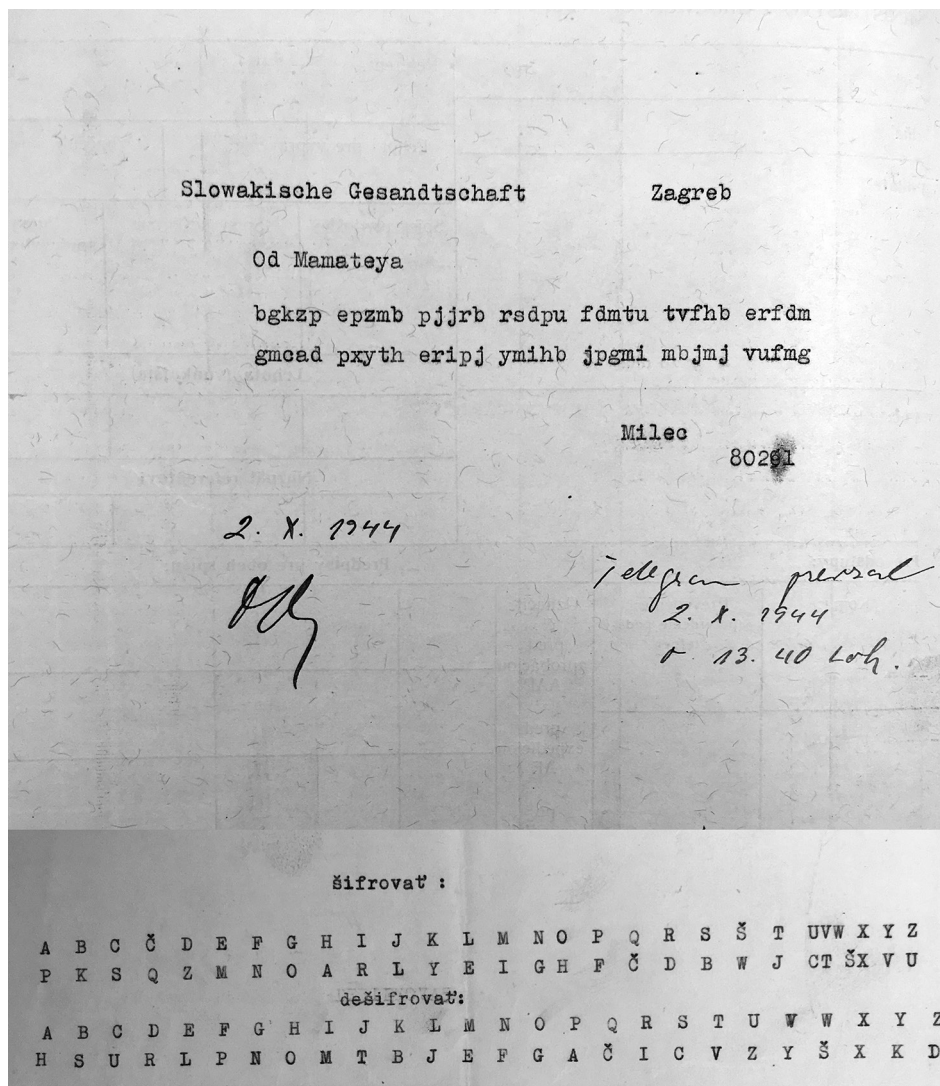
⁹⁵ MARKS, P. Operational Use and Cryptanalysis of the Kryha Cipher Machine. 2011. *Cryptologia*, 35(2):114–155.

Zoznam použitej literatúry:

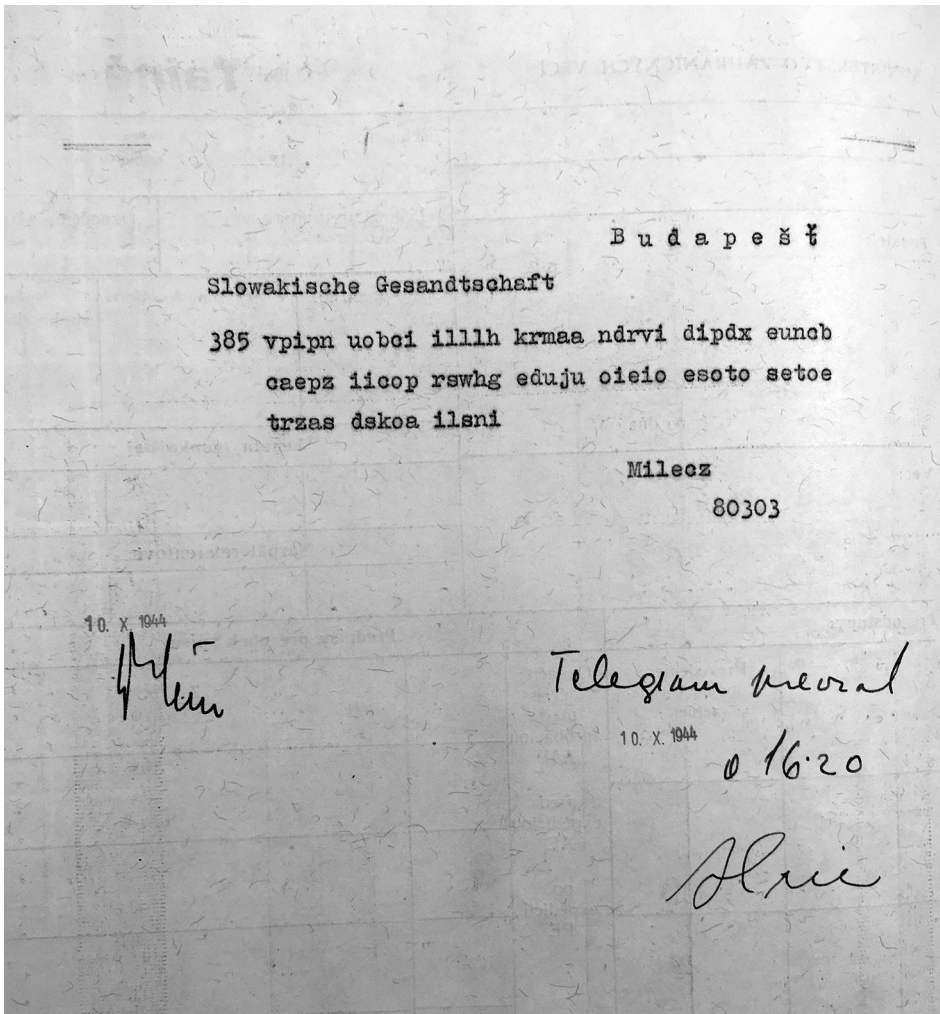
KOLEDOVÁ, E. Ministerstvo zahraničných vecí (dodatky) MZV 1939 – 1945, 1947. Inventár. 1994. Bratislava.

MARKS, P. Operational Use and Cryptanalysis of the Kryha Cipher Machine. 2011. *Cryptologia*, 35(2):114–155.

SCHMEH, K. Alexander von Kryha and His Encryption Machines. 2010. *Cryptologia*, 34(4):291–300.

Správa zašifrovaná pomocou jednoduchšej substitúcie s pripojeným kľúčom (ktorý bol pôvodne na nasledujúcej strane spisu). SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 80.291/1944.

Sdeľ či Krno a Viest prišli do Budapešti a či boli zaistení nemeckou policiou. Podaj ihneď zprávu.

Ukážka šifrovanej správy MZV z roku 1944, na spodku je text po dešifrovaní (pôvodne z nasledujúcej strany spisu). SNA, f. MZV, kr. 42, MZV č. 80.303/1944.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

BOJOVÁ ČINNOSŤ ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÍ NA TALIANSKOM FRONTE

JANA ZAŤKOVÁ

ZAŤKOVÁ, J.: Combat Activity of the Czechoslovak Legions on the Italian Front. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 109-114, Bratislava.

The Czechoslovak legions in Italy, originating based on the agreement between CSNR and Italian government signed in April 1918, had participated in the battles on the Italian front shortly thereafter. In June 1918, they were fighting on the Piave river and in the fall excelled for example in the battles at Doss Alto (spot height 703).

Several interesting documents mapping the combat activity of the legions on the Italian front can be found also in Rome, in the Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (Archive of the Historical Office of the Army General Staff).

Keywords: Czechoslovak legions. World War I. Italian front. Italy. Doss Alto. Piave.

Československé légie, ktoré vznikli v Taliansku na jar 1918, sa už krátko po tom, čo sa začalo s náborom legionárov medzi zajatcami a ich výcvikom zapojili do bojov na talianskom fronte.¹ Niekoľko zaujímavých dokumentov o ich bojovom nasadení sa nachádza aj v Archíve historického úradu hlavného štábu armády v Ríme². Prinášajú nám pohľad na niekoľko významných bojových akcií legionárov na talianskom fronte. Aj napriek tomu, že na tomto fronte sa legionári nezapojili do širšej útočnej akcie, ako tomu bolo napríklad na ruskom fronte počas tzv. Kerenského ofenzívy v roku 1917, vyznamenali sa počas viacerých bojových akcií.

Už v júni 1918 boli legionári nasadení na front aj napriek tomu, že po vytvorení 6. divízie prebehol len krátky výcvik. Nebolo dokončené ani vyzbrojovanie vojakov a niektoré guľometné oddiely boli stále bez zbraní. Prirodzene, legionári neboli úplne bez bojových skúseností, keďže sa regrutovali z radov pôvodných rakúsko-uhorských vojakov, ktorí sa dostali do talianskeho zajatia. Problémy im však spôsobovali pridelené zastarané talianske zbrane a telesné oslabenie počas pobytu v zajateckých táboroch. K 15. júnu 1918 tvorili 6. divíziu na čele s gen. A. Grazianim 1. brigáda s veliteľom plk. R. De Vitta (31. pluk – veliteľ plk. L. Ciaffi a 32. pluk – veliteľ A. Couture) a 2. brigáda s veliteľom plk. (33. pluk – veliteľ R. Barecca a 34. pluk – veliteľ plk. E. Gambi). Dopĺňali ich ďalšie jednotky, ako napríklad zákopnícke roty, telegrafná rota, automobilový oddiel.³

O bojaschopnosti týchto jednotiek mal pochybnosti dokonca aj veliteľ štábu divízie plk. E. Vitalini a veliteľ 33. pluku plk. R. Barecca. Kvôli týmto dôvodom boli legionári dislokovaní do 2. a 3. línie do Val Lagarina, kde mali dokončiť svoj výcvik. Aj napriek rozhodnutiu nezaraďiť československých legionárov hneď do prvej línie sa niektoré jednotky zapojili do bojov už v polovici júna počas poslednej rakúsko-uhorskej ofenzívy na rieke Piava. Prvý

¹ K problematike vytvárania légii pozri napríklad: KŠIŇAN M. Aktivita M. R. Štefánika v Taliansku. In FERENČUHOVÁ, B. ed. *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)*. Bratislava : Pro Historia, 2014, s. 47-59.

ČAPLOVIČ, M. – ZAŤKOVÁ, J. *Slovensko a Slováci vo víre 1. svetovej vojny*. Bratislava : Pro Militaria Historica : Vojenský historický ústav, 2018, 165 s.

² Archivio Ufficio Storico dell'Esercito (ďalej AUSE).

Autorka štúdie absolvovala výskumný pobyt v talianskych vojenských archívoch vďaka štipendiu Slovenského historického ústavu v Ríme.

³ AUSE, f. L 3, k. 174.

prápor 33. pluku bol vyslaný už koncom mája na front, kde mal doplniť československé výzvedné roty III. armády na dolnom toku Piavy. Prápor bol pridelený ako jednotka k brigáde Assari a Basigno. V rámci tejto brigády sa už na začiatku ofenzívy zapojili do intenzívnych bojov predovšetkým 2 jeho prápory.⁴ Podľa správy 6. roty 31. streleckého pluku sa prvá patrola (11 vojakov a 2 dôstojníci) zúčastnila v noci z 19. na 20. mája bojov na ostrove „Isola Grande“. Zranení tu boli 1 dôstojník, 1 desiatnik a 2 strelci. Do ďalších bojov rota zasiahla 15. júna – teda na začiatku poslednej rakúsko-uhorskej ofenzívy na tomto fronte. Patrola tvorená 32 vojakmi a 2 dôstojníkmi bojovala pri obci Spresiano pod nepriateľskou paľbou. Druhá patrola (50 vojakov a 2 dôstojníci) bola vyslaná v noci zo 14. na 15. júna k Selve na prieskum. Čelila tu plynovému útoku a keď sa nadránom začala ofenzíva, bojovali jej členovia v prvej línii. V tomto boji stratila 35 vojakov. 5 vojakov padlo do zajatia, z ktorého sa im ale podarilo uniknúť a vrátiť sa k svojej jednotke.⁵ Dňa 17. júna čelil prápor útoku západne od S. Dona a útočil pozdĺž kanála Fosseta. Do boja sa zapojili aj 19. a 20. júna. Počas týchto bojov sa práporu podarilo zajať 300 rakúsko-uhorských zajatcov. Na druhej strane utrpeli straty 20 padlých, 124 ranených a 14 zajatých legionárov, ktorí boli odsúdení rakúsko-uhorskými poľnými súdmi a popravení. Po tomto incidente sa vrchné velenie talianskej armády rozhodlo presunúť divíziu do oblasti Gardského jazera, kde mala plniť obrannú funkciu a doplniť svoj výcvik. Divízia sa presunula v polovici augusta priamo na front, kde jej bol pridelený úsek Altissimo (od severného cípu Gardského jazera po mestečko Brentonico).⁶ Situácia tu nebola úplne pokojná, stále prebiehali prestrelky medzi nepriateľskými líniami. Kľúčovým bodom obrany bola kóta 703 (Doss Alto), ktorú zaujal 33. pluk, ktorý tu budoval zákopový systém a hĺbil tunel. Z tejto pozície vojaci za pomoci guľometov ovládali celé okolie a roklinu s prístupovou cestou. Zároveň tunel poskytoval výbornú ochranu pre obrancov.⁷

V noci na 21. septembra 1918 sa po delostreleckej príprave začal útok rakúsko-uhorských jednotiek na túto strategicky významnú pozíciu. Čelil mu 3. prápor 33. pluku – predovšetkým 12. guľometná rota, 2. rota zákopníckeho oddielu, a 2. a 3. útočná čata. Prvý prúd útoku smeroval od severu k juhu, kde sa mu podarilo ničiť predsunutú stráž a na krátky čas obsadiť kótu 703. Bol však zatlačený späť. Druhý sled sa pokúsil obrancov obísť od severozápadu k juhovýchodu a prelomiť obranu. To mu však znemožnila guľometná rota. Touto činnosťou legionárov sa tak podarilo túto pozíciu udržať aj za cenu niekoľko desiatok ranených a padlých vojakov (7 padlých, 31 zranených, 4 zajatci).⁸ Začiatkom októbra bola 6. divízia stiahnutá z tohto priestoru a presunutá do priestoru Adiže, kde bola podriadená IX. armáde. Do poslednej ofenzívy spojeneckých vojsk na tomto fronte, ktorá sa začala 24. októbra a viedla k porážke rakúsko-uhorskej armády, sa už v podstate nezapojila.

V dokumentoch sa vyzdvihuje aj činnosť legionárov pôsobiacich v rámci výzvedných oddielov. Tieto oddiely, ktoré vznikali už pred samotným vznikom légii a neskôr boli organizované v 39. pluku (3 prápory a 9 rôt) vykonávali v rámci talianskej armády výzvednú a propagačnú činnosť. Okrem nej sa zapájali aj do bojových akcií. Jednou z nich bol aj prepad rakúsko-uhorskej pozície na Cima tre Pezzi na náhornej planine Asiago. Výbežok tohto chrbta (Cima tre Pezzi) horským potokom Assa a jeho prítokom Ghelpac vo výške 941 metrov držali rakúsko-uhorské jednotky – od septembra 1918 sem bol dislokovaný 8. dragúnsky pluk, kde veľké percento vojakov bolo českej národnosti. S niektorými z nich výzvedný oddiel nadviazal kontakt. Oproti nim sa nachádzala talianska pozícia Sculazzon vo výške asi 1 022 metrov. Prepad uskutočnili v noci z 23. na 24. septembra v dvoch prúdoch. Ľavý prúd prekročil už v noci z 22. na 23. septembra potok Ghelpac a zaujal miesto na rímse pod

⁴ KLÍPA, Bohumír. Československá legie v Itálii. In *Historie a vojenství*, 1993, XLII, č. 1, s. 84-85.

⁵ AUSE, f. E 5., k. 253.

⁶ KLÍPA, Bohumír. *Československá legie*, c. d., s. 87.

⁷ Tamže, s. 92.

⁸ AUSE, f. E 5., k. 253., k. 243. KLÍPA, Bohumír. *Československá legie*, c. d., s. 93.

nepriateľskou pozíciou. Tu mal počkať až do druhého večera na začiatok útoku. Veliteľovi podporučíkovi Kropáčkovi sa podarilo v rakúsko-uhorskej uniforme preniknúť až do rakúsko-uhorskej pozície a získať dôležité informácie o umiestnení guľometov, telefónnych liniek, kaverien s muníciou či drôtených prekážok. V noci za vytrvalého dažďa tak tento prúd obklúčil bez boja stráže a prenikol do rakúsko-uhorského postavenia, kde sa mu podarilo zajať väčšie množstvo zajatcov a získať 2 guľomety. Problémy však zaznamenal 2. prúd pod velením poručíka Vyčítala. Ten v noci z 23. na 24. septembra prekročil údolie Ghelpacu, kde však na seba svojou činnosťou upozornil na seba stráže a rozpútal sa boj podporovaný delostrelectvom. V boji a počas ústupu zahynulo a bolo ranených viacero legionárov.⁹ Počas prepadu sa podarilo zajať 80 zajatcov (publikácia F. Bednaříka Rota „Astico“¹⁰ uvádza počet 74) – z toho jedného dôstojníka a získať 2 guľomety.

Tieto príklady bojového nasadenia legionárov na talianskom fronte neboli ich jediným zapojením sa do vojenských operácií. Výzvedné oddiely sa zapojili do bojov aj počas poslednej talianskej ofenzívy, ktorá sa začala 24. októbra 1918 a viedla k definitívnej porážke rakúsko-uhorských vojsk a podpísaniu mieru vo Villa Giusti pri Padove 3. novembra 1918.

DOKUMENTY

31. REGIMENTTE C. S.
6. COMPAGNIA¹¹

Pásmo válečné, dne 12 července 1918

Čís.prot.87

Nížepsaný velitel 6 té roty
31. ho střel. pluku podává
zprávu o podnikcích, jichž
se zúčastnila jmenovaná rota
střídavie na řece Piavě,
následovně:

Přemět: Zpráva o bojích
podniknutých na řece „Piava“

Z 19. ho na 20. ho května tr.
súčastnila se 1 patrola v počtu
11 vojínů a 2 důstojníci bojů
na ostrově „Isola grande“, při
kteréžto příležitosti měla
raněné: 1 důstojníka, 1 desát.
a 2 střelce.

Odpověď na přípis:
Čís.440 prot.op.

15. června tr., kdy započala
rak. offensiva, súčastnila se
1 patrola v počtu 92 vojínů
a 2 důstojníci bojů u
„Spresiana“, kde zůstala
v činnosti celý den a noc za
palby nepřátelské.
Z 14 teho na 15 ho června tr.

⁹ HANZAL Vojtěch. *S výzvědky od švýcarských ledovců až po more Adriatické*. Praha 1938, s. 215-229.

¹⁰ BEDNAŘÍK František – POLI Germano. *Rota „Astico“*. *Život a činnost českolovenské výzvedné roty v Itálii*. Praha 1923.

¹¹ Rota.

<p>Československému sboru v Itálii</p> <p>Velitelství 1 Divise</p> <p>Pásmo válečné</p>	<p>byla vyslána druhá patrola v počtu 50 vojinů a 2 důstojníci k „Selvě“ za účelem výzvědným. Zde zůstala v plynu po celou tu dobu. V ½ 3 hod. ranní kdy započala rakouská offensiva ocitli se v první linii, vzdor – ující nepříteli. V tomto boji ztratila 35 vojinů a současně 5 vojinů, ocitlo se v rak. zajetí, kteříž to však svou energii a duchapříto – mností z tohoto se vymanili a přehli ke své patrolce.</p>
---	---

Velitel roty

Nečitatelný podpis

Zdroj: AUSE, f. L 3., k.

ČESKOSLOVENSKÝ SBOR V ITALII
VELITELSTVÍ 6 DIVISE.

DENNÍ ROZKAZ ČÍS. 105.

24. ZÁŘÍ 1918.

PŘEDMĚT: Nepřátelský útok na kotu 703¹² a Sasso Soga.

Z rána dne 21. t. m. nepřátel po přesné a prudké přípravě dělostre –
lecké a bombard velkého kalibru napadl v síle jednoho útočného prapo –
ru posice Sasso Sega, kotu 703 a Roncelu, aby se jich stůj co stůj zmoc –
nil.

Způsob, jakým útok byl připraven a nepopíratelná odhodlanost, se
kterou útočný prapor vrhl se na naše posice, zvyšuje tím více stateč –
nost a houževnatost, s jakou naši Čechoslováci podstoupili tuto těžkou
zkoušku.

Boj byl krutý a odehrával se ze začátků mezi Roncelou a kotou 703,
Potom přenesl se bočné na Sasso Soga z týlu koty 703.

Ale protože vy všichni příslušníci 3. praporu 33. pluku, a zvláště
12. rota strojních pušek¹³, 2. rota zákopnickeho oddílu a 2. a 3. útočná četa
jste věděli, že v onom okamžiku byla ve vašich rukou čest národní armá –
dy, byli jste všichni ze žuly: někteří z vás zůstali na bojišti, několik
desítek bylo raněno, nepřítel však s těžkými ztrátami a uděšen poznal
vás pod novými národními barvami a dostal za vyučenou.

Jako hlava a váš otec vam vděčím; jako italský generál vyjadřuji

¹² Doss Alto.

¹³ Gul'ometná rota.

Vám svůj obdiv a vděk nad významným úspěchem, kterým pevně jste obhájili životní bod naší fronty.

Pochvaluji a dějuji ital. dělostrelectvu, které účinně přispělo nám ku pomoci rychlou a dokonalou činností.

Celému pak československému sboru mé přání a naději, že všichni a vždycky budeme bojovati se stejnou statečností a štěstím.

VELÍČÍ GENERÁL ČESKOSLOVENSKÉHO SBORU
V ITÁLII

Za S. O.

A. Graziani.

PLUKOVNÍK NÁČELNÍK HLAV. STANU:

Enrico Vitalin

Zdroj: AUSE, f. E 5, k. 243.

ČESKOSLOVENSKÝ SBOR V ITALII
VELITELSTVÍ 6 DÍLU

Denní rozkaz čís. 104

Dne 24. září 1918

OBSAH: Výpad na Cimě Pezzi¹⁴.

Několik dní po skvělé episodě na výšine 703¹⁵ prokázána znovu československému sboru pocta tím, že jest uveden v úřední zprávě vrch – niho velitelství pro nový válečný čin.

Československé vojsko spolu s bersaglierskými oddíly¹⁶ vnikli dne 24. září ráno na náhorní planině Asiažské (Altipiano Assiogo), zatím co zuřila prudká bouře, do nepřátelských mocné opevněných zákopů na Cimě Pezzi při stoku bystriny Assy s bystrinou Chelpacom¹⁷. Způsobivše nepřátelské posádce velmi těžké ztráty v rozhorčeném boji muž proti muži vrátily se do svých okopů přivádějice s sebou 80 zajatců a dva kulometry. Vzdajte čest chrabřým bojovníkům, již rosmnožují dobré jmé – no československého sboru.

Za S. O.

VELÍČÍ GENERÁL ČESKOSLOVENSKÉHO V ITÁLII

PLUKOVNÍK NÁČELNÍK HLAV. STANU

A. Graziani

E. Vitalini

Zdroj: L'Ufficio Storico dello SME, Řím, fond E 5, k. 243.

¹⁴ Správně má být uvedeně Cima tre Pezzi.

¹⁵ Doss Alto.

¹⁶ Talianske oddiely horských strelcov.

¹⁷ Správně má být uvedeně Ghelpac. Ide o pomenovanie potoka na planine Asiago.

Československé oddíly odrazily krvavě
zuřivý útok rakouský.

Válečná zpráva italského Vrchního Velení dne 22. září ohlašuje:

Včerejšího dne z rána jižně od Naga po prudké přípravě dělostřelecké, provedené většinou plynovými granáty, dvě kolony nepřátelské napadly výběžek kvoty 703 na Doss Alto. Prvá z nich útočila čelně od severu k jihu, druhá snažila se prolomiti ho u základny obchvatným útokem se severozápadu na jihovýchod.

Neohrožené oddíly šesté divise československé, které zaujímaly ony posice, bránily se s obdivuhodnou statečností : obchvatný útok byl zlomen a odražen jednou rotou kulometčíků, která vyšla srdnatě před zákopy. Druhé koloně nepřátelské, když zmocnila se malého stanoviště přední hlídky, zdařilo se proniknouti na kvotu 703, odkudž byla však okamžitě zahnána posádkou i posilami po urputném zápasu muže proti muži, v němž utrpěla velmi těžké ztráty.

Odpoledne útočné hlídky dobyly znova i stanoviště předních hlídek a obnovily úplně dřívější postavení.

DIAZ.

V Rímě , v noci 22. září¹⁸.

V důsledku obdivuhodného chování, prokázaného včera šestou divisi česko -slovenskou dle zvláštní čestné zmínky, již se i dostalo v dnešní válečné zprávě, předseda ministerské rady on. Orlando zaslal prof. Edvardu Benešovi, generálnímu tajemníku Národní Rady zemí Českých v Paříži, tento telegram

S hlubokou srdečností projevují Vám svůj nejživější obdiv nad neohroženou rozhodností pojevenou včera na našich Alpách československou divisi v boji na Doss Alto, kde zdatnost národa bojujícího za svou svobodu zvítězila nad útočnou zběsilostí, živenou záštim.

Budiž to příznivou předzvěstí konečného boje a vítězství. ORLANDO

Zdroj: L'Ufficio Storico dello SME, Rím, f. f. E 5, k. 260.

¹⁸Rok 1948.

ÚVAHY O ZAVEDENÍ „NÁRODNOSTNÉHO KLÚČA“ PRI VÝSTAVBE VELITEĽSKÉHO ZBORU ČS. ARMÁDY PO SKONČENÍ 2. SVETOVEJ VOJNY

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, A.: The Considerations about Introducing the “Nationality Key” in Forming the Command Corps of the CS Army after the End of World War 2. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 115-124, Bratislava.

In the introduction of the edited document, the author points out to the fact that the so called “nationality key” in forming the CZ command corps after the end of World War 2. emerged from the so called National Personal Structure Model, determining the national proportions for staffing at all command and management levels. Since the state-forming nations were dominating the command corps of the Czechoslovak People’s Army, the nationality key referred exclusively to the Czech and Slovak element. Elaboration of the nationality key should have become an army-wide matter, with all the units of the Ministry of National Defence and General Staff engaged. This should have concerned all service categories and should have been applied to all areas of the army personal work, i.e. to recruitment into the command corps, appointing soldiers for ranks, their promotions and appointments. However, a lot of complications were encountered from the beginning. Particularly in the case of officers, the problem appeared to be most complicated. Their number and method of classification was determined strictly by the so called “systemization” of the service positions approved by the government still according to the regulations of 24 June 1926. Moreover, the whole area was determined also by the insufficiently clarified bonds and competences of individual ministerial units. The personnel work with the command corps was fragmented.

The published archival document comes from the Military Historical Archive Prague.

Keywords: Czechoslovak Army. Post-war period. Introduction of the Nationality Key in Forming the Command Corps.

Akceptácia tzv. národnostného kľúča pri výstavbe čs. veliteľského zboru v období po 2. svetovej vojne sa v našom historickom povedomí viaže s vytvorením československej federácie v roku 1969.¹ Bola výsledkom oživenia tzv. *slovenskej otázky*, ktorá po dvoch dekádach formalizmu opätovne nastolila aktuálnosť potreby zabezpečiť Slovákom v čs. armáde primerané zastúpenie. Tento fenomén vzišiel z tzv. Modelu národnostnej kádrovej štruktúry, ktorý stanovil národnostné proporcie pri obsadzovaní funkcií na všetkých stupňoch velenia a riadenia.² Keďže v personálnej štruktúre veliteľského zboru Československej ľudovej armády (ďalej len ČSLA) dominovali štátotvorné národy (ktoré ju tvorili k 1. 1. až z 98 %), vzťahoval sa národnostný kľúč výlučne na český a slovenský prvok, hoci práva ostatných národností na všestranný rozvoj a zaradenie zodpovedajúce ich všestrannej príprave a schopnostiam sa nijako neobmedzovali.³ Z hľadiska svojho predurčenia predstavoval akési orientačné vodidlo, ako a kde uplatňovať v rámci vojenskej správy vzájomné paritné, pomerné

¹ Ústavný zákon č. 143/1968 o československej federácii z 27. októbra 1968.

² VÚA – VHA Praha, MNO / Kádrová správa 1969, karton 81, inv. č. 310, sign. 2/1-1.

³ Ústavný zákon č. 144/1968 o postavení národností v ČSSR z 27. októbra 1968.

a národné zloženie. Paritné (rovnocenné, t. j. polovica Čechov a polovica Slovákov) sa malo forsírovať v rozhodujúcich funkciách, „*v nichž se ovlivňuje tvorba politicko organizačních i vojensko odborných rozhodnutí, týkajících se celé armády*“ a pomerné (podľa počtu obyvateľstva) v rámci jednotlivých zložiek a správ MNO a GŠ, vo vedúcich funkciách veliteľstiev a štábov vojsk a útvarov do úrovne práporu, v pedagogických a výchovných funkciách vo vojenských akadémiách, školách a učilištiach a na niektorých ďalších úsekoch celoarmádneho charakteru. Národné zloženie (podľa prevažujúceho národnostného prvku) sa malo pripúšťať vo vojenských inštitúciách národných orgánov, na úseku miestnych vojenských správ, vo všetkých výkonných funkciách v rámci štábov, útvarov, jednotiek, vojenských akadémií, škôl, učilíšť a všetkých ostatných zariadení teritoriálneho charakteru, dislokovaných na území príslušnej republiky.⁴ Samotný model národnostného kľúča bol bráný za prvú vedeckú štúdiu svojho druhu, ktorá bola v ČSĽA k riešeniu citlivého a po dlhú dobu prehliadaného politického problému spracovaná. K prvým pokusom o jeho sformulovanie ale fakticky došlo ešte pred februárom 1948, i keď v porovnaní s „federatívnym Modelom“ základné problémové aspekty neboli definované tak ucelene a ani také konkrétne.

Došlo k tomu krátko po skončení 2. svetovej vojny, keď sa tzv. *slovenská otázka* stala delikátnou politickou záležitosťou, ktorá musela byť pri deklarovanej rovnoprávnosti českého a slovenského národa zohľadňovaná alebo aspoň musela ten dojem vyvolávať. Odrazom tejto skutočnosti bolo programové vyhlásenie vlády z apríla 1945, ktoré sa malo stať základným východiskom riešenia národnostnej otázky v armáde. V konkrétnej podobe sa premietalo do úlohy zabezpečiť primerané zastúpenie Slovákov vo všetkých ústredných inštitúciách vojenskej správy. Za „primeraný“ konečný cieľ pomernosti vo velení armády sa pokladal cca 25-percentný podiel, ktorý zodpovedal národnostnej štruktúre obyvateľstva štátu i predpokladaným národnostným aspektom demografických, organizačných a dislokačných východísk budovania spoločnej armády. Slovenská strana pokladala uvedený percentuálny pomer za spravodlivý a postačujúci pre zastúpenie Slovákov vo veliteľskom zbore, a to tak z hľadiska ich celkového počtu, ako aj hodnotného profilu a funkčného zaradenia. Dohovory medzi českou a slovenskou politickou reprezentáciou navyše zabezpečili slovenským národným orgánom pomerne značný priamy i nepriamy vplyv na výstavbu armády. Štátno-politickým aktom, ktorý mal ostentatívne deklarovať „*skutočné bratstvo medzi oboma národmi*“, sa stala (tzv. Prvá pražská) *Dohoda československej vlády a Predsedníctva SNR o postavení a právomoci slovenských národných orgánov* z 2. júna 1945, priamo nadväzujúca na Košický vládný program.⁵ V oblasti formovania veliteľského zboru dostala slovenská strana právo predkladať návrhy a odporúčania na obsadenie najdôležitejších veliteľských a štábnych funkcií a na povýšenie do vyšších dôstojníckych a generálskych hodností.

Slovenskej strane vládny departement od začiatku vychádzal v ústrety, a „primeranosť“ sa v rámci ústredných orgánov vojenskej správy prejavila v zverení niektorých exponovaných postov Slovákom. Na základe „národnostnej reciprocity“ pri obsadzovaní spoločných vládnych rezortov obrany, zahraničia a zahraničného obchodu sa štátnym tajomníkom MNO stal gen. Mikuláš Ferjenčík (vôbec prvý Slováč slúžiaci v povojnovej spoločnej čs. armáde s generálskymi epoletami). Ešte v priebehu roka 1945 sa do Prahy postupne „dostali“ i prednosta Právneho odboru MNO pplk. Samuel Korběl, prednosta Odd. zdravotnej starostlivosti MNO pplk. Štefan Darvaš, prednosta Stavebného a ubytovacieho odd. MNO pplk. Vojtech Kováč, prednosta Osobného odd. MNO plk. Dezider Kišš – Kalina, prednosta Justičného odd. MNO pplk. Barnabáš Šimoni, veliteľ spojovacieho vojska HŠ plk. Jozef Marko, prednosta Doplňovacieho odd. MNO pplk. Karel Šárka, prednosta Automobilového odd. tankového vojska HŠ pplk. Henrich Makoň, prednosta Materiálneho a dopravného odd.

⁴ VÚA – VHA Praha, MNO / Sekretariát ministra 1969, karton 30, inv. č. 37, sign. 24/4/1-16.

⁵ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* Bratislava 1998, s. 430-432.

HŠ plk. Viliam Lichner, prednosta Výstrojného odd. MNO pplk. Ján Snopko, prednosta Organizačného odd. HŠ plk. František Borský a náčelník štábu pechoty HŠ pplk. Štefan Murgaš.⁶ Uvedená skupina vysoko postavených slovenských funkcionárov v armádnej centrále umožnila Slovákom hneď od začiatku sa výrazne spolupodieľať na armádnej personálnej politike a „dozorovať“ napĺňanie ustanovení Košického vládneho programu o ich „primeranom“ zastúpení. Rady čs. generality medzitým rozšírili Michal Širica, Ján Imro a Mikuláš Markus (všetko dôstojníci slúžiaci v rámci 4. oblasti, relatívne samostatného teritoriálno-organizačného celku, územne pokrývajúceho oblasť Slovenska), na plukovníkov boli povýšení ďalší ôsmi Slováci.⁷ Hoci z hľadiska obsadenia kľúčových postov armádnej hierarchie predstavoval v lete 1945 podiel Slovákov 16 %, na ostatných stupňoch velenia za očakávaniami slovenskej strany výrazne zaostával. Rovnako neuspokojivým sa javilo aj 5-percentné zastúpenie Slovákov medzi generálmi a plukovníkmi, a to bez ohľadu na existujúce objektívne príčiny súvisiace s nedostatkom spoľahlivých vyšších veliteľských kádrov, ktoré by neboli kompromitované službou v slovenskej brannej moci, prípadne boli po odbornej stránke dostatočne kvalifikované. Za existujúcej situácie sa tak koncom roka 1945 rodia prvé úvahy o nastolení akéhosi národnostného kľúča, ktorý mal jednak svojou ústretovosťou voči slovenskému elementu predísť zbytočnému prehlbovaniu animozít vo veliteľskom zbore a jednak zabrániť, aby pri absencii príslušných predpisov a smerníc neprepadla personálna problematika živelnosti.

Jeho rozpracovaním bolo začiatkom roka 1946 poverené (2.) Osobné odd. (I.) Všeobecnovojsenského odboru MNO, na čele ktorého stál Slovák, zaslúžilý účastník Slovenského národného povstania, plk. Dezider Kišš – Kalina. Úvodné predstavy pracovníkov oddelenia sa k náčelníkovi HŠ generálovi Bohumilovi Bočkovi dostali už 29. januára 1946.⁸ A práve ony sa stali obsahom predkladanej materiálnej štúdie. Podľa nich mal národnostný kľúč vychádzať zo vzájomného pomeru obyvateľstva oboch národov, ktorý mal vzniknúť po novom sčítaní ľudu a ktorý mal fakticky zodpovedať národnostným ukazovateľom demografickej štruktúry obyvateľstva krajiny. Dovtedy sa mal pomer určovať len provizórne s približným pomerom 1 – 3 a po spresnení vzájomného počtu gážiztov z povolania sa mal následne pomer vyrovnáť. Jeho určenie podľa útvarov bolo klasifikované ako „nemožné“ s ohľadom na meniacu sa dislokáciu jednotiek nezaručujúcu stabilnú normu. Analogicky ako celkové počty považovalo Odd. za možné stanoviť kľúčom aj vzájomný pomer počtu hodností a funkcií. V prípade najvyšších funkcionárov pripadal do úvahy podobný recipročný úzus ako pri funkciách štátnych tajomníkov a ministrov v spoločných vládnych rezortoch, t. j., keď bol veliteľom Slovák, mal byť jeho zástupcom Čech a naopak. To sa mohlo týkať predovšetkým stupňov, ktoré boli spoločné a kde s ohľadom na skutočnú potrebu zástupca systemizovaný bol (a to nielen v prípade MNO a HŠ, ale aj vojenských akademií a učilíšť, resp. všetkých vojenských úradov, útstavov a zariadení v ich priamej podriadenosti). Podľa jednej z ďalších alternatív sa mohol národnostný kľúč aplikovať aj tak, že sa mal vzájomný percentuálny po-

⁶ V prípade Karla Šárku a Henricha (resp. Jindřicha) Makoňa sa pôvodne jednalo o dôstojníkov českej národnosti. Počas služby v slovenskej brannej moci v priebehu 2. svetovej vojny si však obaja národnosť účelovo zmenili na slovenskú, pri ktorej ostali aj po prijatí do obnovovanej čs. brannej moci. V prípade vyšších veliteľských kádrov neboli jediní (z ďalších napr. zastupujúci veliteľ 2. divízie plk. Jozef Tlach, zástupca veliteľa delostrelectva 4. Oblasti plk. Emil Prát, vojenský stavebný riaditeľ 4. oblasti plk. František Skřepek – Slávkovský, prednosta doplnovacej služby 4. oblasti pplk. Antonín Hájek, veliteľ delostrelectva VIII. zboru plk. Jakub Hluchý, či veliteľ delostreleckého protiletadlového pluku 4 pplk. Rajmund Šmarda). Slovenská strana uvedené osoby napriek tomu oficiálne považovala za „svojich“, čo vládna administratíva pri predkladaných návrhoch na povýšenie do vyšších hodností či ustanovenie do vyšších funkcií plne rešpektovala.

⁷ Boli nimi: František Borský, Anton Ciprich (veliteľ 4. divízie, dislokovanej v severozápadnej časti Slovenska), Samuel Korbel, Branislav Manica (prednosta výchovy a osvetu 4. oblasti), Ján Paškan (prednosta zdravotnej služby 4. oblasti), Emil Perko (veliteľ 10. divízie, rozmiestnenej na východe Slovenska), Karel Šárka a Ivan Trebichavský (miestopredident, resp. vicepredident Najvyššieho vojenského súdu).

⁸ VÚA – VHA Praha, f. MNO / Státní tajemník 1946, karton 18, inv.č. 944, č.j. 5238.

mer vyjadriť počtom veliteľských miest, obsadených rovnako Čechmi a Slovákmi. V úvahách sa dokonca objavila bezprecedentná alternatíva vytvoriť 2 samostatné služobné kategórie, zvlášť pre Čechov a zvlášť pre Slovákov. Hoci úvahy bližšie nešpecifikovali strany, ktorých pomer mal byť vzájomne upravovaný, bolo zrejmé, že pri odstavení nepriateľských národností (t.j. nemeckej a maďarskej) riešili výlučne pomer medzi českým a slovenským prvkom, ktorý v personálnej štruktúre veliteľského zboru (vedľa príslušníkov ukrajinskej a ruskej národnosti, t.j. spriaznených národnostných skupín) absolútne dominoval. Materiál sa zaoberal aj viacerými ďalšími alternatívami s načrtnutím prípadných konzekvencií.

Nevyhol sa ani problematike definovania, resp. zisťovania národnosti gážistov z povolania. Ak za predmnichovskej Československej republiky platila možnosť prihlásiť sa k ľubovoľnej národnosti podľa vlastného rozhodnutia (pričom zhruba v rokoch 1922 – 1937 sa uvádzala len jednotná československá), ktorého objektivnosť nebola preskúmaná podľa vopred zadaných kritérií, v povojnovom období, „*kdy příslušnost k určité národnosti bude mít vážne důsledky*“, sa ponechanie rozhodnutia pri výbere národnosti na vôli jednotlivcov vylučovalo. V tejto súvislosti tak vystávala potreba zisťovať ju podľa niektorých objektívnych znakov, ktorú navyše komplikovala nutnosť stanoviť, na úkor ktorej zo štátnotvorných národností sa mali počítať príslušníci ostatných národností.

Rozpracovanie národnostného kľúča sa malo stať celoarmádnu záležitosťou, do ktorej mali byť zaangažované všetky zložky MNO a HŠ. Mal sa týkať všetkých služobných kategórií a mal sa aplikovať vo všetkých oblastiach armádnej personálnej práce, t.j. pri dopĺňovaní veliteľského zboru, menovaní vojakov do hodností, ich povyšovaní v hodnostiach aj ustanovovaní do funkcií. Práce ale od začiatku narážali na množstvo komplikácií, z ktorých najzávažnejšia súvisela s obavami z narušenia zaužívaného systému, v ktorom existujúce predpisy upravujúce osobné veci vojenských gážistov rozdiely medzi príslušníkmi rôznych národností nerobili. Obzvlášť v prípade dôstojníkov (popri rotmajstroch najpočetnejšej a najdôležitejšej zložke veliteľského zboru) sa problém javil najzložitejší. Ich počet a spôsob zaraďovania bol totiž striktno stanovený tzv. systemizáciou služobných miest, ktorú schvaľovala vláda ešte podľa ustanovení § 97 a 98 (tzv. platového) *Zákona o úprave platových a niektorých služobných pomerů státních zaměstnanců* z 24. júna 1926.⁹ Systemizácia bola rozlíšená podľa služobných kategórií (t. j. služobných odborov, odvíjajúcich sa predovšetkým od vzdelania predpísaného pre ten-ktorý odbor) a platových stupnic, t. j. hodností. Služobné kategórie boli z hľadiska celkových počtov i počtov vyhradených miest v jednotlivých platových stupniciach presne vymedzené, i keď sa pripúšťalo, aby voľné miesta vo vyšších stupniciach pripadli nižším (t. j. napr. o čo menej bolo generálov, o to viac mohlo byť plukovníkov a podobne). Medzi sebou ale boli nezlučiteľné a nebolo možné, aby jedna z nich využila pre seba voľné miesta systemizované v inej služobnej kategórii (s výnimkou tých, ktorých príslušníkmi sa dopĺňovali iné). Nič na tom nemohol zmeniť ani fakt, že vojenská správa mala pri rozdeľovaní samotných služobných miest rovnakej služobnej kategórie medzi príslušné stavovské skupiny voľnosť. Celú oblasť navyše výrazne determinovali i nedostatočne vyjasnené väzby a kompetencie jednotlivých ministerských zložiek. Personálna práca s veliteľským zborom bola roztrieštená, problematika sa až na niektoré špecifiká riešila podľa zákonov, predpisov a smerníc predmnichovskej brannej moci, ktoré aktuálne problémy nezohľadňovali. Centrum, odkiaľ by bol taký dôležitý úsek života armády riadený centrálnne, prakticky neexistoval. Len na MNO a HŠ (v rámci existujúcich odborov a oddelení, resp. veliteľstiev jednotlivých druhov vojsk a služieb) sa personálnymi otázkami dôstojníkov a rotmajstrov zaoberalo 24 rôznych zložiek. Zavedenie modelu v podmienkach takéhoto nepružného a ťažkopádneho armádneho organizmu teda v dohľadnej dobe neprichádzalo do úvahy.

⁹ Zákon č. 103/1926 o úprave platových a niektorých služobných pomerov štátnych zamestnancov z 24. júna 1926.

Bez ohľadu na to sa nakoniec v kontexte zostrujúceho sa vnútropolitického zápasu a silnejšej averzie čs. politického spektra voči slovenskému elementu (odrazom ktorej sa stali 2. a 3. Pražská dohoda) celá otázka postupne dostala na perifériu záujmu armádných kruhov. Aktuálnosť národnostného kľúča definitívne „pochoval“ februárový prevrat komunistickej strany. Publikovaný archívny dokument pochádza z Vojenského historického archívu Praha, z fondu, ktorý bol po rozsiahlych záplavách v lete 2002 z dôvodu vážneho poškodenia dlho neprístupný. Je publikovaný v pôvodnom znení, bez jazykových a gramatických úprav, aby sa čo najviac zachovala jeho pôvodná výpovedná hodnota.

Úvaha o úprave osobných vecí voj. gážistů vzhľadom k národnostnímu kľíči¹⁰ Poměry před válkou

Až do války problém národnostního kľíče ve sboru voj. gážistů neexistoval, alespoň ne v té formě jako dnes. Doplňování sboru voj. gážistů se dělo osobami, které splňovaly předepsané podmínky a o přijetí se ucházely aniž se přihlíželo k tomu, aby příslušníci různých národností byli ve sboru voj. gážistů zastoupeny v určitém počtu. Také při povyšování se k nějakému národnostnímu kľíči nepřihlíželo. Všechny předpisy upravující osobní věci voj. gážistů nečinili rozdíl mezi příslušníky různých národností. Systemisace služebních míst voj. gážistů z povolání, jak byla schvalována vládou, nijakého národnostního kľíče neznala. Počet příslušníků různých národností ve sboru voj. gážistů byl výsledkem poměrů, jaké byly při budování čs. armády po první světové válce a jak se později postupem doby jaksi samočinně vyvíjely při tehdejších politických a státoprávních poměrech.

Druhá světová válka a politické změny, které sa za ní udály, přivedly k ostrému odlišení obou státních národů, Čechů a Slováků, jež dochází výrazu ve vnitřní organizaci čs. státu a jeho důsledek je požadavek určitého početního účastenství příslušníků slovenské národnosti ve správě státní.

Třebaže v branné moci národnostní kľíč pro její příslušníky nebyl úředně stanoven, přece v praxi požadavek národnostního kľíče u voj. gážistů z povolání začíná se projevoval. Řešení této otázky nelze ponechat náhodnému a nesystematickému řešení případ od případu, ale je nezbytně nutno ji organizačně vyřešit, jinak v osobní agendě voj. gážistů bude nejistota, tápání a spory, bude docházet k nespokojenostem a nežádoucím kritikám, které se neomezí jen na vnitřní život armády.

Problém národnostního kľíče, na kolik spadá do sféry kompetence oddělení I/2,¹¹ týká se důstojníků a rotmistrů z povolání a menší snad měrou důstojníků a rotmistrů v záloze.

Přirozeně týká se i děle sloužících a občanských zaměstnanců voj. správy, lež těmi oddělení I/2 vzhľadom ke své kompetenci nemůže se zabývat.

A. Vojenští gážisté z povolání¹² I. Důstojníci

U důstojníků z povolání národnostní kľíč se projevuje

- 1) při doplňování sboru důstojníků z pov. t.j. při jmenování důstojníky z pov., aktivování, opětném přijetí, reaktivování případně i převádění do sborů důstojníků z pov. z jiného oboru veřejné služby,
- 2) při povyšování,
- 3) při ustanovování na funkce.

¹⁰ VÚA – VHA Praha, f. MNO / Státní tajemník 1946, karton 18, inv.č. 944, č.j. 5238.

¹¹ Jedná sa už o spomínané 2. osobné odd. I. Všeobecnovo-vojenského odboru MNO.

¹² Vojenský gážisti, dobové označenie pre vojakov z povolania (t.j. vojakov, poberajúcich gážu, čo bolo zastaralé označenie pre pevný plat).

1) Doplňování

Počet důstojníků z pov. byl až do okupace a války pevně stanoven formou tak zv. systemisace služebních míst důstojníků z pov., již schvalovala vláda podle ustanovení § 98 odst. 2 platového zákona, kterýžto zákon i paragraf platí doposud. Systemisace byla rozlišena jednak podle tak zv. služebních kategorií t.j. podle služebních oborů zejména vzhledem k míře vzdělání předepsaného pro ten onen služební obor, jednak podle platových stupnic t.j. vojensky řečeno podle hodností. Služební kategorie byly jak co do celkového počtu, tak i co do počtu míst v jednotlivých platových stupnicích přesně vymezené celky. Ovšem toto vymezení připouští, že volná místa ve vyšších platových stupnicích přicházejí k dobru nižším platovým stupnicím, populárně řečeno, oč je méně generálů o to může být více plukovníků a tak postupně až k poručíkům.

Služební kategorie mezi sebou jsou neslučitelné, t.j. není možno, aby jedna služební kategorie využila pro sebe volná místa systemisovaná v jiné služ. kategorii. Výjimka od toho je u služebních kategorií, jejímiž příslušníky se doplňují jiné služ. kategorie. U těch pomoci tak zv. subsidiárního stavu je možné – řečeno ne právnicky, nýbrž populárně –, že mohou mít o tolik míst více, kolik je volných míst v kategorii, kterou doplňují. V některých služ. kategoriích jsou systemisována služební místa jen pro jednu stavovskou skupinu / ku př. v služ. kategorii důstojníků zdrav., vet., voj. lék./, v jiných pro několik stav. skupin.¹³ Rozdělení služ. míst téže služ. kategorie mezi stavovské skupiny je do jisté míry ponecháno vojenské správě, která má tak při hospodáření se služ. místy uvnitř služ. kategorie určitou volnost. Takovéto hospodáření záleží hlavně v tom, že si stav. skupiny téže služ. kategorie mohou půjčovat služební místa, ať již služební místa i hodnosti nebo jenom hodnosti. Nejdůležitější případ takového hospodáření se služebními místy uvnitř služební kategorie bez ohledu na počty stanovené pro jednotlivé stav. skupiny bylo povyšování na nadporučíky a kapitány zbraní. To se dělo podle ročníků akademie bez ohledu na počty volných míst v jednotlivých zbraních.

Jak při této úpravě systemisace služ. míst stanovit národnostní klíč ? Je možno několik způsobů řešení. Tyto způsoby lze rozdělit zásadně na dva druhy:

- národnostní klíč stanoví vláda
- národnostní klíč stanoví vojenská správa interně

Národnostní klíč stanoví vláda

Řešení tohoto druhu by mohla být takováto:

a) Z každé nynější služ. kategorie byly by utvořeny kategorie dvě: jedna pro Čechy, druhá pro Slováky. Předpokladem tohoto řešení by bylo, že by musily být pevně stanoveny funkce, na které mají být ustanovováni Češi a na které Slováci. To by bylo velice obtížné pokud by šlo o nejvyšší funkce, o funkce v hl.št., MNO a celoarmádních ústavech.¹⁴ Bylo by to řešení přesné, pevné, ale velmi nepružné a působilo by v praxi velmi mnoho obtíží, které by bylo třeba překonávat opatřeními, jež by patrně vyžadovala schválení vlády.

b) Systemisace v té formě, jak je nyní schvalována vládou, by se nezměnila, vláda by však stanovila, že určité procento nebo přímo určité počty míst v každé služební kategorii a plat. stupnici, která mají být obsazena Čechy a která Slováky. Tím by ovšem nebylo praejudikováno ustanovování na funkce. Vláda by měla kontrolu počtů důstojníků podle národnosti, zejména pokud by šlo o majority a vyšší. Při tom vojenská správa by stejně musila stanovit podrobné rozdělení podle národnostního klíče uvnitř jednotlivých služ. kategorií pro jednotlivé stav. skupiny.

¹³ Zdrav. – zdravotnictva; vet. – veterinárstva; voj. lék. – vojenského lékařnictva.

¹⁴ HŠ (hl. št.) – Hlavný štáb, MNO – Ministerstvo národnej obrany.

Národnostní klíč stanoví vojenská správa

a) Vojenská správa stanovila by národnostní klíč jen všeobecně ku př. určitým procentem celkového počtu důstojníků a počtů pro každou platovou stupnici. Takovéto řešení by bylo velice pružné, protože nedostatek příslušníků jedné národnosti v určitém služ. oboru /služ. kategorii, stav. skupině/ mohl by být nahrazen v jiném služ. oboru. Ovšem bylo by potřeba mnoho rozhodování případ od případu, takže by pro praktické vyřizování osobních věcí důstojníků z pov. nebyl dostatečně pevný a určitý podklad.

b) Vojenská správa by stanovila pro každou stav. skupinu /a tím i pro každou služ. kategorii/ a každou platovou stupnici počet pro každou národnost. To by bylo řešení s hlediska organizace osobních věcí důstojníků z pov. nejpřesnější a také by nejlépe vyhovovalo požadavku, aby u útvarů dislokovaných na Slovensku byli ustanovováni jen důstojníci slovenské národnosti. Pružnost tohoto řešení byla by dána tím, že klíč by byl stanoven jen vojenskou správou interně a proto odchylkami by se neporušovala nijaká zákonná ustanovení ani usnesení vládní. Je ovšem možné, že národnostní klíč ve veřejné správě bude stanoven zákonně ku př. při reformě ústavy.

Aby sbor důstojníků z pov. se mohl doplňovat podle národnostního klíče, je třeba, aby byl dostatek způsobilých ucházečů na místa důstojníků z pov. obou národností a čím národnostní klíč s hlediska organizace důstojnického sboru bude stanoven podrobněji, tím při doplňování sboru může v praxi se vyskytnout více potíží. Proto nutno uvažovat o tom, jak postupovat, bude-li nedostatek ucházečů na doplňování té neb oné národnosti. Předpokládáme-li, že národnostní klíč bude stanoven přiměřeně pružně, pak musíme se zabývat otázkami:

a) bude prakticky přípustné, aby nedostatek příslušníků jedné národnosti, ovšem dočasně, byl uhrazen vyšším počtem příslušníků druhé národnosti /jinak bude s hlediska celkových počtů nedostatek neodstranitelný dotud, dokud se nezíská nedostávající se počet příslušníků příslušné národnosti/ ?

b) bude přípustné, aby se při nedostatku způsobilých ucházečů určité národnosti podmínky pro přijetí za důstojníky z pov. – pokud ovšem podle platného právního stavu je to možné – zmírňovaly nebo pozměňovaly ? Řešení této otázky začíná být praktické již nyní.

2) Povyšování

Povyšování důstojníků z pov. do druhé světové války řídilo se v mezích daných systematických zásadou úměrnosti. V důsledku nestejných poměrů osobních i organizačních se stávalo /a bude se stávat/, že v různých stav. skupinách byla nestejná povyšovací konjunktura. V některých by bylo bývalo možno povyšovat velice rychle, v jiných mnohém pomaleji. V některých časem docházelo k povyšovací stagnaci. Proto pomocí tak zv. povyšovacích rozsahů založených na pořadí a počtů volných míst, povyšovací tempo se regulovalo tak, aby bylo přibližně stejné v rovnocenných stav. skupinách. Důvod toho nebyl snad dělání interkalářů,¹⁵ nýbrž hluboko vžitá názory na spravedlnost v důstojnickém prostředí, které nepokládalo za spravedlivé, aby důstojníci jedné stav. skupiny, shodou okolností, které nejsou zásluhou příslušníků této stav. skupiny, předstihovali je v dosahování hodností. Třeba připomenout, že podle obdobného principu postupovalo se při povyšování i v občanských resortech a vláda sama /směrnice min. rady/ dbala o to, aby hodnostní postup občanských zaměstnanců různých resortů státní správy se svým tempem příliš nelíšil. Že by názory v této věci se nyní proti dřívějšímu změnili, sotva se dá tvrdit.

Při národnostním klíči se nedá vyhnout problému, zda úměrnost při povyšování musí být zachována i vzhledem k příslušníkům druhé národnosti. Národnostním klíčem se totiž možnosti povyšovacích konjunktur a diskonjunktur ještě zvětšují. Toto bude jeden z nej-

¹⁵ Plat ušetřený za období, keď je úradnícke (platené služobné) miesto (resp. hodnosť) neobsadené (neobsadená).

důležitějších a nejhoulostivějších problémů důstojnického sboru naší branné moci a na jeho rozřešení bude záviset do značné míry unifikace důstojnického sboru s hlediska národnostního. K osvětlení tohoto problému, aspoň zčásti, uvažme jen povyšování důstojníků zbraní do hodnosti nadporučíků a kapitánů, jež se dosud dělo jen podle pořadí a to tak, že se přihlíželo k tomu, aby se příslušníci téhož ročníku akademie nepředstihovali. Představme si nyní, že příslušníci téhož ročníku akademie se budou předstihovati jen z důvodu příslušnosti k té či oné národnosti! Dodržování úměrnosti bez ohledu na národnostní klíč ovšem znamená, že nelze vždy a zcela využít všech míst, která jsou volná s hlediska národnostního klíče. S tím zase souvisí otázka, zda bude možno půjčovati hodnosti, kterých pro příslušníky jedné národnosti z důvodu úměrnosti nelze využít, pro povýšení příslušníků národnosti druhé.

3) Ustanovování na funkce

Podle platného právního řádu hodnost /propůjčené služební místo/ neznamená ještě ustanovení na určitou funkci a nerozlučnou spojitost s ní. Systemisace ovšem je založena na organizaci tak, že každá funkce je zhodnocena služebním místem určité platové stupnice t.j. hodností a předpokládá se, že ten, komu se propůjčuje určitá hodnost, zastává odpovídající funkci. Vláda také při propůjčování hodností /majora a vyšších/ kontroluje, zda tento předpoklad je splněn. To v praxi nevyklučuje nejen, aby důstojník byl ustanoven na funkci vyšší, než jaká odpovídá jeho hodnosti, ale ani aby byl ustanoven na funkci nižší než je odpovídající jeho hodnosti. Při doržování systemisace není sice možné, aby pro nějakou funkci byl nadbytek důstojníků odpovídající hodnosti, zato však je nejen možné a dosti časté, že důstojníci musí být ustanovováni na funkce vyšší, než odpovídající jejich hodnostem protože – třeba i při plném celkovém počtu – není dostatek důstojníků odpovídajících vyšších hodností. Při národnostním klíči může dojít k tomu, že nedostatek důstojníků odpovídajících hodností bude jen s hlediska jedné národnosti; bude-li se tedy dodržovati národnostní klíč i co do ustanovování na funkce /zejména vzhledem k dislokaci/, pak nutno počítati s tím, že příslušníci jedné národnosti se budou dostávat na vyšší funkce dříve a v nižších hodnostech, než příslušníci druhé. Dojde-li k takovému stavu a bude-li snaha důstojníkům dát odpovídající hodnosti, nebude zase možno při povyšování mezi příslušníky obou národností dodržovat zásadu úměrnosti. Snaha vyrovnávat nestejnost konjunktury mezi příslušníky obou národností může dále vésti k nestejně praxi při nuceném překládání do výslužby.

II. Rotmistři

Osobní poměry rotmistřů jsou mnohem jednodušší než u důstojníků. Rotmistři se nerozlišují podle míry předepsaného všeobecného vzdělání, proto také systemisace rotmistrovských služebních míst není provedena podle služebních kategorií, nýbrž jen podle platových stupnic /třech, nyní se čtyřmi hodnostmi/. Rozdělení systemisace na stav. skupiny je věcí vojenské správy, která je může v mezích systemisace měnit podle potřeby. Rozlišení funkcí zastávaných rotmistry z pov. je co do hierarchického stupně daleko méně výrazné než u důstojníků. Je tedy úprava osobních věcí méně složitá a proto i snazší.

Zavedení národnostního klíče u rotmistřů, obdobně jako u důstojníků, projeví se při doplňování, povyšování a menší měrou i při ustanovování na funkce.

Doplňování

Doplňování sboru rotmistřů z pov. děje se podle stavovských skupin, jejichž počty ani co do celku ani co do jednotlivých hodností nejsou systemisací vymezeny. Proto i kdyby snad národnostní klíč byl stanoven vládou, mohl by být stanoven jen co do celkového počtu a počtů v celých platových stupnicích. Proto také stanovení národnostního klíče tímto způsobem bylo by snazší než u důstojníků. Přes to již vzhledem k národnostní dislokaci

bude nutno národnostní klíč stanovit i podle stavovských skupin, jinak by organizace osobních věcí rotmistřů z pov. byla velmi nesnadná. Proto i při doplňování rotmistřů dojde se v souvislosti s národnostním klíčem k týmž otázkám, jako u důstojníků, totiž

a) bude přípustno nedostatek příslušníků jedné národnosti nahrazovati – ovšem dočasně – příslušníky národnosti druhé ?

b) bude přípustno při nedostatku způsobilých ucházejců jedné národnosti zmírniti pro ně nebo změnit podmínky?

Povyšování

Povyšování rotmistřů následkem menší složitosti sboru rotmistřů bylo jednodušší a snadněji bylo lze v něm dosahovati úměrnosti respekt. stejnoměrnosti.

Při povyšování rotmistřů se dělili na dvě velké skupiny, zbraně a služby. V těchto skupinách povyšování se – povšechně řečeno – dalo podle pořadí bez ohledu na příslušnost k stavovské skupině. Při národnostním klíči, bude-li nutno dodržovat přesně i při povyšování, bude docházet k porušení úměrnosti.

Ustanovování na funkce

Ježto funkce, které jsou v branné moci zastávány rotmistry nejsou organizačně od sebe tak odlišeny jako funkce důstojníků, ustanovování na funkce nemá toho významu jako u důstojníků. Obtíže následkem národnostního klíče budou vznikat hlavně tam, kde se budou setkávat příslušníci obou národností.

B. Vojenští gážisté v záloze

I. Důstojníci

Celkový počet důstojníků v záloze nebyl před válkou pevně a přesně stanoven. V mobilizačních plánech bylo sice kalkulováno s válečnou potřebou důstojníků v zál., ale vývojem se nedošlo k tomu, aby jmenování důstojníky v zál. bylo nějak omezováno. Jejich počty se tvořili prostě tím, že voj. osoby mající požadované všeobecné i odborné vzdělání byly v přesnění službě školeny na důstojníky v zál. a pravidelně také velkou většinou této hodnosti dosahovaly. Měly tedy na počty důstojníků v zál. přímý vliv vzdělanostní poměry obyvatelstva. Nebude-li do takovéto jaksi samočinné produkce důstojníků v zál. uměle zasahováno, mohlo by se při nestejných vzdělanostních poměrech u Čechů a Slováků stát, že by zál. důstojníků jedné národnosti byl vzhledem k počtu příslušníků branné moci této národnosti a jimi doplňovaným útvarům nedostatek. Pokládalo by se to za nežádoucí a měl by proto být zaveden národnostní klíč i pro důstojníky v zál. ? A měly by být za účelem zvýšení produkce záložních důstojníků jedné národnosti pro tuto národnost zmírněny nebo změněny podmínky jmenování důstojníky v zál. ?

II. Rotmistři

Před válkou nebylo jmenování rotmistry v záloze. Rotmistry v zál. stávali se jen rotmistři z pov., kteří byli přeloženi do zálohy. I v budoucnu nezamýšlí se produkovat rotmistry v záloze jmenováním. Vzhledem k tomu – podobně jako u voj. gážistů ve výslužbě, jejichž produkce také není regulovatelná – není třeba u nich o národnostním klíči uvažovat. Ostatně počet rotmistřů v záloze je nepatrný.

Zjišťování národnosti

Podmínkou zavedení národnostního klíče je, že bude přesně upraveno zjišťování národnosti. Jak se bude zjišťovat česká nebo slovenská národnost ?

Před okupací, kdy národnost měla menší význam, než bude mít za národnostního klíče, pro určení národnosti byl rozhodující údaj v rubrice „národnost“ v I. části kvalifikační listiny. Tento údaj se zapisoval podle udání samotného voj. gážisty a nebyl podle nějakých objektivních kritérií přezkoumáván, takže voj. gážista měl volnost přihlásit se k národnosti podle volného rozhodnutí. Někteří voj. gážisté udávali národnost československou. Taková národnost asi za národnostního klíče nebude přípustná.

Za národnostního klíče, kdy příslušnost k určité národnosti bude mít vážne důsledky, sotva asi bude možno určení národnosti ponechat zcela na vůli jednotlivce, nýbrž bude zapotřebí zjišťovat ji podle určitých objektivních znaků. Patrně nebude také přípustné národnost měnit. Možná, že při reformě ústavy ve smyslu nynějšího politického uspořádání státu, bude otázka národnostní příslušnosti nějak vyřešena ať již v ústavě samé nebo nějakou jinou normou právní nebo snad i jen opatřením vlády. Nestane-li se tak, bude vojenská správa nucena tuto otázku upravit sama. V takovém případě ovšem bude třeba zjistit, zda platný právní řád má nějaké závazné ustanovení ve věci národnosti, či zda voj. správa bude mít volnost, jak si tuto otázku upraví. Nepůjde-li jen o zjišťování národnosti české nebo slovenské, nýbrž i jiných národností také i německé nebo maďarské, protože prozatím není vyloučeno, že i příslušníci těchto národností budou voj. osobami a voj. gážisty /ku př. příslušníci zahraničního vojska, partyzáni/.¹⁶ Bude také třeba stanovit, na účet které národnosti /české nebo slovenské/ budou se příslušníci jiných národností počítat.

Jak má být početně stanoven národnostní klíč

Je možné, že národnostní klíč je nebo bude stanoven cestou politického ujednání a že tedy vojenská správa nebude moci o něm volně rozhodovat. Ale i tehdy bude záhodno o věci uvážit, protože národnostní klíč není dán jen mocenskými poměry politickými, ale souvisí i s organizací br. moci. Početnost občanů jedné národnosti stačí jen na určitý počet voj. útvarů jak s hlediska mírových počtů tak i počtů válečných. Vedle toho jsou útvary obstarávající úkoly vztahující se na všechny útvary, to jsou MNO, VTLÚ, VZÚ atd.¹⁷ U těch bude třeba, aby byly zastoupeny obě národnosti. Podle toho národnostní klíč byl by dán jednak potřebou útvarů doplňovaných příslušníky té oné národnosti, jakož i užším klíčem stanoveným pro společné útvary. Tento užší klíč mohl by být stanoven podle poměru počtů voj. gážistů potřebných pro útvary doplňované Čechy a voj. gážistů potřebných pro útvary doplňované Slováky. Celkový klíč by také mohl být stanoven podle počtu obyvatelstva státu obou národností. Správnější se zdá stanovit ho podle počtu příslušníků br. moci té i oné národnosti. Pro počátek mohl by být stanoven podle počtu nováčků, později podle tříletého průměru jich /systemisace má být každý třetí rok revidována/.

¹⁶ Osoby nemeckej a maďarskej národnosti (t.j. národnosti oficiálne označených ako nepriateľské) boli v úvodnej etape výstavby velitelského zboru čs. armády (v kontexte protinemeckých a protimaďarských revanšistických tendencií) odstavené od možnosti stať sa vojakom z povolania. Tí z nich, ktorí boli v priebehu 2. svetovej vojny príslušníkmi zahraničného odboja, či účastníkmi partizánskeho hnutia a prejavili záujem o vojenskú profesiu, si dobrovoľne menili svoju národnosť (a vo väčšine i meno). K zmene došlo až v polovici 50. rokov.

¹⁷ VTLÚ – Vojenský technický a letecký ústav; VZÚ – Vojenský zemepisný ústav.

VOJENSKÉ MÚZEJNÍCTVO

MIESTA PAMÄTI PRVEJ SVETOVEJ VOJNY NA SOČSKOM FRONTE

MARTIN KONEČNÝ

KONEČNÝ, Martin: Places of Memory of the First World War on Isonzo Front. *Vojenská história*, 3, 24, 2020, pp 125-142, Bratislava.

In May 1915, Italy declared war on Austria-Hungary and another front originated, the South-western or Italian front. It stretched along total length of more than 670 kilometres, with the most difficult battles taking place in its eastern part, the Isonzo front. This was located in the Isonzo river basin, 90 kilometres along the current Slovenian-Italian border. In 1915 – 1917, there were 12 large offensives in the Isonzo river basin, taking lives of more than 300,000 men of the Italian, Austro-Hungarian and German Army. After breaking the front at Kobarid, the fights moved to Italy, to the river of Piava, not to return to Isonzo again. To this day, the former battlefield is interwoven by many places of memory, commemorating the horrors of war even hundred years later. They are interconnected by the tourist trail titled Pot miru in Slovenian The Walk of Peace The trail includes the Military Museum in Kobarid, the Kolovrat open-air museum, Church of Holy Spirit Javorca and the war cemetery in Loce, all of which are introduced in this contribution in detail.

Keywords: World War I. The Isonzo front. Austro-Hungarian Army. Kobarid. Kolovrat. Javorca. Loce.

Rakúsko-Uhorsko vstupovalo v roku 1914 do bojov Veľkej vojny na dvoch frontoch. Na Balkáne vypovedalo vojnu Srbsku a na svojej východnej hranici v Haliči muselo čeliť obrovskej presile ruských vojsk. Počas jarných mesiacov roku 1915 začalo byť rakúsko-uhorskému generálnemu štábu jasné, že je len otázkou času, kedy dôjde k otvoreniu tretieho frontu. Talianske kráľovstvo bolo oficiálne spojencom Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ale po vypuknutí bojov prvej svetovej vojny vyhlásilo neutralitu. Taliansko nechcelo poskytovať vojenskú pomoc Rakúsko-Uhorsku, s ktorým síce malo podpísanú spojeneckú zmluvu, ale ich vzťahy kalili dlhoročné územné spory o pohraničné územia v Alpách a okolie Terstu. Cieľom talianskej vlády bolo získať od Rakúsko-Uhorska sporné oblasti, kde prevažovalo taliansky hovoriace obyvateľstvo. Týkalo sa to najmä južného Tirolska a Itrie s Terstom, ktorý bol dôležitým prístavným mestom habsburskej monarchie.

Po vypuknutí Veľkej vojny vyjednávalo Taliansko nielen so svojimi spojencami Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom, ale tajne aj mocnosťami Dohody – Veľkou Britániou a Francúzskom. Za vstup do vojny na strane Centrálnych mocností požadovalo také veľké územné ústupky, na ktoré rakúsky cisár František Jozef I. jednoducho nemohol pristúpiť. Nehovoriac o jeho osobnej averzii voči Talianom. Apeninské kráľovstvo napokon podpísalo s Dohodou tajnú, tzv. Londýnsku zmluvu (apríl 1915), ktorá mu v prípade víťaznej vojny zaručovala rozsiahle územné zisky, vrátane prístavného mesta Terst. Následne 3. mája 1915 Taliansko vypovedalo spojenecké zmluvy Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. Bolo len otázkou času, kedy Taliansko zaháji ofenzívu voči svojmu úhlavnému rivalovi.

Rakúsko-uhorský generálny štáb síce otvorenie tretieho frontu očakával, no zápasil s absolútnym nedostatkom divízií, ktoré by mohol vyčleniť na nové bojisko. Srbsko sa nepodarilo poraziť v rýchлом ťažení a počas zimy 1914/1915 prišla monarchia o svojich najlepších dôstojníkov a vojakov v Karpatoch, kde za cenu nepredstaviteľných obetí zadržala ruský postup do vnútrozemia Rakúsko-Uhorska. Posilňovanie útvarov strážiacich hranice s Ta-

lianskom napredovalo len veľmi pomaly. Najlepšie pluky boli naďalej viazané na východnom fronte, kde prebiehala ofenzíva po prielome pri Gorliciach. Na juhozápadnú hranicu monarchie boli odosielané väčšinou druhosledové jednotky, nie vždy dostatočne vyzbrojené guľometmi a delami.¹

Taliansko vypovedalo vojnu svojmu bývalému spojencovi Rakúsko-Uhorsku 23. mája 1915. Otvoril sa nový, juhozápadný alebo taliansky front. Tiahol sa v celkovej dĺžke vyše 670 kilometrov od švajčiarsko-taliansko-rakúskych hraníc na západe, cez Karnské Alpy, Júlske Alpy, súčasné slovinské mestá Bovec, Kobarid a Tolmin v povodí rieky Soča (tal. Isonzo), až po Devin (tal. Duino) na pobreží Jadranského mora.² Vrchné velenie rakúsko-uhorskej armády rozdelilo juhozápadný front na tri obranné úseky. Od švajčiarskej hranice po priesmyk Plöckern v Karnských Alpách bol obranný úsek Zemského obranného veliteľstva Tirolsku pod velením generála Viktora Dankla. Naňho nadväzoval obranný úsek Armádnej skupiny Rohr pod velením generála Franza Rohra, ktorý končil na vrchu Rombon v dnešnom Slovinsku. Tam začínal obranný úsek novovytvorenej 5. armády, ktorej velil generál Svetozar Boroevič, hrdina z Karpát. Kopíroval povodie rieky Soča a tiahol sa cez Tolmin a Goricu až k starobylému hradu Devin na pobreží Jadranského mora. Obranný úsek Boroevičovej piatej armády sa nazýva aj sočský front. Mal vyše 90 km a na severe začínal v alpskom vysokohorskom teréne s nadmorskou výškou presahujúcou 2 000 m, pričom postupne klesal až do nižinatej oblasti na pobreží Jadranského mora.³ Vrchným veliteľom celého juhozápadného frontu na rakúsko-uhorskej strane bol generálplukovník (od roku 1916 poľný maršal) arcivojvoda Eugen. Náčelníkom štábu talianskej armády bol generál gróf Luigi Cadorna.

Talianske velenie pripravilo ofenzívnu operáciu, ktorej hlavným cieľom bolo vpadnúť čo najhlbšie do vnútrozemia Rakúsko-Uhorska, obsadiť Terst, slovinskú Ľubľanu a postupovať ďalej na Viedeň. Keďže hraničná oblasť v Tirolsku a Karnských Alpách bola na vedenie masívnych útočných operácií absolútne nevhodná kvôli ťažkému vysokohorskému terénu, hlavný prielom sa mal uskutočniť na sočskom fronte. Ten bol z talianskeho pohľadu predsa len vhodnejší, keďže vybranými úsekmi sa pri dobrom rozmiestnení síl dali prelomiť rakúsko-uhorské obranné línie. Počas rokov 1915 – 1917 hlavné boje na juhozápadnom fronte prebiehali práve v povodí rieky Soča. Tirolsko a oblasť Karnských Álp boli vedľajším bojiskom, najväčšie útočné operácie pripravovali Taliani vždy proti obrannému úseku armády pod velením Svetozara Boroeviča⁴.

Od začiatku bojov na juhozápadnom fronte mali Taliani obrovskú početnú prevahu. V máji 1915 nasadili na celom fronte približne 460 000 mužov. Rakúsko-Uhorsko stihlo vyčleniť na obranu hraníc polovicu tohto počtu, okolo 225 000 vojakov.⁵ Mnoho práporov bolo zložených z dobrovoľníkov, záložníkov, mužov starších ročníkov, ktorí boli narýchlo povolani brániť hranice. Presun kvalitných práporov na talianske bojisko z Balkánu a Haľiče trval niekoľko dní až týždňov v priebehu mája a júna 1915. Hlavný taliansky nápor po vyhlásení vojny často dopadol na miestnu domobranu, či dokonca žandárske oddiely. V úvodnej fáze bojov na juhozápadnom fronte mali všetky tromfy v rukách Taliani. Napriek tomu ich nedokázali využiť a zaznamenať rozhodujúci prielom.⁶

¹ HORVÁTH, Jakub. *Posledná vojna rakúsko-uhorskej monarchie. Rakúsko-uhorská armáda v rokoch 1914 – 1918*. Banská Bystrica : vlastným nákladom, 2008, s. 95.

² HORVÁTH, Jakub. *Posledná, c. d.*, s. 90-94.

³ K sočskému frontu pozri: FUČÍK, Josef. *Soča (Isonzo) 1917*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999; FUČÍK, Josef – PAVLÍK, Marek. *Sočská fronta 1915 – 1917. Průvodce po místech bojů vojáků z českých zemí. Julské Alpy–Banjšice–Kras–Prímoří*. Praha : Elka Press, 2008; ČAPLOVIČ, Miloslav – ZÁTKOVÁ, Jana. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2018, s. 76-81.

⁴ K vojenskej kariére Svetozara Boroeviča počas bojov na Soči pozri: ORAVCOVÁ, Marianna. Sočský lev. Generál Svetozar Boroevič von Bojna. In *Historická revue*, 2015, roč. 26, č. 9, s. 52-58.

⁵ HORVÁTH, Jakub. *Posledná, c. d.*, s. 92.

⁶ Tamže, s. 92-95.

Cieľom tohto príspevku nie je podrobne opísať priebeh bojov na sočskom fronte v rokoch 1915 – 1917, zameriam sa preto len stručne na vystihnutie najdôležitejších udalostí a špecifik späť s týmto bojiskom. Nižšie uvedené historické skutočnosti sú však potrebným vstupom do predloženej problematiky vybraných miest pamäti, ktoré sa viažu k bojom Veľkej vojny na súčasnej taliansko-slovenskej hranici. Pre slovenského čitateľa je nepochybne zaujímavé, že históriu na tomto bojisku písali aj pluky, ktoré mali svoje doplňovacie obvody na území súčasnej Slovenskej republiky.⁷ Bojovali tu aj pluky z dnešného Maďarska a Ukrajiny, v ktorých mali percentuálne zastúpenie aj Slováci. Pamiatky po nich nájdeme po celej dĺžke sočského frontu.

Už 24. mája 1915 dopadli prvé delostrelecké granáty na rakúsko-uhorské územie. Predzvesť toho, čo cisárskych vojakov bude na juhozápadnom fronte čakať – neustála delostrelecká prevaha Talianov. Kým habsburská monarchia bola po roku vojny personálne i materiálne vyčerpaná a jej priemysel nedokázal naplňať požiadavky armádného velenia na dodávku zbraní a munície, Taliani sa na vojnu pripravovali a vtrhli do nej dostatočne zásobení technikou i municiou. Cisársky generálny štáb sa rozhodol nebrániť priamo hranicu s Talianskom v operačnom pásme 5. armády, vojaci sa stiahli niekoľko kilometrov a opevnili výhodnejšie vyššie položené terénne body. Taliani tak na 90-kilometrovom úseku povodia rieky Soča v máji 1915 obsadili niekoľko obcí a miest, medzi inými Kobarid (tal. Caporetto) v severnej časti alebo Monfalcone (slov. Tržič) na juhu. Držali aj strategicky dôležité pohorie Kolovrat, na dnešnej taliansko-slovenskej hranici.

Obrovskou chybou talianskeho velenia bolo, že nedokázalo využiť prevahu v počte mužov i delostreleckých hlavníc okamžite po vyhlásení vojny. Taliansky útok nebol dostatočne dôrazný a Boroevič s veľkou námahou v priebehu niekoľkých týždňov posilňoval svoje postavenia stále novými plukmi. Keď sa generál Cadorna rozhodol pre všeobecnú ofenzívu, boli už Rakúšania na najdôležitejších oporných bodoch dobre zakopaní a rozmiestnili vhodné aj vlastné delostrelectvo. Toto váhanie Talianov premenilo boje na statickú zákopovú vojnu (s vlastnými špecifikami vysokohorského a krasového terénu), v ktorej obe armády uviazli na dlhých 29 mesiacov. Sočský front sa stal synonymom vyčerpávajúcej vojny, kde muži prinášali nadľudské obete v nesmierne ťažkom teréne a drsných klimatických podmienkach bez toho, aby získali čo i len meter štvorcový územia. Talianske velenie hnalo svoju armádu do nezmyselných ofenzív, ktoré mali za následok desaťtisíce mŕtvych vojakov a väčšinou nulové územné zisky.⁸

Od júna 1915 až do októbra 1917 sa frontová línia ustálila v povodí rieky Soča od vrchu Rombon na severe po Duino na juhu a viedla cez vrch Krn, Mrzli vrh, Tolminské predmostie, vrch Sabotin, planinu Doberdo až k pobrežiu Jadranského mora pri Duine.⁹ Priebežne síce dochádzalo k posunom frontovej línie, ktoré však nikdy nevyústili do strategického prielomu. Taliani udržali v rukách pohorie Kolovrat, mesto Kobarid, vrch Krn, mesto Monfalcone a ďalšie oporné body. Rakúšania nepustili Tolmin, železničnú stanicu Most na Soči, ani prístav Terst. Niektoré obce, prípadne dôležité kóty však v priebehu bojov zmenili majiteľov. Jedným z najvýraznejších úspechov Talianov bolo dobytie mesta Gorica v auguste 1916, ktoré však malo viac psychologický ako strategický význam.¹⁰

Celkovo sa v spomínanom období uskutočnilo na sočskom fronte 12 ofenzív. Jedenásť z nich podnikli Taliani, poslednú a rozhodujúcu dvanásť zahájila rakúsko-uhorská armáda v spojení s Nemcami. Po dvanástej bitke na Soči (október – november 1917) sa ra-

⁷ HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 48-50.

⁸ K tomu pozri celkový priebeh bojov na sočskom fronte v rokoch 1915 – 1917, najlepšie FUČÍK, Josef. *Soča*, c. d.

⁹ KOREN, Tadej. *The Walk of Piece from the Alps to the Adriatic: A Guide along the Isonzo Front*. Kobarid : Ustanova Fundacija Poti Miru v Posočju, 2015, s. 17.

¹⁰ HORVÁTH, Jakub. *Posledná*, c. d., s. 120-122.

kúsko-uhorské a nemecké vojská dostali hlboko do vnútrozemia Talianska.¹¹ Frontová línia sa vzdialila od Soče na západ až k talianskej rieke Piava. Rozhodujúci prielom pri meste Kobarid v októbri 1917 vojenski historici nazývajú aj „zázrak pri Kobaride“. Pre Talianov však malo slovo „Caporetto“ po generácii trpkú príchut' a stalo sa synonymom katastrofálnej porážky. Dvanásť ofenzív definitívne ukončila boje v povodí Soče a juhozápadný front sa na tomto úseku posunul až za talianske mesto Udine na Piavu. Tu v podstate zotrval do konca prvej svetovej vojny.

Sočský front môžeme rozdeliť na tri úseky. Severný úsek od Rombonu po mesto Tolmin prechádzal Júlskymi Alpami, kde vojaci museli neraz brániť a zdolávať kóty s nadmorskou výškou cez 2 000 m.n.m. Stredný úsek frontu od Tolminu po Goricu sa nazýva aj predalpiská oblasť. Je viac kopcovitá, nájdeme tu vrchy s nadmorskou výškou nad 1 000 m.n.m. i (z dnešného pohľadu) krásne horské lúky, ktoré sa využívali na pasenie dobytku. Južná časť frontu od Gorice k pobrežiu Jadranského mora je sčasti nížinatá a sčasti krasová. Kras bol absolútne nevhodný na hĺbenie zákopového systému, neumožňoval vojakom vybudovať dostatočne hlboké kryty a kaverny.

Veľký rozdiel bol v infraštruktúre jednotlivých oblastí. Severný úsek sočského frontu bol najmenej rozvinutý, a to z dôvodu ťažko prístupného vysokohorského terénu. Ciest bolo málo a neboli dostatočne spevnené a kvalitné. Dopravovať potrebný materiál, výzbroj, výstroj, potraviny a vodu do pozícií vo výške nad 2 000 m.n.m. bola nadľudská úloha. Do najvyšších postavení v neprístupných skalách často nevyšli ani zvieratá, všetko nosili vojaci na svojich chrbtoch, prípadne sa na prepravu využívali lanovky. Zima tu bola mimoriadne tuhá a krutá. Od novembra do marca/apríla museli obe strany prerušiť bojové operácie, keďže poveternostné podmienky nedovoľovali ich pokračovanie. Obrovským nebezpečenstvom boli lavíny, ale muži umierali aj na podchladenie, omrzliny a zápal pľúc.

Stredný úsek frontu mal lepšie rozvinutú cestnú sieť. Nachádzala sa tu aj železničná stanica Most na Soči, ktorú cisárski vojaci udržali počas celého obdobia bojov. Bola pre nich nesmierne dôležitá, keďže do tejto stanice dopravovali posily a zásoby, odkiaľ ich autá a konské povozy viezli k bojujúcim jednotkám. Pobrežná oblasť smerom k Terstu bola najrozvinutejšia. Nevýhodou miestneho obranného systému však bolo už spomínané tvrdé krasové podložie. Jednotky, ktoré mali svoj úsek práve tu, nesmierne trpeli. V letnom období sa kras premenil na vyprahlisko, vojaci omdlievali od prehriatia, úpalu a permanentného nedostatku pitnej vody. Úmorný smäd bol jedným zo špecifik bojov na Soči, ktorý privádzal nešťastníkov do šialenstva.¹² S nedostatkom vody bola spojená minimálna hygiena a následné epidémie infekčných chorôb.

Špecifickým problémom sočského frontu v rokoch 1915 – 1916 bol obrovský počet smrteľných úrazov hlavy. V tejto fáze bojov ešte nemali cisárski vojaci oceľové prilby, len svoje poľné čiapky. Talianske delostrelectvo bombardovalo pred každou ofenzívou niekoľko dní postavenia obrancov, šrapnely a úlomky kameňov spôsobovali devastačné zranenia hlavy. Tento problém pretrvával aj v severnej časti frontu na alpských štítoch, aj na krasovej planine na juhu. Ostré úlomky kameňov zasypávali vojakov počas bombardovania a smrteľne zranili tisíce z nich. Situácia bola natoľko vážna, že už v roku 1915 dovolila armáda vojakom chrániť si hlavy hasičskými prilbami, dragúnskymi prilbami a neskôr aj korisťnými talianskymi prilbami typu Adrian. Až v roku 1916 zaviedla rakúsko-uhorská armáda svoj vlastný typ oceľovej prilby M1916 (vychádzal z nemeckého vzoru).¹³ Nikdy ho však nemala v dostatočnom množstve, preto bola nútená kupovať aj nemecké oceľové prilby od svojho

¹¹ ORAVCOVÁ, Marianna. „SACRO EGOISMO“. Vstup Talianska do vojny a vznik sočského frontu. In *Historická revue*, 2015, roč. 26, č. 9, s. 59-65.

¹² KOREN, Tadej. *The Walk*, c. d., s. 18.

¹³ ŠPITÁLNÍK, Zdeněk. Oceľové prilby rakúsko-uhorských vojaků. In *Historie a vojenství*, 2016, roč. 65, č. 2, s. 110-115.

spojenca. Druhosledové jednotky na sočskom fronte trpeli nedostatkom prilieb v podstate permanentne.

Bojové operácie, drsné klimatické podmienky, lavíny, infekčné choroby, epidémie – to všetko si na sočskom fronte vyžiadalo životy minimálne 300 000 vojakov talianskej, rakúsko-uhorskej i nemeckej armády. Ide o smutný rekord, keďže frontový úsek meral len 90 km. Celé povodie rieky Soča bolo pretkané sústavou zákopov, kavern, palebných postavení, bunkrov, guľometných hniezd a pozorovacích stanovišť. Aj po sto rokoch sú v okolí nádhernej dravej rieky evidentné stopy ťažkých bojov prvej svetovej vojny. Vojnové cintoríny, pomníky, pamätníky, kaplnky, kostoly, zachované zákopové línie, múzeá v prírode i špecializované múzeá dnes miestnym i návštevníkom pripomínajú, aké kruté boje prebiehali v tejto oblasti.

Podarilo sa mi navštíviť niekoľko pamätných miest na hornom toku rieky Soča, od mesta Bovec na severe po Tolmin na juhu. Pamätihodnosti spojené s prvou svetovou vojnou sú dnes súčasťou prepracovanej náučnej turistickej cesty zvanej slovinsky Pot miru (Cesta mieru). Tá sa začína na hornom toku Soče a kopíruje súčasnú taliansko-slovinskú hranicu. Na niektorých miestach prechádza talianskym územím, no väčšina jej trasy vedie Slovinskom. Cesta mieru je rozdelená na 15 úsekov, v každom z nich sa nachádza niekoľko pamiatok spojených s bojmi na Soči.¹⁴ Teoreticky podľa sprievodcov by ste mohli za deň prejsť jeden úsek. Samozrejme, záleží na tom, koľko času ste ochotní venovať jednotlivým historickým pamiatkam a aké tempo si nastavíte. Vnímavý turista určite ocení aj krásy prírody, ktorými táto pohraničná oblasť oplýva. Od mohutných štítov Júlskych Álp na severe, cez zelené planiny so stádami pasúceho sa dobytky v Triglavskom národnom parku, až po prímorskú oblasť mesta Terst. Samostatnou kapitolou je povodie rieky Soča, ktoré ponúka nádherné prírodné scenérie, ale aj možnosti športového využitia. Prameň smaragdovo zelenej rieky Soča je jednou z turisticky najvyhľadávanejších destinácií v Slovinsku.

Zmyslom môjho príspevku je nielen poukázať na vybrané historické pamätihodnosti prvej svetovej vojny na sočskom fronte, ale zároveň motivovať čitateľa, aby sa o týchto kultúrnych pokladoch išiel presvedčiť osobne. Preto uvediem aj konkrétne rady ohľadom dopravy, alebo praktické skúsenosti, ktoré by mohol záujemca využiť pri svojom putovaní Cestou mieru. Niektoré pamiatky sa dnes nachádzajú v národnom parku, kde platia prísnejšie pravidlá, ktoré je potrebné poznať a dodržiavať. Dobré je zakúpiť si v informačných centrách Cesty mieru (Kobarid, Tolmin...) sprievodcov, kde sú najdôležitejšie dáta, ale aj podrobné mapy s vysvetľivkami v niekoľkých svetových jazykoch.

V mestečku Kobarid, neďaleko hranice s Talianskom, sa nachádza špecializované múzeum (slov. Kobariški muzej) venované bojom prvej svetovej vojny na sočskom fronte.¹⁵ Hrdí sa tým, že je otvorené každý deň v roku. Vedľa múzea je mestské informačné centrum, kde je zároveň stanovište projektu Cesta mieru a zamestnanci vám tu ochotne pomôžu s konkrétnymi otázkami. Expozícia je rozdelená na dve hlavné časti: boje na sočskom fronte a dvanásť ofenzív na Soči, ktorá je spojená s prelomením frontu pri Kobaride a postupom spojeneckých armád do vnútrozemia Talianska. V priestoroch múzea sa pravidelne konajú aj výstavy, často zamerané na priblíženie rôznych aspektov jednotlivých armád.

Množstvo exponátov pochádza priamo z bojísk v povodí rieky Soča. Po vojne militárie zbierali aj civilisti, neskôr tieto predmety venovali múzeu a dnes sú súčasťou expozície. Nájdeme tu nielen chladné zbrane ako bodáky a šable, ale aj rakúsko-uhorský boxer a množstvo výstrojných súčastí i predmetov osobnej potreby vojakov oboch bojujúcich strán. Spomeniem poľné lopatky, prilby, kožené topánky, alebo dokonca plechovky s olivami, ktoré fasovali talianski vojaci. Vystavené sú aj drevcové zbrane typické pre zákopové boje prvej svetovej vojny, rôzne typy drevených obuškov, kyjakov, palčátov.

¹⁴ KOREN, Tadej. *The Walk*, c. d., s. 6.

¹⁵ Pozri internetovú stránku múzea www.kobariski-muzej.si.

Dominantným prvkom spomedzi dvojrozmerných exponátov sú fotografie. Steny výstavných siení sú plné fotografií, ktoré zachytávajú nielen bojové scény, ale aj chvíle oddychu vojakov v zázemí. Autori expozície však stavili aj na šokovanie návštevníka – sú tu zábery nevhodné pre slabšie povahy, ktoré zobrazujú v plnej miere hrôzy vojny. Mŕtve telá mužov zapletené do ostnatého drôtu, napichnuté na prasačích chvostoch (typ železnej tyče, o ktorú sa uväzoval ostnatý drôt) alebo kostry vojakov vyzdvihnuté z plytkých hrobov niekoľko rokov po vojne. Samostatnou kapitolou sú portréty mužov, ktorí utrpeli devastačné zranenia hlavy. Prechádzate sa po miestnosti a pozeráte na ľudí bez nosa, bez uší, bez úst alebo s tvárou zmenenou na neidentifikovateľnú hmotu. Strašné. Dva zábery znetvorených tvári vojakov som vybral aj do obrazovej prílohy tohto príspevku, ich výpovedná hodnota je väčšia ako tisíc slov.

Na samostatnom poschodí je expozícia venovaná dvanástej ofenzíve na Soči a prielomu pri Kobaride. Textové panely sú doplnené podrobnými mapami. Aj keď výstavným priestorom dominujú rakúsko-uhorské a talianske militárie, nájdeme tu aj uniformu, výzbroj a výstroj nemeckého vojaka. Spomedzi palných zbraní je v expozícii okrem opakovacích pušiek a pištolí aj zbierka guľometov. Vystavený je rakúsko-uhorský guľomet Schwarzlose, nemecký guľomet MG 08/15, britský guľomet Vickers a taliansky Fiat-Revelli. Nádherná trojrozmerná diorama v tejto časti zobrazuje celé bojisko na sočskom fronte s najdôležitejšími kótami a miestami bojov. Interaktívnym prvkom je taliansky bunker. Vojak v ňom píše list svojmu otcovi a vy si jeho obsah môžete vypočúť na nahrávke v jedenástich jazykoch. Zaujímavou časťou listu je pasáž, kde vojak opisuje, ako sa naučil rozoznávať ostreľovanie vlastných pozícií rakúsko-uhorskými delostreleckými granátmi rôznych kalibrov podľa typu zvuku, ktorý pri prelete vydávajú.

Na Ceste mieru nájdeme nielen štátne/mestské múzeá, ale aj niekoľko súkromných múzeí, ktoré majú natoľko zaujímavé zbierky, že boli zaradené do databázy. Je to skutočný fenomén, keďže v celom povodí Soče je do tohto zoznamu zapísaných až 18 súkromných múzeí!¹⁶ Ak ich chcete navštíviť, je nutné majiteľov kontaktovať telefonicky alebo e-mailom vopred. Tieto múzeá sú často v garážach, hospodárskych budovách alebo vyhradených priestoroch súkromných domov jednotlivých majiteľov. Vstupné je väčšinou symbolické. Úroveň súkromných múzeí je, samozrejme, rôzna. Nájdú sa však aj také, ktoré majú skutočne rozsiahle zbierky militáriei nájdených na sočskom fronte. Na internete sú k dispozícii recenzie a hodnotenia súkromných múzeí, môže to slúžiť ako pomôcka, do ktorého sa vypraviť!¹⁷

Keď navštívite múzeum v Kobaride, zamestnanci vám ochotne poradia, ako sa najlepšie dostanete do múzea v prírode Kolovrat, na slovinsko-talianskej hranici. V každom prípade odporúčam ísť vlastným autom. Čaká vás približne 20 minút cesty serpentínami (komunikácia sa na niektorých úsekoch zúži len pre jedno vozidlo) a obrovské stúpanie. Musíte sa z nadmorskej výšky 234 m (Kobarid) dostať až na kótu Na Gradu v pohorí Kolovrat, ktorá je v nadmorskej výške 1 114 m. Našu výpravu pri stúpaní na vrch zastihla ohromná búrka. Keď sme dorazili na vrchol kóty, neostávalo nám nič iné len zostať sedieť zavretí v aute. Našťastie, asi po 15 minútach lejak ustal a my sme si mohli pozrieť nádherné zachované zákopové línie. Po daždi sa nad časťou údolia pod nami rozprestrela hmla, takže sme mali ako odmenu aj nádherné prírodné výjavy. Zoberte si na prehliadku tohto múzea v prírode ďalekohľad, výhľady z kopcov skutočne berú dych.

Zákopové línie v pohorí Kolovrat patria k najzachovalejším na sočskom fronte. Talianska armáda obsadila hraničné pohorie Kolovrat okamžite po zahájení ofenzívy v máji 1915 a udržala ho vo svojej moci počas celého obdobia bojov v povodí rieky Soča až do októbra

¹⁶ KOREN, Tadej. *The Walk*, c. d., s. 205.

¹⁷ <http://zborzbirk.zrc-sazu.si>

1917. Pohorie bolo pretkané sieťou zákopov, zásobovacích línií, delostreleckých postavení, guľometných hniezd a pozorovacích stanovišť. Taliani rozmiestnili na Kolovrate svoje ťažké delostrelectvo a ostreľovali z neho protiľahlé postavenia rakúsko-uhorskej armády na kóte Mrzli vrh a v oblasti Tolminského predmostia. Kóta Na Gradu v pohorí Kolovrat bola dobytá 24. októbra 1917 jednotkou nemeckého horského zboru, ktorej velil mladý nadporučík Ferdinand Schörner.¹⁸ Pred zahájením útoku v oblasti Kobaridu prisľúbilo nemecké velenie najvyššie vojenské vyznamenanie Pour le Mérite tomu nemeckému dôstojníkovi, ktorý ako prvý obsadí talianske obranné línie na vrchu Na Gradu. Stal sa ním práve Ferdinand Schörner (budúci slávny nemecký poľný maršal), ktorého jednotka dobyla spomínané postavenie večer v prvý deň ofenzívy. Nemci využili svoje znalosti v používaní bojových plynov a zahájili útok na talianske obranné línie zamorením vytipovaných úsekov na Kolovrate.¹⁹ Následne na Talianov spustili obrovskú delostreleckú paľbu, po ktorej nasledoval útok špecializovaných horských jednotiek.

Aj preto, že dobytie talianskych zákopových línií na Kolovrate prebehlo po prekvapivom a krátkom útoku, zachovali sa do dnešných čias vo veľmi dobrom stave. V roku 2002 prešli úpravami a reštaurovaním a dnes je Kolovrat považovaný za jedno z najkrajších múzeí v prírode na sočskom fronte. Môžete sa po ňom voľne prechádzať a vstupné na tomto mieste neplatíte. Odporúčam zobrať si pevnú obuv, pretože sa budete pohybovať v horskom teréne, v zákopových systémoch plných prudkého stúpania a klesania. Mnohé časti konštrukcie zákopového systému sú pôvodné – prasačie chvosty, ostnatý drôt, kamenivo v jednotlivých zákopoch. Ak sem prídete v lete a zoberiete si deku, môžete si na týchto vysokohorských lúkach na Kolovrate urobiť príjemné chvíle ďaleko od ľudských obydľí.

Keď opustíme pohorie Kolovrat a prekróčíme Soču, dostaneme sa do mesta Tolmin, ktoré bolo počas celého obdobia bojov v rukách cisárskej armády. Taliani ho však neustále bombardovali ťažkým delostrelectvom a z väčšej časti ho premenili na hromadu trosiek. Dnes je jedným z hlavných turistických hotspotov na Ceste mieru. Nachádza sa v ňom vlastivedné múzeum venované nielen bojom na Soči, ktoré má aj niekoľko vysunutých pobočiek mimo mesta Tolmin.²⁰ Anglicky sa tomu hovorí „must see“ – to musíte vidieť. V prípade vysunutých expozícií Tolminského múzea to platí o Kostole sv. Ducha Javorca, ktorý je situovaný severne od Tolminu v horskom prostredí Národného parku Triglav. Vedie k nemu pomerne dobrodružná cesta kaňonom nad riečkou Tolminka. Čaká vás stúpanie po ceste vysekanej do skaly nad Tolminkou, ktorá na niektorých miestach zachádza do lesa. Dobrodružstvo spočíva najmä v tom, že na 90 % svojej dĺžky je cesta široká iba pre jedno vozidlo. Na trase je zopár úsekov, kde sa autá môžu vyhnúť a je potrebné počítať s možnosťou, že budete niekoľko stoviek metrov cúvať.

Asi po pol hodine cesty z Tolminu dorazíme na horskú planinu Polog, ktorá sa nachádza v národnom parku, kde platia prísnejšie pravidlá pohybu verejnosti. Už na parkovisku si môžeme vychutnať nádherné výhľady na masívne štíty a horské lúky pod nimi. Tu odstavíme auto a čaká nás dvadsať minút prudkého stúpania, ktoré musíme zvládnuť peši. Cesta nás zavedie ku Kostolu sv. Ducha Javorca, ktorý je právom považovaný za jednu z najúchvatnejších pamiatok prvej svetovej vojny na sočskom fronte. Je zasadený do prekrásneho prírodného prostredia, obkolesený štípmi Júlskych Álp a horskými planinami s malými stádami pasúceho sa dobytka.

Kostol bol postavený rakúsko-uhorskými vojakmi v období od marca 1916 do novembra 1916 ako večná pamiatka na kamarátov, ktorí boje na okolitých vrchoch neprežili.²¹ Väčšina z nich zahynula v oblasti kóty Mrzli vrh (1 359 m.n.m.), kde prebiehali boje až do defini-

¹⁸ KOREN, Tadej. *The Walk*, c. d., s. 77-79.

¹⁹ JUNG, Peter. *Rakousko-uherská armáda za prvné světové války*. Brno : Computer Press, 2007, s. 57-59.

²⁰ Pozri internetovú stránku múzea www.tol-muzej.si.

²¹ K podrobným informáciám o tejto pamiatke pozri internetovú stránku www.tol-muzej.si/javorca/de.

tívneho prelomenia frontu pri Kobaride. Na Mrzлом vrhu položilo životy mnoho mužov pochádzajúcich aj z územia dnešnej Slovenskej a Českej republiky. Bojovali tu pluky z Plzne, Hradca Králové, Českých Budějovic, už za vojny tu vznikali provizórne cintoríny, ale i pomníky padlým českým vojakom.²² Priamo na Mrzлом vrhu sa dodnes nachádza pomník padlým vojakom II. práporu 18. pešieho pluku z Hradca Králové, ktorý bol v roku 2008 reštaurovaný aj za pomoci dobrovoľníkov z Českej republiky.

Autorom projektu stavby Kostola sv. Ducha Javorca bol rakúsko-uhorský nadporučík Remigius Geyling, pôvodným povoláním architekt a výtvarník. Stavbyvedúcim sa stal nadporučík Gejza Jablonszky. Obaja boli príslušníci 3. horskej brigády, ktorá bránila pozície v oblasti Tolminu. Na stavbe kostola sa striedavo podieľalo vyše 1 000 vojakov spomínanej brigády. Išlo najmä o mužov, ktorí boli vyučení tesári, kamenári, murári, kováči alebo ovládali iné remeslo. Materiál na stavbu sa kupoval z finančných darov vojakov a dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády. Tisíce cisárskych vojakov sa podieľali na vybudovaní večného pamätníku tým, ktorí v oblasti Soče položili svoje životy.

Kostol bol projektovaný v secesnom slohu s prihliadnutím na špecifiká jeho umiestnenia do prírodného prostredia Júlskych Álp. Nachádza sa v nadmorskej výške 571 m. Vedú k nemu masívne kamenné schody s kamenným zábradlím po oboch stranách. Základy kostola a jeho spodok sú tiež z kameňa, zvyšnej časti dominuje drevo. Nad vchodom do chrámu je obrovský štátny znak Rakúsko-Uhorska, slnečné hodiny a nápis PAX (mier). Nad bránou je masívny zvon a nápis v nemeckom jazyku: „*Tento monument bol postavený počas vojny príslušníkmi 3. horskej brigády, bojovej jednotky 15. zboru, na počesť a pamiatku kamarátov, ktorí tu padli. Postavený v období od 1. marca do 1. novembra 1916.*“

Exteriér kostola je zdobený zo všetkých strán dvadsiatimi erbami krajín Rakúsko-Uhorska, ktoré namaľoval Remigius Geyling. Interiéru unikátnej stavby dominuje oltár vyrobený z kameňa a dreva s vyobrazením sv. Ducha. Je dielom tirolského umeleckého rezbára Antona Perathonera. Autor projektu Geyling navrhol výzdobu kostola primárne v modrej farbe, ktorej sekunduje biela, zlatá a hnedá. Po oboch stenách interiéru kostola sú pripevnené drevené tabule (pôvodne veká z armádnych muničných prepraviek), na ktorých je ozdobným písmom vypálených 2 565 mien padlých rakúsko-uhorských vojakov. Niektoré tabule sú uchytené na pántoch a môžete si nimi „listovať“ ako v knihe, aj preto sa tento zoznam mien nazýva „Kniha mŕtvych“. Mená sú v systéme vojenskej hierarchie podľa práporov jednotlivých plukov nasadených na bojisku v oblasti Tolminu.²³ Spomedzi plukov, ktoré sídlili na území súčasnej Slovenskej republiky, tu nájdeme 25. peší pluk z Lučenca. Mnoho slovenských vojakov však slúžilo aj v 66. pešom pluku z Užhorodu, ktorý tu má tiež menoslov svojich padlých. Pri detailnom skúmaní pamätných tabúl objavíme aj rýdzo slovenské mená. Mnoho z 2 565 rakúsko-uhorských vojakov padlo na kóte Mrzli vrh, ktorá sa vypína presne oproti vstupnej bráne do kostola. Muži sú pochovaní najmä na vojnovom cintoríne Loče neďaleko Tolminu.

Kostol sv. Ducha Javorca bol dokončený v novembri 1916. Aj počas bojov sa v ňom každú nedeľu konali bohoslužby a slúžil ako miesto duchovnej útechy a rozjímania pre všetkých rakúsko-uhorských vojakov. Chodili sa sem modliť nielen príslušníci kresťanských cirkví, ale aj Židia a moslimovia z bosniansko-hercegovinských práporov.²⁴ Každý, kto do kostola vstúpil, sa mohol pomodliť za duše mŕtvych kamarátov a uctiť si ich večnú pamiatku. Prameň hovorí o tom, že kostol sa stal doslova symbolom spolupatričnosti a tolerancie vojakov bez rozdielu národnosti a vierovyznania. V kostole sa konali bohoslužby pre vojakov

²² Bojov na hornom toku Soče sa zúčastnil aj známy český spisovateľ Fráňa Šrámek, ktorý frontové zážitky spracoval v zbierke poviedok Žasnoucí voják. Pozri ŠRÁMEK, Fráňa. *Žasnoucí voják*. Praha : Československý spisovatel, 1955.

²³ Kompletný zoznam mien vojakov podľa bojujúcich jednotiek je zverejnený na internetovej stránke <http://www.tol-muzej.si/javorca/de/11>.

²⁴ KOREN, Tadej. *The Walk*, c. d., s. 59.

až do novembra 1917, keď sa frontová línia posunula ďaleko na západ a k Soči sa už nikdy nevrátila. Talianom kostol s príľahlým územím pripadol po skončení prvej svetovej vojny. Talianska vláda sa rozhodla túto unikátnu pamiatku zachovať pre budúce generácie. Dnes jej za toto prezieravé rozhodnutie môžeme ďakovať, keďže bez preháňania ide o klenot medzi historickými pamiatkami na sočskom fronte.

Uctiť si pamiatku padlých (nielen slovenských) vojakov môžeme na Javorci, ale aj na neďalekom vojnovom cintoríne Loče pri Tolmine. Ide o najväčší vojnový cintorín na hornom toku Soče, kde je pochovaných vyše 3 300 rakúsko-uhorských, ale aj talianskych a nemeckých vojakov. Pôvodne bol určený iba pre cisárskych vojakov, talianski a nemeckí vojaci sem boli prevezení až v 30. rokoch minulého storočia. Cintorínu dominuje ústredný monument v tvare pyramídy s rakúskou dvojhlavou orlicou. Je venovaný padlým príslušníkom 30. pešieho pluku spoločnej armády, ktorý mal sídlo v haličskom L'vove. Na cintoríne sa nachádza aj pomník všetkým padlým slovenským vojakom, ktorí slúžili v plukoch spoločnej armády, honvédskech plukoch i praporech poľných strelcov.

V príspevku som sa snažil bližšie predstaviť vybrané miesta pamäti prvej svetovej vojny na hornom toku rieky Soča. Zvolil som múzeum, múzeum v prírode, historicko-umelecký pamätník i vojnový cintorín. Historických pamätihodností len v oblasti medzi mestami Bovec a Tolmin sú však desiatky a je na každom návštevníkovi, ktorým dá prednosť. Ich kompletný zoznam spolu s podrobnými vysvetlivkami a mapami nájdete v turistických sprievodcoch Cesty mieru, ktoré je dobré mať k dispozícii počas putovania povodím Soče. Pomôžu v lepšej orientácii i výbere a plánovaní trasy po jednotlivých lokalitách.

M. KONEČNÝ: ERINNERUNGSSORTE DES ERSTEN WELTKRIEGS AN DER FRONT VON SOČA

Im Mai 1915 hatte Italien den Krieg an Österreich-Ungarn erklärt. Als Folge entstand eine weitere, südwestliche oder auch italienische Front mit einer Gesamtlänge von 670 Kilometern. Die härtesten Kämpfe ereigneten sich im südlichen Teil der Front, entlang des in etwa 90 Km langen Abschnitts des Flussgebiets von Soča (ital. Isonzo) an der heutigen slowenisch-italienischen Grenze. In den Jahren 1915 – 1917 war das Flussgebiet von Soča der Austragungsort von zwölf großen Offensiven, bei denen mehr als 300 000 Soldaten der italienischen, österreichisch-ungarischen und deutschen Armee ums Leben kamen. Nach der Durchbrechung der Frontlinie in der Nähe der Gemeinde Kobarid (auch bekannt als die Schlacht von Karfreit) wurden die Kampfhandlungen nach Italien zum Fluss Piave verlagert. Der Kampfplatz des Ersten Weltkriegs ist dicht versäht durch die zahlreichen Erinnerungsorte, die selbst Hundert Jahre nach dem Ende des Konflikts an die Grausamkeiten des Kriegs erinnern. Im Sočatal führen viele „Wege des Friedens“ (slowenisch Pot miru). Am Touristenpfad liegt auch das Militärmuseum in Kobarid, das Freilichtmuseum in Kolovrat, die Heiliggeist-Gedenkkirche von Javorca und der Soldatenfriedhof Loče, die allesamt im vorliegenden Beitrag ausführlicher beschrieben werden.

Zoznam použitej literatúry:

ČAPLOVIČ, Miloslav – ZATKOVÁ, Jana. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2018. ISBN 978-80-89523-54-2.

FUČÍK, Josef. *Soča (Isonzo) 1917*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999. ISBN 978-80-7185-255-4.

FUČÍK, Josef – PAVLÍK, Marek. *Sočská fronta 1915 – 1917. Průvodce po místech bojů vojáků z českých zemí. Julské Alpy–Banjšice–Kras–Přímoří*. Praha : Elka Press, 2008. ISBN 978-80-8705-704-9.

HORVÁTH, Jakub. *Posledná vojna rakúsko-uhorskej monarchie. Rakúsko-uhorská armáda v rokoch 1914 – 1918*. Banská Bystrica : vlastným nákladom, 2008. ISBN 978-80-970040-6-4.

HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996. ISBN 80-88842-05-0.

JUNG, Peter. *Rakousko-uherská armáda za první světové války*. Brno : Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1520-6.

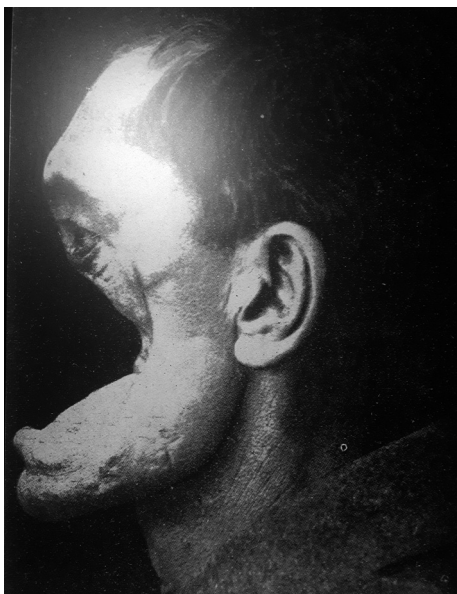
KOREN, Tadej. *The Walk of Piece from the Alps to the Adriatic: A Guide along the Isonzo Front*. Kobarid : Ustanova Fundacija Poti Miru v Posočju, 2015. ISBN 978-961-6730-13-6.

ORAVCOVÁ, Marianna. Sočský lev. Generál Svetozar Boroevič von Bojna. In *Historická revue*, 2015, roč. 26, č. 9, s. 52-58. ISSN 1335-6550.

ORAVCOVÁ, Marianna. „SACRO EGOISMO“. Vstup Talianska do vojny a vznik sočského frontu. In *Historická revue*, 2015, roč. 26, č. 9, s. 59-65. ISSN 1335-6550.

ŠPITÁLNÍK, Zdeněk. Ocelové přilby rakousko-uherských vojáků. In *Historie a vojenství*, 2016, roč. 65, č. 2, s. 110-115. ISSN 0018-2583.

ŠRÁMEK, Fráňa. *Žasnoucí voják*. Praha : Československý spisovatel, 1955.

Na stenách múzea v Kobaride sú vystavené portréty vojakov, ktorí síce prežili boje, ale za strašnú cenu.

Taliansky guľomet Fiat-Revelli vystavený v expozícii kobaridského múzea

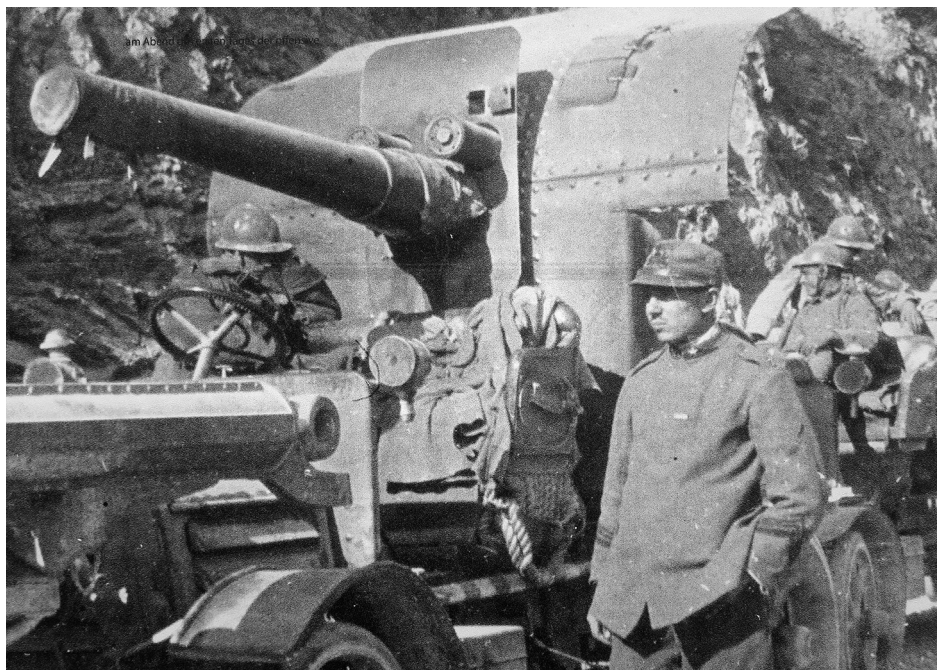
Dva guľomety zo zbierok múzea v Kobaride. V popredí nemecký MG 08/15, za ním rakúsko-uhorský Schwarzlose

Vo vitríne múzea v Kobaride nájdeme aj tento rakúsko-uhorský boxer.

V Kobaride dominujú stenám výstavných miestností frontové fotografie. Táto zachytáva provizórny spôsob odpočinku rakúsko-uhorských vojakov v obrannom postavení na sočskom fronte.

Taliani rozmiestňujú svoje delostrelectvo v pohori Kolovrat.

Kolovrat je popretkávaný sústavou talianskych zákopových línií, ktoré sa do dnešných čias zachovali vo vynikajúcom stave.

Autor článku pri pozorovaní krajiny z talianskych obranných postavení v pohorí Kolovrat.

Talianske zákopové línie v pohorí Kolovrat fotografované z drona.

Gedächtniskirche der 3. GBrig. in Javorca.

*Dobová pohľadnica zachytáva stavbu Kostola sv.
Ducha Javorca v roku 1916.*

*Kostol sv. Ducha Javorca sa nachádza v Národnom parku Triglav
a je obklopený štítmí Júljských Alp.*

Nad vstupnou bránou do kostola nájdeme erb Rakúsko-Uhorska, hodiny a nápis PAX (mier).

Exteriér kostola je tvorený maľovanými erbmi dvadsiatich historických krajín Rakúsko-Uhorska.

Autor projektu kostola a výtvarník Remigijs Geyling maľuje jedného z anjelov, ktorý bude tvoriť výzdobu interiéru chrámu.

*Interiér kostola je zdobený v secesnom štýle.
Dvaja anjeli po stranách strážia vstup do oltárnej časti chrámu.*

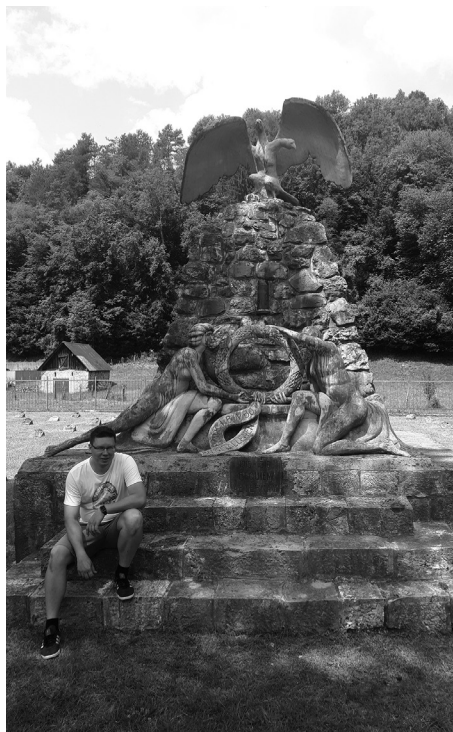
*Drevená časť oltára kostola je dielom tirolského umeleckého
rezbára Antona Perathonera.*

Autor článku skúma drevené tabule, na ktorých je ozdobným písmom vypálených 2 565 mien padlých rakúsko-uhorských vojakov.

Pomník padlým slovenským vojakom na vojnovom cintorine Loče pri Tolmine

Pomník padlým príslušníkom 30. pešieho pluku spoločnej armády z Lvova na vojnovom cintorine Loče

RECENZIE

KOVÁCS, Lajos (ed.). *ILONCSI. Z VOJNOVÉHO DENNÍKA GRÓFKY ILONY ANDRÁSSYOVEJ*. Prel. Šimkuličová, Anna. Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2019, 254 s. ISBN 978-80-973444-0-5.

Klub vojenskej histórie Beskydy sa už vyše pätnásť rokov zaoberá výskumom prvej svetovej vojny so zameraním na boje medzi rakúsko-uhorskou, nemeckou a ruskou armádou v regióne severovýchodného Slovenska, pietne miesta padlých vojakov v Prešovskom samosprávnom kraji či účasť mužov z územia súčasného Slovenska na frontoch Veľkej vojny. Výsledkom ich práce je viacero publikácií a príspevkov v odborných a populárno-náučných periodikách. Posledný knižný výstup vznikol v spolupráci s novinárkou a zakladajúcou členkou občianskeho združenia *Podvihorlatská paleta* Annou Šimkuličovou, ktorá sa podujala na neľahkú úlohu, a to preložiť vojnový denník uhorskej grófký a vnučky uhorského politika Júliusa Andrásyho (1823 – 1890) Ilony Andrásyovej (1886 – 1967) z maďarského jazyka do slovenčiny. Korešpondenciu Ilony Andrásyovej spracoval Lajos Kovács vo viacerých knihách, pričom prekladateľka Anna Šimkuličová pracovala najmä s knihou *Mindennek vége!* (slov. preklad *Všetkému je konec!*) doplnenou o časti kníh *Drága szerelmem* (slov. preklad *Moja drahá láska*) a *Szarajevótól Trianonig* (slov. preklad *Od Sarajeva po Trianon*). V októbri 2019 sa teda čitateľovi naskytla možnosť začať sa do autenticky podaného svedectva uhorskej aristokratky z doby prvej svetovej vojny, ktorá sa po narukovaní svojho muža Pála Esterházyho k husárskemu pluku č. 7 rozhodla nasledovať jeho kroky a prihlásila sa do služby k Červenému krížu.

Po obsahovej stránke je publikácia rozdelená do šiestich samostatných častí. Po úvodnom slove k slovenskému vydaniu (str. 6) nasleduje predslov (str. 7 až 12). Jadro denníka tvoria dve kapitoly, respektíve diely, chronologicky usporiadané. *I. diel* (str. 13 až 162) je časovo vymedzený dvoma, pre Iloncsi životnými, udalosťami. Denník sa začína opisom udalosti v období vyhlásenia všeobecnej brannej povinnosti v Rakúsko-Uhorsku a končí sa smrťou grófa Pála Esterházyho (1883 – 1915) na východnom fronte. *II. diel* (str. 163 až 244) prináša listovú korešpondenciu Iloncsi a jej blízkych osôb po smrti jej manžela Pála Esterházyho, pričom dejovo táto časť presahuje udalosti prvej svetovej vojny a zachytáva osud grófký v čase rozpadu Rakúsko-Uhorska, konštituovania nového štátneho útvaru na mape Európy Maďarska a neabsentujú ani udalosti odohrávajúce sa počas druhej svetovej vojny a následne i po nej. Po *Doslove* (str. 245) nasledujú stručné životopisné údaje (str. 247 až 250) o osobách, ktoré sa v denníku vyskytli najčastejšie.

Pre slovenského čitateľa je práve zaujímavá prvá časť denníka, v ktorej je prostredníctvom osobnej korešpondencie zachytená Iloncsina krátka anabáza priamo na bojisku v Zemplínskej župe, kde zvädzali ťažké boje ruské a rakúsko-uhorské vojská, ktoré v neskoršej fáze karpatských bitiek posilnili nemecké jednotky. Iloncsi prechádza vojnou poznačenými mestami a obcami Zemplínskej župy, a tak sa čitateľ na 256 stranách aspoň na chvíľu prostredníctvom edične spracovaných egodokumentov, akou osobná korešpondencia medzi Iloncsi a jej manželom Pálom či ďalšími príslušníkmi rodiny Andrásyovej zaiste je, presunie na bojisko svetovej vojny, ktoré trvalo poznačili región Šariša a Zemplína. Iloncsi sa postupne cez Košice, Trebišov, Humenné dostáva až do Stropkova, kde sa stretáva s jej milovaným manželom Pálom, ktorý slúži pri svojom pluku ako poručík v zálohe. Tu sa zastavme pri geografických názvoch miest a obcí a ich lokalizácii. Samotná publikácia má skôr popularizačný charakter, a tak sa natíska otázka, či by nebolo

vhodné pri mestách a obciach uvádzať aj ich terajšiu lokalizáciu (okres), čo by menej znalému čitateľovi pomohlo pri orientovaní sa v priestore Zemplína, Haliče a následne na dnešnom taliansko-rakúskom pohraničí. Taktiež si dovoľím vytknúť menšie nedostatky či nepresnosti. Na strane 26 je nesprávne uvedený zápis meste Maglaj v dnešnej Bosne a Hercegovine. Oveľa viac ma však zaujal list Pála Esterházyho adresovaný manželke Ilone Andrássovej 1. decembra 1914 z obce Oľka. Ako znály pomerov regiónu údolia rieky Oľka však musím podotknúť, že v tom období vedľa seba existovali dve obce, a to Humenská Oľka (maď. Homonnaolyka) a Stropkovská Oľka (maď. Sztropkóolyka). K ich administratívne zjednoteniu pod názvom Oľka došlo až počas druhej svetovej vojny. Až z listu vieme vyčítať, že Pál bol ubytovaný na gréckokatolíckej fare v Stropkovskej Oľke, ktorá spadala pod poštový úrad v Humenskej Oľke. Samozrejme, vojaci rakúsko-uhorskej armády využívali vlastné korešpondenčné služby a ako je aj v denníku viackrát spomenuté, listy medzi manželmi často doručovali blízki príbuzní či priatelia. Taktiež by som sa chcel pristaviť aj pri používaní geografických názvov Uhorsko a Maďarsko, respektíve uhorský a maďarský. V publikácii sa stretávame výlučne s používaním termínu Maďarsko (napr. str. 141) a maďarský (napr. maďarské typy; str. 51; maďarský erb; str. 137), pričom v slovenskej historiografii sa v prevažnej miere stretávame s označením Uhorsko a uhorský, čo odkazuje na príslušnosť k tomuto štátnemu útvaru, ktorý obývali obyvatelia dorozumievajúci sa viacerými jazykmi. Preto pri opise vojakov z Uhorska nevynímajúc, že pôsobili v plukoch s posádkami na území súčasného Maďarska, by bolo predsa vhodnejšie používať namiesto termínu maďarskí vojaci radšej uhorskí, keďže ich etnický pôvod nemožno odvodzovať od miesta narodenia. Túto výčitku však je nevyhnutné chápať v dobovom kontexte. Pál Esterházy bol predsa vzdelaný, inteligentný, šarmantný gróf, ktorý sa po svadbe s Ilonou Andrássovou presťahoval z Pápy na kúriu v Pápateszéri, kde ich aj zastihlo vyhlásenie všeobecnej brannej povinnosti. Ilona taktiež pochádzala z významnej uhorskej rodiny, ktorá v druhej polovici 19. storočia stála pri zrode dualistickej monarchie. A práve tu by sme mohli hľadať korene jej nacionálneho zmysľania, ktoré si zachovala počas celého trvania konfliktu. Vedť práve kvôli svojej tvrdohlavosti i nacionálnemu zmysľaniu sa dostala do sporu s vysokopostaveným dôstojníkom a zárodkom sporu sa stane ako-inak uhorská (Iloncsi použije maďarská) vlajka. Iloncsin nacionalizmus či azda až šovinizmus môžeme vidieť i vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu, voči ktorému prejavuje historicky zakorenené animozity. Vyčítala im najmä ich neúčast' v radoch rakúsko-uhorskej armády, čo však nie je racionálne a štatisticky odôvodnené. Ale Iloncsi okrem tejto stránky nám v denníku ukazuje i tú ženskú. Vedť práve Iloncsi je tá, ktorá prekonáva dovtedajšie stereotypy týkajúce sa postavenia ženy v spoločnosti. Práve mladá grófka sa stane jednou z tých, ktorá bojovala za možnosť žien pôsobiť popri mužoch v sanitných oddieloch rakúsko-uhorskej armády. A tak okrem každodenného života grófky, opisu spletitých rodinných vzťahov, názorov na aktuálno-politické dianie v spoločnosti, úvahám o vývoji vojny a mapovaniu pôsobenia zdravotnej sestry rakúsko-uhorskej armády na frontoch svetovej vojny, máme možnosť nahliadnuť aj do jej osobného vnútra, kde sa stretávajú dve odvrátené stránky grófkinej osobnosti, strach, úzkosť, beznádej s vytrvalosťou a oddanosťou k vlasti. Denník Iloncsi je zaiste zaujímavý aj z filozofického hľadiska. Nielen preto, že Iloncsi si do denníka zapísala myšlienky či výroky z diela nemeckého filozofa Friedricha Nietzscheho (1844 – 1900) *Tak vravel Zarathustra* (1885), ale najmä pre skúmanie prerodu osoby pod vplyvom životných rozhodnutí, ktoré počas svojho života, a najmä po smrti svojho manžela na bojisku v Karpatoch, musela urobiť. Po smrti svojho milovaného muža sa neutiahla do úzadia. Práve naopak, pokračovala vo svojom poslaní na fronte a dokonca sa znovu vydala, a to za manželovho priateľa grófa Józsefa Czirákyho (1883 – 1960).

Denník je síce osobným svedectvom ženy, ale v texte nájdeme aj množstvo vojenských termínov a názvov vojenských jednotiek. Mojej pozornosti neunikla malá terminologická nepresnosť v poznámke pod čiarou číslo 51 na strane 35, kde zostavovateľ publikácie nepresne vysvetlil Iloncsino pomenovanie rakúsko-uhorskej vojenskej jednotky *Kaiserjäger* (správne Tirolej Jäger Regiment), ktorú do slovenčiny preložil ako pluk vysokohorských cisárskych strelcov, pričom správne označenie znie pluk tirolských cisárskych strelcov. Zaiste, tieto jednotky boli vytvorené na boj v ťažko prístupnom horskom teréne, ale patrili do skupiny jednotiek práporov poľných strelcov s osobitým postavením v rakúsko-uhorskej armáde.

V samotnom denníku nájdeme množstvo slov a dialógov písaných v nemčine, ktoré sú následne preložené v poznámkach pod čiarou. Avšak nie príliš šťastne pôsobí forma prevedenia prekladu, keďže sa zostavovatelia rozhodli prekladať celé dialógy priamo pod čiarou, pričom slovensky písané dodatky medzi jednotlivými dialógmi už do poznámky pod čiarou nezahrnuli, čo miestami, najmä pri dlhších dialógoch, pôsobí mátku (napr. strana 107 či 114). V texte nájdeme aj niekoľko nemeckých slov, ktoré nie sú preložené (napr. na strane 32 je to slovo *abmarsch* alebo na strane 97 a 98 slovo *retablierung*). Za pozitívum však považujem uvedenie základných biografických údajov o osobách zmienených v denníku. Prekladateľke a zostavovateľovi azda ušiel pozornosti len rakúsko-uhorský veľvyslanec barón Giesl von Gieslingen (1860 – 1936) (str. 16) a ďalšie, pre nás menej známe, osoby. Celkový dojem publikácie dotvárajú aj dobové fotografie a grafické výjavy zachytávajúce jednak grófkku Iloncsi Andrássovú, grófa Pála Esterházyho, ale aj mestá či život na frontovej línii.

Denník Ilony Andrássovej je pozoruhodným a neoceniteľným svedectvom mladej ženy z aristokratickej rodiny, ktorá sa rozhodla obetovať stereotypný život v zázemí ďaleko od bojiska pre dobro a prospech vlasti. Spomienky grófkky tak môžu poslúžiť nielen odbornej, ale i laickej verejnosti pri odkrývaní udalostí Veľkej vojny, ktorá sa územím severovýchodného Slovenska prehnala na prelome 1914 až 1915. Vďaka listom v denníku si taktiež môžeme uvedomiť a sprítomniť ťažký život vtedajšej spoločnosti odhliadnuc od spoločenského postavenia, prestíže, ekonomického zázemia či úrovne dosiahnutého vzdelania, ktorá jednak čelila hrôzam prvej svetovej vojny, ale po vzdialení sa frontovej línie musela odolávať nástrahám kolabujúceho sa dualistického zväzku, ktorý nakoniec v októbri 1918 definitívne zmizol z mapy Európy.

Matúš Burda

BREZINA, P. – SVÍBA, R. a kol. PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A ZÁHORIE. PAMÄTNÍKY OBETIAM V REGIÓNE. Skalica : Záhorské múzeum v Skalici, 2019, s. 344. ISBN 978-80-99900-01-2.

Táto monografia kolektívu viacerých autorov predstavuje viac než storočie od skončenia prvej svetovej vojny zaujímavý príspevok k regionálnym dejinám tohto konfliktu na území Slovenska.

Po krátkom úvode do publikácie nasleduje prvá kapitola *O vzniku a osudoch pamiatok prvej svetovej vojny*. Jej predmetom je problematika výskumu obetí tejto vojny i otázky súvisiace s vyhlasovaním za mŕtveho po jej skončení. Autori diskutabilne odlišujú pojem pamätník od výrazu pomník, s ktorým spájajú miesto hrobu pochovaného vojaka. Zároveň v tejto časti uvádzajú viacero klasifikácií pamätníkov podľa vzhľadu (bez sochárskej adjustácie, so sochárskou výzdobou a kombinované), podľa témy kompozície (s motívom

náboženským, vojenským, štátnych symbolov, smútiacich pozostalých i kombinovaným) a podľa obstarávateľa, príp. určenia (verejno-obecné, resp. rodinné). V rámci skúmanej tematiky sú objektom knihy predovšetkým pamätníky so sochárskou výzdobou. Nepovšimnutou informáciou je to, že v období socialistickej epochy nášho dejinného vývoja (1948 – 1989) boli pamätníky I. svetovej vojny v ústraní verejného záujmu, aj podľa fotografií monografie sú niekedy spojené v rámci pamätníkov obetiam prvej i druhej svetovej vojny. Obsahom úvodnej kapitoly je aj súvislosť hasičských zborov s pamätníkmi „Veľkej vojny“, keďže práve tieto zbory boli počas I. ČSR najčastejšími iniciátormi ich zrodu. Okrem pamätníkov jednotlivých obetí konfliktu sú zvlášť zvýraznené aj pamätníky gen. Milana Rastislava Štefánika.

Najrozsiahlejšou a nosnou kapitolou knihy na 242 stranách textu i takmer výlučne farebných fotografií je v poradí druhá, nazvaná *Obete a pamätníky prvej svetovej vojny*. Čitateľ sa takto môže oboznámiť s komplexným prehľadom kamenných spomienok na padlých v štyri roky trvajúcim konflikte, ale pri niektorých obetiach aj dlho po jeho skončení na utrpené zranenia či choroby. Pamätníky sú zoradené abecedne podľa názvov obcí a miest, v katastri ktorých sú umiestnené. Pri štúdiu tejto časti publikácie sa možno dozvedieť množstvo zaujímavých faktografických informácií. Na pamätníku obetiam 1. a 2. svetovej vojny v Gbeloch je napr. doska venovaná miestnemu rodákovi seržantovi námorného zboru USA Matejovi Kocákovi, ktorý padol na Západnom fronte vo francúzskom Saint Mihiel len mesiac pred podpisom prímeria. Pamätník v obci Kostolište zase obsahuje aj meno syna miestneho richtára Jozefa Sítha, ktorý bol ako vojnový zbeh v roku 1917 zastrelený po odsúdení vojenským súdom v Prešporku. Svoje meno na pamätnej tabuli v Rovensku má aj Ján Škápik, ktorý bol v júni 1918 popravený na prešporskom hrade za účasť na vojenskej vzbure. Na rodnom dome v meste Senica je zase umiestnená pamätná tabuľa jedného z účastníkov vzbury náhradného práporu 71. pešieho pluku c. a k. armády Jána Slezáka, ktorý bol po odsúdení na trest smrti i popravený. K najvzácnejším vojnovým pamätníkom autori zaradili neoklasicistický pieskovcový pamätník z Lozorna s čiernymi tabuľami obsahujúcimi menoslov padlých. Väčšina vojakov položila svoje životy na Severovýchodnom fronte proti Rusku, Juhozápadnom fronte proti Taliansku, Balkánskom fronte proti Srbsku a Čiernej Hore; k minorite padlých z iných bojišť patrí napr. Martin Baláž s menom uvedeným na pamätníku v Mokrom háji, ktorý za vlasť zomrel v Albánsku. Mnohí z príslušníkov rakúsko-uhorskej brannej moci však neprežili vojnové útrapy v zajatí, alebo aj v nemocniciach v rôznych kútoch podunajskej monarchie, ich mená sú však rovnako umiestnené na pamätníkoch. Okrem nich sa však možno stretnúť i s menami príslušníkov československého zahraničného vojska teda budúcich legionárov ako napr. npor. Dušana Hatalu v Prietři, ktorý padol v ruskom Bachmači. V obci Prievaly má zase socha rakúsko-uhorského vojaka na hlave „nepriateľskú“ prilbu Adrien francúzskej proveniencie, čo mal byť na želanie členov bývalého miestneho spolku Československej obce legionárskej v čase postavenia pamätníka (1939) skrytý protest proti germánskej porobe. Na pamätníku sú aj vyryté slová: „*Pútniku zvestuj spoluobčanom, že my tu mŕtvi ležíme ako zákony kázaly nám*“, čo evokuje zjavnú podobu s nápisom venovaným padlým Sparťanom v Termopylách. Unikátom bezpochyby je i pamätník v Štefanove, keďže verejná zbierka na jeho postavenie prebiehala až dlhé štvrtstoročie – od roku 1925 do roku 1949! Pre obec Zohor je zase príznačný vysoký počet obetí vojny, keď z 2 900 predvojnových obyvateľov predstavujú padlí až 4 %. Aj množstvo zmobilizovaných je v komparácii s inými záhorskými obcami vysoké, na front bolo odvedených až 550 vojakov, teda takmer 20 % občanov.

V poradí tretia kapitola *Odtiaľ – potiaľ* obsahuje spomienky z denníka c. a k. dôstojníka

Dezidera Tomečka doplnené veľkým penzom jeho fotografií bojísk z rokov 1916 – 1918. Nasledujúca štvrtá kapitola *Vojnové príbehy 1914 – 1918* rozoberá frontové zážitky i osudové deje tesára Jána Blahu, lekára Pavla Blahu, mäsiara Ľudovíta Černáka, notára Andela Pinkalského, vojenského farára Petra Boora, legionárov Dávida a Filipa Lysých, námorníka Jána Sopka či vojnových sirôt rodiny Vrbovských. Záver monografie predstavuje *Odkaz pamiatok prvej svetovej vojny a Vyhlásenia za mŕtvych 1921 – 1924*.

Dozaista možno kvitovať autorom publikácie komplexné zhostenie sa zámeru sprehľadniť pamätníky na konflikt z rokov 1914 až 1918 v regióne Záhoria. K drobným nesprávnym údajom textu patrí označenie hodnosti Antona Hausa v roku 1917 ako viceadmirál, hoci disponoval rangom veľkoadmirála, uvedenie v c. a k. vojsku neexistujúcich hodností seržanta a rotmajstra, namiesto čatára, resp. šikovateľa u Jána Blahu, alebo titulovanie uhorského zákonného článku č. I/1911 platného len v krajinách svätoštefanskej koruny za rakúsko-uhorský zákon. Tieto marginálne poznámky ale nič nemenia na výpovednej hodnote publikácie, ktorá je tak obdobne ako napr. monografie Klubu vojenskej histórie Beskydy o pamätníkoch z východného Slovenska významným prínosom pre regionálny výskum dejín I. svetovej vojny na našom území.

Rudolf Manik

BIBLIOGRAFIA

VOJENSKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA

Doplňky k bibliografiám X. – XXV. (2002 – 2017)

DO ROKU 1526

Husár, Martin: Vojenstvo Byzancie a politických útvarov na území Karpatskej kotliny od 2. polovice 7. do začiatku 13. storočia. In: Konštantínove listy.- Roč. 4, č. 4 (2011), s. 1-40. <http://www.ukm.ff.ukf.sk/wp-content/uploads/2011/09/konstantinove-listy-2011-prispevky.pdf>. ISSN 1337-8740.

Husár, Martin: Prechod z antiky do stredoveku v rímskej armáde a súčasná situácia vo vojenstve na území Karpatskej kotliny počas 4. – 1. polovice 7. storočia. In: Konštantínove listy.- Roč. 2, č. 2 (2009), s. 1-8, <http://www.ukm.ff.ukf.sk/wp-content/uploads/files/listy2009.pdf>. ISSN 1337-8740.

1526 – 1914

Kónya, Peter: Pod zástavou kurucov : Proti-habsburské povstania v Uhorsku v rokoch 1670 – 1711. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. - 573 s. : obr., pam. a lit., reg., fotogr. a mp. prílohy. - ISBN 978-80-555-1665-3.

Križan, Ľubomír: Turci na Slovensku : Fakty, mýty, legendy. B. m. : Peter Mačura - PEEM, 2011. - 121 s. : fotogr., obr. ISBN 978-80-8113-044-1.

* * *

Drška, Richard: Vplyv pobytu cisárskych vojsk v Skalici v rokoch 1684 – 1686 na život mesta. In: Historie – otázky – problémy. Turek, Švéd a Praž. Vojenský živel versus mesto a venkov českého raného novoveku.- Roč. 3, č. 1 (2011), s. 149-161. ISSN 1804-1132.

Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: Odraz Bočkajova povstání v pramenech městské proveniencie (na příkladu Brna). In: Historie – otázky – problémy. Turek, Švéd

a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novoveku.- Roč. 3, č. 1 (2011), s. 29-46. ISSN 1804-1132.

Markusová, Helena: Sociálne pomery v novozámockom ejálete počas osmanskej nadvlády (1663 – 1685). In: Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. Roč. 12, č. 1 (2009), s. 25-46. ISSN 1336-9148.

Mrva, Ivan: Ako sa súdilo v povstaleckom vojsku Františka II. Rákociho? In: Nové historické rozhľady : Vedecký časopis Katedry histórie UCM Trnava.- Roč. 1, č. 1 (2011), s. 85-88. ISSN 1338-4813.

Segeš, Vladimír: Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) – vojvodca a prezident Dvorskej vojnovj rady. In: Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine.- Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258. ISBN 978-80-89301-93-5.

Segeš, Vladimír: Veliteľ najkrajšieho husárskeho pluku : Podmaršal Michal Fábry. In: História. Revue o dejinách spoločnosti.- Roč. 11, č. 3-4 (2011), s. 60-62 : obr. ISSN 1335-8316.

Vallová, Viera: Stavby protitureckej obrany na území Slovenska a ich talianski stavitelia v 16. – 17. storočí. In: Annales historici Presovienses 1/2011.- Prešov : Inštitút histórie FF Prešovskej univerzity, 2011, s. 12-27. ISSN 1336-7528.

Wsól, Andrej: Spomienky pruského dôstojníka. In: Malacky a okolie 12. História. - Malacky : Mestské centrum kultúry - Múzeum Michala Tillnera, 2016, s. 123-149. ISBN 978-80-89835-06-5.

1914 – 1918

- Artizov, A. N. (ed.): Češko-slovenský (Čechoslovenský) vojenný korpus 1914 – 1917 gg. Dokumenty i materialy. Tom 1. Češko-slovenské vojenské formirovanija v Rossii. 1914 – 1917 gg. Moskva : Novalis, 2013. ISBN 978-590229139-8.
- Emmert, František: Českoslovenští legionáři za první světové války. - Praha : Mladá fronta, 2014. - 220 s. : fotogr. ISBN 978-80-204-3283-4.
- Gabrusevič, Stanislav A.: Sovietska historiografia o účasti českých a slovenských internacionalistov v ruskej občianskej vojne. In: Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. Roč. 12, č. 1 (2009), s. 343-351. ISSN 1336-9148.
- Pamätníky obetiam prvej svetovej vojny / Aut. textov: Lucia Duchoňová, fotogr.: Tomáš Vlček, ed.: Daniela Čambálová. - Trnava : Trnavský samosprávny kraj - Západoslovenské múzeum v Trnave, 2014. - 95 s. : fotogr. ISBN 978-80-85556-21-6.
- Prokš, Petr: Diplomacie a „Velká válka“ 1914 – 1918/1919 : Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži. - Praha : Historický ústav AV ČR, 2014. - 330 s. : pram. a lit., fotogr., mp., reg. - ISBN 978-80-7286-234-4.
- Stehlík, Eduard – Černý, Karel – Sedľa, Antonín: Legionáři s lipovou ratolestí III : Tváře československé armády 16 generálů - legionářů. Žďár nad Sázavou : Průžová Jitka - Tváře, Masarykova demokratická akademie, o. s., 2015. - 186 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-88041-07-8; 978-80-87348-27-7.
- Šenkirik, Rastislav a kol.: Velká vojna a Bratislavská župa : Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2014. Ďalší autori: Dušan Kováč, Miroslav Marcelli, Peter Szalay, Gabriela Dudeková, Gábor Strešňák, Elena Kurincová, Dana Bořutová, Jaroslav Formanko, Zuzana Zvarová. Bratislava : Bratislavský samosprávny kraj v spolup. s Acadiemiu Istropolitanou Novou, 2016. - 111 s. : fotogr. ISBN 978-80-972433-2-6.
- Šmída, František: Vzpomínky z vojny 1914 – 1919. Upr.: Miroslav Kobza. - Olomouc : Václav Lukeš - Poznání, 2014. - ISSN 978-80-87419-41-0. 190 s. : fotogr., skice.
- Tunstall, Graydon A.: Blood on the Snow :The Carpathian Winter War of 1915. - Kansas : University Press of Kansas, 2010. - 258 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - (Modern War Studies). - ISBN 978-0-7006-1858-3.
- Tvrďý, Jaroslav: Dunaj v plamech. 1. díl : Velká válka. - Praha : Ares - Mare-Czech, 2016. - 127 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-86158-58-7; 978-80-86930-88-6.
- * * *
- Balla, Tibor: Osztrák-magyar Tábornokok orosz hadifogságban az első világháború idején. In: Hadtörténelmi Közlemények. - Roč. 125, č. 3 (2012), s. 847-862. ISSN 0017-6540.
- Dudeková, Gabriela: Stratégia prežitia v mimoriadnej situácii. Vplyv Veľkej vojny na rodinu na území Slovenska. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 19 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/dudekova.pdf ISSN 1337-6861. ISSN 1337-6861.
- Hanzlík, František: Pomoc krajanů z USA při budování čs. zahraničního vojska. In: Přínos armády pro vznik a rozvoj České republiky : Sborník příspěvků Mezinárodního vědeckého symposia Brno, Univerzita obrany Brno 23. - 24. 11. 2011. - Brno : Onufrius Brno - ČsOL, 2013, s. 189-194. ISBN 978-80-87859-01-8.
- Horčíčka, Václav: Vstup Rakousko-Uherska do první světové války a jeho důsledky

v hospodářské a sociální oblasti ve vztazích se Spojenými státy americkými. Vývoj vzájemného obchodu v letech 1914 – 1915. In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 1, č. 1 (2009), s. 73-83. ISSN 1803-750X.

Jurčištinová, Nadežda: Život obyvateľov severovýchodného Slovenska začiatkom prvej svetovej vojny (1914 – 1915). In: Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU.- Roč. 1, č. 1 (2006), <http://dejiny.unipo.sk/>, s. 84-61. ISSN 1337-6861.

Marholeva, Krasimira: Protihabsburská činnosť amerických Čechů a Slováků v době první světové války. In: Osudové osmičky v našich dějinách. České, slovenské a československé dějiny 20. století.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 43-57. ISBN 978-80-7405-032-9.

1918 – 1939

Beneš, Jaroslav – Lakosil, Jan – Nič, Martin – Škoda, Jan: Zvláštní zařízení na komunikacích v letech 1936 – 1938. Dvůr Králové nad Labem : Jan Škoda - Fort print, 2009. - 231 s. : fotogr., nákresy, tabl., pram. a lit. ISBN 978-80-86011-40-0.

Břach, Radko: Die Tschechoslowakei und Locarno : Europäische Variationen. Mit einem Vorwort von Manfred Alexander. Aus dem Tschechischen: Jana Heumos. München : R. Oldenbourg Verlag, 2011. - 416 s. : pram. a lit., reg. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum; Bd. 81). ISBN 978-3-486-56146-3.

Dejmek, Jindřich – Kolář, František: Československo na pařížské mírové konferenci 1918 - 1920 : Dokumenty československé zahraniční politiky. Sv. II (červenec 1919 - červen 1920. Praha : Ústav mezinár. vztahů - Univerzita Karlova - HÚ AV ČR, 2011. - 567 s. : reg. ISBN 978-80-86506-98-2.

Faber, David: Mnichov : Krize appeasementu 1938 / Z angl. orig. přel.: Šimov Trusina. - Praha : Bourdon, 2015. - 511 s. : pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-905173-7-0.

Kovtun, Jiří: Republika v obležení : První éra prezidenta Beneše 1935 – 1938. - Praha : Torst, 2016. - 285 s. : reg. - odb. revizi provedl a předmluvu a dopl. texty napsal Robert Kvaček. - ISBN 978-80-7215-524-8.

Kowalski, Robert et al.: Od Zaolzia po Jaworzynę : Rewindykacje graniczne jesieni 1938 roku. Wyd. drugie poprawione i poszerzone. Nowy Targ : Polskie towarzystwo historyczne, oddział w Nowym Targu, 2013. - 247 s. : fotogr. - ISBN 978-83-60306-96-3.

Kucík, Štefan: Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918 - 1938). Martin : Matica slovenská, 2011. - 137 s., pram. a lit., reg., fotogr. príl. ISBN 978-80-8128-015-3.

Polišenská, Milada: Diplomatické vztahy Československa a USA 1918 – 1938 : 1. sv. Ministerstva, legace a diplomaté. - Praha : Libri, 2012. - 458 s. ISBN 978-80-7277-454-8.

Taubert, Fritz (ed.): Mythos München : Le Mythe de Munich : The Myth of Munich. München : R. Oldenbourg Verlag, 2002. - 386 s. : reg. - (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 98). ISBN 3-486-56673-3.

Vaculík, Jaroslav: Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce. Brno : Masarykova univerzita, 2014. - 112 s. : pram. a lit., reg. - (Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity ; sv. 168). ISBN 978-80-210-6982-4.

Petr Voborník, Petr: Hraniční orientační sloupy Č.S.R : Vznik a vývoj symbolu samostatného československého státu. Dvůr Králové nad Labem : Ing. Jan Škoda - FORTprint, 2013. - 159 s. : fotogr., pram. a lit., príl. ISBN 978-80-86011-52-3.

* * *

- Feriancová, Alena: Ženevský protokol z roku 1924 a bezpečnosť Československa. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 53-61. ISBN 978-80-7405-064-0.
- Garek, Martin: Prevrat v roku 1918 na Záhorí a v Bratislave. In: Malacky a okolie 12. História. - Malacky : Mestské centrum kultúry - Múzeum Michala Tillnera, 2016, s. 77-90. ISBN 978-80-89835-06-5.
- Janas, Karol: Budovanie pobočného závodu Zbrojovky Brno v Považskej Bystrici v rokoch 1928 – 1937. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století IV. Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 123-127. ISBN 978-80-7405-064-0.
- Kičková, Adriana: Runcimanova misia a Československo v roku 1938. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 129-139. ISBN 978-80-7405-064-0.
- Lupčo, Martin: Židovská náboženská obec vo Vranove nad Topľou v období autonómie Slovenska. In: Ružomerský historický zborník III. Ružomberok : Katedra histórie FF Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2009, s. 224-245. ISBN 978-80-8084-508-7.
- Plachý, Jiří: K typologii lidských ztrát československé armády v letech 1938 – 1939. In: Osudové osmičky v našich dějinách. České, slovenské a československé dějiny 20. století.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 193-200. ISBN 978-80-7405-032-9.
- Simon, Attila: Boj o Bratislavu počas mníchovskej krízy s dôrazom na maďarskú menšinu. In: Bratislava XXI. Zborník Múzea mesta Bratislavy.- Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 2009, s. 71-85. ISBN 978-80-969864-4-6.
- Simon, Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban : [Kronika jedného krátkeho roku. Maďari Slovenska v roku 1938]. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010. - 1 DVD (319 s.)
- Soukupová, Martina: Rothermerova akce z roku 1927 : Pokus o revízi trianonského míru. In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 1, č. 1 (2009), s. 101-113. ISSN 1803-750X.
- Tóth, Andrej: Devadesát let trianonské mírové smlouvy : Hlavní momenty z jednání maďarské ministerské rady a maďarské mírové delegace v otázce mírové smlouvy s dohodovými mocnostmi (prosinec 1919 – červen 1920). In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 2, č. 1 (2010), s. 57-77. ISSN 1803-750X.

1939 – 1945

Československá zahraniční politika v roce 1942. Sv. II (1. srpen – 31. prosinec 1942) / Přípr.: Jan Němeček (ved. kol.), Jan Kuklík, Blanka Jedličková, Daniela Němečková. - Praha : Historický ústav AV ČR, 2015. - 501 s. : reg. (Dokumenty československé zahraniční politiky; sv. B/3/2). ISBN 978-80-7286-250-4.

Müller, Rolf-Dieter: An der Seite der Wehrmacht : Hitlers ausländische Helfer beim „Kreuzzug gegen den Bolschewismus“ 1941 – 1945. 2. Auflage. - Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 2014. - 275 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. ISBN 978-3-596-18150-6.

Brojo, Petr: Škoda RSO typ 175 : Rad-schlepper Ost - Typ 175 Porsche. Photo Manual. Praha : Petr Brojo - Capricorn Publications, 2012. - 40 s. fotogr., nákr. ISBN 978-80-87578-02-5.

Brož, Miroslav: I za nás bojovali... Medailonky statečných : 1. část. Praha : Československá obec legionářská, 2009. - 95 s., obr. pril.

Brož, Miroslav: I za nás bojovali... Medailonky statečných : 2. část. Praha : Československá obec legionářská, b. r. - 97 s., obr. pril.

Brož, Miroslav: Vojennyje dokumenty rasskazyvajut : Čechoslovackaja zagraničnaja armija v SSSR v dokumentach, eksponatach i v fotografijach. 2-oje izdaniye rasširennoje. Praha : Ministerstvo oborony Češskoj respubliky, 2007. - 318 s. fotogr. ISBN 978-80-7278-420-2.

Cincík, Jozef: Od Tatier po Kaukaz : Von der Tatra bis zum Kaukasus : Dalle Tatra al Caucaso : Obrázkové dokumenty o bojoch slovenskej armády v rokoch 1941 – 42 : reprint z roku 1943 vydaný MNO. Gröditz : Verl. libergraphix, 2012. - 222 s. fotogr. - Sostavil a upravil redaktor Jozef Cincík, sprevádzajúce texty napísal stot. pech. Ján Doránsky. ISBN 978-3-95429-000-0.

Čársky, Viktor – Abrasov, Sergej Vladimirovič: Nahliadnutia dejinám pod sukňu. Praha : Slovensko-český klub, 2003. - 94 s. : fotogr. (Slovenské dotyky). ISBN 80-902893-7-1.

Černý, Karel: Muži z londýnského vydání. Žďár nad Sázavou : Jitka Průžová ve spolup. s Merkur- Revue a Masarykovou dělnickou akademií, 2007. - 111 s. : fotogr. ISBN 978-80-239-8859-8.

Đurica, Milan S.: Jozef Tiso a Židia. Bratislava : Lúč, 2008, 133 s. ISBN 978-80-7114-701-5.

Heiser, František: Štefan Kaščák – jeden z hrdinov Veľkej vlasteneckej vojny. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007. - 50 s. : fotogr. ISBN 978-80-8084-267-3.

Helmichová, Šárka, sest.: Statečné ženy, o ktorých se málo ví. 2. vyd. Praha : MO ČR - Agentura voj. informací a služeb, 2006. - 77 s. : fotogr. čb. ISBN 80-7278-178-2

Hruboň, Anton – Krištofik, Juraj (zost.): Partizáni a Slovensko. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. - 332 s. ISBN 978-83-7490-745-3. Obsah: Hruboň, Anton – Krištofik, Juraj: Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie, s. 11-30; Mičianik, Pavel: Slovenské skúsenosti s partizánskou vojnou na území Sovietskeho zväzu 1941 – 1944, s. 31-80; Valko, Roland: Počiatky partizánskeho hnutia na Slovensku, s. 83-108; Hruboň, Anton: Hlinkova garda a partizáni, s. 109-150; Uhrin, Marian: II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika v obrane Turca v septembri 1944, s. 151-162; Tesárek, Pavel – Chmilík, Martin: Činnosť partizánskych jednotiek v priestore Zázrivá - Lučivná v októbri a novembri 1944, s. 163-180; Vitko, Martin: Partizánska skupina Žiar a jej miesto v dejinách protinacistického odboja na Hornej Nitre, s. 181-198; Jambrich, Jozef: Partizáni na Krupinskej planine, s. 199-224; Poláková, Miroslava: Partyzánska činnosť na Uherskobrodsku v souvislosti s vývojem rezistence na Slovensku: za každým jménem jeden lidský osud (září 1944 – březen 1945), s. 225-246; Muráriková, Zdenka: Hospodárske zabezpečenie partizánskeho hnutia na príklade Trenčianskej župy, s. 247-259; Šmigel, Michal: Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947, s. 263-282; Krištofik, Juraj: Partizánska skupina Hurban a jej identita v historickej pamäti podjavorinského regiónu, s. 283-314, s. 283-314; Černák, Tomáš: Partizáni v kinematografii na príklade seriálu Povstalecká história, s. 315-330.

Jakubec, Michal – Novýkmec, Peter: Dargovský priesmyk : december 1944 – január 1945. Trebišov : BV SZPB Trebišov - Klub voj. dôch. - KSS, 2009. - 52 s. : fotogr. ISBN 978-80-7278-635-0.

Janák, Dušan: Kapitoly o československém vězeňství 1945 – 1955 : Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty. - Opava : Slezské zemské muzeum, 2002. - 253 s. : pram. a lit., reg. ISBN 80-86224-34-1.

- Kolesa, Václav – Popelka, Jaroslav – Rail, Jan; František Burda – osudný doprovod nad Brest. - B.m. : [Čs. obec legionářská], b.r. - 78 s. : fotogr.
- Kopecký, Milan: Československý samostatný ženijní prapor I (1944 – 1945). Praha : MO ČR - Agentura vojenských informací a služeb, 2007. - 130 s. : fotogr. ISBN 978-80-7278-431-8.
- Lang, Tomáš – Strba, Sándor: Hokokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámočských židov. Bratislava : Kalligram, 2006. - 605 s. : fotogr., príl., slovn. ISBN 80-7149-898-X.
- Májek, Stanislav (zost.): Dr. Jozef Tiso : Kňaz a prezident. Bratislava : Stanislav Májek, 2008. - 90 s. : fotogr. ISBN 978-80-969926-7-6.
- Maršálek, Zdenko – Hofman, Petr: Dunkerque 1944 – 1945 : Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii. Praha : Nakl. Lidové noviny, 2011. - 575 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 978-80-7428-119-4.
- Němeček, Jan – Šťoviček, Ivan – Kuklík, Jan (eds.): Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940 – 1945. Praha : Historický ústav AV ČR - Státní ústřední archiv - Univerzita Karlova, 2005. - 647 s. : reg. - ISBN 80-246-0941-X.
- Němeček, Jan a kol. (eds.): Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně I. (1940 – 1941). Praha : Historický ústav AV ČR - Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, 2008. - 879 s. : reg. - ISBN 978-80-8495-52-1.
- Němeček, Jan a kol. (eds.): Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně IV./1 (leden – červen 1944). Praha : Právnická fakulta Univerzity Karlovy - Historický ústav AV ČR - Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, 2014. - 836 s. ISBN 978-80-7286-242-9.
- Nižňanský, Eduard a kol.: Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. : Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. : Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945 : Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945. Další autori: Tulkisová, Jana; Baka, Igor; Čaplovič, Miloslav; Fabricius, Miroslav; Hallon, Ludovít; Schriffel, D.; Schwarc, Michal. Bratislava - Prešov : Pro Historia vo vyd. Universum-EU, 2011. - 1093 s. : pram. a lit., biogr. príl., reg. ISBN 978-80-89046-68-3.
- Rajlich, Jiří: 13. (slow.) JG 52. Sandomierz : Stratus s. c., 2007. - 111 s. : fotogr., tabl. ISBN 978-83-89450-50-0.
- Simon, Attila: Magyar idők a Felvidéken (1938 – 1945) : Az első bécsi döntés és következményei. Budapest : Jaffa kiadó, 2014. - 247 s. : reg. ISBN 978-615-5418-91-4.
- Słowacy w powstaniu Warszawskim : (Wybór źródeł) / Wstęp, wybór i opracowanie: Ciągwa, Józef; Szpernoga, Jan. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2004. - 68 s. : fotogr. ISBN 83-89707-33-0
- Šablatúra, Dušan: Oslobodenie : Faktografia II. svetovej vojny. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2016. - 261 s. : fotogr., reg., chronlg., pram. a lit. ISBN 978-80-228-2887-1.
- Šustek, Vojtěch: Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Praha : Scriptorium - Archiv hlavního města Prahy, 2012. - 1073 s. : lit., slov., reg. ISBN 978-80-87271-73-5; 978-80-86852-42-3.
- Tieke, Wilhelm – Rebstock, Friedrich: ... im letzten Aufgebot 1944 - 1945 : Die Geschichte der 18. SS-Freiwilligen-Panzer-grenadier-Division Horst Wessel. Coburg : Nation Europa Verlag GmbH, 2000. - 321 s. : fotogr., mp. ISBN 3-920 677-52-8.

Úkrop, Pavel: Slováci v Stutthofe : Prešiel som bránou smrti... 2. rozš. a dopl. vyd. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010. - 256 s. : fotogr. čb., zozn. ISBN 978-80-970238-7-4.

V zákopech druhej svetovej války / Erich von Manstein, upravil: Franz Kurowski, prel.: Marie Bervicová. - Praha : Grada Publishing, a.s., 2015. - 299 s. : fotogr., dodatky, reg. ISBN 978-80-247-4754-5.

Veselovský, Jozef – Adamec, Norbert: Pamätne odznaky partizánskych jednotiek na Slovensku. - Liptovský Mikuláš : Oblastný výbor SZPB v Lipt. Mikuláši, 2016. - 140 s. : obr. ISBN 978-80-971976-3-6.

* * *

Coranič, Jaroslav: Gréckokatolícka cirkev a jej postoj k tzv. židovskej otázke v Slovenskej republike (1939 – 1945). In: Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí / Ed.: Peter Kónya. - Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 354-364. ISBN 978-80-555-1043-9.

Hetényi, Martin: Politické strany v Nitrianskej župe v rokoch 1940 – 1945 : (Východiská k spracovaniu problematiky). In: České, slovenské a československé dejiny 20. stoletia IV.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 75-82. ISBN 978-80-7405-064-0.

Hradská, Katarína: Reakcie Ústredne Židov na deportácie Židov zo Slovenska. In: Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí / Ed.: Peter Kónya. - Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 365-371. ISBN 978-80-555-1043-9.

Jemel'janov, J.: Deviaty úder. Boje na Slovensku, v Juhoslávii a Maďarsku. In: Desať stalinských úderov.- Moskva : Jauza, Eksmo, 2006, s. 233-237.

Jesenský, Miloš: Wehrmacht a jednotky SS na Kysuciach : Wehrmacht and SS troops in Kysuce. In: Zborník Kysuckého múzea

13.- Čadca : Kysucké múzeum, 2010, s. 181-218.

Kameník, Václav: Otazníky nad zkárou sovétského zpravodajského desantu gen. štábu na západním Slovensku. In: Přinos armády pro vznik a rozvoj České republiky : Sborník příspěvků Mezinárodního vědeckého symposia Brno, Univerzita obrany Brno 23. - 24. 11. 2011. - Brno : Onufrius Brno - ČsOL, 2013, s. 74-101. ISBN 978-80-87859-01-8.

Karcol, Marián: Rodina v závěrečné etape „konečného řešení židovské otázky“ na Slovensku. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 13 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/karcol.pdf ISSN 1337-6861. ISSN 1337-6861.

Kovács, László: Oslavy vzniku samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1945. In: Kušnierková, Ingrid a kol.: „Vyjdeme v noci vo fakovom sprievode a rozsvietime svet“. Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti.- Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 208-223. ISBN 978-80-89396-20-7

Lániček, Jan: Intervence člena československé Státní rady v Londýně Arnošta Frischera na pomoc Židům v okupované Evropě v roce 1942. In: Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia.- Olomouc : Centrum pro československá exilová studia pri Katedre historie FF Univerzity Palackého, 2006, s. 9-22.

Meško, Zoltán G.: Roky vojnové 1939 – 1945, strana, odboj a Povstanie premeškanych príležitostí. In: Po stopách komunizmu a míľniky slovenskej krúťňavy.- Bratislava : SAP-Faber, 2009, s. 257-296. ISBN 80-7285-030-X.

Mičko, Peter: Dôležité aspekty rozvoja zahraničného obchodu slovenského štátu. In: České, slovenské a československé ději-

- ny 20. stoley IV.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 159-169. ISBN 978-80-7405-064-0.
- Mičko, Peter – Hešterová, Zuzana: Špecifická postavenia českých zamestnancov na Slovensku počas druhej svetovej vojny vo verejnom, štátnom a súkromnom sektore. In: Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy.- Roč. 20, č. 2 (2017), s. 87-104. ISSN 1336-9148.
- Pekár, Martin: Zmeny v samospráve a voľby do obecných výborov v roku 1944 so zreteľom na východ Slovenska. In: Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU.- Roč. 3, č. 1 (2008), <http://dejiny.unipo.sk/>, s. 83-90. ISSN 1337-6861.
- Prišegem, Ján, priprav. a prel.: Zápis o prechode vojenského frontu cez obec Makov v roku 1945. In: Terra Kisucensis IV/2011.- Turzovka : Terra Kisucensis o.z., 2011, s. 145-151. ISBN 978-80-969922-3-2.
- Stráska, Jana: Pohľad Švajčiarska na slovenskú otázku v rokoch 1939 – 1945. In: Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy.- Roč. 12, č. 1-2 (2009), s. 132-151. ISSN 1336-9148.
- Vitáková, Alena – Klusák, Miroslav: Právny postavení žen v čs. jednotce v SSSR (1942 - 1945) a jejich poválečná aktivace v armádě. In: Přínos armády pro vznik a rozvoj České republiky : Sborník příspěvků Mezinárodního vědeckého symposia Brno, Univerzita obrany Brno 23. - 24. 11. 2011. - Brno : Onufrius Brno - ČsOL, 2013, s. 102-107. ISBN 978-80-87859-01-8.
- Zavacká, Marína: Dôležité miesto. Hlinkova mládež a Bratislava. In: Bratislava XXI. Zborník Múzea mesta Bratislavy.- Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 2009, s. 87-98. ISBN 978-80-969864-4-6.
- Zavacká, Marína: Nová žena v útoku a obrane. Druhá svetová vojna v časopise Katolíckej jednoty žien. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 13 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/zavacka.pdf ISSN 1337-6861.
- * * *
- Drotár, Juraj: Spomienky vojnového veterána na SNP [Ján Kubík]. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 90 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Gergelyová, Zuzana: Príbeh slovenského branca Viktora Chmuru vo vojnovom slovenskom štáte. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 99 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Ičo, Pavol: Odvážny farár [Ján Harman]. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 103. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Kajabová, Oľga: Vojnová anabáza Štefana Šteflovíča. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 104-105 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Kubáni, Kornel: V krátkom čase od 12. júla do 19. októbra 2011 nás opustilo niekoľko vojenských letcov vo výslužbe a odbojárov, ktorí aktívne bojovali v SNP i na vojnovom nebi 2. svetovej vojny : Žili v piešťanskej posádke, kde aj zomreli. In: Ročenka odbojárov 2013. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 83. (plk. v. v. Ondrej Bunta; plk. v. v. František Bača; plk. v. v. Ján Bielik; plk. v. v. Jozef Valachovič; mjr. v. v. Rudolf Cifra). ISBN 978-80969517-7-2.
- Maniak, Marcel: Posádka havarovaného lietadla Li-2 pri Hranovnici konečne známa. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 76-78 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Maniak, Marcel: V zajatí ako Kriegs gefangen banditen [Viktor Chladoň]. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r. s. 97 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.
- Molitoris, Július: Kto bol Karol Pajer? In: Ročenka odbojárov 2014. - Bratislava :

SZPB, b. r., s. 115 s. ISBN 978-80969517-8-9.

Molitoris, Július: Spomienky na povstalecký časopis Napred. In: Ročenka odbojárov 2014. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 103 s. : fotogr. ISBN 978-80969517-8-9.

Pupala, Jozef: Dobilo srdce gemerského Meresjeva [Ján Barto]. In: Ročenka odbojárov 2014. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 123. ISBN 978-80969517-8-9.

Švec, Tomáš: Proti odveleniu na ruský front sa odvolal, no... pohrozili mu poľným súdom! [Tomáš Švec, st.]. In: Ročenka odbojárov 2013. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 105 : fotogr. ISBN 978-80969517-7-2.

Švikruhová, Mária: Spomienka na kapitána Jána Henžela. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 102 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.

Urbán, Milan: Zo spomienok partizána Jána Sotáka. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 91 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.

Vaněk, Oldřich: Viestov radista zomrel ako deväťdesiatročný : Smrečiansky rodák pplk. v. v. Ján Jančo, syn legionára z Ruska, počas SNP radista generála Rudolfa Viesta sa 14. 2. 2010 dožil deväťdesiat rokov. In: Ročenka odbojárov 2013. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 111-113 : fotogr. ISBN 978-80969517-7-2.

Vitko, Pavol: Gustáv Bado: mlčanlivý veterán. In: Ročenka odbojárov 2013. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 96-97 : fotogr. ISBN 978-80969517-7-2.

Vitko, Pavol: Odhodlanie chlapca z Podkarpatskej Rusi [Michal Vajnagi]. In: Ročenka odbojárov 2015. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 107 : fotogr. ISBN 978-80-969517-9-6.

Vitko, Pavol: Syn mlynára v bojoch o Briťaniu [Mikuláš]Spiegel. In: Ročenka odbo-

járov 2014. - Bratislava : SZPB, b. r., s. 119 : fotogr. ISBN 978-80969517-8-9.

1945 – 1992

Benč, Ján: Čierni baróni : Spoveď Pétépáka. - Bratislava : Konfederácia politických väzňov Slovenska, 2017. - 99 s. : fotogr.

Bílek, Jiří: Ve vzduchu, na zemi i ve vodě : Historie a současnost výsadkového vojska a vzdušných průzkumných jednotek československé armády a Armády ČR. Praha : MO ČR - Vojenský historický ústav, 2009. - 163 s. : fotogr. ISBN 978-80-7278-523-0.

Čechoslovenskij krizis 1967 – 1969 gg. v dokumentach CK KPSS / Hl. red.: Tomilina, N. G., zost.: Veličanskaja, L. A.; Džalilov, T. A.; Kiškina-Ivanenko, M. F.; Prozumenščikov, M. Ju. Moskva : Rossijskaja političeskaja enciklopedija, 2010. - 1151 s. ISBN 978-5-8243-1269-0

Černý, Rudolf: Antonín Novotný : Vzpomínky prezidenta. Česká Kamenice : Polart - Jaroslav Polák, 2008, 1. dotisk 2009. - 423 s. : fotogr. ISBN 978-80-87286-00-5.

Hanzlík, František – Konečný, Karel: Čs. vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948. Brno : Univerzita obrany, 2009. - 136 s. ISBN 978-80-7231-681-6.

Hošek, Eduard: Zpravodajská správa Generálního štábu ČSLA v období 1969 – 1973. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14. - Praha : Archiv bezpečnostních složek, 2016, s. 473-506. ISSN 2336-1387.

Kmenta, Jaroslav: Pouštní horečka. 2. dopl. vyd. Praha : JKM - Jaroslav Kmenta, 2011. - 145 s., fotogr. příl. ISBN 978-80-903603-8-9.

Kořán, František – Burian, Michal – Knížek, Aleš – Burian, Michal: Ural-375/4320 in detail : Russian Modern 5-ton Truck and his Variants : Photo Manual for Modelers.

Praha : Rak, 2001. - 72 s. fotogr. ISBN 80-86416-11-9.

Kořán, František - Martinec, Jan : ZIL-157/157K Variants in detail : Soviet Modern Medium Military Universal Trucks. Included SA-2 Guideline System : Photo Manual for Modelers. Praha : Rak, 2004. - 119 s. fotogr. ISBN 80-86416-36-4.

Ludvík, Zbyněk – Bureš, Václav: Černá kniha minulosti : Zločiny proti lidskosti na území ČSR po roce 1945 a po únoru 1948 – kruté vzpomínky : A svědkové století – vyprávění prominentů za mřížemi a dráty – dokumentace : Košický vládní program - narudlý počátek s rudým zakončením : vzpomínky mukulů a dokumentace. - Frankfurt am Main : Zbyněk Ludvík sen., 2001. - 424 s. : fotogr.

Pejčoch, Ivo: Přechody přes železnou oponu : Příběhy odvážlivců, kteří se rozhodli riskovat a odejít přes důkladně zabezpečené a střežené hraniční pásmo. Cheb : Svět křídel, 2011. - 189 s. : fotogr. čb. ISBN 978-80-86808-94-9.

Pejčoch, Ivo: Útěky za železnou oponu : Pokračování knihy Hrdinové železné opony. Cheb : Svět křídel, 2009. - 191 s. : fotogr., ISBN 978-80-86808-70-3.

Petruf, Pavol: Vztáhy medzi ČSR a USA 1945 - 1948 : Tri vybrané kapitoly. - Krakov - Trnava : Towarzystwo Slowaków w Polsce - FF Trnavskej univerzity, 2012. - 179 s. : reg. ISBN 978-83-7490-551-0.

Pražská vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda : Dokumenty / Gl. red.: Tomilina, N. G.; Karner, Stefan; Čubarjan, A. O. Moskva : Meždunarodnyj krizis „Demokratija“, 2010. - 428 s. ISBN 978-5-89511-019-5.

Pražská vesna i međunarodnyj krizis 1968 goda : Stati, issledovanija, vospominanija / Gl. red.: Tomilina; Karner, Stefan; Čubarjan, A. O. Moskva : Meždunarodnyj krizis „Demokratija“, 2010. - 524 s. : reg., ISBN 978-5-89511-020-1.

Szilágyi, Jozef a kol.: Vojenská letecká akadémia gen. Milana Rastislava Štefánika v Košiciach. Košice : Voj. let. akadémie gen. M. R. Štefánika, [2004]. - nestr.

Šinkarjov, Leonid: Všecko jsem skoro zapomněl... : Pokus o psychologickou skicu událostí v Československu 1968. Z rus. orig. přel.: Ludmila Dušková, Václav Daněk. - Praha : Jiří Tomáš - Akropolis, 2009. - 445 s. : fotogr. ISBN 978-80-7304-118-2.

Šmigel, Michal (ed.): UPA v svitli slovacích ta českých dokumentov (1945 – 1948) : UPA vo svetle slovenských a českých dokumentov (1945 – 1948) : Kniha perša: Rejdi UPA v dokumentach vijska ta aparatu bezpeki ČSR (1945 – 1946) : Kniha prvá: Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR (1945 – 1946). Toronto - Eviv : Litopis UPA, 2010. - 864 s. : reg. ISBN 978-1-897431-16-0 (Kanada); 978-966-2105-16-2 (Ukrajina).

Z rodinnej kroniky Viliama Šimku st. : Otcove poznámky z rokov 1965 – 1967 usporiadal, preštylizoval, doplnil a pripravil do tlače Rudolf Ďuriš. Nitra : vl. nákl., 2006. - 81 s. : fotogr. ISBN 80-969494-9-7.

* * *

Bukovszky, Ladislav: Ochrana sovietskych vojsk a sovietskych vojenských objektov. In: Aktivity NKVD / KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989 II.- Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 25-32. ISBN 978-80-87211-24-3.

Buraľ, Miroslav: Uličská dolina na konci roku 1945 v spomienkach a faktoch. In: Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy.- Roč. 12, č. 1-2 (2009), s. 471-486. ISSN 1336-9148.

Hlaváček, Jiří: „Copak je to za vojáka...“ : Aneb malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: Příběhy (ne)obyčejných profesí : Česká společnost v období tzv. normalizace

a transformace. - Praha : Karolinum 2014, s. 73-122. ISBN 978-80-246-2813-4.

Cvrček, Lukáš: Kriminalita příslušníků okupačních armád v Československu v roce 1968. In: Osudové osmičky v našich dějinách. České, slovenské a československé dějiny 20. století.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 363-370. ISBN 978-80-7405-032-9.

Koura, Jan: Contest between foreign and domestic propaganda Voice of America broadcast to Czechoslovakia during late 1940s and early 1950s. In: Dvacáté století : The Twentieth Century. - Roč. 8, č. 1 (2016), s. 195-207. ISSN 1803-750X.

Maskal', Radoslav: Retribučné nariadenia v Československu a ťažkosti spojené s ich aplikáciou. In: Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU.- Roč. 2, č. 2 (2007), <http://dejiny.unipo.sk/>, s. 85-93. ISSN 1337-6861.

Mikulka, Jiří: Akce „letci“. Nezdařený pokus o odchod do exilu bývalých čs. příslušníků RAF Gejzy Holody, Vladimíra Nedělky, Karla Šedy, Karla Schoře a Jaroslava Šišpeřy v prosinci 1950. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 5.- Praha : Odbor archiv bezpečnostních složek MV ČR, 2007, s. 117-136 : fotogr. ISSN 2336-1387.

Nociarová, Andrea: Úplná likvidácia oddielov UPA (banderovcov) a normalizácia bezpečnostných pomerov na Slovensku v roku 1948. In: Osudové osmičky v našich dějinách. České, slovenské a československé dějiny 20. století.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 303-312. ISBN 978-80-7405-032-9.

Paleček, Pavel: Zapomenutý generál. Příběh náčelníka hlavního štábu Bohumila Bočka (1945 - 1948) a jeho syna Zdeňka. In: Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana / Usp.: Pernes, Jiří.- Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 222-245. ISBN 80-7285-030-X.

Pejšoch, Ivo: Odchod příslušníků vládního vojska a slovenských ozbrojených sil z československé armády v roce 1958. In: Osudové osmičky v našich dějinách. České, slovenské a československé dějiny 20. století.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 335-340. ISBN 978-80-7405-032-9.

Povolný, Daniel: Nejdelsí noc ministra Dzúra (20. – 21. srpna 1968). In: České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.- Hradec Králové : Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 223-229. ISBN 978-80-7405-064-0.

Povolný, Daniel: První pokus Sovietů o vstup do Československa v květnu 1968. In: Dvacáté století : The Twentieth Century.- Roč. 1, č. 1 (2009), s. 175-178. ISSN 1803-750X.

Syrný, Marek: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945 – 1947. In: Acta historica Neosoliensia 8. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB.- Banská Bystrica : Katedry histórie FHV UMB, 2005.- Roč. 8, č. 1 (2005), s. 153-162. ISSN 1336-9148.

Šišjaková, Jana: Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a anti-semitizmom na Slovensku (1945 – 1946). In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/sisjakova.pdf ISSN 1337-6861.

Šmigel', Michal: K otázke lemkovských utečencov (z Poľska) na Slovensku v rokoch 1945 – 1946. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 17 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/smigel.pdf ISSN 1337-6861.

Šmigel', Michal: V boji s banderovci na Slovensku (1945 – 1947): aktivity československých bezpečnostných složek proti UPA

– spolupráce s Polskem a SSSR. In: *Aktivity NKVD / KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989 II*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 217-226. ISBN 978-80-87211-24-3.

Tůma, Oldřich: *Československo a válka v Afghánistánu 1979 – 1989*. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana / Usp.: Pernes, Jiří.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 335-345. ISBN 80-7285-030-X.

Weber, Václav: *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*. In: *Securitas Imperii*. - Roč.16, č. 1 (2010), s. 10-29. ISSN 1804-1612.

OD ROKU 1993

Defence Production : Calalogue 2000 : Slovak Republic / Eds.: Ján Begala. - Bratislava : Magnet Press Slovakia s.r.o., 2000. - 226 s. fotografií. ISBN 978-80-968073-3-1.

Hrivnák, Emil – Hugar, Alexander: *Munícia I. : Skriptá. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2011. - 131 s. : obr., nákr. ISBN 978-80-8040-433-8.*

Hrivnák, Emil – Hugar, Alexander: *Munícia II. : Skriptá. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2012. - 247 s. : obr., nákr., tabl. ISBN 978-80-8040-453-6.*

Klub generálov Slovenskej republiky : 5. výročie založenia. B. m. v. : [2011]. - 136 s. fotogr.

Ondrejcsák, Róbert – Tarasovič, Vladimír – Nečej, Elemír, eds.: *Experiences from Transatlantic Integration and Security Sector Reform and implications for partner countries*. Bratislava : Centre for European and North Atlantic Affairs Bratislava, 2008. - 115 s. ISBN 978-80-970041-2-5

Právo ozbrojeného konfliktu : Vyučovací

súbor pre inštruktorov / Z angl. orig. prel.: Gruca, Miroslav. Bratislava : Generálny štáb OS SR - Medzinárodný výbor Červeného kríža, 2005. - 320 s.

Rábek, František, sprac.: *Mozaika pravdy : Katechézy pre členov Ordinariátu ozbrojených síl a ozbrojených zborov Slovenskej republiky*. Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2006. - 230 s. ISBN 80-969555-1-9

Rábek, František: *V službe Slova : Knižná kázň 2003 – 2008*. - Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2009. - 565 s. : fotogr. ISBN 978-80-89261-30-7.

Šverha, Stanislav – Juhás, Bartolomej – Ujlacký, Tibor (zost.): *Kresťan v uniforme : Modlitebná knižka pre príslušníkov Ordinariátu Ozbrojených síl a ozbrojených zborov Slovenskej republiky*. Marianka - Bratislava : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2009. - 445 s. ISBN 978-80-89261-32-1

Ušiak, Jaroslav: *Bezpečnostná politika Slovenskej republiky a vybrané bezpečnostné dokumenty : (učebné texty)*. - Banská Bystrica : FPV a MV UMB, 2012. - 349 s. - ISBN 978-80-557-0438-8.

Varga, Miloš – Babnič, Stanislav – Cihovičová, Eva (eds.): *15 rokov vojenskej topografie na Slovensku*. Banská Bystrica : Topografický ústav, [2008]. - nestr. : fotogr.

PRÁCE PRESAHUJÚCE VYMEDZENÉ CHRONOLOGICKÉ OBDOBIA

Borák, Mečislav: *Zatajené popravý : Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*. - Opava : Slezská univerzita v Opavě - Fakulta veřejných politik, 2014. - 351 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-7510-037-5.

Češi a Slováci v historii letectví : L + K speciál 11. Praha : Aeromedia, a. s., 2009. - 115 s. : fotogr. ISBN ISSN 0024-1156.

Čestný pluk „Nové Zámky“. Bratislava : Ministerstvo obrany SR - KVH Tatraci, 2009. - 58 s. : fotogr. čb.

Dolgoľuk, Aleksej Aleksejevič – Markdorf, Natalija M.: Inostrannyje vojnoplennyje i internirovannyje v Sibiri 1943 – 1950. Moskva : Kučkovo pole, Imperatorskoje russkoje istoričeskoje občestvo - Institut istorii SO RAN, 2016. - 543 s. : fotogr., pram. a lit.

Fencl, Jiří: Světové protitankové pušky. Praha : Agentura Pankrác s.r.o., 2016. - 267 s. : fotogr. - ISBN 978-80-86781-32-7.

Dvořák, Jan – Formánek, Jaroslav – Hradilek, Adam: Čechoslováci v Gulagu : Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu. - Praha : Česká televize - Ústav pro studium totalitních režimů - Vysoká škola muzických umění, 2017. - 223 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-7404-235-5; 978-80-87912-78-2.

Filip, Jiří, sest.: Dějiny Československé obce legionářské. Praha : Československá obec legionářská, 2014. - 64 s. : fotogr. ISBN 978-80-87919-03-3.

Grešová, Alena - Mikovič, Fedor: Ostrov slobodného slova. Banskobystrický rozhlas - august 1968 v tradíciách Slobodného slovenského vysielачa - august 1944. Lipt. Mikuláš : Transcius, 2014. - 167 s. : fotogr., lit. ISBN 978-80-7140-462-0.

Hruboň, Anton – Ristveyová, Katarína: „Prinavrátené“ Komárno : Komárom „Visszatért“ : Prehľad spoločensko-politického vývoja mesta v rokoch 1938 - 1945 s dôrazom na menšinovú otázku : Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938 - 1945 között különös tekintettel a kisebbségi kérdésre. Krakov - Ružomberok : Spolok Slovákov v Poľsku - Historia nostra, o. z., 2014. - 128 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-83-7490-697-5.

Kleň, Milan: Spory o Jozefa Tisu : Hľadanie pravdy (Výber z rukopisov). - B. m. v. : Mária Kleňová, 2002. - 319 s. : pram. a lit. - ISBN 80-968769-X.

Kozma, Gábor (ed.): Professionalisation of Armed Forces : Comparative sociological research in the Czech Republic, Republic of Hungary and Slovak Republic. Budapest : Ministry of Defence of Republic of Hungary - Department for Human Policy, 2005. - 213 s. : gr., tabl. ISBN 963-7037-57-8.

Krčma, Vít – Hýkel, Jindřich – Neshyba, Pavel: Atlas nábojů do ručních palných zbraní : Book of Small Arms Cartridges. Praha : Naše vojsko, 2016. - 639 s. : obr., lit. - ISBN 978-80-206-1628-9.

Kudlička, Bohumír: Letecké vzpomínky : Tři příběhy mužů, kteří zasvětili svůj život letectví. Praha : Naše vojsko, 2013. - 214 s. : fotogr. ISBN 978-80-206-1411-7.

Kux, Jan a kol. Přínos armády pro vznik a rozvoj České republiky : Sborník příspěvků Mezinárodního vědeckého sympozia Brno, Univerzita obrany Brno 23. – 24. 11. 2011. Brno : Onufrius Brno - ČsOL, 2013. - 229 s. ISBN 978-80-87859-01-8.

Lovejoy, Alice: Army Film and the Avant Garde : Cinema and Experiment in the Czechoslovak Military. Bloomington - Indianapolis : Indiana University Press, 2015. - 305 s. : fotogr., reg., pram. a lit., 1 CD. - ISBN 978-0-253-01488-7.

Magyarország hadtörténete III. : Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718 – 1919 / Szerkesztette: Róbert Hermann. - Budapest : Zrínyi Kiadó, 2015. - 487 s. : obr., mp., reg., pram. a lit. ISBN 978-963-327-644-0.

Macháček, Michal (ed.): Dvě století nacionalismu : Pocta prof. Janu Rychlíkovi. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR - FF Univerzity Karlovy, 2014. - 429 s. : fotogr. (Ad honorem eruditorum; sv. 3). Z obsahu: Michal Macháček: Gustáv Husák,

- Alexander Mach a cesta na Ukrajinu v září 1941, s. 236-247; Slavomír Michálek: Finále osudu československého menového zlata – akcia „Návrat 82“, s. 248-271; Miroslav Michela: Národné ujmy ako naratívna konštanta: k oficiálnym reprezentáciám Trianu a prvej Viedenskej arbitráže v prvej polovici 20. storočia, s. 272-283; Jelena Pavlova Serapionova: Čechi i Slovaki v formirujúcej Česko-Slovackom korpuse v Rusii v gody Velikoj vojny, s. 314-327; Štefan Šutaj: Československo-maďarské spory o kultúrne dedičstvo a Parížska konferencia 1946, s. 351-374; Peter Švorc: Podkarpatská Rus 1938/1939 - obdobie nádejí a sklamaní, s. 375-387; Prokop Tomek: Přes redislokaci Československé armády k jejímu rozdělení, s. 388-405; Josef Tomeš: Manifest bez ohlasu. O průkopnicích prvního odboje, s. 406-420. - ISBN 978-80-87782-35-4.
- Majeriková, Milica (zost.): Nepokojná hranica : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937–1947 uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. - 235 s., obr. príl. Obsah: Garek, Martin: Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938 do Mníchovskej dohody, s. 9-24; Jakubec, Pavol: Javorina v (česko)slovensko-poľských vzťahoch medzivojnového obdobia ako symbol, s. 25-52; Matula, Pavol: Prinavrátanie severného Spiša, Oravy a Kysúc Slovensku v septembri 1939 na stránkach slovenskej tlače, s. 53-74; Čongva, Jozef: Krakovská cirkev a jazykové práva slovenskej národnostnej menšiny na Spiši v rokoch 1920 – 1945, s. 75-92; Jašek, Peter: Postavenie brancov z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945, s. 93-106; Lacko, Martin: K otázke vojnových obetí a štátno-politickej spoľahlivosti vojakov z inkorporovaných obcí na Orave a Spiši v rokoch 1941 – 1945, s. 107-120; Syrný, Marek – Šmigel', Michal: K problematike hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1945 – 1947, s. 121-138; Majeriková, Milica: Postavenie slovenského obyvateľstva na severnom Spiši a hornej Orave po skončení druhej svetovej vojny (1945 – 1947), s. 139-156; Molitoris, Ľubomír: Postoj Józefa Kuraša „Ogňa“ ku slovenskej národnostnej menšine na Spiši a Orave v rokoch 1945 – 1947, s. 157-196; Łątka, Jerzy S.: Slovo etnológa vo veci nadporučika z vojnového obdobia Józefa Kuraša z Waksmundu, s. 197-212; Andráš, Matej: Obnovenie československo-poľských hraníc po druhej svetovej vojne na slovenskom úseku, s. 213-235.
- Moskevská pohřebiště : Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922 - 1953 / Mečislav Borák. - Opava : Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, 2013. - 275 s. pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-7248-934-3.
- Olejko, Andrzej: Niedoszły. Sojuznik czy trzeci agresor? : Wojskowo-polityczne aspekty trudnego sąsiedztwa Polski i Słowacji 1918 – 1939. Kraków - Rzeszów : Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. - 536 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. - ISBN 978-83-7338-734-8; 978-83-60682-35-7.
- Salák, Pavel jr.: Nejen pro válečný konflikt : (Právní regulace nebojové činnosti armády v 18. - 20. století). Brno : Masarykova univerzita, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty, 2013. - 239 s. : pram. a lit. ISBN 978-80-210-6519-2.
- Sláva šľachetným IV : Osudy kapitánov slovenských dobrovoľníkov 1848/49 a vojenských duchovných / Zodp. red.: Daniela Kodajová. - Liptovský Mikuláš : Spolok Martina Rázusa v spolupr. s Transcius, a. s., 2016. - 288 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-972016-2-3.
- Solár, Marek – Doležal, Petr – Kos, Vladimír: AFV Photo Album : Bojová technika na území Československa v letech 1938 – 1968 : Armoured Fighting Vehicles on Czechoslovakian territory 1938 – 1968. B. m. v.

: Canfora Grafisk Form & Förlag, 2011. - 224 s. fotogr. ISBN 978-91-976773-6-3.

Stav, Zdeněk: Povinnost nade vše : Legionářský deník a autentická výpověď plukovníka Zdeňka Stava, který prošel jednotkami ve Francii, Anglii a Sovětském svazu a osobně se účastnil bojů u Sokolova, Kyjeva a bojů o Dukelský průsmyk / Ed., lit. a voj.-odborná úprava: Vališ, Zdeněk. Brno : B4U Publishing, s.r.o., 2009. - 479 s. ISBN 978-80-87222-05-8.

Sukeník, Ludvík: Řády a vyznamenání Československa 1918 - 1948, Slovenské republiky 1939 - 1945. Hodonín : Boma Print s.r.o., 2011. - 169 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-86543-26-0.

Šmidrkal, Pavel a kol.: Okamžiky pro potlesk. Půlstoletí kultury v armádě. Praha : MO ČR - Agentura voj. informací a služeb, 2004. - 97 s., ISBN 80-7278-222-3.

Tvrдый, Jaroslav: Dunaj v plamenech. 2. díl : Roky válek. - Praha : Ares - Mare-Czech, 2017. - 267 s. : fotogr., nákr. - ISBN 978-80-86158-59-4; 978-80-88215-03-5.

Vencel, Pavol: Zdravotnícke zabezpečenie bitiek a bojov v prastarých ríšach – v Iliade – v stredoveku – po súčasnosť. - B.m.v., 2015. - 449 s. : fotogr.

* * *

Benko, Juraj: Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a légiách (1914 – 1921). In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 20 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf ISSN 1337-6861.

Chalupecký, Ivan: Vývoj severnej hranice na Spiši. In: Ružomerský historický zborník I. Vydaný pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Ivana Chalupického. Ed.: Zmátlo, Peter.- Ružomberok : Katolícka univerzita, 2007, s. 13-24. ISBN 978-80-8084-144-7.

Marušiak, Juraj: Slovensko a Maďarsko – spojenectvo s historickou záťažou. In: Studia politica Slovaca. Časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy. - Roč. 8, č. 2 (2015), s. 41-54. ISSN 1337-8163.

Wiśniewski, Jan P.: Problém „vojenských žien“ na príklade národných vojsk (československého, poľského a rumunského) na Sibíri v rokoch 1918 – 1920. In: Forum historiae. Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy [online]. Rodina vo vojne.- Roč. 3, č. 1 (2009), 8 s., http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/wisniewski.pdf ISSN 1337-6861.

Zostavila Božena Šed'ová

ANOTÁCIE, GLOSÝ

NEMEC, Miloslav. *OD ZLOČINU K TRESTU. VÝVOJ STOLIČNÉHO SÚDNICTVA NA LIPTOVE V 18. STOROČÍ*. Ružomberok : Society for human studies, 2019, 200 s., 68 ilustrácií.

Problematika historickej kriminológie sa postupne aj na Slovensku dostáva do centra pozornosti bádateľov i čitateľskej verejnosti. Najmä pod vplyvom nemeckej historiografie, ktorá túto tému obohatila o viacero podnetných prác, sa čiastočne zmenila paradigma vnímania tejto oblasti histórie od pôvodne striktno právno-historického chápania a analýzy zákonov k historicko-antropologickému vnímaniu prameňov kriminálnej (súdnej) povahy ako jednej z ciest k bližšiemu pochopeniu a vykresleniu činov človeka v minulosti. Práve pestrá škála výpovedí ponúka podnetné možnosti analýzy rôznych foriem prejavov každodennosti v sociálnych skupinách, ktoré inak pre nedostatok iných prameňov zostávajú na okraji pozornosti historiografie.

Predmetom monografie mladého slovenského historika Mgr. Miroslava Nemca, PhD. *Od zločinu k trestu* je vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí. Ide o zdanlivo regionálnu, no nesmierne zaujímavú tému, ktorá vlastne naplňuje jednu zo zásadných historiografických koncepcných myšlienok, že najmä v prípade staršej minulosti základom slovenských dejín sú dejiny regiónov, miest a obcí. A navyše, v tejto práci ide o dobu a región pôsobenia i smutného konca slovenského ľudového hrdinu Juraja Jánošíka.

Už samotný výber témy dizertačnej práce si zasluhuje pozornosť a ocenenie, keďže je významným pramenným príspevkom k poznaniu dejín Liptovskej stolice a všeobecne aj dejín kriminality a súdnictva v období novoveku. Je potrebné pritom zdôrazniť, že hlbšej obsahovej analýze stoličného trestného súdnictva sa na Slovensku zatiaľ nikto poriadne nevenoval.

Autor v ôsmich kapitolách postupne prechádza od podchytenia stavu doterajšieho

bádania, cez stručné dejiny Liptovskej stolice a sociálnej štruktúry obyvateľstva k výkonu stoličnej správy vo vzťahu k súdnictvu. Potom nasleduje časť venovaná zákonom využívaným v súdnictve, priebehu trestného procesu, druhom trestov až prechádza k obsahovej náplni samotných trestných činov. Mimoriadne zaujímavou a priekopníckou časťou knihy je rozbor nákladov spojených s vyšetrovaním, priebehom procesu a výkonom trestu. Ide o platy stoličných úradníkov a služobníkov i hajdúchov, ako aj náklady na kata či samotných väzňov.

V jednotlivých častiach venovaných kriminalite klasifikuje delikty do piatich hlavných kategórií: majetková kriminalita, zločiny proti náboženstvu, zločiny proti životu, zločiny proti mravnosti, zločiny proti štátu a vrchnosti, a v rámci nich do viacerých podkategórií. Jeho klasifikácia je zároveň príspevkom k začínajúcej diskusii o dosiaľ nejednoznačných otázkach metodológie a kategorizácie trestných činov. Ide totižto o to, že definície i spektrum protiprávneho správania – ako sa pred časom vyjadrila Blanka Szeghyová – podliehajú kultúrnym a spoločenským konvenciám a hranica medzi tým, čo je a čo nie je prípustné či prijateľné, sa v priebehu času vyvíja i mení. A tak aj niektoré činy a skutky prešli procesom kriminalizácie, iné zase dekriminalizácie. Časom sa pritom menili aj definície niektorých deliktov, takže pri mnohých stredovekých a novovekých deliktoch nie je možné aplikovať klasifikáciu podľa modernej právnej taxonómie.

Konštatujem, že veľkou prednosťou autora je výborný prehľad prameňov i doterajšej literatúry, a to nielen slovenskej, ale aj zahraničnej, ako na to poukazuje zoznam použitých prameňov a literatúry.

Všetky opisované kriminálne činy, ku ktorým sa autor dopátral predovšetkým v rámci archívneho výskumu, sú veľmi zaujímavé po obsahovej stránke, ako aj z hľadiska problematiky každodenného života na slovenskom vidieku v 18. storočí. Kniha je teda originálnym a autentickým prínosom pre poznanie súdobých reálií, o fungovaní

súdov a ich organizácii, o výskyte jednotlivých káz a o ich vyšetrovaní a trestaní. V neposlednom rade je aj cenným svedectvom o súvekej mentalite pri páchaní a potláčaní trestných činov.

Keďže súdna prax v minulosti je v slovenskej historiografii doposiaľ málo prebádanou oblasťou, výskum a zistenia Miroslava Nemca predstavujú nové dôležité poznatky o fungovaní procesnej praxe stoličného súdnictva v 18. storočí. Kniha predstavuje veľmi dobrý príspevok k dejinám stoličného súdnictva v rámci jedného historického regiónu, pričom však na mnohých miestach presahuje rámec vymedzený názvom, lebo prináša nové poznatky nielen zo slovenského, ale aj z celouhorskeho hľadiska.

Prezentované výsledky výskumu v Nemcovej práci sú bezpochyby prínosné tak pre odborníkov, ako aj širokú verejnosť, takže jeho vedecká monografia zaiste poslúži ako smerodajná, orientačná, ale aj východisková báza pre ďalší výskum tejto problematiky na Slovensku. Možno zároveň dúfať, že prispieje aj k prehlbovaniu právneho vedomia, úcty k zákonom a spravodlivosti a tým aj k nastoľovaniu takej spoločnosti, kde vymožiteľnosť práva bude stáť nad nepotrebním akýchkoľvek trestných činov.

Vladimír Segeš

FLOSMAN, Martin. *S ORLEM I LVEM.* 2. díl. *PŘÍBĚHY ČESKÝCH VOJENSKÝCH DUCHOVNÍCH V DRAMATICKÉM 20. STOLETÍ.* Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, Nakladatelství Epoque, 2019, 487 s. ISBN 978-80-7557-230-1 (Epoque), ISBN 978-80-88292-39-5 (ÚSTR)

Skúsený a publikačne zdatný vojenský historik Martin Flosman vo svojej najnovšej práci nadviazal na svoj posledný autorský počin z roku 2018, v ktorom sa na pozadí vojenských dejín Čiech, resp. Československa zaoberal vybranými personálami vojenských duchovných (Čechov ale i niekoľkých Slovákov). Druhý diel tejto práce je pritom zúžený na príbehy českých vojen-

ských duchovných v 20. storočí, hoci sa autor pri jednotlivých kapitolách, pochopiteľne, nemohol vyhnúť presahom do staršieho obdobia, najmä do 19. storočia. Publikácia je kompozične členená na štyri hlavné časti, v ktorých autor skĺbil chronologické a tematické hľadisko. V prvej sa autor venuje životu a organizácii vojenského duchovenstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. Druhá skúma rozličné osudy vojenského duchovenstva na pozadí zmien po rozbití Československej republiky, resp. v období druhej svetovej vojny. V tretej autor pertraktuje turbulentný politický vývoj po roku 1945, ktorý smeroval k zrušeniu vojenského duchovenstva v československej armáde o päť rokov neskôr (1950). Štvrtá, posledná kapitola je určitým sumarizovaním predmetnej problematiky a problémov, s ktorými sa autor pri jej zobrazovaní stretol. V širšie koncipovaných štyroch častiach práce autor sústredil nielen viaceré, tematicky zaujímavé podkapitoly, ale najmä šestnásť hlavných a desiatky ďalších, nechcem povedať vedľajších, personálií vojenských duchovných (tie druhé spomenuté sú uvedené vo forme poznámok pod čiarou). Aj teraz autor v texte spomína viacerých vojenských duchovných – Slovákov (Violand Andrejkovič, Teodor Bálent, Daniel Kováč, Anton Sviežený, František Kovalčík atď.). Rovnako ako pri prvom diele knihy treba vysoko vyzdvihnúť autorovu erudovanosť a znalosť predmetnej problematiky, ktorá je priesečníkom vojenských a cirkevných dejín. Pevne verím, že autor bude aj naďalej prezentovať výsledky svojho pomerne ojedinelého bádania v podobe ďalších prác.

Peter Chorvát

ČERNOVSKÁ TRAGÉDIA. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti 110. výročia čerňovských udalostí. Ed.: Peter Zmátlo. Ružomberok : Mesto Ružomberok, 2018, 116 s. ISBN 978-80-972973-0-5.

Zborník uvádza príhovor primátora mesta Ružomberok – Igora Čombora a úvodný

text editora – Petra Zmáta. Prvý príspevok konferenčného zborníka prináša úvahy a analýzy Romana Holeca o černovskej tragédii vo svetle najnovšieho výskumu a interpretácií. Poukazuje na rôzne možnosti uchopenia udalostí a ich interpretácií, na historiografické i politické návraty a ohlasy na Slovensku i za jeho hranicami so záverečným osobným odkazom: „Vnímajme Černovu ako príbeh o zlyhaní štátnej moci, ktorý sa môže stať kedykoľvek a kdekoľvek, lebo štátna moc sú ľudia a tí majú svoje záujmy a svoje chyby. Keď si budeme vedomí všetkých úskalí, budeme mentálne silnejší a odolnejší a komplikovaný dnešok dokážeme lepšie a hlbšie pochopiť...“

Český pohľad na osobnosť Andreja Hlinku reprezentuje vo svojom príspevku Michal Stehlík. Vychádza zo širšieho dobového kontextu, z formovania Hlinkovho postoja k českej spoločnosti a recipročne zo záujmu o Slovensko a Hlinku osobne v Čechách a na Morave. Analyzuje kľúčový osobný vzťah Andrej Hlinka – Alois Kolisek, mnohostrannú podporu tohto moravského kňaza i jednotlivé vzťahové peripetie a rozchod. Autor poukazuje tiež na nezanedbateľný vplyv jesenných udalostí na Slovensku v roku 1907 na ďalší vývoj česko-slovenských vzťahov, ale aj sklamanie sa pokrokových Čechov v Hlinkovi, ktorí ho označili za „beznádejne klerikálneho“, keďže nesplnil ich vízie a nestal sa slovenským Husom.

Alica Kurhajcová sa zaoberá problematikou udalostí v Černovej v maďarskom historickom diskurze do roku 1989. Maďarskí historici a po maďarsky píšuci autori 20. storočia venovali černovskej tragédii minimálnu pozornosť, väčšinou sa zameriavali na aktivity slovenských protagonistov – A. Hlinku, prípadne V. Šrobára, ktoré tragédii predchádzali a ktoré ju podnietili a na zmienky o diani 27. októbra 1907 v Černovej. Autorka konštatuje, že obraz tragédie, masakry, vzbury či straty širšej pozornosti, sa v maďarskej historiografii pred I. svetovou vojnou, v medzivojnovom období i po roku 1945 väčšinou odvíjal od aktuálnej politickej a spoločenskej situácie.

Cirkevný historik Ľuboslav Hromják sa vo svojom príspevku venuje tragédii v Černovej v kontexte sporu Andreja Hlinku so spišským biskupom Alexandrom Párvym vo Vatikáne. Na základe štúdia prameňov Tajného vatikánskeho archívu predstavuje komplexnejší obraz sporu a zdôrazňuje jeho jedinečnosť, keďže zohral významnú úlohu pri informovaní Svätej stolice o postavení slovenských katolíkov v Uhorsku a mal tiež dôležitý dopad na ďalší politický a cirkevný vývoj Slovákov. Víťazstvo Andreja Hlinku v opísanom spore nebolo len jeho osobnou satisfakciou, ale predstavovalo symbolické víťazstvo Slovákov v zložitom procese národnoemancipačného posunu.

Štúdia českého historika Mareka Šmída prináša reflexiu udalostí černovskej tragédie na stránkach oficiálneho vatikánskeho listu *L'Osservatore Romano*. Udalosti poslednej októbrovej nedele roku 1907 na Slovensku zasadzujú autor do širšieho európskeho politicko-náboženského kontextu začiatku 20. storočia, pričom sa podrobne venuje osobnosti pápeža Pia X. a obsahovej analýze katolíckeho denníka v posledných mesiacoch roka 1907. Z analýzy vyplýva, že na rozdiel od západoeurópskej tlače, vrátane českej, boli udalosti v Černovej v oficiálnej vatikánskej tlači zámerne marginalizované a podobne ako v Uhorsku a uhorskej tlači systematicky utlmanované.

Ďalší príspevok k predmetnej tematike vychádza tiež z dobovej tlače – väčšinou z českých a moravských katolíckych novín. Autorka Jitka Jonová opisuje podporu Hlinku zo strany moravského vlastenca Aloisa Kolíska, Hlinkovo česko-moravské prednáškové turné v roku 1907 a analyzuje ohlas tragédie v Černovej v českej katolíckej tlači. Na rozdiel od uhorskej a vatikánskej tlače sa v českých cirkevných, i necirkevných, periodikách objavovali tragické udalosti na prvých stránkach a ich komentár mal odsudzujúci charakter.

Jubilejný zborník uzatvárajú Anthonom Laučekom komentované ukážky divadelného spracovania tragických udalostí v Černovej. Štvordejstvom divadelná dráma Masa-

kra v Černej bola napísaná a naštudovaná v rokoch 2016/2017 na základe archívnych dokumentov, spomienok potomkov účastníkov a motívov historickej novely *Cez utrpenie*. Súčasťou divadelného predstavenia je informatívny vstup pred každým dejstvom, týkajúci sa spoločenských a politických pomerov v danom historickom kontexte. Záverečné vygradovanie deja v osobnej tragédii vdovy a jej siedmich sirôt vizualizuje posolstvo obetí súčasnej generácii a symbolizuje memento generáciám budúcim.

Božena Šedová

HOLEČEK, Jeroným. *NÁVRAT. KUS LEGIONÁRSKÉ EPOPEJE.* Praha : Československá obec legionárska a Nakladatelství Epoque, 2019, 496 s., fotografická a mapová príloha. ISBN 978-80-87919-60-6 (Československá obec legionárska). ISBN 978-80-7557-212-7 (Nakladatelství Epoque).

Československá obec legionárska (ČsOL) okrem iných aktivít pripomína odkaz príslušníkov československého revolučného vojska z nášho prvého odboja a boje za našu národnú samostatnosť. Tieto aktivity sa mimoriadne zintenzívnili v rokoch 2014 – 2020 v súvislosti so stým výročím vypuknutia prvej svetovej vojny a vzniku nášho zahraničného vojska v Rusku, Srbsku, Francúzsku a Taliansku. Veľký úspech mali rôzne aktivity v rámci českou vládou schváleného a financovaného projektu *Legie 100* a hlavne pojazdné múzeum *Legiovlak*, ktorý niekoľkokrát navštívil aj Slovensko. V rámci tohto projektu sa usporiadali aj stovky prednášok, výstav, vedeckých konferencií a besied pre širokú verejnosť a školskú mládež. ČsOL vydáva aj nielen časopis *Legionársky směr* a množstvo publikácií, pamätí čs. legionárov, zborníkov vedeckých monografií a dokonca aj beletriu. Legionárska literatúra je nesmierne rozsiahla. Jednou z veľmi zaujímavých publikácií je aj kniha *Návrat*, ktorá je kombináciou memoárov a románu. Autor, srbský, francúzsky a nakoniec talian-

sky legionár Jeroným Holeček, v nej zachytil svoje spomienky na roky prvej svetovej vojny, mesiace strávené v rakúsko-uhorskej armáde, zajatie, vstup do čs. légii a na boje na Těšínsku a Slovensku v roku 1919. Kniha vyšla pri príležitosti stého výročia bojov na Slovensku, v ktorých sa Holeček vyznamenal a obdržal trikrát Československý vojnový kríž. Holeček (1891 – 1941) bol synom českého spisovateľa Josefa Holečka, absolvoval Filozofickú fakultu Karlovej univerzity a pred vojnou učil na Obchodnej akadémii v Prahe. Po vypuknutí Veľkej vojny bojoval na východnom fronte, kde bol v roku 1916 pri Černoviciach v Bukovine zajatý. Pripojil sa ku skupine Juhoslovanov, s ktorými ho transportovali cez Archangelsk na front pri Solúne, potom do Francúzska a napokon do Talianska. Na Vianoce 1918 sa vrátil do Československa s druhmi zo svojho 35. streleckého pluku a zúčastnil sa bojov na Těšínsku a na Slovensku. V rokoch 1922 – 1923 absolvoval Válečnú školu. Demobilizoval ako major gšt. v roku 1925. Pôsobil ako dopisovateľ a neskôr redaktor novín *Národní osvobození* najprv v Bratislave a potom v Prahe. Bol veľkým propagátorom brannej výchovy a okrem množstva článkov, poviedok a esejí napísal aj brožúru *Antika – brannost – legie*, ktorá vyšla v roku 1937. Pôvodne vyšiel len prvý diel jeho *Návratu*. Po doplnení o druhý diel *Bitka u Miškovce* a tretí diel *Obrazy z bojů o Slovensko* malo celé dielo vyjsť posmrtné po druhej svetovej vojne, ale po februári 1948 ho už nevydali a všetky Holečkove práce zaradili na index zakázaných kníh. Kompletne vyšla jeho kniha *Návrat* až teraz zásluhou ČsOL v redakčnej úprave Karla Štusáka.

Aj keď ide o kombináciu literatúry faktu a beletrie, Holečkovo dielo predstavuje cenný príspevok k dejinám čs. légii a k opisom bojov na Slovensku (Lučenec, Košice, Zvolen, Hronská Breznica, Banská Štiavnica atď.) a v severnom Maďarsku (Miškovec, Bukové hory, Balážske Ďarmoty) v roku 1919. Dňa 18. mája 1919 sa Holeček stal veliteľom I. práporu 35. čs. streleckého pluku. V bojoch si viedol veľmi dobre, o čom sved-

čia nielen jeho vyznamenania, ale aj citácia zo 7. júna 1919: „*Svojou osobnou statočnosťou strhával svoj prápor proti útokom počas operácií...Bol veľmi činný v Szendrő. Dňa 4. 6. dostal rozkaz na protiútok, útok, ktorý vykonal skvelo, zahnal nepriateľa 6 km nazaď a spôsobil mu straty.*“

Za mnohými postavami Holečkovho príbehu sa skrývajú reálne osobnosti – napríklad pplk. Jiří Jelínek, ktorý ako veliteľ 39. streleckého pluku padol na samom konci konfliktu s Maďarmi 20. júna 1919 v Nových Zámkoch, František Melichar – srbský, francúzsky a taliansky legionár, podobne ako sám Holeček, generál Luigi Piccione, markíza Giuliana Benzoni, plukovník Josef Šnejdárka a ďalší. Postava Janka Garaja je predobrazom veľmi zaujímavej postavy čs. odboja, Josefa Dřimala (1892 – 1980), ktorého pôsobenie a dlhé roky života boli spojené aj s Bratislavou.

Ferdinand Vrábel

PEČERSKIJ, Alexander. *SVEDECTVO ODVAHY.* Z rus. orig. prel. Eva Maliti Fraňová. Ed. Judaica Slovaca. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2019, 146 s. ISBN 978-80-8060-452-3.

Vydáním slovenského prekladu spomienok jedného z väzňov nemeckého koncentračného tábora Sobibor nadväzuje Múzeum židovskej kultúry SNM na svoje predchádzajúce aktivity v oblasti publikačnej, vzdelávacej a spomienkovej činnosti, späté s históriou tohto nacistického vyhladzovacieho tábora. Predstavuje miesto najmasovejšej likvidácie slovenského židovského obyvateľstva, keďže v ňom zahynulo aj 25 000 slovenských Židov. Podobne ako ruský originál knihy *Poryv v bessmertije* (2013), ktorý obsahuje aj básnickú poému súčasného ruského básnika Marka Gejlikmana *Luca*, na slovenskú verziu spomienok taktiež nadväzujú jeho verše v prebásnení Evy Maliti Fraňovej. Prerozprávané spomienky Alexandra Pečerského sú nielen svedectvom nesmierneho ľudského utrpenia, strádania a nezmyselnej smrti, ale aj svedectvom ľud-

skej odvahy, vôle a túžby po živote a slobode, vrcholiacej v úspešnej väzenskej vzbure, v ktorej bol autor jedným z hlavných organizátorov.

Od prvých dní napadnutia Sovietskeho zväzu hitlerovským Nemeckom v roku 1941 sa Alexander Pečerskij ako dôstojník Červej armády zúčastnil nepretržitých letných a jesenných bojových stretov. Začiatkom októbra 1941 sa po ťažkých bojoch pri meste Viazma dostal do nemeckého zajatia. Po neúspešnom úteku v máji 1942 ho poslali k trestnej jednotke do Borisova a odtiaľ do tábora v Minsku, kde pred presunom na pracovné nasadenie v Nemecku odhalili jeho židovský pôvod. Nasledoval štvordňový vlakový transport bez kúska chleba a kvapky vody do koncentračného tábora pri odľahlej poľskej železničnej staničke Sobibor v juhovýchodnom Poľsku. V hrôzostrašnom vyhladzovacom tábore, nachádzajúcom sa medzi Vlodavou a Chelmom, zlikvidovali nacisti od mája 1942 do októbra 1943 približne 250 000 ľudí. Tábor bol postavený na špeciálny Himmlerov príkaz a prevádzku v ňom začali 12. mája 1942. Po návšteve tábora v júli 1943 Himmler nariadil denne spaľovať tisíc ľudí.

Pečerskij sa v tábore ocitol 23. septembra 1943 v rámci prvého transportu zo sovietskeho Ruska, ktorému uprázdnil miesto Židia z Poľska, Československa, Francúzska a Holandska.

Spomienky autora sú obrazom ťaživej táborovej atmosféry, zminimalizovaných existenčných podmienok, vzájomných vzťahov živoriacich bytostí, používaných metód a spôsobov tyrania nemeckých dôstojníkov a rôznych typov dozorcov. Od 25. septembra do polovice októbra 1943 sú zápisky vedené denne alebo len s minimálnymi prestávkami, keďže ide o obdobie intenzívnej prípravy úteku – dni dôsledného mapovania situácie, táborového terénu a rôznych náročných príprav na jeho prevedenie. Osudný deň útoku nastal 14. októbra 1943, keď bola rozhodujúca každá minúta a každý, väčší či menší, úkon dômyselného plánu. Veď „fabrika smrti“ bola obkolesená štyrmi rad-

mi trojmetrových zátarasov s ostnatým drôtom. Za nimi sa nachádzalo pätnásť metrov široké zamínované pole a priekopa naplnená vodou. A v samotnom tábore bolo veľa strážnych veží a bezpečnostných prvkov. Vojenské skúsenosti Pečerského boli nepostrádateľné v celom procese plánovania a realizácie úteku. Po úspešnom odstránení prvých ľudských a technických prekážok sa približne šesťsto zubožených ľudí túžiacich po slobode vydalo na útek. Napriek tomu, že mnohí zahynuli v priestore medzi táborom a lesom, väčšej časti utekajúcich sa podarilo z tábora vyviaznuť. Potom sa v skupinkách rozutekali na rôzne strany a za strelby guľometov a hukotu hľadajúcich lietadiel postupovali celé noci smerom na východ a počas dní sa schovávali. Podarilo sa im prebrodiť rieku Bug a v bieloruských horách sa spojiť s partizánmi. V auguste 1944 utrpel Pečerskij ťažké zranenie, dlhý čas strávil v nemocnici a neskôr ho prideliť k záložnému pluku. Vrátil sa do Rostova, kde prežil neľahké povojnové roky. Podobne ako autor približuje viaceré osudy spoluväzňov v tábore, zmiňuje sa aj o osudoch niekoľkých utečencov po zrealizovanom úteku.

Básnická poéma Marka Gejlikmana je obrazom životného príbehu A. Pečerského vyjadreného umeleckou formou a umeleckými prostriedkami. Ústredným bodom príbehu je taktiež povstanie v Sobibore. Zároveň je poodhalením vnútorného sveta hrdinu, ponorom do jeho zložitých úvah a ťažkých spomienok, ako i životných bilancií a premien na prahu života a smrti. Báseň, napísaná v roku 2011, je hodnotným príspevkom k sprítomneniu pozabudnutého hrdinstva sobiborských väzňov, tiež príspevkom k zvečneniu ich pamiatky neoddeliteľne spätých s mementom do budúcnosti. Obrazovú prílohu publikácie tvoria osobné a rodinné fotografie Pečerského, vrátane tej, ktorá ho sprevádzala počas celého frontového a táborového obdobia, keďže sa na nej uprostred dievčenskej skupinky nachádza aj jeho malá dcérka. Nechýba ani Pečerským nakreslený plán tábora, fotografie

z povojnového života, fragment Pamätníka tábora Sobibor, pamätne tabule a náhrobný pamätník.

Božena Šedová

SZALAY, Peter – BOGÁR, Michal – HABERLANDOVÁ, Katarína – BARTOŠOVÁ, Nina – KRÍŠTEKOVÁ, Laura. *VOJNOVÁ BRATISLAVA 1939 – 1945.* Bratislava : Marenčin PT, Bratislava. 2019, 235 s., množstvo ilustrácií.

Predmetom textovo pestrého, ilustračne nesmierne bohatého a atraktívneho diela *Vojnová Bratislava* je minulosť hlavného mesta Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Podieľalo sa na ňom dovedna 5 autorov, dvaja historici a trojica inžinierov architektov.

Na stránkach knihy autori slovom a obrazom prezentujú príbehy domov, námestí i celých štvrtí a prostredníctvom nich ukazujú meniacu sa architektonickú mapu minulosti nášho hlavného mesta v dobe, ktorú formovala a poznačila doposiaľ najničivejšia vojna v dejinách civilizácie.

Monografia má výbornú štruktúru a z metodologického hľadiska je zvládnutá vynikajúco. Autori prácu rozložili do 10 nosných kapitol či skôr kapitolek, ktoré sú vlastne akoby mozaikou rôznych uhlov pohľadu na každodenný život vojnovaj Bratislavy z aspektu architektúry. Stojí za to ich na tomto mieste uviesť, keďže ich názvy výrečne vypovedajú o obsahu a členení knihy:

1. Predvečer konca republiky
 2. Hlavné mesto nového štátu
 3. Nenápadná architektúra nemeckej menšiny
 4. Mesto v zázemí
 5. Holokaust v Bratislave
 6. Plánovanie mesta
 7. Každodennosť vojnovaj metropoly: bývanie, šport a vzdelávanie
 8. Industriál a mesto pod vplyvom vojenskej mašinérie
 9. Vojna v meste
 10. Slovanská Bratislava
- Obdobie Bratislavy, označované ako voj-

nové, sa však neobmedzuje len rokmi druhej svetovej vojny, lebo v knihe sa prezentujú aj projekty a stavby od konca tridsiatych rokov 20. storočia až do povojnového obdobia, keď zavládlo optimistické kolektívne budovateľské oduševnenie.

Politickým pozadím architektonického vývoja, ktoré je predmetom knihy, bola doba, keď na základe vnútropolitického vývoja a pod tlakom Tretej ríše zanikol prvorepublikový masarykovský liberálo-demokratický systém a nahradil ho režim rastúceho nacionalizmu a antisemitizmu, vojnové zbrojenie a dočasná vojnová konjunktúra. Zároveň to bola doba, ktorá z pohľadu obyvateľov mesta znamenala koniec časov starého a nostalgicky „dobrého“ Prešporka a prvorepublikovej Bratislavy, ako aj multikultúrnej a etnicky pestrej komunity obyvateľov mesta.

Priestor, čas, architektonické artefakty a človek sú teda hlavnými segmentami mentálnej mapy mesta, ktorá sa utvorila vo vojnových časoch a ktorá doposiaľ jestvuje aj napriek tomu, že prevažná väčšina z vtedajších súčasníkov už nežije. Zhmotnenie a sprostredkovanie tohto fenoménu, ktorý možno označiť ako *genius loci*, považujem za jeden z najväčších prínosov a súčasne silné posolstvo knihy *Vojnová Bratislava*. Autori však nezabúdajú ani na ľudí a konkrétne osobnosti danej doby. V primeranej miere približujú ich osudy a pôsobenie, ako aj ich činnosť, tvorbu či projekty. Ved' práve známi i menej známi (či neskôr zamlčovaní) protagonisti doby sa spolupodieľali na výzore meniacej sa, ale aj trvácnejšej Bratislavy. Ako neraz zdôrazňujem, ľudia ako nositelia duchovnej tradície vytvárali atmosféru mesta, bez nich by mesto bolo len pustými kulisami.

Popri uvedených kapitolách sú súčasťou monografie aj vedecké odkazové poznámky, literatúra, menný register, register objektov, zdroje ilustrácií a autori fotografií. Práca sa dôsledne riadi úzom pre vedeckú literatúru a jej originálnosť tkvie v systematizácii a prezentácii poznatkov z uvedenej problematiky. Nielen z hľadiska textového obsahu,

ale aj vďaka výbornej grafickej úprave má práca parametre vskutku atraktívnej publikácie európskeho významu.

Predmetnú monografiu ako celok hodnotím mimoriadne pozitívne. Slovenskému čitateľovi sprostredkúva veľa nových skutočností. Pritom samotný text tvorí vlastne iba časť ich monografie. Prinajmenej rovnaký, ba možno významovo väčší podiel pripadá totiž na ilustračný materiál, a to ako segment ilustrujúci text; ide o množstvo fotografií, náčrtov, kresieb a dnes už historických modelov a projektov, a to aj takých, ktoré sa nerealizovali.

Ku kvalite a k nevšednosti a v mnohom aj k interdisciplinárnemu charakteru práce nepochybne prispela invenčná a komplexná spolupráca autorského kolektívu.

Vladimír Segeš

MEDVECKÝ, Matej. *NA PRAHU STU-DENEJ VOJNY*. Československé vojenské výzvedné spravodajstvo v rokoch 1945 – 1946. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, 216 s.

Pracovník Odboru vojsko-historických výskumov Vojenského historického ústavu v Bratislave Matej Medvecký je odbornej i laickej verejnosti známy predovšetkým ako autor viacerých monografií zameraných na dejiny bezpečnostných zložiek so spravodajským zameraním. Inak tomu nie je ani v prípade jeho poslednej monografie, ktorá je tematicky zameraná na československé ofenzívne vojenské spravodajstvo (rozvedku) v rokoch 1945 – 1946. Toto obdobie všeobecne predstavuje vo vojenských dejinách Slovenska, resp. Československa prechodnú, hektickú etapu, na ktorú však štát, resp. vtedajšie ministerstvo národnej obrany nedokázali z viacerých dôvodov efektívne reagovať. To sa naplno odrazilo aj v činnosti vojenského výzvedného spravodajstva. Publikácia, v ktorej autor skĺbil časové a tematické hľadisko, je tvorená z dvoch hlavných častí. Zatiaľ čo v prvej časti sa autor zamerával na charakteristiku 2. (spravodajského) oddelenia Hlavného štábu, v druhej

nastavil zrkadlo činnosti československých vojenských diplomatov v predmetnom období. V rámci prvej časti sa autor podrobne venuje niekoľkým kľúčovým témam. Zaoberá sa organizáciou a personálnym obsadením rozvedky. Nie je bez zaujímavosti, že dočasným prednostom uvedeného oddelenia sa v apríli 1945 stal pplk. Anton Rašla (túto funkciu zastaval do konca októbra 1945). Autor konštatuje, že ak v prvých mesiacoch po skončení vojny bolo náplňou rozvedky najmä riešenie agendy súvisiacej s práve ukončeným vojnovým konfliktom, tak v septembri 1945 sa situácia do istej miery stabilizovala. V porovnaní s týmto obdobím je ďalší rok (1946) spojený najmä s jeho systematizáciou, zlepšením metodológie a praktickej stránky činnosti. Na opakovaných príkladoch zároveň autor jasne demonštruje vtedajšiu jednoznačnú prevahu „konkurenčnej“ spravodajskej zložky ministerstva národnej obrany – Hlavnej správy obranného spravodajstva (HS OBZ), na čele ktorej stál pplk. Bedřich Reicin. Tá sa prejavovala materiálne i personálne. Ďalej sa tu autor zaoberá aktivitami spravodajských oddelení podriadených jednotlivým vojenským oblastiam, činnosťou jednotlivých predsunutých agentúrnych ústrední (PAÚ) i prácou tzv. agentúrnych prostriedkov priamo v teréne krajín primárneho záujmu – v Nemecku, Rakúsku a Maďarsku – ale aj inde. Nemenej zaujímavá je aj druhá časť, v ktorej sa autor zamerá na činnosť československých vojenských diplomatov (vojenských atašé, resp. vojenských pridelených). Ich pôsobenie pozostávalo z niekoľkých samostatných rovín – reprezentačnej, propagačnej, spravodajskej a diplomatickej. Aj na tomto poli pozorujeme v rokoch 1945 – 1946 pomerne dynamický vývoj, od adaptácie na mierové pomery cez znižovanie počtov po permanentné problémy finančného charakteru, ktoré limitovali činnosť týchto vojenských osôb. Tento druhý problém autor presvedčivo interpretuje na činnosti vojenského atašé vo Švédsku pplk. Aloisa Čáslavku. Možno len súhlasiť s autorovými slovami, že vzhľadom na limity finančných

prostriedkov a ďalšie problémy sa žiadna z operácií československého vojenského spravodajstva tohto obdobia výrazne nezapísala do jeho dejín. Publikácia napriek tomuto konštatovaniu predstavuje nesporný prínos do historiografie vojenského spravodajstva na Slovensku i v Čechách.

Peter Chorvát

HRIVÍK, Pavol – BARIČ, Ondrej. PÄTNÁŠŤ ROKOV VÝVOJA INTEGRÁCIE SLOVENSKA DO EURÓPSKEJ ÚNIE. Martin : Matica slovenská, v spolupráci s Občianskym združením NCEGŠ - Národné centrum európskych a globálnych štúdií, 2020, 169 s. ISBN 978-80-8128-254-6.

Práca tohto typu a obsahu, ako vedecká monografia, na Slovensku absentuje. Je to aj napriek tomu, že existuje veľa publikácií, ktoré hodnotia európsku integráciu. Prínosom tejto anotovanej monografie je, že v zrozumiteľnej a, hlavne, komplexnej a chronologickej forme poskytuje vývoj integračných procesov Európskej únie a jej následného rozvoja v spojitosti so Severoatlantickou alianciou, predovšetkým však cestu Slovenska do týchto medzinárodných organizácií.

Monografiu tvoria predslov, dve kapitoly a zhrnutie. V predslove recenzovanej publikácie sa poukazuje, že: „15-ročné členstvo Slovenska v Únii už jej umožňuje kritickejšie sa pozrieť na výhody, nevýhody a riziká, ktoré vyplývajú z jej členstva v tomto nadnárodnom spoločenstve európskych štátov. A práve ľudsko-právna agenda EÚ, jej vývoj, uplatňovanie a dosah na Slovensko sú dôležitou témou. Totiž európska ľudsko-právna tematika je súčasťou problematickej politickej integrácie v dnešnej EÚ, ktorej súčasný a predpokladaný vývoj sa postupne stáva jedným z výrazných faktorov oslabovania vnútornej integrity Únie a jej členských štátov. S prístupím Slovenska do EÚ úzko súvisí aj otázka vstupu do obranného spoločenstva NATO.“ V Predslove taktiež autori poukázali, že „Základom realizácie

kohéznej politiky sú finančné nástroje, ktoré predstavujú spôsob účinného vynakladania a využívania zdrojov, ktoré sú zahrnuté vo viacročných rozpočtoch EÚ pre dosahovanie cieľov politiky súdržnosti EÚ v jednotlivých členských krajinách. Týmito nástrojmi sú fondy, ktoré môžu na základe EÚ odsúhlasených programových dokumentov jednotlivé členské krajiny využívať. Dnes môžeme hovoriť, že v Slovenskej republike jasne prevyšujú pozitíva po jej vstupe do EÚ. Darí sa naplňať víziu budovania moderného sociálneho štátu, plne etablovaného a rešpektovaného vo svete.“

Hneď po Predslove nasleduje prvá kapitola vedeckej monografie: *Cesta Slovenska do Európskej únie a jeho vývoj*, ktorá sa skladá z dvoch častí, jej autorom je doc. Ing. Pavol Hrivík, CSc., RCDS. Prvá časť tejto kapitoly je: *Teoreticko-kritický pohľad na európsku ľudsko-právnu agendu po 15-ročnom členstve Slovenska v Európskej únii*. V nej autor rozoberá a hodnotí ľudské práva a ich výskum v Európskej únii, ktoré prešli v posledných 30 rokoch výraznou premenou; tá sa prejavila v ich rozširovaní. Autor pritom poukazuje, že problematika a vzťahy ľudských práv a demokracie nie je možné ohraničiť iba akýmsi rámcom podpory demokracie. Zaoberá sa teda vývojom ľudských práv v rámci európskej integrácie. Pritom hodnotí vymedzenie obsahu ľudsko-právnej (L-P) agendy Európskej únie a jej aktuálne riziká pre členské štáty Únie (vrátane Slovenskej republiky). A práve ľudsko-právna agenda EÚ jej vývoj, uplatňovanie a dosah na Slovensko sú hlavnou témou tejto časti. Totiž európska ľudsko-právna tematika je súčasťou problematickej politickej integrácie v dnešnej EÚ, ktorej súčasný a predpokladaný vývoj sa postupne stáva jedným z výrazných faktorov oslabovania vnútornej integrity Únie a jej členských štátov.

V druhej časti tejto kapitoly „*Reminiscencia na smerovanie Slovenskej republiky do NATO*“ sa Pavol Hrivík zaoberá obsahom členstva a aktívnou pôsobnosťou Slovenskej republiky v európskych a euroatlantických organizáciách, ako sú Rada Európy, OBSE,

Európska únia, Západoeurópska únia a Severoatlantická aliancia (NATO), ktoré sa stali hlavnou prioritou zahraničnej politiky všetkých slovenských vlád po nadobudnutí štátnej nezávislosti Slovenska 1. januára 1993. Táto časť prvej kapitoly je istou analytickou spomienkou a zároveň vyhodnotením cesty SR do NATO, ktorá sa uzavrela pred 15 rokmi, v roku 2004. Pritom Hrivík zhodnotil základné míľniky tejto cesty, ktorá sa začala vstupom Slovenska do programu Partnerstvo za mier. Cesta ďalej pokračovala, ako zdôrazňuje doc. Hrivík plnením hlavných kritérií a povinností pre členstvo v Aliancii, prípravou, vypracovaním, upresňovaním a vyhodnocovaním strategických dokumentov NATO–SR (ročné Individuálne programy partnerstva, ročné Národné programy prípravy SR na členstvo v NATO), ktoré postupne stanovovali ciele, obsah úloh a kontrolu ich napĺňania v jednotlivých etapách smerovania SR do Aliancie. V tejto časti kapitoly sú tiež uvádzané niektoré bezpečnostné hrozby a výzvy pre Európsku úniu i SR. Taktiež uvádza ďalej niektoré citlivé otázky vyplývajúce z členstva v NATO. V tejto časti je aj stručná zmienka o podpore slovenskej vlády pri bombardovaní Srbska vojskami NATO pred 20 rokmi v roku 1999.

V druhej kapitole *Členstvo Slovenska v EÚ a jej hospodárske smerovanie* autor Ing. Ondrej Barič, PhD., analyzuje a hodnotí vývoj agendy EÚ, ktorá je jej nosnou časťou. V tejto súvislosti hodnotí kohéznou politiku hlavne z pohľadu vývoja na Slovensku. Pritom upozorňuje, že viac ako tretina rozpočtu EÚ sa využíva na zmiernenie regionálnych rozdielov a nerovností, a to aj v sociálnom postavení svojich občanov. Cieľom kohéznej politiky je prispievať k rozvoju hlavne zaostávajúcich regiónov. Potreba solidarity medzi členskými štátmi EÚ a medzi regiónmi vyznela ešte akútnejšie po vstupe 12 nových krajín v roku 2004 do EÚ s národným dôchodkom pod priemerom Únie vrátane Slovenska. Vývoju a charakteristike kohéznej politiky, nazývanej tiež politika súdržnosti je venovaná prvá časť druhej kapitoly: *Politika súdržnosti Európskej únie z aspek-*

tu Slovenska. Politika súdržnosti prechádzala a prechádza v Európskej únii vývojom, v ktorom sa v zmysle účelu a potrieb menili aj jej ciele. V súčasnosti možno povedať, že je najdôležitejšou investičnou politikou Európskej únie. Z tejto časti vyplýva, že sa zatiaľ nepodarilo úplne odstrániť regionálne disparity na Slovensku, resp. v niektorých prípadoch sa ešte prehĺbili. Kontinuálne na túto problematiku vecne nadväzuje druhá časť druhej kapitoly autora Ondreja Bariča, v ktorom sú posudzované a zhodnotené finančné nástroje, ktoré sú základom realizácie kohéznej politiky. Názov druhej časti druhej kapitoly je: *Fondy Európskej únie a ich využívanie na Slovensku*. V citovanej časti sa poukazuje aj na zložitý proces implementácie fondov EÚ. Ich využívanie je nerovnomerné, a niekedy zostanú aj nevyužité, k čomu je poskytnutá podrobná finančná analýza vo forme grafov a tabuliek za uplynulých 15 rokov. Vývoj plánovaného čerpania štrukturálnych fondov z EÚ, zahrnutých ako prostriedky do ročných plánov štátneho rozpočtu oproti skutočnému čerpaniu jasne ukazuje výrazné dlhodobé zaostávanie od počiatku programovacích období, až do jeho skončenia s výnimkou posledného roka, keď bola snaha ich za každú cenu aj neefektívne využiť. Autor poukazuje, že vlády SR sa po cele obdobie využívania finančných prostriedkov EÚ vo vládných opatreniach dôsledne nezamerali na efektívne investičné porastové opatrenia cez

projekty štrukturálnych fondov, resp. ich nenapĺňali. Je preto opodstatnená kritika, že žiadne vlády doteraz sa dostatočne nevenovali možnosti efektívne využívať eurofondy.

Záverom našej anotácie môžeme konštatovať, že predložená vedecká monografia spĺňa, výberom problémov, ako aj ich spracovaním, požiadavky kladené na tento druh publikácií. Monografiu autor považuje z viacerých hľadísk za hodnotnú, ktorá je veľmi potrebná pre oživenie alebo prehĺbenie poznatkov o formovaní slovenskej štátnosti za posledných 15 rokov. V každom prípade je významným príspevkom do prameňov poznania novodobej histórie Slovenska a jeho spoločensko-politického a ekonomického vývoja, ako aj do rozvoja ekonomickej a politologickej vedy v Slovenskej republike. Bude prínosom nie len pre vydavateľa Maticu slovenskú do jej vedeckej publikačnej činnosti, ale taktiež ju odporúčam do pozornosti odbornej, ako aj laickej čitateľskej verejnosti. Záverom predmetnej recenzie sa žiada ešte konštatovať, ako to v Zhrnutí autori publikácie zdôrazňujú, že „*Vstupom do Európskej únie sme sa stali súčasťou vyspelého spoločenstva, ktoré môžeme aktívne formovať, a tak presadzovať záujmy v prospech našich občanov. Nesieme tým diel zodpovednosti za ďalšie smerovanie a budúcnosť Európskej únie.*“

Jaroslav Chovanec

KRONIKA

HUSITSKÉ MESTO TÁBOR A TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK

Dejiny mesta Tábor sú nerozlučne spojené s husitským revolučným hnutím. Mesto vzniklo pred 600 rokmi. Jeho založenie sa zvykne udávať na 30. marca 1420. Meno mesta má pôvod v názve biblickej hory Thabor (562 m. n. m.) pri Nazarete v starovekej Palestíne. Veštkyňa Debora odtiaľ zvolávala okolité kmene do boja k vodcovi Barakovi. Cirkevní otcovia horu pokladajú za miesto, kde sa stalo Premenenie Pána (Ježiša Krista). Neskôr sa tam postavili tri kresťanské chrámy a križiaci na hore vystavali pevnosť. Podľa kresťanskej tradície sa na vrchu Tábor udialo Premenenie Pána, ktoré popisuje Nový zákon. V priebehu Premeny sa Ježiš rozprával s Mojžišom a Eliášom, ktorý predpovedal jeho smrť.

Založeniu mesta predchádzali dve významné udalosti – prevrat/prvá defenestrácia v Prahe na Novomeskej radnici 30. júla 1419 a smrť kráľa Václava IV. 16. augusta toho istého roka. Pahorok nad riekou Lužnicou bol výhodný pre stavbu opevneného hradiska a preto tu ľudia sídlili už v dobe železnej (staršej – halštatskej aj mladšej – laténskej). Neskôr tu sídlili aj Kelti. Novšia história tohto miesta sa začína až v dobe „železného a zlatého“ českého kráľa Přemysla Otakara II., ktorý tu v 13. storočí založil hrad Hradište. Na jar 1420 si miesto na založenie svojho mesta Tábor vybrali juhočeskí prívrženci učenia Majstra Jána Husa – husiti. (V Čechách je ešte jeden Tábor, pri Lomnici nad Popelkou a prameni rieky Cidlina, kde sa tiež konajú cirkevné púte.)

Juhočeský **Tábor** (presnejšie Hradište hory Tábor, 450 m. n. m.) bol založený na jar 1420 husitmi na výhodnom pahorku ležiacom medzi riekou Lužnicou, potokom Tisměnicou a rybníkom Jordán. Husitsky zmýšľajúce obyvateľstvo odtiaľ pôvodne vyhnal Oldřich z Rožmberka. Ale zástupy vidieckej chudoby vedené kňazmi Petrom Hromadom, Janom z Bydliny a Janom Smolínom vo februári 1420 prepadli blízke Sezimovo Ústí a zmocnili sa ho. Považovali však za strategicky výhodnejšie Hradište hory Tábor, ktoré obľahli a obsadili. V marci sem priviedli aj obyvateľstvo zo Sezimovho Ústia, ktoré vypálili. Oldřich z Rožmberka sa pokúsil Tábor získať späť, ale jeho šiky podľahli husitom z Prahy, ktorých na pomoc Táboru viedol Mikuláš z Husi. Táboriti si vystavali silné hradby a mesto premenili na nedobytnú pevnosť, kam po čase prišiel so svojimi bojovníkmi aj Ján Žižka z Trocnova. Moc táboritov podlomila až bitka pri Lipanoch 1434.

Založenie mesta nadviazalo na tradíciu púti a zhromaždení na kopcoch prívržencov Majstra Jána Husa (napríklad na horu Burkovák v roku 1419). Zakladatelia mesta (napríklad Petr Hromádka z Jistebnice), pochádzali z celých Čiech a túžili vytvoriť nové spoločenstvo založené na sociálnej spravodlivosti. Odmietali ľudské zákony a chceli sa riadiť len Božím zákonom – Písmom. V úvodnej fáze dejín Tábora boli realizované ideály komunizmu, život bez súkromného majetku. Noví prisťahovalci odovzdávali dobrovoľne všetok svoj majetok do veľkých sudov na námestí. Teoreticky si boli všetci rovní, žili prostým životom bez prepychu. Na poriadok dohliadali štyria volení hajtmani. Prax však čoskoro ukázala, že tieto zásady sa nedali uskutočniť, že to bol len chiliastický prelud rozpálených myslí, takže úplná sloboda, rovnosť a bratstvo zostávali v ľudskej pospolitosti len túžbou navždy nedosiahnuteľnou. Táborový komunizmus vydržal len asi pol roka, do jesene 1420. Potom aj táboriti začali vyberať od dedinských sedliakov poplatky a stali sa tak fakticky feudálnou vrchnosťou, tak ako iní držiteľia pôdy, ktorí disponovali aj ozbrojencami.

Tábor mal od počiatku vlastné vojsko a skúsených veliteľov, cvičili vojsko v taktike a boji. Podnikali úspešné výpravy do okolia, dobyli a vyplienili bohaté kláštory – Milevsko, Louňovice, Zlatú Korunu. Dobyté kláštory a kostoly vypaľovali, pričom ničili aj ich vnútorné zariadenie, vzácne rukopisy a umelecké diela – sochy a obrazy. Náboženská náuka táboritov sa postupne veľmi odchyľila od učenia Majstra Jána Husa. Hlavným predstaviteľom táborskej ideológie bol Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, ovplyvnený aj učením valdenských. Jediným prameňom viery bolo pre nich Písmo. Pre valdenských (posledná tretina 12. storočia) bola ideálom chudoba, čím predišli sv. Františka z Asissi. V 14. storočí ich cirkev vyhlásila za kacírov, prenasledovala a upaľovala ich.

Významné postavenie Tábora v husitskom hnutí ukončila až bitka pri Lipanoch v máji 1434. Od roku 1437 bol Tábor už kráľovským mestom a udelili mu aj znak: nad hradbami s dvoma vežami sa vznáša ríšsky orol s luxemburským orlom na prsiach. Neskôr bol luxemburský orol nahradený českým levom. V roku 1452 obsadil Tábor Jiří z Poděbrad a mesto mu zložilo prisahu vernosti. Táborská cirkev sa podriadila umiernenému arcibiskupovi Janovi z Rokycian a radikálny Mikuláš Biskupec z Pelhřimova skončil vo väzení.

Slávne dejiny Tábora zohrali významnú úlohu v čase českého (ale aj slovenského) národného obrodzenia. Dňa 26. augusta 1877 bola na námestí v Tábore za účasti desaťtisícového zhromaždenia odhalená socha Jána Žižku z Trocnova od sochára Myslbeka, ale tú už v roku 1884 nahradila nová socha od Josefa Strachovského.

Majster Ján Hus, husitská ideológia, prvý československý odboj a T. G. Masaryk

Husitská ideológia, učenie Majstra Jána Husa a spomienka na slávnych husitských vojvodcov Jána Žižku z Trocnova a Prokopa Holého zohrala významnú úlohu v prostredí Československej légie v Rusku v rokoch 1914 – 1920. K Táboru mal úzky vzťah aj vodca prvého československého odboja Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý sa pri návrate domov v decembri 1918 zastavil aj v Tábore a mal tam prejav. Tábor ešte navštívil aj v roku 1920, kedy sa stal jeho čestným občanom a 30. júna 1929 pri príležitosti rozsiahlej Juhočeskej priemyselnej a hospodárskej výstavy.

Samotný prvý československý odboj v zahraničí v dňoch 4. júla 1915 verejne proklamoval Masaryk k 500. výročiu upálenia Jána Husa v Zürichu a 6. júla 1915 na univerzite v Ženeve, keď vo svojom prejave v mene českého národa vyhlásil odboj proti habsburskej monarchii.¹ V Rusku vznikli postupne pluky nazvané po Majstrovi Jánovi Husovi, Jiřím z Poděbrád, Prokopovi Veľkom a Jánovi Žižkovi. Husitská symbolika sa široko uplatňovala ako na výstroji, tak aj na výzdobe teplušiek a časté boli aj oslavy J. Husa a spomienky na víťazné bitky husitských vojvodcov.

Tomáš Garrigue Masaryk bol odporcom radikalizmu a sociálnych revolúcií, dával prednosť parlamentarizmu a demokracii, pozvoľnému evolučnému vývoju a zlepšovaniu postavenia najširších ľudových vrstiev. Sám pochádzal zo skromných pomerov a život chudoby veľmi dobre poznal. A predsa 21. decembra 1918 v Tábore vo svojom prejave povedal aj slávnú vetu: „Tábor je náš program“. Tento jeho výrok je zvečnený aj na pamätnej tabuli na železničnej stanici v Tábore. Masaryk odpovedal na prejav táborského starostu dr. Josefa Kosa: „*Také Vám děkuji. Těší mě, že jsem se mohl zastavit v Táboře, v tom historickém městě, jak jste dovodil. Tábor je náš program a tomu programu zůstaneme věrni. Prosim vás všechny o spolupráci. Práce nás ještě čeká a práce bude dost.*“ Myslel tým zrejme nielen to, že človek sa má zasadiť za pravdu a zostať verný svojmu svedomiu, ale aj sociálne spravodlivý poriadok v novej republike. Počas prvej Československej republiky

¹ MOJŽÍŠ, Milan (zost.). *Československé legie 1914 – 1920*. Druhé vydání, Praha : Československá obec legionářská a Vydavatelství Epoque, 2017. ISBN 978-80-87919-27-9 (ČsOL), 978-80-7557-052-9 (Epoque), s. 28.

sa k týmto slovám hlásili legionári a aj nová národná Československá cirkev husitská, ale aj mnohé organizácie. Za nacizmu sa táto téza ani jej autor nemohli pripomínať a legionári boli prenasledovaní. Po februári 1948 tento výrok pripísali Jánovi Žižkovi, lebo ani komunisti nemali Masaryka a legionárov v láske.

Pri svojej druhej návšteve Tábora 20. marca 1920 – na päťsté výročie založenia mesta, okrem iného, povedal: „*Naše osvobození národní a státní dělo se do velké míry ve znamení a v upomínce programu naší reformace: Husa, Chelčického, Žižky, Komenského a všech. Byla to pětisetletá památka úmrtí Husova, když jsem já, a to vědomě a symbolicky, vystoupil ve Švýcarsku a opověděl boj poprvé veřejně Habsburkům a Rakousku... Moderní správa státní vznikla v městech, rozumím v městech větších, a byl to – jak bylo dobře řečeno – Starý Tábor, kde obec byla republikou, byla státem pro sebe. A to byl všeobecný vývoj moderního státu. A proto bych si přál a přeji si, abyste jako obec brzy reformovali hospodářství sociální a finanční na základě těch idejí, které vedly naši reformaci, abyste se zase stali, jak historikové říkali o Starém Táboře: po Praze druhým hlavním městem. Tábor se stal hlavním městem Čech, prvním, ne velikostí, nýbrž ideami, jen duchem a mravním cílem, ke kterému šel. Také vy máte příležitost, a přímo řeknu povinnost, v tradicích svého města pokračovat. A proto přeji vám a přeji národu, aby se Tábor stal duchovně nejen druhým, ale i prvním místem naší republiky a našeho státu.*“

Ferdinand Vrábek

VOJENSKÁ AKCIA ANTHROPOID – NIEKTORE OTÁZNIKY ZOSTÁVAJÚ AJ PO ROKOCH

Dňa 27. máj 1942 sa navždy zapísal medzi najväčšie úspechy československého druhého odboja. V ten deň splnili vojaci Jozef Gabčík a Jan Kubiš rozkaz a zaútočili na Reinharda Heydricha, ktorý o niekoľko dní zomrel. Píše sa o tom často v novinách i štúdiách, a hoci viacerí znalci problematiky stále poukazujú na to, že označovať túto akciu ako „spáchanie atentátu“ je vecne nesprávne, nedarí sa toto klišé vykoreniť. Bola to totiž terminológia gestapa a protektorátnych úradov. Je veľmi zaujímavé, že aj po toľkých rokoch sa vyskytujú okolo akcie Anthropoid stále nejasnosti a skreslenia, ktoré u širokého publika pomáhajú udržať aj dva najznámejšie filmy – starší československý *Atentát* režiséra Jiřího Sequensa a novší americký *Anthropoid* režiséra Seana Ellisa. Aj keď uznávame umeleckým tvorcom, scenáristom i režisérom právo na istú dávku autorskej licencie, predsa len pri stvárnení takejto vážnej a významnej udalosti v našich dejinách, by sa žiadala väčšia presnosť.

Útok na zastupujúceho ríšskeho protektora, obergruppenführera Reinharda Heydricha, ktorý bol po Hitlerovi a Himmlerovi tretím najvýznamnejším nacistickým vodcom, hlavným strojcom konečného riešenia „židovskej otázky“, sa stal po vojne predmetom obdivu, ale aj kritiky a tak je tomu až dodnes. S touto vojenskou operáciou je ale spojených stále veľa otázok. Tak napríklad nie je jasné, prečo hlavný plánovač a organizátor akcie plukovník gšt. František Moravec vo svojich pamätiach *Špión, ktorému neverili* uvádza viacero nepresných údajov. Píše, že skupina Anthropoid bola vysadená až v apríli 1942 alebo, že podľa plánu mala byť zhodená neďaleko od Prahy. V skutočnosti má väčšina historikov iný názor, a ten je potvrdený aj viacerými svedkami, totiž, že skupinu vysadili už v noci na 29. decembra 1941 pri obci Nehvizdy. Nie je jasné, či to Moravec napísal takto sám, alebo tieto nepresnosti má na svedomí jeho dcéra, ktorá Moravcove memoáre pripravovala do tlače. Moravec opisuje aj proces výberu spoľahlivých mužov pre náročné

a nebezpečné akcie na okupovanom území. Vedenie bolo obmedzené už samotným počtom asi 2 500 príslušníkov československej pešej brigády v anglickom Cholmondeley Parku a neskôr v Leamingtone. V podstate neboli k dispozícii žiadne dokumenty o osobných pomeroch príslušníkov čs. vojska a velitelia sa museli spoliehať len na vlastné poznatky alebo svedectvá známych. Napriek tomu sa podľa Moravca dopustili len niekoľkých chýb a zo 153 parašutistov vyslaných z Veľkej Británie na okupované územie „zbehli“ len traja. Moravec má na mysli Karla Čurdu, Václava Kindla a Viliama Gerika (niekedy sa píše aj ako Geryk). Spomína sa však ešte aj štvrtý parašutista – Bohuslav Grabovský, ktorého Nemci v roku 1944 popravili, lebo odmietol s nimi ďalej spolupracovať. Boli to všetko nebezpečné misie, a konca vojny sa z uvedených 153 špeciálne vycvičených parašutistov dožilo len 35. Moravec uvádza, že z praktických, psychologických a taktických dôvodov sa na operácie vysielali dvaja muži, len v prípade, že úlohou skupiny bola rádiotelegrafická operácia, tak traja.

Gabčík a Kubiš, poverení útokom na Heydricha, boli podľa Moravca varovaní, aby nenadväzovali kontakty s inými parašutistickými skupinami ani s domácim odbojom, v ktorom je plno infiltrovaných konfidentov gestapa. Od ich zoskoku s nimi Londýn nebol v spojení a ani iné skupiny parašutistov v Čechách s nimi nemali nadviazať styk. Napriek tomu, ku kontaktom došlo a podľa plukovníka sa práve to stalo osudným nielen Gabčíkovi a Kubišovi, ale aj ďalším piatim parašutistom a domácim odbojármi, ktorých Nemci po útoku likvidovali aj s celými rodinami. Okrem toho bol zoslabený aj psychologický účinok akcie, lebo pôvodným úmyslom bolo vyvolať dojem, že Heydricha potrestal domáci odboj. Podľa Moravca ani pravoslávny kostol nebol dobrým úkrytom, lebo nemal žiadnu únikovú cestu. Inak sa ovšem plánovalo v Londýne a iná situácia bola v Protektoráte Čechy a Morava. Gabčík a Kubiš veľmi skoro zistili, že bez pomoci domáceho odboja nebudú môcť svoju úlohu splniť. V podstate nemali inú možnosť, než požiadať domáci odboj o spoluprácu.

Kontakty viedli aj k spojeniu so zradcom Karlom Čurdom, ktorý priviedol gestapo na ich stopu. To bola oveľa väčšia chyba, ale nemohli vopred predpokladať, že Čurda ich zradí, hoci niektorí parašutisti ešte v Anglicku údajne upozorňovali na Čurdovu nespoľahlivosť. Aj Gabčík a Kubiš mali s Čurdom údajne nedorozumenie a popri jeho nespoľahlivosti upozorňovali aj na jeho sklony k alkoholizmu a k defetistickým rečiam. Možno je to však až neskoršia konštrukcia, veď ak by to bolo o Čurdovi známe, iste by ho na misiu neboli vyslali. Keby tomu velenie venovalo patričnú pozornosť a varovanie vzalo vážne, mohol Čurda zostať v Anglicku a parašutisti a s nimi stovky našich ľudí mohli zostať nažive. Či bolo toto varovanie prehliadnuté neúmyselne, alebo niekto do operácie úmyselne včlenil v podobe Čurdu prvok, ktorý ju mal skôr alebo neskôr zmariť, sa už nikdy nedozvieme.

Je zaujímavé, že zo zrady parašutistov boli po vojne súdení dvaja ľudia Čurda a Viliam Gerik (tretí parašutista – kolaborant Kindl bol už mŕtvy). Obaja dostali trest smrti a boli popravení, ale Moravec sa zmieňuje len o Čurdovi a o Gerikovi mlčí. Prvý sa ku svojej zrade priznal, ostatne jeho asistencia pri boji v kostole je doložená, ale druhý nie. Príbuzným Gerik dokonca tvrdil, že je nevinný a nevzal od Nemcov ani peniaze sľúbené za údaje o parašutistoch. Medzi súdnymi dokladmi sa zachovali aj výpisy z bankových účtov Čurdu a Geryka. Prvý si zo svojho konta vyberal státisícové čiastky a do konca vojny stačil minúť takmer všetko, celých 5 miliónov korún. Podľa Moravca zradil Čurda práve preto, že si chcel „užiť“. Aj keď bola vojna, on chcel žiť na úrovni a utrácať bohaté judácke groše. Geryk si vybral z konta len 300-tisíc a aj tie podľa jeho slov odovzdal riadiacemu gestapákovi a tak ku koncu vojny zostalo na jeho konte spolu s úrokmi opäť takmer 5 miliónov. Možno však len preto, že bol krátko po pripísaní odmeny internovaný v Dachau a v koncentračnom tábore, prirodzene, nemal ku kontu prístup.

Plukovník František Moravec sa ako hlavný organizátor výsadkov po vojne zaujímal o tieto udalosti a zúčastnil sa aj na procese. Opísal ho ako revolučný tribunál, ktorý pracoval veľmi chvatne (proces trval len dve hodiny). On sám sa na ňom o udalostiach vraj veľa nedozvedel, čo odôvodňuje počínajúcou nedôverou komunistov, ktorí nemali záujem, aby sa o útoku na Heydricha veľa písalo, pretože ho zorganizovalo centrum odboja v Londýne a príslušníci čs. vojska zo Západu. Neskôr dokonca tvrdili, že akcia bola „zbytočná“. Je naozaj škoda, že proces prebehol bez dôkladného prešetrenia všetkých okolností. Možno sa tak stalo preto, že niektoré postavy príbehu boli zapletené s gestapom (neskôr sa to preukázalo o sokolskom činiteľovi Ladislavovi Vaňkovi) a nepriali si rozpitvávajúce všetky podrobnosti. A tak rýchlym súdnym konaním a nasledujúcou popravou boli nielen potrestaní zradcovia, ale odstránení aj dvaja dôležití svedkovia. Ktovie, tieto otázky dnes už nikto nedokáže vysvetliť, pokiaľ by sa neobjavili nejaké nové dokumenty a informácie, čo je však málo pravdepodobné.

Parašutista s nálepkou zradcu Viliam Gerik (1920 – 1947) pochádzal zo Slovenského Mederu (dnes Palárikovo) pri Nových Zámkoch. Po Mnichove a Viedenskej arbitráži obec pripadla Maďarsku a Gerik, ktorý sa vtedy zdržiaval v Bratislave, sa rozhodol odísť na Západ. Bol nevojak, ale aj tak sa rozhodol pripojiť k československej jednotke a stal sa členom skupiny parašutistov pripravovaných na misie na okupovanom území. Bol zaradený do výsadku ZINC a jeho deň prišiel 27. marca 1942.

Úlohou tejto skupiny bolo nadviazať spojenie s domácou ilegálnou organizáciou a na Morave založiť konšpiratívnu spravodajskú bunku. Tomuto výsadku od začiatku neprialo šťastie. Nevysadili ho na Morave, ale na západnom Slovensku pri Gbeloch. Počas prechodu cez hranice došlo k prestrelke a trojčlenná skupina sa roztratila. Nadporučík Oldřich Pechala prenasledovalo gestapo, do Protektorátu sa prestriedal, ale oklamal ho konfident gestapa. Dňa 2. júna ho zatkli a 22. septembra 1942 popravili v Mauthausene. Rotmajstra Arnošta Mikša zaskočili českí četníci pri Požároch v křivoklátských lesoch v noci z 30. apríla na 1. mája 1942. Pri prestrelke bol zranený a ukončil svoj život strelou z pištole. Posledný zo skupiny, slobodník Viliam Gerik, sa 4. apríla 1942 sám prihlásil četníkom, pričom vychádzal z mylného predpokladu, že ako občana Slovenska ho vydajú slovenskej strane. Svoj čin odôvodňoval aj tým, že sa mu s nikým nepodarilo nadviazať spojenie, nemal čo jesť a od českej polície očakával pomoc. Četníci ho však namiesto vypovedania na Slovensko odovzdali gestapu. Gerik spočiatku spolupracoval s gestapom veľmi neochotne. Preto Nemci na neho nasadili konfidenta, ktorému Gerik prezradil, že sa chce dostať na Slovensko a varovať Londýn. Následne ho zatkli a uväznili v Dachau. Dočkal sa tam oslobodenia a vrátil sa do Československa. Aj to by nasvedčovalo tomu, že sa za zradcu nepokladal a nepočítal s tým, že bude súdený a navyše odsúdený na smrť. Trest vykonal 29. apríla 1947. Vo svojom rozlúčkovom liste pred popravou zopakoval, že je nevinný. Gerik bol zrejme celkom iný prípad ako dobrovoľný iniciatívny zradca Čurda a jeho nešťastím bolo asi aj to, že ich oboch súdili spolu a aj na neho sa súd pozeral rovnakými očami ako na Čurdu, hoci Gerik celkom iste nemal toho na svedomí toľko, ako Čurda. Možno, keby ho boli súdili separátne, mohol obísť nanajvýš s niekoľkými rokmi väzenia.

Ferdinand Vrábel

ZOMREL ROGER NAËL (*1924) POSLEDNÝ FRANCÚZSKY BOJOVNÍK V SNP

Vo veku 96 rokov zomrel 14. apríla 2020 vo francúzskej obci Malestroit 56 (Bretónsko) Roger Naël, posledný prežívší francúzsky účastník bojov v Slovenskom národnom povstaní.

V odboji na Slovensku sa v roku 1944 zúčastnilo 200 francúzskych hrdinov, z ktorých 56 položilo v bojoch v Povstaní svoje životy.

Naëla vyznamenali viacerými vysokými francúzskymi aj slovenskými radmi. Naposledy mu udelili v roku 2017 slovenský Rad Bieleho dvojkríža 2. stupňa. Toto vysoké štátne vyznamenanie má dva druhy – občiansky a vojenský a udeľuje sa cudzím štátnym príslušníkom, ktorí sa mimoriadnym spôsobom zaslúžili o Slovensko. Jednotke francúzskych partizánov v SNP velil kapitán Georges Barazer de Lannurien.

Ferdinand Vrabel

ŽIVOTNÉ JUBILEUM JOZEFA BYSTRICKÉHO – SLÁVNOSTNÉ UVEDENIE PUBLIKÁCIE DO ŽIVOTA

Dňa 6. mája 2020 sa v priestoroch Vojenského historického ústavu v Bratislave („VHÚ“) uskutočnilo slávnostné uvedenie publikácie *Slovensko proti fašizmu, Slovensko na strane demokracie*. Kolektívna monografia, ktorá vznikla pri príležitosti významného životného jubilea prvého riaditeľa VHÚ Bratislava a významného predstaviteľa slovenskej vojenskej historickej vedy plk. v. v. doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc., bola uvedená do života jeho nástupcom plk. Mgr. Miloslavom Čaplovičom, PhD. a vedúcim medzinárodného autorského

kolektívu a riaditeľom odboru vojensko-historických výskumov – zástupcom riaditeľa Vojenského historického ústavu v Bratislave pplk. v. zál. PhDr. Petrom Šumichrastom, PhD.

Kolektívna monografia *Slovensko proti fašizmu, Slovensko na strane demokracie* prináša zaujímavé sondy do dejín ľudstva, a to od staroveku až do modernej doby, s prevahou informácií o vojenskej histórii Slovenska a Slovákov.

Prvým z celkového počtu osemnástich príspevkov domácich, ale aj zahraničných autorov, je príspevok Vladimíra Segeša, pracovníka Vojenského historického ústavu, ktorý čitateľovi približuje základný náčrt fenomé-

nu vojen od najstarších čias až po moderné dejiny, a to so zreteľom na európsky vývoj. V rámci jednotlivých historických epoch – staroveku, stredoveku, novoveku a modernej doby, venuje pozornosť základným formám brannej povinnosti a výkonu vojenskej služby, ochrannej zbroji a zbraniam, taktike, operačnému umeniu a stratégii a v neposlednom rade jednotlivým druhom vojsk – najmä pechote, jazdecktvu, delostrelectvu a technickému vojsku – a ich význame, úlohách a zástoji v dejinnom procese.

Výberom témy, ako aj spôsobom jej spracovania je pre slovenskú čitateľskú verejnosť nezvyčajný príspevok pracovníka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied Petra Bys-trického, ktorý na oslavu otcovho životného jubilea porovnáva priebeh prvej fázy gotickej vojny medzi Byzantskou ríšou a Ostrogótmí (535 – 540) s talianskou kampaňou druhej svetovej vojny (1943 – 1945). Autor v nej poukazuje na skutočnosť, že napriek tomu, že sa tieto vojny viedli v rôznych spoločenských, politických a ekonomických podmienkach, existuje niekoľko pozoruhodných podobností, ktoré vznikli nielen zo špecifických geografických a klimatických podmienok Apeninského polostrova, ale aj z porovnateľných vojenských cieľov, priorít a spôsobilostí Apeninského polostrova.

Ďalším z príspevkov tvoriacich obsah kolektívnej monografie je príspevok Miloslava Čaploviča, ktorý sa zamerl na opis historických reálií viažucich sa k Dunajskej flotile rakúsko-uhorskej monarchie, ktorá síce nebola rozhodujúcou ani najpočetnejšou zložkou cisárskej a kráľovskej armády, no mala nezastupiteľné miesto v operačných plánoch i bojových akciách počas celej Veľkej vojny.

Prvým z trojice zahraničných príspevkov tvoriacich obsah kolektívnej monografie je príspevok pracovníčky Historického ústavu Akadémie vied Českej republiky Zlatice Zudovej – Leškovej. Menovaná sa vo svojom príspevku zamerla na objasnenie historických udalostí odohrávajúcich sa v období Mnichova až do začiatku druhej svetovej vojny, ktoré označuje ako obdobie čakania na vojnu. V príspevku sa sústreďuje na temné obdobie histórie ľudstva, v ktorom vrcholili skryté i otvorené formy vnútorných i vonkajších zásahov voči Rakúsku, Československu a rovnako proti európskemu židovstvu, a ktoré sa súčasne stali meradlom sily a odhodlania demokratických mocností brániť mier v Európe.

Po príspevku Zlatice Zudovej – Leškovej prinášame príspevok Michala Schvarca z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ktorý sa v ňom zameriava na doteraz málo poznané aspekty okupácie západného Slovenska nemeckými vojenskými a policajno-bezpečnostnými jednotkami v marci 1939, z ktorého sa vytvorilo tzv. ochranné pásmo. V jeho druhej časti pozornosť upriamuje na maďarsko-slovenský ozbrojený konflikt na východnom Slovensku, predovšetkým na jeho genézu a instrumentalizáciu Maďarskom na prelome rokov 1938 – 1939.

Priaznivcov slovenskej útočnej vozby určite zaujme príspevok českého historika Oldřicha Pejasa, ktorý v ňom približuje obdobie neľahkého vzniku martinského Pluku útočnej vozby na „základoch“ Pluku útočnej vozby č. 3 československej armády.

Na počiatočné problémy spojené so vznikom útvarov, ústavov a zariadení slovenskej brannej moci nadväzuje príspevok Petra Kralčáka, z bratislavského Vojenského historického archívu VHÚ, ktorý približuje historické súvislosti existencie Pracovného zboru ministerstva národnej obrany. Vo svojom príspevku medzi iným zdôrazňuje, že Pracovný zbor ministerstva národnej obrany, ktorý vznikol 15. januára 1941 a existoval až do posledných dní existencie vojnovnej Slovenskej republiky, prekonal vo svojich začiatkoch tak ako každá nová organizácia viaceré „detské“ choroby, pretože jeho tvorcovia nemali pred sebou vzor, podľa ktorého by mohli organizáciu tohto špecifického zboru vytvoriť.

Ďalší z príspevkov kolektívnej monografie je príspevok Kataríny Hradskej Meškovej z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied pod názvom *Výchova a vzdelávanie židovských detí v pracovných táboroch*. Vo svojom príspevku sa zaoberá nielen zakladaním škôl

pre školopovinnú mládež, ale aj organizovaním vyučovacieho procesu, ktorý sa riadil osno-
vami ministerstva školstva a národnej osvety. Zdôrazňuje, že učitelia a pedagogickí pracov-
níci v nich vytvárali pre deti optimálne podmienky na to, aby nezanedbávali školské návyky
a aby ich vychovávali v morálnom i náboženskom duchu. Zároveň zdôrazňuje, že uzavretý
priestor, v ktorom sa deti pohybovali, im aj napriek zložitým podmienkam umožňoval prežiť
čas čakania na deportácie ich rodičov do koncentračných a vyhladzovacích táborov.

O tom, že v kolektívnej monografii nebude absentovať príspevok približujúci problema-
tiku faleristiky a vexilológie svedčí príspevok Imricha Purdeka z VHÚ Bratislava, ktorý sa
venuje vojenskej symbolike československých jednotiek v čase druhej svetovej vojny 1939
– 1945. Poukazuje na existujúce príčiny ich sformovania na Západe, Východe, na Strednom
výchoďe či v severnej Afrike, ako aj domáceho vojska v danej dobe. Zároveň sa zaoberá vo-
jenskou symbolikou a jej jednotlivými druhmi. Podrobným skúmaním príslušných skupín
vojenskej symboliky československých zahraničných jednotiek predstavuje hodnotnú data-
bázu veľmi veľkého množstva údajov o špecifických spôsoboch aplikácie vojenskej symbo-
liky. Zároveň prezentuje jej konkrétnu výtvarnú podobu niektorých symbolov.

Dalších päť príspevkov je venovaných historickým udalostiam, ktoré sa odohrali v pred-
večer Slovenského národného povstania, resp. počas jeho trvania.

Prvou z nich je príspevok Igora Baku z bratislavského VHÚ, ktorý na základe dochova-
ného dobového hlásenia žandárskej stanice Vrútky z 26. augusta 1944 približuje okolnosti
a priebeh partizánskeho prepadu hotela Slávia vo Vrútkach 26. augusta 1944, ktorého vý-
sledkom bolo zastrelenie niekoľkých tu ubytovaných nemeckých poľných žandárov. Autor
tento incident rekonštruje predovšetkým na základe dodnes nepublikovaného hlásenia vy-
hotoveného žandárskou stanicou Vrútky, určeného pre Ústredňu štátnej bezpečnosti, a tiež
na základe prác spomienkového charakteru. Celú udalosť sa pritom snaží zasadiť do šir-
šieho kontextu udalostí, ktoré determinovali narastanie povstaleckej vlny v tomto regióne.

O tom, akú výzbroj používali povstalci v bojoch proti fašizmu počas Slovenského národ-
ného povstania sa dozvedáme z príspevku Mariana Uhrina z Múzea Slovenského národného
povstania v Banskej Bystrici pod názvom *K problematike výzbroje povstaleckej 1. čs. ar-
mády na Slovensku*. Vo svojom príspevku, ktorý postavil na základe primárneho výskumu
k tejto problematike, konštatuje že materiálne zabezpečenie povstaleckej armády narážalo
od počiatku na zásadné problémy, pričom niektoré idú na vrub nedostatočnej pripravenosti
povstania, osobných zlyhaní a v neposlednom rade bojových akcií. Tieto problémy spôsobili
nedostatočné vybavenie zbraňami a strelivom, ktoré sa prejavilo najmä v druhej polovici
októbra 1944. V konečnom dôsledku práve materiálne zabezpečenie limitovalo fungovanie
povstaleckej armády a povstania ako takého a malo vplyv aj na ukončenie aktivít 1. čs. ar-
mády na Slovensku.

O tom, že nedostatok výzbroje, výstroja a materiálu vojenského významu všetkého druhu
sa velenie povstaleckej armády pokúšalo riešiť aj ich dodávkami od Sovietov tzv. leteckým
mostom, nám približuje obsah spoločného príspevku známej autorskej dvojice venujúcej sa
letectvu, leteckého nadšenca – Stanislava Bursu a Jána Stanislava, bývalého generálneho
riaditeľa bansko-bystrického Múzea Slovenského národného povstania, na základe opisu
činnosti operačnej skupiny 5. orelského leteckého zboru diaľkového doletu a jej veliteľa
gardového plk. B. F. Čirskova.

Na problematiku letectva v období Slovenského národného povstania nadväzujú aj prí-
spevky riaditeľov odborov vedy a výskumu pražského VHÚ Jiřího Rajlichu, ako aj brati-
slavského VHÚ Petra Šumichrasta. V oboch príspevkoch uznávaných leteckých historikov
nachádzame doposiaľ málo známe, resp. neznáme informácie o činnosti nemeckej Luf-
twaffe v období operačného nasadenia časti jej síl proti povstalcom, resp. osudoch niekto-
rých jej príslušníkov, ktorí padli do zajatia.

Do kolektívnej monografie prispel okrem bývalého generálneho riaditeľa bansko-bystrického Múzea Slovenského národného povstania aj jeho súčasný generálny riaditeľ Stanislav Mičev, ktorý v nej prezentuje príspevok *Aktivity protisovietskych ozbrojených zložiek na území oslobodených Červenou armádou v rokoch 1944 – 1945*.

Poslednou trojicou z radu príspevkov tvoriacich kolektívnu monografiu Slovensko v boji proti fašizmu, Slovensko na strane demokracie sú príspevky Slavomíra Michálka, riaditeľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied pod názvom *Formovanie bipolárneho sveta na príklade simultánneho odchodu spojeneckých armád z ČSR na konci roku 1945*, Ľudovíta Hallona z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied pod názvom *Dopad financovania vojnového hospodárstva na vývoj ekonomiky Slovenska po roku 1945 na príklade Tatra banky* a Mareka Sýrneho, pracovníka Múzea Slovenského národného povstania, ako aj Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod názvom *Politický boj o armádu na Slovensku medzi oslobodením roku 1945 a komunistickým prevratom vo februári 1948*.

Obsah trojice týchto príspevkov približuje historické reálie spojené s vývojom Slovenska v danej historickej dobe, keď pravdu postupne nahrádzala lož, keď sa hrdinovia protifašistického boja dostávali postupom času na okraj spoločnosti...

Vydavateľ diela, ktoré sa zrodilo z výsledkov vedeckej práce takmer dvoch desiatok renomovaných domácich, ale aj zahraničných autorov, verí, že čitatelia si nájdu ten „svoj príspevok“, ktorého obsah ich zaujme a prinesie im nové informácie.

www.vhu.sk

ZAHRANIČNÁ NÁVŠTEVA V EXPOZÍCIÍ VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO MÚZEA V PIEŠŤANOH

Dňa 27. mája 2020 navštívili Vojenské historické múzeum v Piešťanoch pán Andrew Wells, zástupca veľvyslanca Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska v Slovenskej republike a pplk. Gregory Christiansen, letecký pridelenec Spojených štátov amerických v Slovenskej republike. V priestoroch bývalého čs. leteckého pluku 3 gen. letca Milana Rastislava Štefánika ich privítal plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave. V krátkosti hostí oboznámil s históriou, prítomnosťou,

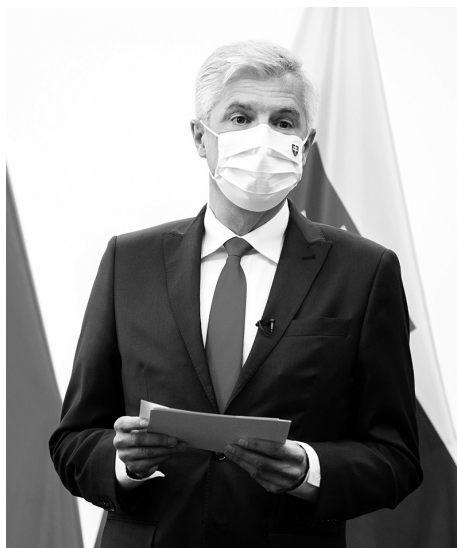

ale aj s ďalším smerovaním Vojenského historického ústavu. Osobitný dôraz pritom položil na priblíženie poslania múzea, jeho odborného zamerania a špecializácie. Následne sa začala komentovaná prehliadka stálej expozície „Výzbroj čs. armády v rokoch 1945 – 1992“. Hostia uvideli v tejto časti programu 3D animáciu, v ktorej sa v historických príbehoch z rokov 1919 až 2014 predstavuje top 12 zbierkových predmetov z Piešťan, Svidníka a z vyhlídkovej veže na Dukle. Potom sa oboznámili s vnútornou, ale aj vonkajšou časťou stálej expozície „Výzbroj čs. armády v rokoch 1945 – 1992“. Počas prehliadky bol zahraničným hosťom premietnutý film z dielne Vojenského historického ústavu Bratislava „Generál Milan Rastislav Štefánik – Osloboditeľ“, venovaný životu vojaka, vedca, politika Milana Rastislava Štefánika, ktorý bol spracovaný pri príležitosti 100. výročia jeho tragickej smrti. Vzácni hostia vyjadrili na záver návštevy úprimné poďakovanie za možnosť osobne vzhliadnuť stálu expozíciu Vojenského historického múzea a oboznámiť sa s činnosťou slovenských vojenských múzejníkov. V súvislosti s tým vyjadrili uznanie za prácu, ktorú vykonali pri záchrane hmotných pamiatok dokumentujúcich vojenskú minulosť Slovenska. Taktiež vyslovili želanie v budúcnosti opäť navštíviť stálu expozíciu Vojenského historického múzea Piešťany.

www.vhu.sk

VÝSTAVNÝ PROJEKT K 75. VÝROČIU SKONČENIA 2. SVETOVEJ VOJNY A OSLOBODENIA SLOVENSKA

„Tak ako si ctíme obeť a hrdinov Slovenského národného povstania, nášho domáceho i zahraničného odboja, 1. československého armádneho zboru, nezabúdame na príslušníkov všetkých národov, ktorí bojovali v radoch Červenej armády a rumunskej armády, a pri oslobodzovaní nášho územia položili svoje životy“ povedal minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Ivan Korčok počas podujatia, ktoré sa na pôde rezortu diplomacie konalo 7. mája 2020, v predvečer 75. výročia ukončenia najkrvavejšieho konfliktu v dejinách ľudstva. Šéf slovenskej diplomacie naň pozval vedúcich zastupiteľských úradov tých

štátov, ktorých občania sa podieľali na oslobodení Slovenska. Prítomní boli diplomati z Bieloruska, Českej republiky, Kazachstanu, Rumunska, Ruska, Ukrajiny a Gruzínska.

Na tomto slávnostnom podujatí bol po prvýkrát verejne prezentovaný výstavný projekt k 75. výročiu skončenia 2. svetovej vojny a oslobodenia Slovenska, ktorý po obsahovej stránke pripravil doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc., samostatný vedecký pracovník Vojenského historického ústavu a odborník na problematiku 2. svetovej vojny.

Výstavný projekt k 75. výročiu skončenia 2. svetovej vojny a oslobodenia Slovenska, ktorého hlavným riešiteľom bol Vojenský historický ústav, bol realizovaný v anglickej a nemeckej jazykovej mutácii. Pre služobné účely ho obdržali zastupiteľské úrady SR.

Tieto po uvoľnení opatrení na prevenciu a zabránenie šíreniu ochorenia COVID-19 sprístupnia projekt v rámci svojich možností nielen diplomatickej, ale aj širokej verejnosti.

Foto: Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR

www.vhu.sk

AUTORI ČÍSLA

prof. PhDr. Leon SOKOLOVSKÝ, CSc., Filozofická fakulta UK, Bratislava, Slovenská republika, email: leon.sokolovsky@gmail.com

Mgr. Samuel BEŇA, Gróner 3713/48A, 08501 Bardejov, Slovenská republika, email: samuelbena@gmail.com

PhDr. Igor GRAUS, PhD., Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, email: Igor.Graus@minv.sk

PaedDr. Anton LIŠKA, PhD., Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná ul. 115, 08001 Prešov, Slovenská republika, email: anton.liska@pamiatky.gov.sk

JUDr. Oldřich PEJS, Kafkova 53, 160 00 Praha, Česká republika, email: pejs@post.cz

Ing. Eugen ANTAL, PhD., Ústav informatiky a matematiky, FEI STU, Ilkovičova 3, 812 19 Bratislava, Slovenská republika, email: eugen.antal@stuba.sk

prof. RNDr. Otokar GROŠEK, PhD., Ústav informatiky a matematiky, FEI STU, Ilkovičova 3, 812 19 Bratislava, Slovenská republika, email: otokar.grosek@stuba.sk

prof. Ing. Pavol ZAJAC, PhD., Ústav informatiky a matematiky, FEI STU, Ilkovičova 3, 812 19 Bratislava, Slovenská republika, email: pavol.zajac@stuba.sk

Mgr. Jana ZAŤKOVÁ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: jana.zatkova@vhu.sk

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: alex.maskalik@vhu.sk

Mgr. Martin KONEČNÝ, PhD., Letná 20, 04001 Košice, Slovenská republika, email: konecnybdke@gmail.com

POKYNY PRE AUTOROV

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do *Vojenskej histórie* odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word. **Poznámky vrátane bibliografických odkazov je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** **Súhrnný zoznam použitej literatúry treba uvádzať v abecednom poradí na konci príspevku, pričom záznam zakončiť ISBN, príp. ISSN.** K štúdiu je potrebné pripojiť abstrakt (v slovenčine do 10 riadkov), 5 kľúčových slov v slovenskom aj anglickom jazyku; *resumé* v slovenčine v rozsahu cca jednej strany, zaslať osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu v tvare IBAN, telefonický a emailový kontakt, adresu zamestnávateľa. Zaslaním príspevkov a osobných údajov dávajú autori redakcii a určeným pracovníkom plný súhlas na ich spracovanie, pričom tí plne rešpektujú pravidlá GDPR na ochranu osobných údajov.

Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. *Obrazové prílohy poprosíme zaslať čierno-biele samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikované.* V texte uveďte popisom, kde by mal byť obrázok umiestnený. *Tabuľky, grafy je potrebné zaslať v osobitnom súbore v štandarde xls,xlsx (excel)*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal prekročiť 40 strán (minimálny má rozsah 15 s.) Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN

Počet normostrán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov vrátane medzier na stranu).

Základnou citačnou normou je STN 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy

Odkaz na monografie

VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. **(ISBN 80-215-0149-9 uviesť až vzadu v zozname použitej literatúry).**

PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*.

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

Odkaz na štúdie

(v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka;

ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. *Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809*. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. **(ISBN 80-85794-08-X. – uviesť až v súhrnnej literatúre)**

Odkaz na už citovaný zdroj v texte

Pozor zmena! Neuvádzať ref., ako to bolo doteraz !

Uviest': PEJSKAR, J. *Poslední*, c. d., s. 97; autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov, uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.

- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev, píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,

- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu

Odkaz na archívny dokument

MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f.), škatuľa (ďalej šk.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez

Pri opakovaných záznamoch uvádzať Tamže, s. 8 (nie tamtiež)

- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Vojenská história 3/2020

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mill Valley, s. r. o.

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Igor Baka, PhD. (podpredseda), PhDr. Milena Balcová, PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., doc. Mgr. Michal Habaj, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., Mgr. Matej Medvecký, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., PhDr. Richard Pavlovič, PhD., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla, DrSc. – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest; Dr. István Janek, PhD. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PhDr. Michal Lukeš, PhD. – Národní muzeum, Praha; Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. – Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa; PhDr. Jiří Rajlich – Vojenský historický ústav, Praha; Dr. Harold E. Raugh, Jr., U.S. Army Europe, APO AE 09096 USA; Dr. Martin Zückert – Collegium Carolinum Forschungstelle für böhmischen Länder, München

Časopis je indexovaný v medzinárodných databázach:

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 11. 6. 2020

EV734/08

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: HSa MO SR, OdVČ, PoO, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke je portrét s vyobrazením poľného maršala Andreja Hadika (1711 – 1790), príslušníka slovenského zemianskeho rodu pochádzajúceho z Turčianskej stolice. Bol viackrát hlavným veliteľom habsburskej armády a v rokoch 1774 – 1790 prezidentom Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni.